

Платон Бебиа

АГӘЫ ИАЛАХАЗ АЦӘЫМҢ

Амшынҗақәа

Акәа
Апхәынтшәҕәтыжырта
2018

Бебиа, П. Хә.

Б 47 Агәы иалахаз атцәымг : амшынтцәә / Платон Бебиа. – Акәа : Апцхәынтшәкәтыжырта, 2018. – 408 д.

Д. И. Гәлиа ихъз зху Ахәынтқарратә премиа занашьоу апоет Платон Бебиа ишәкә җыц ианылеит имшынтцәә.

ББК 84(5Абх) 6-44

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензиа ахәылаа шәахәацшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Бебиа, П. Хә., 2018

© Апцхәынтшәкәтыжырта, 2018

АГЭЫ ИАЛАХАЗ АТЦЭЫМГ

Алагарта

Шьыжымтан. Иахбак зынза амш каххаа иаапшит. Ажэѡан цъара птацкгы хыршэламызт. Амра затцаaira ажэѡан агэы иазѡеиуан. Змахэаркэа цхьартэаны, зеагаѡы цырцыруа арашэара иаѡыз саб ишкэ саанапшит сара. Сизааигэахо саналага, иарггы иеага нарсны апшра далагеит, амала, сара сахь акэым – амшын ахь. Ҳара ҳахьынхоз ахэыпшза акынтэи ицагь-цагьуа Апсны ашьхақэа раҳ Ерцахэ цагьа ушаѡапшуаз еипш, ацэқэырца еибарлахқэа еилаарцыруа, агэгы кеикеиуа ухыпшылон Амшын Еикэа. Уажэы саб иеага ипышьтаргэаны уахь апшра даѡын. Уи санынеизааигэахаггы:

– Уааишь, с-Галац, уааишь! – ихэан, днасытцасны ахьышэтхэа саашьтицаан, снаганы ижэѡа снықэиртэеит. – Ибзианы уцшишь, да!

– Сыцшуеит.

– Ани амшын умбои!

– Ани зеггы зума?

– Ааи, уи амшын ахьзуп. Ани иху убома?

– Иаба?

– Ибзианы уцши!

Шьхартцыск иакараны ишкэакэаза сылапш нақэшэеит. Арахэыц еипш ихэхэаза лѡа еикэатцэа хэычыкгы ахылтцны ицон.

– Агба збеит, агба шкэакэа! – сгэыргъара ҳэаак амамызт сара, сыцсы ахьыхэхэаггы сазыпшуан уи сызхара исзымбо. Сабггы затцаaira ижэѡа аѡахара даѡын, уи ибзианы исирбарц азы. Ех, анацъалбеит, аб ижэѡа!

- Ани абацои, саб?
- Акәака акәхап иахьцо!
- Нақ мшын нырцәка ицар камазо?
- Мап.
- Избан?
- Уахь икоу Тырқәтәыла ауп.

Саб ашышьықәа ижәа саакәихын, сааигәытдакны, иеагаггы нкаршәны, уи ахәы аарманшәаланы днықәтәеит. Нас, абырсаатк зеызыпсахыз икашья иатцаз агәырәа алаитцәахырц итахызшәа, абри ажәабжь сеихәеит. Ахәычы усггы иибои иахауеи ихаштзом.

...Ихынхәит есикартцалакгы Тырқәтәылака иагаз Бебиаа. Зегьытцәкы зымаазарггы. Урт ара иахьтны ианцоз ускак лағырзы карымтәазар ка-лап, ианыхынхә ртызтыпцәа иахьырхылаз шака игәыпшаа-хыпшааз акара. Ицсны ибзахаз реипш еипылеит, рхәеит нақ-аакгы. Иртцәыуеит, ирцәабеит уака ирцәызны, арахь уаха изыхнымхәыз рашь-цәаггы. Хәбду иашьейтцбык дыкан Хәлач хәа. Ееи, абри аоны дзыфнамло, алыгәра хыла итзыпссо, уафы домбеик иакәын, рхәеит. Игәғәамтатцәкы дта-гылан, цхәысггы дааимгацызт. Уи, Бебиаа мхаңы-рра ианагоз иара арахә иманы ашьха дыкан. Хәлач ипсеипш бзиа дибон, ихакараггы пату лықәйтцон рацхьаза рыфнатағы иибаз итаца. Аиашазын ларггы лыхцәы-қамыз асаара илазо, лхәыхәблақәа тыпцо, казшьалаггы инаулатцәоз ссирзак лакәын, рхәеит. Абхәында хьаа дус икайтцеит, егырт изыхнымхәыз зеггы ратцкысггы, абри итаца хазына Тырқәтәыла длахәлабга дахьцаз. Адоуха змаз уафын рхәеит Хәлач. Шарпазык ихы-ипатца саны, иғы-инапы аазәзәаны, рыфны ашьтахь икажьыз ахахә шкәакәа днины днықәгылан, ифнапыкгы раҳаны, ажәфан датцапшуа ғааитит:

– Хыхь икоу хаб Анцәа ду! Иахьа амәа хара сықәлоит. Сухәоит улапшхаа схумыжьырц! Аишьцәа

иаххылаз ахымзг ххаххратэы, хтаца бзиахэ лыпша-
араҕы сурманшәаларацы! Иамузакәан уи пшаашә
лмоуа икалозар, сүхәоит, зегь зымчу хаб Анцәа ду
еибгала сара схата арахь амшын сызхумыжьрацы!..

Абас дыбганы амҕа дыкәлеит, рыцха, Хәләч.
Итцит мызкы, шыкәсыбжак, шыкәсык... Уаха уи иха-
барк аакмалазеит. Ашьтахь, такәы антцы Тьыркәтәы-
лан ицан иаауаз тыркәа туцьарк икынтәи иаҕа-
аргеит абас еипш иказ ажәабжь. Хәләч, атцыхәтәан
Стампыл дахьнеиз, иидыруаз цьоукы пшааны, да-
аразагьы иеишәеит, рхәеит, аха дзыкәгәыҕрыз хәа
азәгы акгы дыкәимырцшит. Акызатцәык иахазаз-
гы абриоуп: «Утаца асирра дтартцеит...» Уи иаана-
гозеи анихәа, иаанагозеи умбои асултан уадалыкь
пцхәысс дигеит, ахаангы дуцәызит ауп, рхәеит...
Дцон, Хәләч ихәылазкыша, Тьыркәтәыла далаланы,
иудыруазеи ана иамуазаргы ара ма цьара дышца-
сымбари хәа игәы меитцажәкуа, дыцшаауа. Ашьтахь,
уи амгәахьаа изтцысны, ацәхәыра дшыкәыз маца-
ра, Ацсныка ихы рханы дыцсны дышкажьыз рбеит,
рхәеит...

Ааи, икан адоуха змаз ауаа!

Атцара хтан. Ус, иаахалаҕҕит абас еипш иказ
хтыск. Гәыпҕык асасцәа дахькәа Ацсны иатааит.
Урт, хаихабыра рацхәа инагыланы, Ацсны ахи-
атцыхәеи акы аанмыжькәа иддырбеит, хжәытә-
хәатә, хтоурых, хкультура ухәа иахьынзарылшоз зе-
гы ирыздырхәыцит. Атцыхәтәан, реипыртцра аамта
анааи, астал-еишәа еитцхәа дугьы рзыкарцеит, уа-
анзатәикәа иреипшымкәа, атцыс-хышгы агымкәа.
Чарабжара инеихьаны аамтазы, астал агәта итәаз
асасцәа руазы доагылан, иатцәа ҕышьтыхны
аныхәаҕа аҕааирхеит, уи Тьыркәтәылатәымкәа дыка-
мызт – тыркәбызшәала дцәажәон, атырцман ахь-
хьахәа ацсышәала еиталгон. Асас Ацсны аныхәаҕа
хәаны данаалга, иатцәа ҕтыркәкәаны, нак-аак
идтәалаз ацсуаа ратцәа бжатакәа днарыхәапш-

ны, иатцэца итаһаз ацэыкэбаргы инацэһыц ду
инакэтэаны, икказа ацсышэала ҕааитит рхэеит:

– Абасоуп ацсуаа аһы шыржэуа!

– Аа-а, уанацалбеит, уацсыуоума? – хэа
игьатцэы-гьатцэны наҕ-ааҕ игэйдхахалазаап уаанза
хьаас дымкзакэа идтэалаз Һацсуа еиҺабырагы. Аха
иара зынза уаҺа акы ааимаҺазазшэа, ирхэаз закэи
хэа атырцьман ихы налыкэикит, рхэеит...

Сара цсраенынза исхаштуам, рацхьаза Ты-
ркетэылантэи ацсуаа гэашакэа рабшьтрахь ихынхэ-
ны, Ацсны ианааз амш. Тагалара хаакэакэараза иц-
хон. Аҕэа аҺаиртэ баҺэазаҺы зэааикэызкыз аҺаир-
план иаатытит урт, иаабаз, иҺаҺац ацсуа-Һатакэа.
Урт рцыларазын ихытцны инеиз Ацсны зегы аҺтэи
ауаа рацэа, рыба тҺаҺақэа рхыцшылаҺатцкыагы
рамразакэа, ирыхеит рабдуцэа лабжышла инрыжыыз
ари ацсуа дгыл рыцҺа. ЦшыымапҺа уи реықэыжы-
ны, иргэйддыхэҺалан иргэызуан, урт агэаҕқэа, ари
адгыл хазына.

«Ғааит, шэанацалбеит, Аҕэагы аҺы тоуп аҺы-
рхэо атыц хазынаҺы, хшыам дгылаҺы!...» – рылаб-
жышқэа ирхэаеуан, урт арыцҺақэа, уаҺагы ргэи
иднархэомызт.

Сара цсраенынза исхаштуам урт анынаскыаагоз,
Аҕэатэи аҺаиртэ баҺэазаҕны иҕаз ацьашьаҺа атэ-
гы. Изеицырымтцуа еилатцэаны еилагылаз ауаара-
цэа иаарылкыеит акихэа ацсыуа цхэызбак иаатлы-
рҕьаз аркэашага. Нас ишьтхысааны, амца аркзаны,
саси-цшэымеи еибацсаҺуа икэашо иаакэлеит. Сара
сахыжэбо сааихьеит, убри аенада цьаргы исымбац
апхэызба аҺапа лхэо, дасны еинылкыо, дышьтхыса-
ны дкэашо, деитцапжэангы дтцэыуо... Уи Һацсуа ар-
тист цхэызба Нели Лакоба лакэын.

– Иҕалазеи, ура, ани дагытцэыуо, дагыкэашо? –
ҕааитит цсшыащык, ижэақэа хьнахэо еидара аман-
дарина датцаланы дшааиуаз, данааҺалапш.

– Уи, ура аҺаангы иузеилкаараны уҕазам! –
иатеикит Рушыни Цьопуа.

Хабдуцәа рыцхақәа ирхәалон: иагъа ахауа баапсы-
заргъы, Тырқәтәылатәи ашьхақәа анаапш, хымпада
амш еилгоит хәа.

Сара ашьжымтан саныфагылалак, рапхъаза
абартца саатдаххны атыркә шыхақәа рышка сыпшуе-
ит, урт цъаракыр избозар хәа.

Амш еилгарушь, анацъалбеит?!

Сентябр 30, 1988. Москва – Анкара.

Москва. Асаат жәба рзы Тельман ибака амтан
хаикәшәеит зегъы. Хәминутк иагхаз хаизыпшзом
ихәеит иаха хгәахәанызтцоз хгәыц аихабы Семион
Шуртаков. Уажәы, аамта саатыбжак шахылоугъы,
иара ихата дыказам, хаизыпшны хгылоуп. Ицеит
даеа сааткгъы. Хапырра аамта затцаaira иааигәахо-
ит. Ахәытцәыхәытцәра иафуп зегъы.

– Ак ихыт акәымзар, уи дуафеикәчабуп?! – рхәо-
ит дыздыруа.

Ифны итәахъаз-игылахъаз цкәынак иеааилгәы-
цәааны уахь дытрысит. Хгәы тамгыло хшизыпшыз
дааит уи апхзы напхъахәо. Афны дыказам ихәеит.
Игәылацәа урзымтцаазеи анаххәа – урт дрыздырзом
рхәеит.

Фажәак еихысхәаалоит. Сара тахцәакәак сы-
моуп Москва. Шықәсык ахь знык снейны атцәтцәа
аныкастцалак: «Аа-а, Апснытәи хауа ду дааит!»
хәа, – игәырғьатцәа ашә аадыртуеит. Алшықәса-
нык уаха азәгъы рыфны дымнеиуазаап, убама?!

Хаизыпшуп хгәыц аихабы. Азәы анс ихәоит,
азәы – арс. Амашына дашьызар рхәан, ГАИ ашка
ател иасит. Иааикәшәаны цъара дыпсызар рхәан,
аморг ашка адырра картцеит.

– Уара, абри хынфажәижәба шықәса зхытцуа
ауафы, хаикәшәарц иалихыз атыц ихаштны, аеро-
бағәазахь дцазар калап хәа, – азәы иааифыткьеит,
зегь убри хагъахынхалан, хаццакны автобус ханта-
леит. Шереметевогъы ахи-атцыхәеи еимаадеит, аха
дыкам хдыза.

– Сзыцәшәо удыруоу?– ҫаалтүеит Нели Тарпҫа.
– Аҫснынтәи шәкәык хашьтартҫазар калоит? –
иҳәоит Кәымф Ломиа.
– Ҳанаауаз зыбла ашыа хытцәалозгыы ыкамзи? –
амца нацрастҫоит сара.
– Шәәкәытци, уара, нак! – днаҳақәымчит Алықьса
Гогәуа.

Ус: – Шуртаков дааит! – хәа цхәыск лытцәаабжыы
аагеит.

Ихәдахатца хыырвырза, хашәкәқәа зеггы згәылоу
ипапка еибамыркзакәа, апышпыш дыччо дааҳадгы-
леит шәхәыцра еиқәатцәак уаанза иҳаззыртцысхәаз
Семион Шуртаков. Ҳарт зеггы уи иааира убриакә-
ра ҳаигәыргәеит, абырскатәи иааицыз: «Ҳашца-
нуртцәеи, абаапсы?!» хәа, – амалахазгыы цъара азәы
иааиҫымшәеит.

Аҳаирплан ҫышытпрааны ажәван иналалеит.
Ох, гәышыа! Ҳара Тьркәтәылака хҫоит. Уажәшыта
хымпада агәра згоит цъара хәахәа-цахәак шахмоуа
ала. РСФСР ашәкәыҫҫцәа рделегация ҫажәижәаҫык
еидызкыло цшыҫык аҫсуаа ҳалашәеит. Ари зеггы
зыбзоуроу, хәарас иаҫахузеи, Нели Тарпҫа лоуп.

Сара Тьркәтәылака сҫоит. Саб, шыжыымтанк
ижәахыр сықәыртәаны исирбоз ани аҫба шкәәкәа
ахыымцоз Тьркәтәылака! Сабду иашыа, адауапшы
иааҫызаз, Хәлач рыцҫа дманшәалаханы ишыҫахька
дзымгъежыкәа, иҳәахыа ихьзаны ацәхәыра
дахықәыцсыз Тьркәтәылака! Зыцсадгыл зыцсы
шахыхәхәаз иқәтцны ицаз, иахыа Аҫсныка иааҫ-
шуа зхы-зҫы цшыаны Аллаҳ иҳәо аҫсуаа ахыкоу
Тьркәтәылака! Сара азы шыцәоу избар, акызатцәык
акәын сзыхәозгыы: «Сыцсы ахынзатоу, знызатцәык
иадамхаргыы, Тьркәтәыла сырба!» «Уажәы, сара
зынза хәаасгыы исымам сызлашыҫкны зыҫра саҫыз
ашәкәы «Ақьачақьцәа» бжааҫыра иахынсыжыызгыы,
аҫар рыкәашаратә ансамбль «Шьаратын» ахәмарцәа
еитагааҫыс ирыцны Голландиакәа ицаны икоу сыцҫа

Кама мызкаахыс лызбахә ахысмахацгы, мчыб-жыкаахыс ахьта элаланы амцашоура змаз смата хыгы Анри игәабзиара шыкоу ахьсымдыруагы!» Сара Тьркәтәылака сцоит. Саныхыгы, ани шьхартыск иакараны амшын ихысбаалоз аҗба шкәакәа иахата-цсатаны, ажәфан еиыффо иалтәрааны инеиуеит ари ахаир җба шкәакәагы.

Сара сываракны дтәоуп аурыс шәкәыффы Дмитри Жуков. Уи инафс итәаз Алықса Гогәуа ихы найкәикын, даарагы игәы азтаны еихәоит сынтәа Апсны дшыказ, Ткәарчал Арышаа ртаацәара дшата-аз, урт рысасдкылар афыза аабыкыа цьаргы ишимбац. Ари заҳаз саргы, иахынзасылшоз ирцшзаны, анапы ато, ашьапы ататца, сналаганы ақәра ду нызтыз Арыш Шәлиман даныцсуаз иихәаз ани ажәатынха атәы сазаатгыланы иасхәеит. Аха Дмитри Жуков уи рацәак ихахы иаимгеит, сара стәы хәаны салгахәеит ихәозшәа, иартмак дынталан «Тьркәтәыла» хәа зныз шәкәык аацәырганы, еихырцхәо иҗынеихеит...

Җаҗба шкәакәа жәакилометрак афада аеышьтыкны, ишиашоу Анкарака амфа ааннакылоит. Җархыгуаа хдоит ақалақкәа: Ориол, Курск, Харьков, Днепрозержинск, Иалта... Ө-саатки бжаки амфа иқәхоит ххаирплан. Изычхауада, анацәалбеит!..

Иацы, РСФСР ашәкәыффеа Реидгылаҗы аицылара хаман. Уи анапхгара инартбааны иалацәажәеит Тьркәтәылеи ҳареи уаанза ихабжыажыыз атцааршә хыгы-хыгчла азытра ишалагаз, аха зегь акоуп атыркәцәа ҳара хполитика шыртахым. Атыркәцәа уаа гәыразқәоуп, рысасдкылар, рчеицыка ухәа азәы илафашьом, аха, ишаххәаз еипш, иртахытәкьам ҳара хполитика. Убри акнытә хшәыхәоит, рхәеит дара, иарбанзаалакгы хгербк зну гәлатцак, биракк, Кремль асахыа ухәа цьара акы аашьтахамхрацы.

Аухантәарак ҳарт цхыбжыонынза хтәаны хашәкәқәеи, хальбомқәеи, ҳсахыақәеи абгьыцқәа

ргәйлжәжәара җағын, Ленини Кремли, җгерби җби-
раки зныз абгыцқаа. Амала, зегы җаас еицҗамаз
«Анбан» шәкәкәа хәба-хәба рыда ишәдыргазом хәа
хархәан, ргырак Москва иахынхажыуаз акәын,
арахь ма азәыр дхәзтҗаахындаз!..

Амшын Еикәа җахыцпраауеит. Җатҗака еилаар-
цыруеит ацәкәырца еибарлахқаа. Изакәу сызды-
руам, аха сара уи уажәы иаҗагы агәаҗ скуеит. Ац-
суаа хзыхәан цәгьамзар бзиақ ааказымтҗац Амшын
Еикәа! Җабацәа баша ражәа иауалаху: амшын ак
аатыфрыргы җара иахгәйдхалоит хәа?! Издыру-
ада, амш бзиақәа раан уара абас уытҗа кеикеиуа
иаазырцшуа мхацыпрра иагоз хабдуцәа рыцҗақәа
рыцсыбаф кәашкакарақәа иахыузаацсалоу акәзар!
Издыруада, уара абас ауафытәыфса иҗы еимахәа-
хуа узыртҗааз амхацыркәа рыцҗақәа рылабжышқәа
ракәзар?! Издыруада, уара убас уахгы-җынгы,
зынгы-цхынгы агәарахәа уеилазыршуа зыгәкәа
тәмгыло илбааудоз ргәеисрақәа ракәзар?! Анацәал-
беит, уртқәа зегы ххахарштун, фәпхәа нақ-аак арт
ажәларқәа еимоударатәы, арт афтәылак ухьтәы цха-
ны урзыкалозтгы, Амшын Еикәа!

Амшын хнахыпрааны хнархалоит атыркәа шы-
хақәа. Рымч шыршәахыоу мфашыо иахәәа-хажәа-
аза, тагалара ааины ишаарыдгылаз удырратәы,
ихфәжәаа-хфәжәааза игылоуп урт рнапқәа еибар-
кны. Амала, ацсуа шыхақәа амалахазгы иузрыд-
кылом. Җарт аҗаирплан ахышәкәа ркынтәи җаз-
хара иахзымбазо Тыркәтәыла халацшуеит. Сара
сыблақәа кәаратҗоит, иудыруазеи, анацәалбеит,
цәара цсыуа нхарак збозар хәа. Ацсны инрыжыз
рыдгыылқәа иреипшызар – иааны иахынхаз, Ацс-
ны инрыжыз ркытәкәа рыхызқәа рыхызыртҗазар
ара иахәаиз, ишпадырзрыз рацсуа нхарагы: ашта
еитцхәа, апацха, акәасқәа, аказарма, атҗең ахагыла
атаны... Уажәшьта излахышәашәарахыоу ала, иуды-
руазеи җуафык иуапа хәылда дтәшышы, ихтарҗа
шкәакәа ихарҗаца, иҗыхәа иатҗәа итҗашәацәкәысуа

апкарапкарахэа цъара днеиуазар... Ма апсыуа злага-
рак, ма хъчагы... Аха уртқэа акгы ыкамызт. Хагба
шкэакэа затцаaira аеыланаркэуан, затцаираггы иа-
аины хабла иаахгылон кыцла, кыцла мацара ихыбыз
афынқэа капшышыыхэатцэара-капшыыхэатцэара-
за. Ххаирплан Анкара ахаирбагэазакны итэеит. Ха-
ра Тыркетэыла хакоуп. Инахапызаны автобус ашка
хрыманы рёынархоит. Ус, сишь, хатцак ауаа рыжэ-
пара еиоырееа дшааиуа: – Сахышьа хэычы?! – хэа
дыхэхэаны Нели Тарпха дааигэыдихэхэалоит. Иаа-
игэыдибахэхэалоит уи ицыз ахатдагы Алыкьса Го-
гэуагы. Арт Ирфан Атани (Атэанба) Мецъми Гогэу-
еи ракэын.

Иацы ашыыжь Москва, Нели Тыркетэылака ател
фалтцеит. Ауыха атых акыр иганы иагылыртеит: –
Шэцэажэа, ацэахэафы Тыркетэыла ыкоуп! – хэа
нахэаны. Нели лгэы тыцсаа-тыцсаауа, лнапкэа
тыс-тысуа рёыналырхеит. Снеины уи сналывагы-
леит иара сарггы, хаи ухэар сылабжышкэа шыфхад-
дылара. Ател ахытэ хэычык ибжыы аафуан.

– Уаб дыстахуп, уаб! – фылтуан Нели.

Ахэычы уи изеилымкааит.

– Уаб, уан... Мама, папа!.. – дгыатцэыгыатцэуан
Нели рыцха, аха ахэычы акгы ихэазомызт. Нас
Нели лыбжыы рыгэгэаны, даеа мацзак инацылтцар
иара усгы Тыркетэыла иназаратэы: – Ирфан, Ир-
фан! – хэа фэалтит. Дук мыртцыкэа ахатцабыжыгы
аагеит:

– Изхэо барбан?

– Нели соуп, Нели Тарпха! – акыжыхэагы
инеималтэеит.

– Аа-а, Нели сахышьа хэычы!.. – нахьхы адунеи
атыхэан дгэакуан кыраамта Апсны абжыы амаха-
цыз апсуа рыцха. Халабжышкэа хаддыло хгылан
харт – Кэымфгы, Алыкьсагы, сарггы.

Уажэы, Ирфан Атэанба иблакэа цэаакза, Апсны
апхарра хэычык-хэычык зеггы иахцэигарц дафыз-

шәә, хааигәыдыргәгәәла-игәыдыргәгәәло инапқәә ахьхакәиршоз игәы тытцны ицон. Уи ихәшәқәә итцырқа-цыба итатцаны, иаха иалыршаны, еицыз хаимдыруази, ма руазәык хажәлантәык дыпшааны, 350 километр машынала дныкәаны, Адапазарынтәи дахо Анкара дааит. Уажәы, автобус хталаны хыхьцоз имашына дакәтәаны, изхара хаизымбо, хашьтахь дгыланы даауан, нас, уаха игәы инамырукәә, амфә хирбарц итахызшәә, уажәы-уажәы хапхьака дниакьон...

Октябр 1, 1988. Анкара.

Асасаирта «Ершан».

Шьыжымтануп. Алыкьса Гогәуеи сареи хаапшижьтәи ианбыкәу. Хазхара иахзымбо, блатцарылагы инеимаадоит ари хзыфнартцаз. Уи убас апшзара икны иаго, ауадақәә хәыч-хәыцны, аха мыцхәы еиҕкааны, иаатаху зегы аمانы, арахь имыцхәу хәа цыара акы аакамтцазакәә, ссиршәәкәә еибытоуп. Даеакы акәым: мышкы оума, фымыш роума – шака уаанхо акара иузхаратәы асапын хәыцкәә ыкәуп, амцхә – мап. Капиталистцәами!

Хәи хнапи аазәзәаны, хәааибытаны тәка афое ашка хәынахәит. Згәы тамгыло иахзыпшыз ауаа, дара рхатақәә аабаанза, рапсуабжы хлымха интасит. Абар рылабжышкәә хаддыло, рнапқәә рцацаны хашка рҕахьаархо гәыпфык апсуаа. Нели Тарцха Москвантәи Ирфан Атәанба телла даниацәажәә, иара уахагы даампшзакәә, шәанацьалбеит, апснутәи хашьцәә аауеит хәә даарылагьежьны, дзыхьзас адырра ритазәап. Абар, уажәы, иаха имыцәазакәә Адапазарынтәи иааны хапхьа иахыгылоу Цынгыыз Бганба, Цьоушьян Хараниа, Бурхан Бадиа, Цявдет Габниа, дара урт адырра зыртәз Анкаратәикәә: Рахми Агрбеи Саадетин Ахбеи.

– Иаха тыхла идәықәләз – иаашаркконы хааит, аха макьана ицәазар калап ххәан, шәрыцхахшьеит!.. – хаицәажәара ахы ааикит Цынгыыз Абганба.

Ассир утахызар, Алықса Гогәуеи сареи хаапшны алаф еибыхәо хиахуп, арт ара ргәы итәтәыуа итәаны иахзыпшызаап, арыцхақәа. Дареи хареи Ацсны еибабахәоу хакоуп, икоуп иахьада иахамбацгы. Ацәажәаха рибатом, хаимакны иҳазтәауеит. Нас уаха ианамуза хшашаны иҳадтәалеит. Изазтәауагы акызатәыкоуп: Ацсны. Уи ажәытә-ағәтә иқәынхо, ацсуаа, егырт амилацкәа шахзыкоу, дареи хареи уатәтәи хдеипш...

Раҳми Агрба Анкара дынхоит. Уи атцара ду имоуп. Акраатцеит аиқәыршәара дағеуижьтеи атырқә-ацсуатә ажәар. Сара сеигәырғьаны, ажәагы аххәаны, наганы уи иаға иасыркуеит ҫ-томкны итҳажьыз «Ацсуа бызшәа ажәар». Раҳми игәырғьара хәаак амамызт. Аиашазын изымбаз изхатцом, ажәалагы хәашьа амам «Анбан» шәкәқәа цәырганы рытара ханалага ишеимаркыз, рацхьа еибаргәаит, нас еибаргәыбзыцит. Харт, хәарас иатахыузеи, иҳалшон урт рыцыпхьаза рахтарацы, аха макьана аицылара дукәа цхьака ишьтан. Уи акны апышәа гәгәа змаз Нели Тарпха, заа ус хәахацсахыр луамызт. Уи Шьамтәыла дцаны дмаахьази! Ҷажәак аазхәацыпхьаза зылабжышқәа хаддылоз (уи акны иара саргы азәы итәы схәо сыкахума, аха...) Цьавдет Габниа иакәын. Уи хымпада шәкәык иазаратәы икахтеит. Ҷажәа шықәса тцеит Цьавдет Австралиа дыкоуижьтеи. Ицкәынцәа афыцъегьы уа атцара итоуп. Хымпада идыру акоуп урт атцара ду тцаны, иуа-аханы Тьырқәтәылака ишыхынхәуа. Амала, аб дзыцшәоз акызатәык акәын: ирхаштрушь, анацълбеит, рацсшәа?!

Хаицәажәара леалалырхәит Галина Чапчахова. Уи ашәкәтыжьырта «Советский писатель» акны редакторс аус луеит. Ирацәафны ацсуа шәкәыфәцәа рфымтақәа урысшәала еиталгахьейт, аредакциягы рзылухьейт.

– Абри аҳамта хәычы ранасшьар ицхашьарахарама? – лхы насықәылкуеит сара.

– Иахьпабхэои, Галина Григори-ипцха! – даа-зыкастоит.

Нас лара урысшәала ажәа ахылхәауан, сара ап-сышәала еитазгон.

– Харт зегъы наскъа хғыланы, ицъашъаны хшәыхәапшуеит. Шәфы ааихышәхаанза шәылаб-жышкәа хаддыло, иуадафуп шәара шәхъаа аилка-ара. Шәара шәбызшәа харт ишахзеилымкаауагы, хымпада ихамнырырц залшом зегъы иреихау мыч дуззак шатцатцәаху шәгәырфа хъантә, уи хәарас иатахузеи, Апсадгъыл агәырфа ауп! Харт ицъашъа-ны хшәыхәапшуеит абас шәгәыкытцәыкуа, шәыпсы еилаханы шәызхара ахышәзеибымхәо, шәагъахъ-зеибамбо! Сара, шәара ишәатәасшьо хәа акгы сы-мам, ауафытәыфса хәшәыс имоу ауафы иоуп, настгы идыруп адунеи ахынзаназаазо аурыс илша шака-роу. Убри шәара шәеизааигәахара иахәарц азын, иа-гъсимволны ишәанасшьоит абри аурыс еибашъфы исахъа! – Галина Григори-ипцха акъаад иаалыршәа-ны иналырххеит атынчра азыкәпаф ду ибиуст.

Уи еигәыргъаны ирыдыркылеит апсуаа. Атак ажәагы ихагамкәа-ипцагъамкәа, иара ишиказшьоу еипцш, даатгыла-аатгыло ибзианы ихәеит Цъынгъыз Абганба.

Тырқәтәыла абара ианалаго, дарбанзаалак иныкәара ацъаамала ахы аиркуеит, избанзар, уи зегъы-зегъы рацхъа игылоуп. Ахтнықалакъ ире-игъу адгъыл цшъафы игылоуп апсылманцәа рдунеи акны афбатәи атыц аанызкыло ари ацъамаа ссир-гы. Актәи Пакистан икоуп, рхәеит. Уи ханыфналоз ашә акны зегъы хшъатцәкәа хашъххаршәар акәхеит. Уа убриакара еимаа ссир еилагылан, уа утәкәагы урт инарыларгыланы ацара аауцәыгәагылацәаха-ратәы. Иреигъу акы наишъатцан, иара ишъатцәжәкәа уа иааныжъны дцар уатцәы дубап. Иаакәанызаныз-гы ргәы иаанагаз заа идырны, хгид-хамфәацгаф Ниҳат Алтыноқ дааччеит.

Җажәак еихысхәаалоит. Ныхәак аены, Москва, аизара дуқәа Рхан аҕны иқәгылозаарын, рхәеит, шәышықәса зхытцуа хбыргцәа бзиахәқәа рансамбль «Нартаа». Ацарда аартра агымкәа, псәтә бзиа Иван Кортуа блатцарыла азәазәала ргылашьақәа гәәто дышнеиуаз, руазәык икалошқәа наҕ-ааҕ ифытцракны дышгылаз илацш наикәшәеит. «Хәи, иҕоутцозеи, абаацсы, уеилагама?» – анихәа: «Ана инсыжбыр – исыцәзаны иргоит!» – ихәазаап хбырг бзиахә...

Аңамаа, аиашазын, уныфналар уаршанхап, дунейк иаҕароуп. Гыларылагы тбаарылагы. Кәак-цыцхьаза асаара рыекажыны Аллаһ ихәоит атырқәцәа.

– Избан Аллаһ иахымтцаматанеиуа ахацәа ацхьа изгыло? – зтцаарала зегы даахалагъежыт Ниҳәт. – Избан акәзар, – изтцаара аҕак иара ихәтә иныҕатцә иҕеинеихоит, – уи иашьапкуа зегы, ршьамхқәа нарсны, пшьымацхә игылоит. Насгы гәытыҕыҕала Аллаһ ианиацәажәо ацхәыс цшза иацхьа дгылар, ихы-игәы зегы лара лышҕа ицоит. Атырқәцәа ахәса рзын рлеишәа цәҕбоуп... – лафла иажәа аахиркәшоит Ниҳәт.

Иацы ахәылбыҕеҕа хара асасааиртаҕны хтыцқәа анаалахх, хәеша-шаны Анкара хналалеит. Сара уажәада хәаанырцә сымцацызт, насгы акапиталист тәыла... Ахәынтқарра дуқәа: Америка, ФРГ, Италия, Голландия ухәа рҕынтәи амал ааганы изтиуа атуцъарцәа рыдәқбанқәа унарыфналар – уахыцшра уздыруам. Адашьма инаркны хыхь атуан акынза машәыршәа цъара гәыртыцкгы убом итацәны, убас еивтцарыцхны иқәгылоуп ауафытәыфса иҕеи иаанаго зегы. Арахь икка-кказа азәгы дыфназам. Атифы ичаи жәыга хәычы агәтә тыфааза икны днаҕыхәо, ишьамхы еикәыршәны акәакь аҕны акәардә цшза дықәтәоуп. Мамзаргы фыцъа рхала итәаны анард иасуеит. Уаныфналагы уматц шыруа рыздыруам. Нели Тарцхә хтәы мацәазк аашьтыхны лнапы ина-

хатданы иаагәалтан, ишпабзиоухәагы днахәапшны, лыпсгы ахыхәхәә җаңхәа атың аҗны иныкәыл-теит. Ари збаз апшәма дааин, уи амаңәаз аашьтыхны, арыңкәага чыда имаз ала иахьшыаа-етахьшыуа иаарыңкәан, аблакәа адәныҗа иңшуа, иара инапала җаңхәа атың аазалихит.

Ақалақь ҳалаланы ҳдоит. Уи убас пшшәыраңәала еилыңыңоит – аңхыз аҗынгы иумбар җалап. Җашнеиуаз пңәызба пшза хәычык даахгәйдхәхәлеит. Уи ҳарт ҳшатырқәңәамаыз лымдыркәа дыҗам. Нас напыла-шьапыла цәгәала иахлырдырит ҳахьынтәааз еилылкаарц шылтахыз. «Кара Денис. Авchasia. Abasa!» – Амшын Еиқәа, нас Аңсны, нас аңсуаа...» – ххәеит ҳаргы, ҳара ҳтәала. Азғаб хәычы лгәырғара хәаак амамызт. «Сара суаңс тыңхауп. Саб Уаңцтәылантәи дааит. Сара ара сиит. Ашьхарыуаа шәызбеит...» – анаңалбеит, дшыгәтцәыгәтцәуаз пңәызба мыжда. Ашьа ахала аәадыруеит рымхәои!

Атәтиурк имавзолеи зықәгылоу ашьа ҳарак ҳаҗхалан, Анкара зегы ҳалаңшуа ҳаагылеит. Иссируп арантәи аҳтнықалақь алапшра, иссируп иара Атәтиурк имавзолеи ахатагы. Уи апрокект аҗатцара 94 хәынтқарра алахәын. Актәи атың згаз дагырқәоуп, иара аҗатцарагы жәшықәса иағызарын, иагәалгеит 1953 шықәсазы. Анышә дахьамадоу иқәу ахахә ссир 40 тонна иҗоуп. Ғыки бзыки иазхәом уи амавзолеи шыҗатцоу атәы. Хымцада, изықәнагоз иакәын иаргы. Тырқәтәыла ари раңхәазатәи апрезидент иҗаитцаз акрыза ираңәоуп: уи инапхгарала алфавит рыңсахит, атцарадара арзра иеазикит, ахәса раңәа раагара аңихит, Анкара Тырқәтәыла иахтнықалақьны иҗаитцеит. Ус шаҗа? Иара убри азоуп Мыстафа Қьемал 1933 шықәсазы Тырқәтәыла зегы рзеипшеизарағь Атәтиурк (Тырқәтәыла аб) ҳәа хьызшьарас изиртазгы.

Атәтиурк иңсыбаҗ змадоу азал аҗынтәи ҳара иаабоит уи итааңәеи иареи рмузеи, араҗа иҗоу Клим

Ворошилов Тырқәтәыла рапхәтәи апрезидент имшираан ианеишьаз ахәачапа инаркны, егырт ахәынтқарра дукәа рхатарнакцәеи иареи реиҕцаарақәа ртәы зхәо аматәарқәа рацәаны.

Уахынтәи хара ҳаиасуеит аинтерес ду зтйоу археологиатә музеи ашқа. Арақа икоуп Хеттааи, абырзенцәеи, аурымцәеи, авизантиааи ухәа аамта харақәа зхәо ахахәкәеи, абақақәеи, афырақәеи. Урт, хәарас иатахузеи, хара хазхылтцызгыи иахырышьтраз азы мыцхәы хрызҕелымханы хрыхәапшуан.

Хсасаирта хнапыртцыпхәаза рылабжышқәа рыцқьо хнаскьаргон, уаха инеилымшәазақәа афое ақны итәаны иахзыпшыз хашьцәа, ҳааицыпхәазагыи иара убас акәын ишахдылоз. Уажәшьта Бурса ақалақь ақны ҕапхәа хшеикәшәо ала ҳаицәажәаны, ҳаипыртцит дарей хареи. Хавтобус асасаирта «Ершан» ааныжбуа ағынанахеит. Уаха ргәы аарзеикәымхәалазо, рылабжышқәа рҕыкәкәа, рнапқәа ргәытцапса, ихырқәақәо игылан иахзыпшуан Тырқәтәыла ипсақьаны иалацсоу апсуаа рыцхақәа, иахзыпшуан автобус архәара инавалаанза.

– Шәара ижәдыруоу апсылманцәа ахәажьы зырымфо, – дналагоит хгид Ниҳат Алтыноқ, амикрофон кны апхәа дахьтәоу, – ишәыздырзом, ус анакәха сара ишәасхәоит. Урт 611 шықәсазы апсылманра Аравиа ирыдыркылон. Аравиа ашоуразын идыруакоуп усгыи. Усканк атакар зынза амца анаркзон. Акәац ирфаз аархарахан, апсылманцәа зегыи апсра иалагеит. Убри инағаршәны, улымха саркьада иубараха харт ахәажьы аабаны қалазом.

Сара сахьтәоу схы аазбыҕбыҕуеит: «Ҳаи, хара хқны ирхәо удыруандаз уи атцыхәала...»

...Анкьа зны, рапхәа атырқәа Апсны данықәнагала, хәацьяк ақыта далаланы дышнеиуаз, ачара зуаз азәы днаидгылазаап. Даамҕахырган, али-пси рыбжьара инапы ааирзәзәаны, днаган аишәа днахадыртәеит. Атцәа итапыххауаз афы даламкьыскәа,

рацхъа даара ибзианы акрифейт. Аха нас уаха ипсы
иамукъа, абриггы зеипшроу збапишь хъа атцѐа не-
иѐеикит. Оумашѐаггы игѐапхейт. Акы ижѐит, ѓба
ижѐит, хѐба, жѐаба...

Аамта бзиа иганы, акъкыхѐа дшѐахѐо, алашыца-
ра дагѐылхѐхѐа дышнеиуаз, уаха дзымцакѐа, абра
цъанат тыцуп ахыигѐахѐуаз жракы дынтаиан ды-
цѐейт...

Аухантѐарак имыцѐазакѐа дыпшаауа ишытаз
итаацѐа, адырѓаены амра жѐхъан еипш иѓеихъан
аамтазы, инеихагылейт, аха... абри захауа ихѐкѐшѐи-
ра ишынеихагылаша. Хѐан дук ихѐфамкѐо, ибжаггы
аафытцыхѐхѐо афара иафын.

Убри инаркны атыркѐцѐа аѓггы ржѐуам, ахѐажь-
ггы рфазом, рхѐейт.

Хавтобус шьтхысааны Каппадокиака ицон.

Октиабр 2, 1988. Каппадокиа.

Асасаирта «Аркадаш».

Оыргѐып – Каппадокиа иацентруп. Каппадокиа
ахата цѐхѐыроуп, кѐаца-ѐацароуп, шьхароуп. Ахахѐ
еикѐйдды, уахыпшлакгы ацакѐақѐа, ацакѐақѐа...
Оыргѐып, анацѐкѐарақѐа ирыбжѐаку ахахѐ еипш,
акѐаца-ѐацарақѐа ирынтѐалоу қалакѐ хѐычуп. Ақа-
лакѐ уахъналало, хѐарас иатахузеи, егъырт зеггы
ркны еипш, иѐы дақѐтѐан, уа бзиала шѐаабеит ихѐо-
ушѐа, инапы шьтхыны даауцылоит Тыркѐтѐыла аб –
Ататиурк. Уи ибакақѐа ықѐгылоуп иаѓцамкѐа, шѐа-
гаалаггы идущѐамкѐа.

Ахрабжѐарақѐа хрыбжѐаланы, ацакѐа еикѐйдды-
рақѐа харѐысуа, ацѐашьы таақѐа хрыманы инкыл-
сит асасаирта «Аркадаш» акны. Уи апшѐма хара
дахзыпшижѐтей акраатцуан. Хѐахылыѐыжѐтцыз,
ашѐ апхѐятцѐкѐа дгылан жѐохѐка-жѐафка шықѐса
зхытцуаз тыркѐа цкѐына хѐычык, ичеицѐыка инапы
икѐыргыланы. Асасцѐа хѐацыпхѐаза аѓеикѐатцѐа зта-
пыххауаз атѐца хѐычкѐа зынгылаз исаан кѐақѐа ду
нахамтѐеикуан, хартггы хѐаибарпцшуа акака аанахѐ-

кылон. Арт гәта-тыфаатәцакәа убас ипшзан, шака ипшзас акара жәбагы ихәычын умхәозар!..

Оажәак еихысхәалоит. Ашәахәареи акәаша-реи Ацснәтәи рхәынтқарратә ансамбль шықәсык Финлиандиа иахықәгылоз, ақалақь ахада аоныка инеипхәзаап. Ионы атцака иказ абар ашка иманы дахыныоңалаз, абар ассир! Рыцыпхәзаа цидар кәтагьк-цидар кәтагьк иакараз ачағаа хәычкәа ықәтаны, хәыжәга тәыца иакароу ахраф хәычкәа рыла ауараш ықәыргылары атолкәа хиазаарын. Ускан, хансамбль акны, изаазарызеи, рыбжькәа бзиоуп хәа афардацкәагы алатаны ирымамзи. Абыстеикәтца акашәа изымпхәазоз азәгы даарылтын, атәца хәычкәа нтарпка-нтарпко, ачағаа хәычкәа нтапса-нтапсо атол ахы инаркны атыхәанза кәтығархасракгы ахмырткәа икеикеиуа иаарыцканы, даины иыызца даарылагылазаап. Ацшәма, икайтцахуааз, даапышәырччан, ихгы ааибыгбыгын, даға зныкгы атол дырхиарацы инарыдитцеит, рхәеит...

Аухатәкьа, уахагы хампшыкәа, хтыцкәа шаалаххызтәкьа хайманы, гәып-гәыплаггы хәешаны Ғыргәып хәалалеит. Зегьынцәареипш ари ақалакьгы ахы инаркны атыхәанза ахәаахәтыртакәа рыла итәуп, дара рхатакәа зеипш утаху матәала иштәу еипш. Харт апшьоык хәхыцалакгы, хәхыка-заалакгы гәытцхас ихамаз акызатәык акәын: «Цәара апсыуак даабарушь, анацәалбеит?! «Сара сацәымәашьо ибзианы издыруазгы иара убриак акәын: «Абаза иоқәмпур бурда?» – «Ара цсыуа дыказами?» «Иоқ!» – ихәар абырсаатк снейпыртчан. Ус акәымкәа, далацәажәо далагар, нас сшьапи снапи хымш рыла истаз сажәа кьжәбыжәкәеи еицырхыраауа, цкәа еилыскаанза сзицыртцзомызт.

– Черкес! – ихәеит атыркәагы.

Хайбадыркәеит. Уи иабду Черкәсынәтәи иааз азә иакәзаарын, уажәы хара хашкавказтәкәаз аниба,

дхалахэатцаны химаны иёынеихеит, шэымџахытпроуп, счеицъыкаггы агъама аашэымбар калазом хэа. Идэкъан акны хаанеиган, тыркэшэала ичкэын хэыцггы акггы наиеихэеит. Сара уахьтэ исахазаз ажэа «ачаи» ауп. Тыркэтэыла ачаи даараза хатыр акэырцоит. Харт, Ацсны акахауа аажэуеит, усггы хгэы иаанагоит: атыркэ уачарцэа ршьапкэа рытцацсаны иахъа хэлаанза акахауа ыжэуа адунеи хтыскэа ирылацэажэо итэоушэа. Мап! Цъарамзарцъара ихамбеит харт хзышыцылоу ани атыркэ кахауа. Чаиуп зеггы-зеггы иржэуа. Рчаитцэыцакэаггы зынза ихэыцкэоуп. Ишэгэаламшэои ажэытэ ацсуаа иныкэыргоз аџыжэга цэыца хэыцкэа, рыгэтакэа тыфаа-тыфааны, убарт рхата! Амала, рчаи бзиоуп аиашазын, уи ыжэны даеакы уёахы иузџагарым амалахазггы. Хамџахызгаз ацшэма зеипш утаху ахы-разын матэа аацэыригеит. Уи збаз Нели Тарпха лыпсы алахеит, хэарас иатахузеи! Нели моу иара Алыкъса Гогэуаггы ипха Амра лзын акы ааихэеит. «Ари Аида лзын, ари Асида лзын...» – аидкылара даёын Нели, ацшэмаггы кадэыцггы: «Черкес, черкес!» – хэа ибжы гон, инапы зны лара иналыкэкуа, зны иара игэы инадкыло. «Бара бчеркесуп – сара счеркъесуп, уиоуп ас мариала избаасырхэауа!» – хэа аанарго. Нели лцаракэа ргырак, зеггы хшыхэхэоз, абри ауачар иаалцэимгакэа имуит «черкес-черкес» шихэоз мацара. Уаха чаиггы збада, сасдкылараггы!..

Адырџаены ашьжымтан Алыкъсеи сареи хашнеиуаз Кэымф даахпылан: – Иаха Стампылынтэи Орхан Шамба дасуан! – ихэан, хнапкэа аахамихит. Ицъашьатэуп абри ауаџ дызлашоу. Анкара, асасаирта «Ершан» акны ханыпхъа ауха инаркны Стампыл хнеианза, хэхыкэзаалакгы хэацшааны, есыуаха ател дахзасуан. Уатцэы хнеираны хэхыкэоу ааигэасигэа дыказар, хымцада днеиратэы кайтцон.

Хцоит Каппадокиа атоурыхтэ тыцкэа бауа. Абар, ацакыакэа рыбжьара акалак хэычы. Ишаххэаз еипш, иаакэыршан цакыароуп, агэта цакэа кыакыа-

ра хэычык ыкоуп... уака ацбырмыкба иатыцзаа-
рын. Хыхь ацакба ыццэаакэа рыкны, ухы ааларкэ-
ны уныфналаратэы ашэкэа тапкка-тапкка ико-
уп. Аонутка ацакба зегы тыцэааны икатцоуп. Уи
акэым, акрахырфоз жэа-метрак ркынза аура аманы
ахахэ тыффаны аишэа алхуп, ахакны афната аихабы
итыц атаны. Ахахэ иалцэаау арт анарткэа иаады-
рцшуеит атыркэ жэлэр аимтэафцэеи ақэылафцэеи
рыкнытэи ирхыргахыоу агэакра дуззакэа ртэы. Иара
убра акэын иахыкыз урт Аллах имтаматанеиракэа-
гы, рыпсыжыртакэагы. Адгыл акны индыртэоз
атыркэцэа, шахала ацакба икыдцаланы, шэышыкэ-
сала убри ахахэ тыцэааны, уаха лашара рымбо, аха
рхы еикэырхо апстазаара ааргеит, иагдырфеит.

Хцоит даеа тыц ссирк ашка – адгыл атцэтетэи
афнеихагылакэа рышка. Аха амфан хашнеиуа, нахь-
хы харантэ иаабоз ашьха-баахыгэгэарта ашка ха-
амфохытцуеит. Уи убас ихаракыроуп – ахэнара акыр
иаауцэыуадафхаратэы.

Хапхба икыдланы ифеиуа хамфадгаф Нихат,
уажэы-уажэы даахьацшны: – Мачзак ауп инхаз,
нас алифт акынза хназоит! – ихэоит. Харгыы хгэы-
ргьатцэа, хшьамхкэагы иаха иаатцарханы хэынах-
хауеит. Хамфадгаф уажэы-уажэ убас шихэоз, харгыы
уажэымзар-уажэы алифт хаашьтнацаауеит шаххэоз,
акэцэ акышэкышэра хакылеит. Агэыгра ухэеит
хэа закэытэ мчузеи ауафытэыфса иааинатазо!..

Ари ашьха акышэкышэра акынтэи харт Каппа-
докиа зегы кказа халацшуеит. Азиаскэа, ацэхэы-
ракэа, акэацафэапаракэа... Акамбашькэа, ажэкэа,
ацьмакэа... Апсны ахата!

– Уара, Алыкьса, арт ацьмакэа шеикэатцэоу убоо? –
схы найкэыскуеит сара.

– Досу илеи ихэеи иара еипшымхои! – даалаф-
уеит иаргыы.

Аиашазын, цшрала иуаа еикэатцэазаргыы, гэы-
ла ишкэакэакэоуп ззумхэашаз хэа цьара азэы да-

ахамбеит хара Тыркетэыла хаканатцы. Имыччакэа, настгы имыхэмаркэа апсшэа уархэазом.

Сара, Апсны, Тыркетэыла хцаратэы акы ахэынга сықэпшуа саналага, сыпха ус салхэеит: «Тыркетэыла иреигу ацэалых костюмкэа ыкоуп, рхэеит, хымпада ак сзааугоит!» «Схазын ачабратцэкэа аасымгаргы, сманшэалахозар уи бзаазгоит!» – схэеит саргы. Иумчузеи, аихабацэа шэфапхэа сатамыз, аха, харт зегы хашшара рзыноуп хзыхандеиуа... Ицёушьяша, макэана цыаргы избомызт уи атыркэа исактан. Ус абни ашхэа-баахыгэгэарта хыхьлалбааз, дэкэан ссирзак хныфналеит. Хаимдо хашнеиуаз, Нели Тарпха лыбжы аагеит: – Аа, Кама илтаху акостюм?! Снеины снадгылеит. Зеипш утаху кнахауп. Иааилартцэины улымха интоуцэгэап, убас иссиру ацэа иалхуп.

– Кач пара? – ахэ еилыскааразы апшэма схы найкэскит. Аха иихэаз шысзеилымкааз анисырдыр, инацэакэа рыла 140 доллар иапсоуп хэа сирбеит.

– Оо-о, пахалы, пахалы! – схэагэышьеит сара, ишысцэыхьантаз ирдыруа. Нас сжэар хэычы сыцырхыраауа, напыла-шыапыла цэгьапсышьала иасхэеит 22 шықэса зхытцуа азгаб лзын ацэа костюм шыстаху, аха Москва 70 доллар рыда апара шыснамтаз. Иарах, хыхьцоз хмаршруткэа ааиликан, абасгы ихэеит:

– Шэара Истамбулшэцоит. Уа ацэа ахэ мариоуп, избанзар уоуп иахыыкартцо. Сара уа сцаны иаазгоит – уиоуп сыхэгы зыхараку. Истамбулынза акгы ааумхэан, сычкэын! Ара кыр ааухэарц утахызар аразын ауп иааухэаша, избанзар уи ара ицырхуеит...

Абас ыкоуп урт ргырак. Хэарас иатахузеи, ыкоуп ани, Нели лцаракэа зегы згарц иафыз «бара – черкес, сара – черкес» ифызцэаггы.

Хцоит адгьыл атцака ыкоу даеа хан ссирк аабарацы. Уи азбахэ иара Москва ашэкэыфцэа Реидгылафэы ихархэеит. Аталара мацк игэагыгуацэоуп,

фыцъа анемец хэсахэычкэа ирзымчхакэа итапсит, згэы гэгэам, заа шэгэышэеанахтцоит, шэтамлан хэа хархэеит. Сара, иара рацхъа хазталаз ахахэ фынкэа руак а́кынгы акыр иаасцэыуадафхеит. Нихат ишьталаны инеиуаз сара, акэакъ саакфеагылан, уи, – Шэааила, шэааила, шэааила! – ихэо фышэ́та затцэык иамоу шэаханы фажэажэафык ауаа тало ианалага, апцхзы хышэашэа аасыкэнатэеит.

Саб иашъа ицак ды́коуп Шамил хэа. Жэаха енак ифны снейны хшеицэажэоз, дааччан: – Ани хцэартагэы атца́ка уанхэаеуаз угэалашэо? – хэа дсызтааит. Иагыиашатцэ́кыан, ханхэычкэаз зны «Цыт» хшыхэмаруаз, аеытцэахразы сара ацэартагэы атца́ка сытдалеит. Аха, сара сеипш даеа фыцъагы ааины сышьтахъ аеытцэахра ианхэытцала, алашара аашэаханы, сара ахауа сзымхо ахэаера салагеит, сагыыхэхеит. Сфызцэа хэгэра ргомызт, рхэан, исыхы́з азмырхакэа иласыкэбацны сфы еихагэаны ир-кит. Анцэа ицъшьоуп, шэы́збеит, шэы́збеит хэа хфыза ибжы́ы шгаз...

Ари цшьбаны еихагылоу адгыл атца́етэи ахан абаразы хтамлазеит уажэы Москватэи аха́кым-шэ́кэыффы Валери Исаевгы саргы. Акыраамтагы схала афеира са́фын. «Уара, еааны сааны абри збап хэа у́коума, ахэса́кэа таланы ицеит...» – сфынасхан снейны ашэ илагылаз сизтааны, напыла-шьапыла цэгъамыждарыла еилсыркааит, уи аталаразы афбатэи агэыц анаауаз. Саатк ашьтахъ ау́п анихэа, абатс уатыркэа хатцазар х-минутк уа́ха азэ дтоумтцан схэан, сгэы аапсахны сталаны сфыласхеит. Ахахэ тыцэааны, цшьбаны еихагылоу ахан ахытагылоу италаны ицо амфа, аарла азэы дакратэы итшэоуп – уеаархэаны уцаратэы. Лашара́кэакгы кэии-кэииза иакуп. Сара абырсаатк еилыскааит ант анемец хэса хэычкэа ара изтапсызгы. Уапхъа́ка царта анумоу, ушьтахъ́ка ауаа еижэыланы иаауеит... У́тахэаеыр алшоит, хэарада!

Адгьыл атцаѳтѳи арт аханкѳеи, ауахѳамакѳеи, апшьатыпкѳеи дыргылеит загацѳа ирцѳыбналаны иаауаз акъырсианцѳа.

Аванос зыхъыз қалақъ хѳычык акны хамѳахыганы иахдырбеит ахапшьакатцаѳ галипц инаптѳра. Уи адгьыл атцака хахѳацала ихыркыз иказартакны хааикѳыршаны хнаиртѳан, зеипшутаху айрызкѳеи, акѳъалкѳеи, ахапшьақѳеи хабла аѳапхъа лацѳарзасрак ахмыртцызсакѳа икаитцо иѳааихеит. Нас зегъы хацыпхъаза анышѳапшьлых атѳца хѳычкѳа хайтеит, рызна-рызна аѳы ртатѳаны. Атцыхѳтѳан, хапхъа днагылан уи иѳацара хѳхѳа ашка хагыныѳнеига-леит. Арака иаацѳоушьаратѳы апшѳма ацѳыргақѳтца бзиа катцаны иман. Ицѳыргақѳйтцозгы аус ссирс иукуша! Ахѳса рыхцѳкѳа. Галипц иказарта иатаауа ахѳса пшзакѳа гѳаларшѳагас рыхцѳкѳа ркѳых рымихуазаап. Нас, ашыкѳс ѳыц аламталазы алотореиа дыхѳмаруеит. Изыкѳшѳазгы, иагъа дхараны дыка-заргы, даапхъаны иказартаѳы реихѳа иаалгѳапхаз хамтас илиѳоит.

Хара хгѳыпц рыѳнутцка зыхцѳы аныжъра зыкѳшѳазгы Назифа лоуп, Назифа Каримова. Башкириантѳи жѳлар рпоет Мустаи Карим итаца. Амала, исыздыруам уи алотореиа лыкѳшѳазаргы, илхыбааны ипсуа илыцу лхатца Илиас Назифа Търкѳтѳылака дшааишьтуа?!

Октябрь 3, 1988. Кониа.

Асасааирта «Зема».

Анатоли Черкашин хѳа Ленинградтѳык хгѳыпц далан. Дышѳкѳыѳызу, джурналистзу, дѳоторепортиорзу, дзакѳыз хѳа амалахазгы азѳы иаахзеилымкааит. Москва зегъ ханеибадыруаз, Алыкѳса Гогѳуа дидгыланы даакѳымтцзакѳа диацѳажѳон. Адырѳае-ны Шереметево хаилауатыруа Семион Шуртаков ханызыпшыз, сара дсыдшыланы аха дшыкѳыз атѳѳа дықѳлон. Ахаирплан акны, уи хатѳеи пхѳыси Чап-чаховаа ихы рѳакны, даакѳымтцзакѳа ак реихѳон.

Уажэы хавтобус Кониака ишьтхысааны иахыцо хатей пхэыси Жуковаа рхы аткыара дафуп, ирейхэа-хуа уара идыр. Уаанзатэи ифызцэа азэ хаибакхасгыы дыказам. Хапхыака итцегь даацшуазар акэхап...

Тыркэтэылан амфакэа ссируп, машэыршэагыы цыара тафакэарак убом. Коппадокией Конией 225 километр рыбжьоуп. Хавтобус иаарханы ашшапар-ианыршэланы ицоит, ашьхақэа ирхалоит, ахэқэа ирхытцуейт, апшахэақэа ирнылоит. Рыгэқэа каршэны, рыхқэа кыдцаны, ахыр-сырхэа ицэоуп, уажэ зегы, ицэоуп апсуаа хада. Харт хаблақэа тырхаха, зны армаракх, зны арғыраакх хапшуейт, иудыруазей ихтарца рқыакы ихатцаны, иеыхэа иатцэа итцашы-цэқэысуа, икамчы еифырфеа кны, апкара-пкарахэа хапхыа цыара даацэыртцыр апсыуа феафык, мамзаргыы псыуа фынқэак – аматцуртеи акэасқыей еифацшыны, алфатцэ хэхэаза ирхылтцуа, ашта тбаатыцэза, агөта иахызейкароу ашымхатцла тагыланы, аладахы – атцец ахы ахагыланы, афадахы амфыркэаракны фыц инхеиртцталаз ауардын ахы раханы, абнахтэ иааигаз амфы аныхха дахымзацкэа, атцыхэа кэаталеиуа, ахэлара шааигэахо урдыруа, ахэыс хэычы агэашэ илагыланы... Аха уртқэа зегы лапштцашэарагышыоуп. Ус акгы аабом макыана.

Рапхыаза апсуаа Апсны икэтцны Тыркэтэыла ианааи, асултан идтцала урт зегы ашьхарпцкэеи ацэхэырақэеи рышка индырхарц иалагеит, рхэеит. Зыбжа мшыны нырцэ иааныжыны иааз апсуаагыы, ргэы меитцажэкэа акыр ихыгыгыа-пыгыгыейт, аха адгыыл акгы рнамтазаап. Нас, амла реадыршыуа икахызма, ианаахэлалак реааибытафеаибытаны, гэып-гэыпцла архака акытақэа рышка илбааны, атыркэцэа инарықэланы, ирымаз-ирыхыз аарыххны ирго иалагазаап. Ари знык, ари фынтэ, шыкэсык, фышыкэса... Згэы кыдгылазат атыркэцэа цаны рхэынткар ихэеит хзыкэшэаз абригь-абригь ауп хэа. Асултан апсуаа даарыпхыаны, инартэаны дра-

цəажəеит, рхəеит. «Харт ханхацəоуп, дгьылда акгы
хапсам, ххəычкəа хазныкəгом, убас хаканатцы абри
хагьафьзаауеит!» – рхəзаап. Асултан, уаха псыхəа
шамамыз имбакəа дыкам, даалаганы адтца кайтце-
ит: зейцш ртаху атыцкəа цшаан, досу иахытаху
индырхаразы. Ацсуаа иртахызгьы уиакəын. Иаа-
лаган доусы ркытакəа ирейцшыз атыцкəа цшаа-
ны, Ацсны инрыжьыз ркытакəа лабжышла иргəа-
ладмыршəози арыцхакəа, рыхьызкəагьы наганы
инарыхьзтцаны, игга-ггаза анхарагьы иналагеит,
рхəеит. Цабал итытцыз ркыта – Цабал ахьзыртцеит,
Дал – Дал, Цьгьарда – Цьгьарда...

Амфə шшапацкəагьы, атыц ссиркəагьы бзиоуп, аха
шəахьыкоу Тьркəтəыла шакəу шəхашəмырштын,
саргьы уи аб хəа баша ажəлар исыхьзрымтцеит ихəо-
ушəа, иеы дакəтəаны хашнеиуа даахцылоит Атати-
урк. Ицьюшьаша, Тьркəтəылан уи абакакəа ргырак
дєыжəны ауп ишыкатцоу. Хамфəацгаф Нихат Алты-
нокгьы уи данибалак, атхарцəхəа даалтцны, уара арт
зегьы хəцəар – хмашьынарныкəафгьы дамхацəар
ауеит, ускан шəазхəыци шака лассы хнеигə... ихəо-
ушəа, инапы наркзаны амикрофон аакəицаауеит:

– Уажəы сара ишəасхəоит Ататиурк ага дшииааиз
атəы. Ишыжəдыруа ейцш, атыркə султан ифəгыланы
акəпара ус имариамызт. Ус ишыказ заманалатцəкьа
иззымдыруаз иакəмызт иара Мыстафа Кемалгьы.
Уахык уи адырра иоуит: асултан ир абрыгь-абрыгь
атыц акны, рымч зегьы ейзганы, ацəылашара иазц-
шны итəоуп, абри аныкшара тыхəтəантəихарц,
убриала уаргьы укəпара уалгарацы хəа... Мыстафа
Кемал днатəаны даазхəыцит, идгылафцəа шмацфьы-
мызгьы, асултан ир ирфəгылоз амч абакахыз, арахь
уахы затцəык акəын изынханы иказ, иагьихəыцит:
абри атц иалыршаны, зкьы цəагəацə ааизганы, агаз
фəрыкəтəаны амца нарыцрарсны, итаханьы ицəаз
агацəа ифəрыжəыртцеит. Изааз ззымдыруаз асултан
ир, ихагаханы ифəрылалаз ацəкəа икəакəаса иргеит...

Ргэы иахэаны иаиныркъоит зеггы.

– Нихат, – схы наиқәыскуеит сара, – атырқәшәақны иқоума ажәа «Рахат»?

– Икамкәа иатырқәшәами! – сатеикуеит иарггы. Ауафы рахат рхәоит, драхатны дыцәоуп рхәоит.

– Хара ацсуаа хқынгы убастцәкьоуп ишықоу.

– Уара упоету, упрозаику? – уи ажәа сзатцааз абырсаатк ихы азцоит Нихат.

– Споетуп.

– Еилкаауп зеггы. Сыхыз иақәуршәоз арифма уцшааит: Нихат – рахат!.. Уи схәеит хәа, ацсуааи атырқәцәеи аимадарақәа зларымаз ала, уи ацсыуажәазарггы калоит!.. – сгәы нирхарц итахым хамфәагфә.

Ахәлара ааскьоит, харггы Кониа хәзааигәахоит. Кониа – анкьатәи асельцьукцәа рхәынтқарра иахтны-қалақын. Кониа – Тырқәтәыла зеггы ақны иреихау губерниоуп. Уақа ф-миллионк инареиханы ауа ацсыра нхоит. Уи VI ашәышықәсазын Иранаа ирымпыттархалахьан. Ки Византиатәи аимпериа иалан. Цицерон абра дааны ақадақьра иеазыкайтцон.

Кониа инеиз рацхәа ибла иааттамшәарц залшом, арақа азинхатцара излацентру ала, ацбаамақәа хыцхьазарак шаарымазам. Хәышәфык – цбаамак, хәышәфык – цбаамак рымоуп. Насггы Кониа – Хьетаа ирыдгылаз қалақьуп. Уиггы хара хгәы иахәахит.

Апхыз ақны еипш ақын харт хәхьналасыз ишықаз. Хцон кәарталк аантцәанза нақггы-аақггы ахы хәгәылаланы. Адәқьанқәа, хыхь цьара ишаххәахьоу еипш, ршьапы инаркны рықәцә ақынза нацәатыпк цьара ирымамкәа зеггы хыла ирхиан, амфәаду нымфәахытггы, аамфәахытггы. Насггы зақа итшәази ухәарауази иара аулицаггы. Апхыз еипш ахьфәеижь иагәылаланы ицоз хавтобус, уаха цьара иаахьмырсзакәа ханбжьига, харт зеггы хшьапы хәқәгыланы хмашьынарныкәцаф изеинахкьеит. Кониа даеакалаггы еицырдыруеит. Уи архәрақәеи ақәыларакәеи

ирықалақып. Убри азоуп ҳара Мрагыларахьтәи апоет-лирик ду Ыбалалиддин Руми имавзолеи ҳаныоназ ҳамғапғаф Нихат Алтыноқ ибжыи нытқакны хгәзаҳеанитцазгы: – Хөык ҳара иахтәқәам ҳахьцалак иҳашьталаны иаауеит, аха шәара хьаас ишәымкын, урт ҳара ҳахьчащәа роуп!..

Харт ауха ҳахьыпхьоз асасааирта «Зема» акынтәи ибзианы аңырмакы уалапшуан. Тьркәтәыла адгьыл барақьат иалтцыз аеафра зегь рыхкы арака иумбоз хәа акгы ыкамызт. Иңьоушьаша, атәеи, аҳаи, алаҳаи, амытмыңыи ухәа Хеопс ипирамидақәа реипш, убас еикәтца-еикәтцаны икәтцоуп, ублақәа узырқәымгаратәы. Насгы урт реикәтцара аламалагы узыхәо акы акәым, енак акы уадхалоит. «Есышьыжь арт абас реикәтцара далагозар, есышьыбжытхыгы рыпхьакра иеазикуазар, нас ианбеитиуеи, мшәан?» – схы сазтаауан сара. Ашьталара ҳеыназаҳкуан аамтазы саанапшызар, аңырмакы иаакәыз зегы кьыс рымазамкәа ртыпқәа ркны икан, азык-фыцбак иаанхаз атищәа еидтәаланы ани ратәца зара тыфаа хәыцкәа рыла ачаи ржәуан.

Октиабр 4, 1988. Денизли.

Асасааирта «Парк-отель».

Ауафьтәыфса идгьыл иара дапшәыманы даныкала, еихау насып ыказам. Адгьыл азгы, иара изгы. Дышнеиуа цьара тәымгк каршәны иааибаргы, иашьтцааны зегы иахьырбартоу инаганы икәитцоит. Тцлашьапык цьара иагзар аитахатә ааганы, ажыга цшааны еитеихауеит. Хәхәык амға ианыжъланы ибаргы инапы кьаны, давсны дызцазом. Избанзар зегы-зегы иара итәуп, уатәы ихәыцкәа ишырпыло идьруеит. Аха удгьыл акны уара уансасха, ускан ууағзагәышьам, унаурны адәы уқәуп ау. Изхысхәаауа, Тьркәтәыла зегынцьяра инеибеипшны адгьыл ссырымзаргы, иааңьоушьаратәы анапы адкылоуп. Ацша шәышәуа иахьыкәыз ацәхәырақәа ркны, сабду иашьа Хәлач рыцха, дахьыкәыпсыз акә-

хап, уажэы ииатцэаза атцлара агылара иафуп. Цака ашьхарцкэа инадыркны, хыхь ацэхэырақэа ркынза, атыпц иаабыша гөатаны, атциаахккэа еитахауп. Абна агөта имчыдоу тцла-хэычык улапцш нақэшөазаргы, аварсатаны, ахөшө ахышыны, еилыхны икеикеиуа игылоуп. Апстазаара иатахугы ағөгөа иоуми! Анацалбеит, икалараны ишцакоу даеа жөаба-жөохө шықөса рышьтахь ари атөыла! Аетцөара ссир иналаз ицозар акөхап.

Хавтобус ашьхарыбжьара ибжьаланы, иныбжьакөаратцө-аабжьакөаратцө Памуккалека ахы рханы ицоит. Зхы ламыркөыкэа аоны изыфнало Дмитри Жуков ипцхэыс пшзеи иареи ахьейдтөалоу ихэытхэытца акы иалацөажөоит. Иара кадыць даакөымтцзакэа ирххоит Москва инаркны икытцымытца ани ашөкөы: «Тырқөтөыла». Хатцагь пцхэысгы Кониа инаркны апсуаа хашка иааудырратөы рказшьақэа рыпсахит, ххатцкы кадыршөуа. Икалаз уиоуп: Кониа урт ахы ахырыхөхауаз, шөара акгы заашөымхөозеи анырхөа, хара хашьцөа апсуаа рыкны хнеиаанза акгы ааххөом, избанзар иаахөатөу ахьаахөатөу урт зегы рдыруеит, ххөеит. Даргы иара убратцөкьа ахөаахөтра иаакөытцны хара ихацлеит, хартгы шөара хашөфызцөами хөа.

Черкашин уажэы иапцхьа итөоу аурыс шөкөыффы каимат Руслан Киреев ипцхэыси иареи ркынза дзымназо, аршынк ихөда ацөа итытцны, рхы аткьара дафуп. Урт ркны акөын уи дахьымнеиц.

Хавтобус шытыгууааны ицоит, избанзар иахьа 440 километр ныкөатөыс ихөмоуп. Ицөоу дубап, иапцхьо дубап, еидыпцылан еицөажөо дубап. Харт апшьфык, хазегь хаз-хазы хтөаны, нак-аакгы анапцаапшра хафуп. Зегы-зегы гөтакык ауп ихөмазоугы: цьара цсыуа нхарак, цьара цсыуа хатцак уажөымзаруажэы хабла даатцамшөаришь, анацалбеит?! Хцөит. Ицөыртцуеит абахча ссиркөа. Ашьапы инаркны ахакышөкышөракынза ашөыр рөаханы. Тагала-ными, аха макьана афыхра напы адмыркыц. Иа-

антэаэоумеи дара аҕадыцкэагы! 50–60 гектар амаргэыл бхэа, убас мацара: атцэарта, арасатра, атаматра, акаканра... Ацсны иҕоу ашэыр хккэа ара иааумбо хэа цыара акы ыҕам. Ацсны еипшуп иара адгыылгы, цсабаралагы, хауалагы... амхацы-ркэа рыцхақэа хызхызгы ауҕахым!.. Ицоит хмашына аеетцыхны. Ацха згэылытэтцэо алахарта хагэылаланы хнеиуеит. Иааказоузеи ухэарауазеи! «Алаха – Тарцха» – схаҕы иааихуеит ус рифмақэак. Иагьяасгэалашэоит ханыстудент-цэаз халхыхэмаруа уи илзаххэозгы: «Абар, Нели Тарцха, дыф дахықэлаз алаха!» Сагьяацшыырч-чоит. Лара лышкагы саанацшуеит. Уи лхы лнапы атцаргэаны: «Уаха цыара шэыказамкэа, шэабахцэызи, шэара арыцхақэа, шэаргы-саргы?!» – хэа лхы-лҕы ианубаауа, лнапкэа лгэытцацсо, цыара псыуа мзыр-хак хахынтампшыц хэаа дус иҕатцаны, дқэықэы-машэықэмаха, ахара дыцшуа дтэоуп уи, лгэы цшаауа.

Нели Тарцха. Ари ахызи ажэлеи еидкыланы сара рацхыза 1953 шықэсазы исахаит. Агазет «Ацсны Кацшь» ианын Ацсны ашэкэыфцэа Реидгылаҕы ишеилдыргаз Дэрыпшътэи абжыаратэ школ атцафы Нели Тарцха лажэеинраалақэа. Алықьса Цьонуеи, Алықьса Лашэриеи, Кэымф Ломиеи инадыркы аилатэара иалахэыз зегы ахэ харакы атаны ирых-цаажэеит уи рацхыатэи лажэеинраалақэа. Урт хара имгакэа агазет «Ацсны Кацшь» ианыртцеит. Иахыагы исгэалашэоит уи лажэеинраала каиматқэа: «Хыцсы ацэкэырцақэа», «Итэахы сан, итэахы!», инадыркны «Соура уоурахарц стахуп» хэа ачаиртазын илхэоз рҕынза зегы. Дыцхашыапхатцо акэымкэа: «Сара сааит!» – хэа хатцампхэыстас лыбжыы аарганы, ацсуа поезиаҕы даацэыртцит Нели Тарцха. Нас, уаҕа даанымгылакэа затцаaira лыпшаарамф аеартбаауа лҕаалхеит: дпрозаик бзиахеит, ддрамтаурҕ каиматхеит, дпублицист шыахэхеит... Сара сгэыргыара хэаак амамызт Нели Тарцхаи хареи

Акәа аинститут акны атцара ахъеицхақәшәаз. Харт зегъы хгәырғара хәаак амамызт 1955 шықәсазы рацхъазатәи лажәеинраалақәа реизга «Бзиа избоит амәа» ахтытцыз. Харт хгәырғара хәаак амамызт, 1956 шықәсазы Кәымф Ломиа атаацәарахәа ифны дахьыфнанагалаз. Уи еицылбон лцарагъы, лыфнрагъы, лхәычрагъы, лырҕеиарагъы... Иахьагъы иара убри дафуп. Нели Тарцха, абырсаатк иадамхаргъы згәы меитцажәуа, ахатцамцхәыс ззырхәо лоуп. Арахь лқәыпшразы даара бзиаара дус илбаз хәа рацәак акгъы сыздырцәом. Дшыхәычаз лаб ашықәс еиқәатцәақәа днарылаз дцеит «Схәычқәа, схәычқәа?!» – хәа дшыгъатцәыгъатцәуаз рыбзиаара дук аалбаанза, лан дышфаз лыдунеи лыпсахит. Сара, асабшақәеи амәышақәеи ааигәахо ианалагалак, ачарақәеи, ацсрақәеи, ацсхәрақәеи рзыхәан царацсахра сфынаскоит жәынгы-фәнгы. Издыруан Нели лахәшья Лиуда ахьаа гәгәа дытнакаауа афны дышлымаз, аха уаха цсыхәа сымамызт. 50 маат апара стахуп, Нели хәа сынкылсит сара енак. «Уыу, уахәшья?!» – лхәан, ларгъы афны дныфналеит хәба-хәба маатла еизго. Ари заҳаз ачымазаф гәак, Лиуда рыцха, лыхчы иаатцхны 100 маатк ицоз ааитцхны инаслыркит. Уи арыцха ацсра дахьафызгъы азәы абзиаара ахьизылура дашьтан. Мчыбжьык аатцаанза ари ақәрахьымза лхәычқәа шеибархьыу-сыууаз лыдунеи лыпсахгәышьеит... Нели рыцха иаалхылгахьоузеи! Сара цсраенынза исхаштуам, 1959 шықәсазы, иаалырқьаны Алықьса Лашәриа ицстазаара даналтц Нели Тарцха икалтцоз, 1975 шықәсазы Чичико Цьонуа идунеи анипсах Нели Тарцха икалтцоз, 1978 шықәса рзыхәа апоет қәрахьымза Анатоли Ацьынцбал данцсы Нели Тарцха икалтцоз, Кыршьал Чачхалиа данцсы, Владимир Анқәаб данцсы... Аехәшьяцәа ирзыкәтцомызт уи акара. Ршьапқәа ркны дтәаны убас лхы-лгәы иалылхит, убас илырцшзеит...

Нели Тарпѣа хара хӕфны хѣтаӕара дӕзааигѣоуп, ихӕгу хӕаалгоит, ихӕмоу деигѣырѣоит. Жӕашыкӕса тѣуеит лареи сареи атыжӕракны аус еицаауеижьтеи. Хар змам сышӕкӕы хӕа крыказар – знапы итѣхны, редакторс ирымоу лара лоуп. Акъыпхъ збаз сфымтак иагу-иабзоу лара лапхӕа азӕгы исеихӕазом. Ашыжь усура санааилак, сыблужа ахӕда мацк ишӕышӕызар, атӕл аашытхны афныка дасуеит: «Ибыхъзеи бара иахъа?» Спатца сазамкӕа сыказар, атӕл аашытхны ари афны икоу лышка адырра ныкалтдоит: «Ихъзеи, бара, ари иахъа иакӕзамкӕа дааитеи?!» Абас дыкоуп уи, сара сзын мацараггы акӕым. Атаӕца реидара ду зыхӕда икӕу апхӕыс, лусурафы мацк даахъысхахарггы камлои? Мап! Иахъа уажӕраанза ашӕкӕтыжъыртӕкны уи илеигъу, азӕгы игӕы иалымсааит, макъа на редактор дхӕмазам. Нели Тарпѣа лакӕамызтггы, еикӕышӕшӕа инаган иахъа абас апхӕафцӕа изрымтцаломызт апсуа литература ашьатаркфы Дырмит Гӕлиа ифымтакӕа ф-томкны еизганы. Сара ибзианы издыруеит изакӕытӕ цъабаау ирыдбалоу, изакӕытӕ лабжышкӕоу иагърыкӕтӕоу, уажӕ иара Търкӕтӕылаггы хӕзхыгехӕаны, гӕаларшӕагас мацараггы акӕымкӕа, усугасггы инадхаркуа ф-томкны икоу «Апсуа бызшӕа ажӕар». Уи аикӕыршӕафцӕа Д. И. Гӕлиа ихъз зху Апснытӕи ахӕынтқарратӕ премиа ратӕашъахеит. Хымпада иагърыхӕтоуп. Аха азӕыр идыруоушь, анацъалбеит, урт уажӕы ихшыфортцганы ишыкоу апхӕаф имтцаларц азын Нели Тарпѣа лцъабаа иаду закароу? Абри аредактор дызустадашь хӕа зӕыр дахӕапшуоушь!

Нели Тарпха иахъа Анцѐа ишихѐара дыкоуп. Хџык ацџацѐа, хџык амахѐцѐа, хџык аматацѐа... Лпа-затѐ, ишѐџыкхаша, Москва аиурист тџара далганы, сынтѐа Акѐа аусура далагеит, уаха-уатѐы пџѐыс да-азгаша, Нели лгѐыгырта ду... уи лхатџа еицырдыруа ашѐкѐыџы... Дагъстан жѐлар рпоет Фазу Алиева ус лџѐеит, рџѐеит: «Хџык ахацѐа сыџны иџоноуп – зе-

ггы-зеггы Муса дреицәоуп!» – хәа. Муса Магомедов, ашәкәыџы, Фазу лхатца. Иара убастәкьоуп ишыкоу лара Нели Тарпҗа лыџнггы: «Смәтәцәа инадыркны сца Алиоша икынза зеггы-зеггы иџнеилажьцәоуп, аха зеггы Кәымф дреицәоуп!» – лхәоит уи дизгәдууа. Дәеакы акәым, Нели лхатцеи лареи рыҗсы ирзалым-хуаз рџыза бзиа, Алықьса Лашәриа ихьз лаша рҗа-затцә иахьихьзыртцаз амацараггы оума амхәазои?!

Сынтәа зны аусуракны әтел абжыы геит:

– Уара, Тьрқәтәылака уцар утахзами?

– Изхәо барбан, цьым-цьым?

– Сыбжыггы ухаштма, уахәшьа?!

– Бара, изышо ацәхәыра иқәхаз ауаџы, азы утахзами хәа изтцаауа ббахьоума?!

Апхьаџ ухаткы, уаха уара унеины абрахь ааразы кыр коутцазар сарггы икастцеит. Убастәкьоуп иара Алықьса Гогәуаггы, Кәымф Ломиаггы... Уи шака ацьабаа атаху ицаны иаахьоу идыруеит...

Шака шықәса тьуазеи сара Нели Тарпҗа илызкны ажәеинраала хәычык цхазә изџырц сҗахуижьтеи, аха макьана иауам. џынџажәа шықәса ирықәуп, сара рапхьатәи сцәахәақәа анызџыз инадыркны, сан рыҗҗа илызкны поэма хәычык апхьаџ игәы абылуа изџырц сҗахуижьтеи. Схы-сгәы иҗазам ате-мақәа ирылхны ажәеинраалақәа зыџуеит, ани хьа-ас исымоу макьана хара игыланы ус исзыпшуеит. Лара Нели Тарпҗа илыџхьеит сара сан илызкны ажәабжь – «Агәакьа лпатрет»...

Хавтобус шнеиуаз азия ссир Егердир иньгеҗын-гылеит. Хәатибахәеит хәрггы уи хәзхара иахьым-бо. Сара снапы нзаасшьыларц сахьынәтәаз сеиқәа леиқәжәа ицеит, Москва хәндәықәлоз иаасхәаз акостиум җыц. Аенынтәарак сышьтәхька снапқәа қатцаны, агазет адкыланы снықәон. Ари азия ссир убас икеикеиуеит, аҗа иҗахәмаруа акалмахәақәа убаратәы. Иарбанзаалакгы цьара нышьтәкьаггы хым.

– Иаххэап: икалозеи сѣаилыртѣраан сара уи сталар? – схы найкѣскуеит хамѣапгаѣ.

– 25 доллар аштраф! – ихѣоит иара абырсаатк.

Азиа ахыкѣаѣы убас абахча зазон, убла узаѣымга-ратѣы. Атѣа мацара, ашьапы инаркны иѣоуп угъы, икапшьыхѣхѣатѣараза. Апхѣа хнамтѣклас-а-амтѣкласуашѣа хналаган, аха нас ааигѣасигѣа азѣгъы дыѣказам ххѣан, хасгѣышьѣеит. Али-ѣси рыбѣѣара ѣкѣына хѣыѣык даакылѣан, абасгъы хайхѣеит: «Апшѣа ишѣзааиѣхѣаит, шаѣа рзыѣо рѣааит, шаѣа рзыѣыуагъы ргааит, амала, амахѣѣа ѣырымтѣа-аит! – хѣа.

Польша акѣу, Чехословакия акѣу ѣѣара иѣоуп, рхѣеит, сара сымѣаѣ, абасгъы аѣыраѣа урысшѣала: «По газонам не ходить!»

Ари азиа ссир ахыкѣ аѣны шыѣбѣхѣа ахѣахѣоз хазгѣыдыѣшылоз ашьхаѣа, шаѣа хѣѣсуа шыхаѣа иреиѣшызи ухѣарауазеи! Ауаѣ гѣымѣхѣатѣѣа ашы-рхѣа дѣатѣѣаны, арт ашьхаѣа днархытѣыр – Акѣа дналаѣшра ѣышьѣон...

Ахѣларахѣ ахы нархон хѣавтобус Денизли аѣалаѣ иналалеит, дѣеакала иухѣозар – Арбагѣѣа рыѣалаѣ. Наѣнѣатѣ аахыс араѣа арбагѣѣа реиѣѣара бѣиа ирбозаарын. Аха аамтѣ ѣхѣаѣа имѣеи. Даргъы арбагѣѣа маѣыршьѣан, уажѣы алаѣа реибарѣара иалагеит, рхѣеит...

Октябрь 5, 1988. Памук-кале.

Апхыѣ мааноуп рхѣоит. Азы кеикеиуа иубар – алаѣырѣ иатѣуп, ауаѣы дыѣсуа убар – изѣа ѣсуеит, ах шыапыла дахѣѣо уѣаѣауа убар – амал уоуеит, аѣы ыжѣны убар – иаѣагъы ибѣиоуп... Сара, уаѣа аѣѣа санаанахѣа инаркны, иаашаанѣа апхыѣѣа срылоуп. Саапшит – зегѣ насхаштѣеит. Шѣкы рахѣ ѣѣара акы аасыѣгылазаргъы – ишаазбаз иѣалоит, имаананы акѣымѣѣа. Иаѣа сара хѣжѣалантѣ рахѣ зегѣ реиѣа пату зѣѣыстѣо, сагъзыхыѣзаауа Валикѣа Беѣиа ѣхыѣ дыѣбѣон... Саналагах, ажѣа ахы умхѣакѣа атѣыхѣа узхѣом. Сара саб Хѣамѣа ихѣзын, Хѣамѣа иаб Кѣатѣа ихѣзын,

Кәата иаб Қырса ихъзын, Қырса иаб – Жәнаур, Жәнаур иаб – Шьханыкәа... Сара сзыхъаз аихаба-цәа уаха ргәалашәомызт. Саалаганы ахсаала кәстце-ит. Атцла царцар антәгәырпсо еипш, Шьханыкәа идац-ипашә иаха-иаха аеырдацуа ишааиуаз, Валикәа Бебиа иаб Хазари ихылтщытра цыцза уа иа-агылеит. Валикәа иашьеихаб Артем, аибашьрахьтә дхынхәны, 64 шықәса дшыртагылаз дыцсит, дыцсит цхәыс даамгазакәа, дагьдсыткәеит. Уи ишьтанеиу-аз Грышьа, аибашьрахьтә дзыхнымхәзакәа, Кьерч амца анакуаз, длалаз дцеит. Иара Валикәа ихата 50 шықәса дыртысит – цхәыс даамгазакәа. Зегьы ргәырфа ран дагеит хәа, сара абри хәаа дус исыма-ны, уажәы-уажә ани сыхсаала аайтысхуан. Абшьтра дук рыҭиара Валикәа Бебиа икны интцәон. Арахь иара кәдыць инхара-интцыра, ишырхәо еипш, атдыс-хшы игым. Ицшра-исахьа, ишәахәара-икәашара, илафхәара мацара... Уахгы-еынгы иеи-икәадыри еикәуп. Ажәакала, дацсыуа хатца бзиоуп. Мап, хатца бзиарас илоузеи ихылтц дыкамкәа, ицылтц дыкам-кәа адәы дыкәзар, дыкан – дцеит ауп уаха акгы. Аабыкьа, 60 шықәса ааихытцуаны цхәыс дааигеит Валикәа Бебиа. Хәык ахшара иоуит. Сара уи мы-цхәы бзиа дызбоит. Изхысхәаауа, Арбагькәа рықа-лакь акны иаха цхыз дызбон иара. Ибыжьгы сгәы ишықәыффуаз саапшит: «...Абаапсы, ирхәоз зегьы мцызаап. Саб иашьа Хәлац ишьтамта ыкоуп рхәеит, импшаакәа умгьежьын ухатцазар!..»

Сара сгәы адық-дық хәа итытцны ицо, ашырхәа сәатцпан ацәырта саакәтәеит. Алықьса Гогәуа ша-анза даапшны, икәаад акы антцара даҭын. Ус, ак-кахәа ател абжы аагеит. Иаакәысхызар, Кәымф Ло-миа ибжы тыффуан: – Гәык-псыкала иудысныхәа-лоит...

– Итабуп, абзиара узыкалааит! – «Иабеигәа-лашәои, ухәарауазеи, иахьа Октиабр 5 сара ишсым-широу?

– Иудысныхэалоит, цым, – дафын уи, – иаха атхыбжьон дасуан Орхан Шамба, Бебиак дсыцшааит, Платон игәиҕанызааит хәа узааицхаит!..

Сара сгәырғара хәаак амамызт. Ацсынғыы хаканы, Тырқәтәылагь хаканы, Шьамтәылагь хаканы Анцәа хкатца, нас... нас имгәыгкәа ицсхәада!..

Денизли шыыжхьа ыфаны, ажәжәахәа ханеыжәлеит зегьы. Иахьагы аныкәара ду иамшуп, Памук-калека хцоит. Амҕа хара хазыкатцо, амикрофон аашьтихуеит хамҕацгаҕ Нихат: – Аҕызцәа! Исхаштыз, шәарт абра Тырқәтәыла шәыканатцы, икалоит азәы имшира иакәшәар, хара уи хымпада иазгәахтар халшоит. Амала, хәарас иатахузеи, ххыза зеицшроу гәатаны хшыапы еитцыхуа...

«...Хымпада доуха мчык ыкоуп – изакәу сыздыруам, – схәыцуан сара. – Ғнак ашәкәтыжьыртакны, аредатор хадак иахасабала, апланкәа сышрыхәапшуаз Иван Папаскьыр дахьаныз ацьшьара дырга наваргыланы, схы сахьааҕахаз ашә аартны иара ихата даалагылеит. Даеазынғыы, анапҕымтакәа сышрылаз, харантә ател абжыы аагеит, сзырҕызар: «Костиа Гердов соуп изхәо, Мурманск сыкоуп, сышәкәы иазыжәухьоузеи?» «Хәи, ада умҕааит, Мурманскынтәи Хабаровск уаннеилак ател уас, итытцны абра сацхьа икәуп, ацара ахьузынахашьтра хаздыруам!» – схәеит саргыы саахәмарны, еилажәжәа ҕацхьа иаасымтцасхалаз инапҕымта даеа зныкгыы сылацш нахганы. Ус закантә!

– Ауафьтәыҕса адунеи даныкәлаз амш, уи ныхәа дууп, ишәхашәмырштын! – ҕацхьа зегь ибла хаатцихит Нихат. Анцәа ицьшьаны, сара саниз, иахьатәи амш, сҕызцәагы азәгы акгыы игәалашәазомызт... Сыцсы заны стәан.

– Аныхәа анысхәа, – деитаналагоит хамҕацгаҕ, – Тырқәтәыла зегьы акны ирыцку ныхәоуп «Рамазан». Җбака ажәа уи иазкны. «Рамазан» хымш имҕацысуеит. Уи ахаа ианыхәоуп. Чыс хкыс иаакарымтцо

хәа акгыы ы́кам. Ауаа зегь реипш, атыркәцәагыы аймак роуеит, еисуеит, акраамтагыы еинышәэзом. Аха абри аены, ах́ка зыбжьоу айгацәагыы еинаалойт. Абриа́кара ачыс хаа аны́карто, иагызырфо иахья инаркны зегьы рҕабызшәа хаазарц азоуп, убас иагы́калоит. Амла иакуа, арт амшқәа рзын изхара ифоит, зхы имҕахазакәа аус зуа ауаа, арт амшқәа рзын ры́цсы ршьойт, еихьыжә-еикәыжә иры́цхәхәа еилахәазаргыы арт амшқәа рзын ирымоу иреи́гьу ршәыртоит, арҕарцәеи аты́пхәцәеи еидыҕырба-лоит, ус ша́ка? Август 20 рзын Алла́х и́цсы а́сататә артоит, беиеи ҕари хәа цьара азәы дааилымхзакәа, инеибеипшны ҕнатацы́пхьаза зегьы ауасақәа ршьуеит. Актәи ахәта аҕацәа ирзы́ртиуеит, аҕбатәи ахәта асасцәа ирҕарттоит, ахцатәи ахәта – рхазы иртцәахуеит. Ари амш, а́сататәшьра амш – Кәырбан баирам хәа иашьтоуп. Уи зыхкьазхәагыы ирхәо абриоуп.

Уахык, иаашар август ҕажәа акәны, иахья хынтә а́цьяама италаны Алла́х иашьапкуаз, анхаҕы ры́цхәа Ибрагим дшы́цәаз цхызла абас абжьи иахәит: «Уара Алла́х бзиа дубозар, у́пзатцә дышьны и́цсы дат!» – хәа. Ари уахык, ари ҕаха, ари хаха. А́цшьымш ры́ченны, Ибрагим и́ца хәычы дкәаба-шьышьны, а́цшзара дыкны даго деилахәаны, абнарахьы иҕынеихеит, цкьаты́пк аапшааны уи дышьны Алла́х и́цсы деи́тараны. Аб игәы тәыуа, а́ца хәычы и́коу изымдырзо, а́цсабара деигәыргьаны а́ччахәа дцәажәо ишнейуаз А́фыстаа даарцылеит: «Шәабацоишь, умхәо?» – аб ихы найкәикит уи. «Ны́кәара хдоит, дад!» – иатәикит абгыы деи́тцәгәгәа. «Мап, абнаҕы уганы уаб уишьырцоуп!...» – а́ца хәычы иш́ка даахьахәит уажәы А́фыстаа. «Саб сишьуазар сагышьтә́кьяаит!» – ихәеит ахәычгыы. «Умбалари!» – даалабҕабзит А́фыстаа урт днарыдкьаны. «Саб, сабоугои?» – дтцааит уи пы́тк ианынаскья. Илуршозеи, аб ры́цхәа, и́каз и́пзатцә еихәагәышьеит. «Алла́х сиу́тозар – сит, умшәакәа, амала, сыблақәа хәа урхымпшыларц, снапкәагыы

шыапыла иаанкыл иупдырхагамхарц...» Аб жэымтацэ-
гъа, мрагыларахъ иѣы нарханы, ихэычы ашыац дны-
лаириан, даеа зныкгы Аллаҳ днаимтцахырхэаны,
аццышэ иафызаз иахэызба ихэычы ихэда инаѣир-
хеит. Знык, ѣынтэ, хынтэ иаѣирхеит, аха уаха умц-
сит, ахэызба ахэычы ихэда цнамѣеит. Абггы даагэа-
ан ишимчыз иахэызба ахъаайкъаз, инафыс ишытаз
ахахэ инакэшэан, инадцыххаала ицеит. Убаскан
дымѣашъахуа еитааиахаит цхызла хынтэ иахахъаз
ани Аллаҳ ибжы: «Уара зеггы-зегъ коутцеит, уаха
ус умам!» Аб ицсы ааивыганы, ихэычы дааихъа-
аихытдыз, иацхъатцэкъа атсыс ааины игылахъан,
цсататэыс...

Абриоуп, убри амш аены зеггы ауаса зыршыуа!.. –
иажэа аахиркэшеит хамѣацгаѣ Нихат Алтыноқ.

Памук-кале тыц ссируп. Памук – абамба,
кале – абаахыгэгэарта. Уа хназаанза хара иаа-
боит ажэытэзатэи аурымкэа рыкалакъ Гиерапо-
лис ацэынхақэа. Избанзар, хара хера аан, актэи
ашэышыкэсазы икалаз адггылтдысрақэа ду икэыба-
са иагеит ари акалакъ. Зеггы акоуп, абриакара аца-
мыгэа-цэгъа шахнагазггы, уи иаанарцшуа, иуанахэо
оумаза ыкоуп. Арака иубоит еикэжэа-еикэжэа ицаз
амфитеатрқэа, адггыл антцысы азы ссирқэа хагэха
ицаз аеыкэабартақэа, ахан хытцэцарақэа, аколон-
надақэа, асаркофагқэа, абиблиотекақэа...

Мыцхэы удырхэыщыртэ икоуп аурымкэа реыкэа-
бартақэаггы. Урт реыкэабара мацара акэмызт изы-
кыз, хэарас иатахузеи. Ақъафуреи ацсшьареи иры-
зкны икатцан. Актэи акэша – ееилыхыртан, аѣбатэи
акэшаѣы азыхышэашэа ааиуан, ахцатэи акэшаѣы –
азы кэанда, ацшьбатэи – азыршы. Урт зыхышэашэа-
ла аеыкэабара иалганы азыршы акынза инеиуан,
нас рцэа-ржыы зрыжэуа иара убас рышьтахъкаггы
игъежъуан. Ацсшьарта уадақэа рыкны ахэсеи аха-
цэеи еинион. Нас нак-аак рцэеижықэа ирылатхацъу-
ан...

Зынза иссируп аракатэи амфитеатр. Ашэышықә-сакәа рцъамыгәа хъантақәа ахганы, еиқәыжәжәа-е-иқәыжәжәа ишагазгы, зегь реиха зееикәзырхаз акы акәзаргы қалап иара. Асцена рацәак идущәамкәа, ахата ахахә тәартақәа затцаaira реыртбааны аҟада ихало, узхара иузбом. Зақа аҟада уеыҳаракны утәо ақара – убриақарагы абжы бзианы иуахауеит. Арақа ахәынтқарцәеи амалуааи рыхәса цшзақәеи дарей еидтәаланы, агладиаторцәа – алымқәа асценақны еиқәдырцоит. Урт руазы дтахон, ахәапшцәа – агәахәара ду роуан. Адауцәа ирҟыццәаз агладиаторцәа нақ-аақ аихатә тәы дукәа кны асценаҟы иаацәартцуан, иагәаиҟагылон, итамгылоз рыгәқәа ирхәазозгы акакәын: «Уаха дтахароуп ҳуазы!.. «Иахьа хәлаанза итакны иаықартцоз аиҟыццәа, уаха руазы дыңсыр акәын – ахәапшцәа ргәы иахәоит азыхәан. Иаиааиз игладиатортә ахәа итаны ихы дақәитыртәуан.

Анацәалбеит, изакәытә рыцҳара дуззақәоузеи адунеи иахнагахьоу, нас хыхь иқоу ҳаб Анцәа ду, урт зегь ахырхәырц азы адгьыл иртцысызар – гәыбганс иутараны иқоузеи, умхәои?!

Памук-кале ҳара алҟатә зхыззуа ицоз азтәытцәы хныҟынгыланы иаажәит. Атырқәа хәсақәа настха игыланы иаҳзыпшуан. Ҳара ҳанынаскьа дара неины азы дрыцкәеит, рхы-рҟы рыцшьеит, рыбақәа ирхы-ршьылеит, рызхара иалатҳацъуа агәмагы рбеит. Уажәы-уажәы ҳара ҳахь иаахьацшуазгы рхы-рҟәа ирхәоз акызатцәык акәын: «Ари ҳара ихәшәны Аллах иҳаитәит. Ишыхәшәугы иаанхароуп!»

Октиабр 6, 1988. Кдшадасы.

Асасаairта «Аидын».

Сара саб атырқәшәа бзианы идыруан. Уи да-ныхәыцыз, ҳара ххәақны иааны ататын аазрыхуаз атырқәцәа иахьа хәлаанза дрыцын. Ататын рыци-рыцхуан, амашынақәа ирыцанитцон, амра ирыц-цәитцон. «Аус агәбылра сзыркыз – атырқәцәа ро-

уп!» – изныкымкэан ихэо саҳахьан саб рыцҳа. Урт, аиашазын анышэ рфон, рхэеит, убас крура бзиа ир-бохзаарын. Татынаарыхра атырқәцәа лассы-лассы Апсныка раара сгәалазыршәаз уажәы Кәшадасыка амҭа ҳахьықәу нымҭахыт-аамҭахыт ҳазтацшуа ататынртақәа роуп. Алымҭанык ацҳа ргәылтәтцәо ашәыр хьыдхәо игылазар ататынртақәа ус икам, хәарас иатахузеи. Урт рытқәа кеикеиуа анапы бзианы ишрыдыкылоугьы, аарла шьамхашәара иҭеиуа, алыбгы еипш рыбгықәа сса-ссаза ауп ишыкоу. Арасамахәкәа тартаруа ирынтцаны ауп амра иш-цәугьы. Уи акәзаап, атырқәцәа ажәытә ҳара хкны иааны ататын заадрыхуаз, иахьа иааны ҳара ҳацсуа татын «Самсун» аахәаны ирыманы изцоугьы.

Ҳавтобус шытыууааны ацара иафуп. Ашьхақәа, ар-хақәа, ацәхәырақәа, аетцәарақәа, ақыта цшзарақәа... Апсны ахата! Нахьхьы абаҳчарафы ҭны цшзазак хназааигәахоит. Амзырха иатцәкакараза хәажәбы-цала ихкааны, агәашә ахыб атаны, аҭеи аказармеи рыбжьара амҭыркәаракны ауардын гыланы... Ацы-ши ацымшыи аматцурта абартца хырҭацшыаа итац-соуп. Акәасқьа абартцакны амра ицәуп апырпыл рыцхрақәа, атцәарҭақәа, ацынцыххәақәа... Нахь-хьы лыпцхал цәаакы лыжәҭа иқәыргыланы, амарда дағаланы дҭеиуеит ацшәмапхәысгы, ҭбаны ицаны илықәу лыхцә-царақәа ҭышыахаганы лызқәа икыд-хәмарло. Аштә агәта, ашымҳа амтцан ахәыци аласбеи аихәмарра иафуп. Абартца дытцатәаны еикәага ихуе-ит, иара ацшәма ихатагьы... Мап, мап! Ари хымцада ацсыуа таацәароуп. Аха иааг! Иара абакоу, ҳара ҳа-бакоу?! Ақәагы ахы тоуп, рхәоит. Сызхара исзым-бо, сылабжышқәа шхаддылоз, хзықәтәаз амашьына хлиахәа ҳаманы иҭеит.

– Шәаргьарахь ижәбо ақалақь хәычы Кулицьақ ахьзуп, – иажәа дналагоит ҳамҭацгаҭ Нихат Алты-ноқ. – Апстазаара аиқәырхаразы иатаху азәы-затцәык иоуп. Иаххәап: шәара шәкны Расул Гам-

затов анырхэалак, абырсаатк Дагъстан убла иаах-гылоит, усоуми? Усоуп! Убас Кулицыакгы даиоуп иара апоет, иара азышэахэаф ду Синатлын Али. Уи иныкэара мыцхэы бзиа избоз азэы иакэын. Зны Германия цэыргақэтқак изхара изымбо дшыфназ, статуиа ссирк илацш нақэшэеит. Уи апхэызба статуиан. Аха оумашэа ипцшзан. Лшыабста шыапқэа, лықэчама хақалақэа, лзара тыгыагы, лгэыхэпы шыыртатақэа, лқышэ мцабзқэа, лзамфа тытцэра-ақэа, лыбла зыжықэа, лыцымшы мзафақэа, лых-цэы царақэа... Синатлин Али астатуиа даткэеит. Афныкагы аара ихаштны, ашыыжэ инеины абри аблахкыга инамтатэоз, ахэлара иаимнахаанза уи дахэапшуан, рхэеит. Амчыбжэ аены ари астатуиа ашытахытцэка даацэыртцит пхэызба ссирзак, нцэах-шак. Дшааиуаз иара дахыавалаз – иара уа даатгыле-ит. Апоет иибоз изхатомызт. Ари астатуиа зыхфаа-лаз лара лхата лакэын. Нас иара ашырхэа дфеихеит, дызтаара мацараха, аха уи иамразакэа рапхы лар-гы абасгы фаалтит: «Мчыбжык цуеит абра узбо-ижытеи, узустада, цым-цым, уара?» «Сара, иахы уажэраанза насыпла зыжэлар ирзышэахэоз тырқэа поетын, аха абри астатуиа зыены избаз инаркны, бзиабарала иблыз уафы насыпдоуп!» – ихэеит иара. «Уара зегы реиха анасыц ду змоу уафуп!» – наи-атакны иара ишка лфыналхазаап апхэызба. Урт иара убрака афа ааибыхэаны хатцеи-пхэысси еибагеит...

Афродита – анацэа рынцэахэы. Уи лыхызала ир-гылаз ақалақэ Афродисасгы – антикатэи абырзен-цэа рықалақэ, аамта анапы мфеытқэа рыцхашыарада иазымныкэар амуит. Хара хера калаанза цшынызкы шықэса рапхы идыргылаз ари ақалақэ, хышэа-ра-цышэарала иатцанакуеит хэышэи фынфажэижэа-ба геқтар. Иара abraкагы икан: «Хуазэык дтахароуп уаха!» – хэа агладиаторцэа ахыеикэдырцоз амфите-атрқэа, арцарцэеи атыцхацэеи қыфла апстазаара иахыалатхацэуаз афыкэабарта ссирқэа, фажэижэаба

нызкъоык зкуа астадион, атцара ахьыртцоз агимна-
зия, амуниципалитет, афилософцееи аскульптор-
цееи ршколқәа...

Ажәакала, ари адунеи шақаоы ацсаххьоуи, шақа
хлымзсаах ахтнагахьоу ухәар!..

Абрақа инамфатәны исхәарц истаху... Абыскатәи
баахыжәжәареи тоурых тыпи хнарыдгылацыпхьаза,
Алықса Гогәуа уажәы-уажәы дааигәалашәон хцә-
рауаф бзиахә Вианор Пачлиа. Убаскак игәы азыбыл-
ны, игәатцә пшаауагы дихцәажәон уи, еихаразак-
гы иара дызхымзас хьаа дус икатцаны. Вианор
рыцха, игәғамтазытцәкьа, иуафыбжара дыштагы-
лаз, Аңыр Трапшь еипш, дышпахәцәеи ухәарау-
азеи! Сара исгәалашәом уи, цьоукы-цьоукы атцә-
рауаа ишрыхло еипш, акы деифазаны ажәанаак
цъара ихәеит хәа. Сара, иахагы ихә харакны исшьо
салагеит хцәрауаф ду Хәыхәйт Бгажәба, уи изын
абас ихәеижьтеи: «Вианор Пачлиа иара ихәта хыд-
кыларта имазамкәа асасааиртәкәа дрыфнан, арахь
нахьхь итцхәаны икажьыз Ацсны ах Қыалышь Чач-
ба ипсыбафқәа зтәз аатцә датцан...»

Кәшадасы ақалақь. Уи Егеитәи амшын ихықә-
гылоуп. Кәшадасы – иаанагоугы ацсаатәкәа рыд-
гылбжьаха ақалақь ауп. Асасааиртә «Аидын». Аи-
дынгы иаанаго амахекәа реиқәцарта ақалақь ауп.

Асасааиртәкны ҳацсы ааитакны мшынталарахәа
хәынаххоит. Иаарыгәгәаны сапхьақа инеиуаз сөы-
зцәа снрыхъзеит. Нели Тарпха сьлбеит, дпацашь-
кынгы дааи даасғагылеит.

– Аа-а, ари иушәу закәызеи, агенералцәа реипш
ацәахәа қапшьқәа угәышпы зегьы иалхәа-алхәаны.

– Бақәытц, бара, нақ!

– Аа-а, ҳаркуеит, уахәшьа дукәыхшоуп, ҳаркуе-
ит?!

Икастцахуаз, Алықсеи Кәымфи шысхыччоз,
ашьшьыхәа саахынхәит. Нели Тарпха думыргәаа-
роуп акәымзар, л-Тарпхара лызцәыртцны данаауз-
кашәа, аман еиқәатцә улырхәоит. Сара, Тьрқәтәы-

лаҕа хандэыкэлос аламталазы, Лыхны ирымоу сахэшьа афны иушэутцақаша хэа ФРГ-аа ракэу, Италияа ракэу цыоукы ркымтақэа сзаалтин, сгэы-рғьатцаа иахьа исшэыстцан, аха атыркэцэа ируам, рхэеит. Урт ирузозаргы а-Тарцха илуам.

Хэааилыртцэрааны Егеитэи амшын хнеины ханталоит. Изаке ссирузеи, анацалбеит! Хышықэса цуеит сара амшын хшыгепынтэалоугы уи стамле-ижьтеи. Акэатэи амшын: амазут хыкэазало, акар-пыжэ-цэа хтатала, алақэа хызсало... Урт ирыцлеит уажэы арадиациягы.

Егеитэи амшын, ашьха зиас еипш икеикеиуа, атца агэыр таршэзар иубоит. Амала, убас ифеацоуп, рацэак уеузтакуам. Иашоуп, уажэы октиабр мза хтагылоуп, аха иагьа ус акэзаргы... Хааины апслымз хаалатэе-ит. Ицьюушьаша, хахшыкгы хаз-хазы. Сара апслымз сахьылаиоу Алықса Гогэуа ибзианы дызбартоуп. Уи ихы инапы атцаргэаны, цэа змазамкэа иапхьа итаиоу амшын ду дхыпшылоит...

Алықса Гогэуа. Атцэа иамахацзар калап сара шака ныхэафеа сахэхоу акара. 1954 шықэсазы, аинститут санаанахэа, саб уалыр жыцэк азны афы аашьтыхны, ашэ ргэылыфруа аехэа мгьалқэа фба зны, иман сибарацы Акэа дааит. Харт, ускан азе-ипшнхартэа хахьыфназ, уадак акны жэафэафык хаи-цыкан. Акаруатқэа рыхқэа хэеныкэк-ааерыкэкны, атцэақэа аанкыло, амгьалсақэа нарыхкыло, итэаз зегы хаарзырыфны Алықса Гогэуа ихы насыкэкны иихэаз ажэа, сара иахьагы ихаакэакэараза сгэатца итоуп. Уи, затцааира аамта цацыцхьаза, зыдуней зыцсаххьоу саб дысгэаларшэо иахагы сгэысеан-натцоит, стакцхықэрагы арғэгэоит.

Сара иахьагы хьаас исымоуп, Алықса Гогэуа ахэштэырта дтаны, Москвака алитературатэ институт ашка сцар стахуп хэа сажэеинраалақэа нага-ны еитагатэыс иахьистаз.

Сара иахьаггы ахара сарпшуеит, атаацэара саналала аены, Алықса Гогэуа снаскапхьаны исеихэаз ажэа.

Алықса Гогэуа анырхэалак иаины сара сыбла иаахгылоит рапхьатэи уи иажэабжь ссиркэа: «Аеыхэа», «Такар аблақэа», «Асыс-мкаа»... Москва апсыуа чкэына бзиақ дыкоуп Едуард Ажьиба хэа. Ионы сахънеигаз, Акэа инхо апсуаа уиакара хара хашэкэкэа рымамзар калап... Истол акны иаартны икэын Алықса Гогэуа итомкэа афбаггы. Зыблақэа тхаха исэапшуаз ахэычы даашытсхын: – Иухъзузеи, уара, ахатцалажэ? – анысхэа: – Арсана! – ихэеит. – Иугэаламшэои «Аеыхэа»? – ихэеит абггы.

Алықса Гогэуа ифымта «Ашъац аагага» цэыртцаанза сара дсыздыруам шамаха Апсны Ахра зыхъыз азэы, Очамчыратэи Ахра Ачба ида. Уиггы, иацэыпхашыоу сыздыруам, еихарафык Леонти хэа акэын ишиархэоз. Шэрыхэапши иахъа шакафы Ахра рыхъзу... Абасоуп ашэкэыффы иашатцэкъа дышцэыртцуа.

Шака сатцашыцуазеи сара Алықса Гогэуа иказшы: атынч, жэамыццак, атцаула... Иагъафгы иахтахуп уи дшыфуа афра, аха ус икало азэ иоуп. Сара «Асду» антытц псшыара исыманы сцеит, ауада сёыныфнакны сапхьон. Анацълбеит, закэытэ цстазаара ссирзи сызлаз, изакэытэ дунеизи сызкэыз уи амчыбжык... Апхъара саалгеит, ихааза сапхъа иакыз ацэа-цэашы аарцэаны, сыбла хкуа, аеыпхэа афымцалашара асырkit. Аду – дахьугалак ддууп!

Тыркэтэылака еиццауаз харт хазбахэ захаз цюукгы, хабзырго абасггы фартит:

– Уара, жэафа мшы умыцэазакэа иузыхгару?

– Избан, уара?

– Алықсеи уареи уадак акны шэызлеицыкало ала, ихэдабжы уарцэараны укам?!

– Фынфажэижаба шықэса иртысуа зеггы хэхэда абыжъкэа гоит!

– Уи схәеит хәа шақаамта дмыцәакуа дыкази, уара, ани аисарақны иззымычхакәа зыблақәа ачаи ртиааз?! – ихахлафаауан ачкәынцәа.

Цыкапутк еицышәфаанза ауафы дуздырзом, рхәоит. Насгы уи зегь рыла данаапшуа, иареи уареи шәанеицныкәа ауп, еихаразакгы амфа хара шәанықәу. Жәафа мшы хәхьеицыз цъара усгы иажәанаак захада Алықса Гогәуа, ма цъара дгәамтцып, сарамыжда! Асасаирта хәхыныфналоз рацхәа сарастыц сылирхуан, нас акәын – иара.

– Уара, шықәсык акара ма усеихабыми, Алықса?

– Маап, сара ус еиғасшьоит!

Убас зегьынцъара. Исгәалашәоит, Кониа акәу цъара, ашыжь санаапш, Алықса дпышәырччо, ииарта дылатәаны акы антцара дафуп.

– Угәалакара бзиоуп, излазбо ала, афыза?

– Мамоу, цыушът!

– Узырччо шсоухәара, удинаныс?

– Иаха ухәдабжы гон...

– Гьаргь Гәыблиа ачарақәа ркны акәац бзианы ифоит хәа ауаа дырдыруеит, – схәеит саргы сааччаны.

Оажәижәафык ашәкәыфәцәа еицыз хәхьтаз Стампыл аконсульство акны атырқәа шәкәыфәцәеи хареи хәхьеицылоз, зызбахә рхәазаз азәызатцәык иара иоуп.

– Иахәа хара дсасаны дахтоуп убас еицырдыруа апсуа шәкәыфәы Алықса Гогәуа, ари хара хәигәыргъоит! – ихәеит урт рхантәафы.

Азә иоуп атәыла ахьз атгаразын иатахугы.

Аду – дахьугалакгы ддууп.

Сентябр 7, 1988. Ефес.

Хавтобус Ефеска хаманы ицоит. Сара, иахьатәи Тырқәтәылатәи агазет ҫыцкәеи сфыга қяадқәеи сывараҫы иқәтцаны, аценцъыр салпшуа сахьтәоу, уажәы-уажә сқьышә ачча ықәыххуеит. Иацы асасаирта «Аидын» хааины ханаафнала хҫеи-хнапи

аазэзэаны, хандэылцш-аадэылцшуеит. Алық-са Гогэуеи сареи ацшьбатэи аихагылакны хакан, Кэымфи Нелии хатцака афбатэи акны. Сара адэахы сындэылтцны асоф сныкэгылеит. Анацъалбеит, изакэызеи акалакь хэа. Кэшадасы кадыцъ, иахьа ныхэоушэоуп ишыхиоу, афын дукэа ршьапы инаркны рыкэцэанынза зеицш утаху шэты-хкыла еилыцъцаауеит. Сара рацхьа Тьркэтэыла ханаалагыла: иахьа ныхэоума, шэыкалакь ас изыхиоузеи хамфатгаф сизтааит. Иара дааччан, хара хзын еснагь ныхэоуп ихэеит. Изимхэозеи, баба! Шака тьуазеи Тьркэтэыла еибашьра амбеижьтеи! Изхысхэаауа, абартца сыкэгыланы сызхара исзымбо сшыцшуаз, сылацш тцака Кэымф Ломиа инаикэшэеит. Уигьы ддэылтцны акалакь далацшуан сара сеицш.

– Кэымф! – хэа сыбжыы насыргеит. Аха, хатцакатцэкьа убаскак ирацэаны амашьынакэа еилысуан, ус аламала азэы ибжыы уахауа икамьызт. – Кэымф! – схэеит сара даеазныкгы, иаха иааргэгэаны. Уи сыбжыы иахаит уажэы. Ашырхэа дааикэкьашан, афнутцка дныфналеит, Нели исызфылтуеит катцаны. Рацэак мтыцкэа фатцхьа деитаадэылтцит. – Кэымф! – схэеит сара дырфегьых уи схы наикэкны. Иара сыбжыы илымха иштасызггы, амашьына мыждакэа срымжьокэа икам ихэан, акгы имахэозшэа ус даагылеит, аха илымхакэа кьдтцаны. Даеа зныкгы икэфыстит сара уи, уажэы сыбжыы иахагыы инаргэгэаны. Кэымф ашырхэа дааикэкьашан, афнутцка деитаныфналеит. Уаха дагьдэылымтцзеит. Алықсеи сареи ныкэара хцоит хэа хэааибытаны, дара рышкагыы хнымфохытцзар, хатцеи пхэыси меицэажэазо еисны итэоуп.

– Ишэхьхэеи, уара? – хэа Алықса дрызтцаазар, абар ассир.

– Кэымф, Кэымф хэа даакэымтцзакэа сызфылтуеит, арахь санааилак сара сакэзам хэа мап лкуеит! – ихэеит Кэымфгы деицрашэаны.

Ашьтахъ, ифызтуаз сара шсакәыз анысхәа, азә даҕәйтцыр – азә далаго, акыраамта ҳаччон зегъы.

Иңьоушьаша, абра иҕалеит даеа хтыскгъы. Ҳацшьфокгъы ақалақъ ахъ ҳазлацоз ала, ҳара ҳцацха Кәымфи Нелии рномер аҕны иааныжъны сдәылтцит сара. Кәымф уи дахәамцшазакәа, дара ртәы акәыз цышьа иаақәпааны дындәылтцын, ағъефхәа ашә лыдиджълеит. Аха рацәак хамцацкәа, изакәу сыздыруам, Нели акы аалтаҳхан, Кәымф анс ихәеит, арс ихәеит, аха уаха умцсит, ашә изаамыртит.

– Саргъы игәастахъеит, арт ашәкәа раартра хәычык ицәгъоуп! – ихәан, Кәымфраа ргәыла Алеқсандр Шалимов ицацхала аартышьа шиирбоз, илылапцәа игеит. Апенцъыр ҳкылсны хнеип схәан, Кәымф имуит, ҳгъычцәоу цышьа хтаркыр алшоит, ихәеит. Нас ахылацшфы пхәыс дааганы, зегъы ртыцкәа ирықәылтцеит.

Хмашъына шытхысааны ицоит. Анацъалбеит, абри шцо еипш ицандаз иахъатәи хамшқәагъы. Уатцәы Бурсака хцоит, ацсуаа рахъ. Ҳарт арахъ ҳза-аз абакақәеи атоурыхтә тыцкәеи рбаразын ауакәху. «Уаха ател сасзом, цшзала уатцәы ҳайқәшәоит» – ихәеит иаха Орхан Шамбагъы. Иңьашъатәуп абри ауаф абас имарианы, ҳмаршрут идыруеит, аха, ҳахъаагъылаз асасааиртақәа цшааны, хномеркәа цшааны, Адапазарынтәи есуаха ател дызласуа. Интцәандаз иахъатәи амшгъы, ацсыуак ибла ҳаитанхыцшылаландаз!..

Доусы иара иахәсаб имоуп, аха саргъы сара сыплан сыдуп ихәоушәа, Ниҳат Алтыноқгъы ишьтыууааны ицо хмашъына дацлабны, ахаҳаирахәа ацәажәара дафуп!

– ...Избан ҳара ҳҕны ахәычы асунатра (обрезание) зизыруа? Рацхъаза иргыланы уи ацқъара иатәуп. Ғбагъы, ианизхалак, ацхәыс лыҕны мыцхәы дыгәғәахоит. Шәара игәашәымтақәа каларым, зегъынцъара асахъақәа иртиуа рыҕны, ахатца иан

дшаалыхшаз, настгы ихатцара апыжэара атаны дшану. Уи атыпхацаа ахэампшзакэа, ипхашьаны иавсуеит. Аха ара пхашьара ыказам. Атыркэа дыфеиарц азыхэан, апропагандагы игэгэаны аус аеуеит. Атыркэа аибашьра итахзам – иитаху афеиароуп. Уи амфа иагьануп хажэлар. Ахэса рацаа раагара ататиурк азин шапихызгы, иахьагы имачымкэа икоуп урт змоу ахацаа, еихаразакгы ақытакэа рыкны. Ақалакь акны хэфык, ффык ахшара иреитцоу шамаха таацэара убазом. Ақытакэа ркны жэафафык, жэахафык ахшара рymoуп. Аллах иишаз ауафыпсы – ифатцяхэгы иишоит. Анкара мацара х-миллионк нхозар, Стампыл ф-миллионк нхоит. Ар рымацара Тыркэтэыла 540 нызкьфык амоуп... Тыркэтэыла абирак, ишыжэдыруа еипш, икапшьуп, амзафеа ануп, аетцэакэа анпыккалоуп. Иаанагоугы абриоуп: акапшь – афырхацаа ршьа, амзафеа – рыкэцара иа-аирала ахрыкэшара, аетцэакэа – рразкы ххаза илашо икыдларц... Ниҳат Алтыноқ ацэажэарагы уафы дараацсоит, цьым ихэоушэа, ихшыотцаккэа затцаaira рпытэтцэа-пытэтцэара дафуп.

...Атыркэцаа, зегь реипш, афгы ауаткагы ржэуеит, амала, иашьу даарбаны икалазом...

...Атыркэа акахуа фатцаны дымцэажэазо дтэоуп – ус анакэха, уи каиф имоуп.

...Анцэа ца димазамызт, иара ихата Аллах ицазатцэ иакэын...

...Сара исыздыруам атыркэа пхэыс шакаамта лееилалхэо, аха хэ-минутк рыла лееилылхуеит...

...Тыркэтэыла хатцеи пхэыси реилалара мариоуп, аха реилытцра акырза ихьантоуп. Урт еилытырц азыхэан: ма лхатца длыпсахуазароуп, ма Апсадгьыл дачархэафызароуп, мамзаргы лхы еилагазароуп...

Ефес. Ари атып Афыстаа деилахартэы ипшзартануп. Уи хэынтэ ибгахьеит, рхэеит. Убас шакэугы убла узрыкэгом Троиа алегендатэ тызкэа, аеыкэа-бартакэа, анеиааиртакэа, амфитеатркэа... Акы убар

егы ухаштуеит. Абырскатәи зқышықәса шырхыр-
гахьоугы, амармалташь хахәкәа иацы еикәыртцаз-
шәоуп рхаҭәа цыфцыфәа ишыкоу.

Абырзенцәа рхәынтқар ица уахык дахынышыта-
лаз ацхыз ссир ибеит, рхәеит, қалақь ҫыцк, аха оу-
мазак иргылахуа. Ус, цхызла абыжыгы иахазаап,
ахәеи, апсызи, амцеи ахыкоу иргылатәуп уқалақь
хәа. Акыраамтагы деимдон уи апшаацәа рацхьа
дгыланы, абрака иагыбеит амцагы, ахәагы, ап-
сызгы. Ақалақь Ефес ашыапгы икит...

Арака икоуп аурым ҫыкәабартақәа, зқы
хәышәфык зкуа амфитеатр, архивтәахыртақәа, ал-
леиа ссирқәа, ажәлар реизарақәа рымәапгартақәа.
Цшышәи жәохә нызқьфык ара ақырсианра рыды-
ркылеит. Арт аллеиа ссирқәа ркны нақ-аақ афырха-
цәа рбакақәа ықәгылоуп. Ари ақалақь усқан амшын
ихықәгылазаарын, уажәы, аамта еикәатцәақәа
рҫацхьа мацара акәымкәа, Ефес акынтәгы амшын
жәаф километр ихьатит. Абри атыц ссир акны из-
ныкымкәа даахьан рхәеит, иара Гомер ду ихатагы.

Ицәоушьяша, атыц рзымхакәа арт амфитеатрқәа
рбжысыртақәа зегь рыкны, ауаа бжәатәазтгы –
абжәа аҫада изхалазомызт рхәеит. Уажәы уи аре-
стоврация азуны адунеижәларбжәаратәи афести-
вальқәа мәапыргоит...

Ефес икоуп иара убас узызхәыцша даеа бакакгы.

Малуафык ицха Октогеиа зыхьызы, апцра-сахьа
азыхәан Ажәеипшьяа ртыцха илымазкуаз, нхафы
ҫарк ица бзиа дылбеит. Амал уафы ицха анс хатца
дишьтуа дыкахызма. Имуит – имутәкьеит. Арахь
дара афыцьягы еиҫынтәаауа бзиа еибабон. Ари
адунеи ианамуы, анарцәахь ма хайцәызрым рхәан,
афыцьеҫ иааибыхәаны рҫыршыит. Амалуафы урт
афыцьеҫ рбака акны иссирны иргыланы, цәка
абасгы анитцеит: «Иеиҫгәыхәаауа 6-гәык реикәыт-
хара, иара Анцәатәкьягы азин имам». Урт ирдо-
уханы, иагыргәаларшәаганы рывараҫытәкья ацы-
ха-зыхьгы ахьхәхәа илеиуа еитцихит аб.

Арака хара дхақәшәеит, Ефес турист хасабла ине-ины иказ, иара аурысшәагы бзианы изхәоз Киольнтәи ауниверситет апрофессор Поль Ханс. Абырса-атк хагыейбадырит. Поль Ханс, апсуа бызшәа иахт-нагахыоу агәафрақәа зегыи здыруа царауафызаап, ипсыз акара игәатцанза иназаны: «Ааи рыцха!» – хәа ихьааганы дагыахцәажәон. Апсуа бызшәа аус бзианы ишауа хәа харгыи хасны ианхарехәа, Поль Ханс игәи иахәаны, Фазиль Искандергыи уахь дадкыла-ны, инацәа ду дөаханы иахирбеит. Уи хаигәыргәеит харгыи.

Хазхара иахзымбаз Ефес иаххәау алакә ссирқәа хшаргәылахәхәаз, хара тыц каиматзак хазцеит. Уи цшышәи өажәа метра амшын иауарашәаны ихаракыз акарматцарақәа рхәи хәа изышьтоу ауп. Ари атыц ссир акны игылан Анцәа иан Мариа лыфны. Уака зегыи ршыапқәа хтны, ацәашьқәа аркны, инаганы инкыдтц акәын ишыфналөз. Адәахыи уаөтцас уаанацшы-аапшыр, аиашазын уаха цьаргыи икам-зар калап уи афызатцәкыа Ацшыатыц. Бзиоуп, аха уаха ааигәасигәа цьара акы аакатцазамкәа, издырда Анцәа иан Мариа лыфны абрака ишыказ? Ирхәоит немец такәажәи лашәык афны дахьтәаз абас лхәеит: «Тырқәтәыла, Ефес хәа иахьашьтоу, амшын иауарашәаны цшышәи өажәа метра иахьыхараку, игылоуп уафы иимбац фны хәычык. Уи Анцәа иан Мариа лыфноуп! Ө-километрак мраташәарахь уи инацәыхараны икоуп лара лнышәынтрагыи!».

Абри атакәажә лашәи, илхәаз артцабыргразы, Германиантәи лаба ырцшауа лара лхата Тырқәтәыла дагыаит, рхәеит...

Икамзи адоуха змаз ауаагы!

Октиабр 8, 1988. Бурса.

Асасаиртә «Кент».

Иахьа заа шыжьхьа хәартцеит. Акрыфара анаххәа: Анкара, асасаиртә «Ершан» акны рапхьаза ачеидьыка напы ахьынахаркыз, атцыхәтәанзатәи

амш аёнынза, инеибанеипшны, уаха цъара ргёу
аахақёымёығъзакёа иаххагёежьюа хаматц ахыруа,
цёашьыркыла уеимдозаргъы ус цъара иузымпшаар
ќалап. Крахъахфоз, иагъа изал дузаргъы, харт хазла-
мачыз ала, ганк акны хтыц алхны, еснагъ ххёу мазе-
ины, иахзыпшны игылан. Хазланыќёацёаз ала, харт
акрыфара зны амёан ихақёшёон, зны адгъыл атан,
зны адёыхы аётёи аресторанќёа рќны, зны амшын
хаттёаланы.

Цъарамзар цъара иаахамбеит: хаташёымтан
абаапсы, иахъа афымца ыќамызт, ма агаз хатхеит,
мамзаргъы акёацаагара хзахъымзеит, шёшаауаз
аахахазгъы уажёоуп хёа аказын рхы иахашшаауа.
Ахёычы инаркны аду иќынза зегъы хтыцќёа еипш-
ны, игёырѓатцёа инахапызаны, иацсышёа маца-
раха ачеипыкахъ инахапхёон. Сара жёаёамшы
Тыркётёыла хакъынзаќаз, лахыцёгъак изууазеи
акёымзар, цъара дсымбеит инауыхёаччакёа апс-
шёа зымхёоз хёа цъара азёу. Жёипшь-жёохё шыќё-
са зхытца ацќёынцёа хёыцќёа, еиќёчаб, еипшны еи-
лахёаны, уаха цъара рыбжьык аамгазо, аха зегъы ач-
чапшь реыќёны, ашыр-сырхёа еивагёежьюа хаматц
руан. Урт рыпшёма настха дгыланы, рыматцушьа
дахёапшуан. Ианынаивсуаз, ибжъы нытцакны цъара
акы анынареихёалак, иара уатцёќа иаакёгъыжъаау-
ан: ма ача мацны иќёын, ма ыцъа ирзеипшыз хёык
ирымтцагылан, ма ацќыпци ахёызбеи ииашаны иќё-
мызт...

Урт ацќёынцёа хёыцќёа ацќыпци амхатцёи раргъа
напы анацёќыараќёа ирыбжьакны убас иманшёа-
ланы ахёќёа ршон, иуадаёуп ухаёы аагара. Актёи,
аёбатёи, ахпатёи... Ма убас жъык хёа ааганы хатцъа
иныќёыртон – амацара изузымхарызеи!.. Аха харт,
апсуаа зегъы, бзиа ибаны еицахфоз акызатцёык
акёын: акамбашьхартцёу. Ани акёу, ари акёу ишёт-
аху анырхёалак, азёк еипш зегъы: – Уигёыр! – ххёон.
Тыркёшёала уи хъысгъы абырсаатќ иахтёеит. Кры-

фан ханалгалак, апшәма дхырхәа-хырхәо, даеа зныкгы шәахтаа хәа, аахьхьынза хааскьаганы апсшәа нахаихәон. Сара усгы азәы имариа шаасоулак, ани җырхәала Апсны Назим Аҗзба исиртдаз сытыркәшәа аацәырызгагәышьон: «Абаза иокумдур бурад?»

Иахьа заа шыжьхьа җәартцеит. Амҗа хара шҗамоу җашьом. Шака цуазеи җарт абри амш җазыпшы-зижьтеи!

1975 шықәсазы аурыс литература амшқәа Кырттәыла имҗапысуаз, Апснынтәи сарггы срылахәын. Арт амшқәа рхы Қәтешь иазыркыз, аенытәкьа х-гәыпкны җаршеит. Сара сақәшәеит Ацарака ицоз агәып, Константин Симонов хадас дызмаз. Аиаша ххәозар, сақәшәеит акәым, мчыла схы ақәсыршәеит: иудыруазеи цъара апсыуак дахьыкоу сақәшәар хәа. Убас иагьыкалеит, аха уи даеа зтаароуп. Ацара, хәарас иатахузеи, аипылара ссирқәа җаман. Аха сара назаза сгәаҗы иаанхаз Сарптәи аипылара ауп. Җарт архәта анапхгаҗцәа хганы иахдырбеит, Тыркәтәылеи җареи ххәаа. Сара уаанза, усқан ачеицъыка ахьхьыкартцақәоз цъара исхәан еипш, машьынала сышнеиуа уаанҗас хәа автоинспектор саанимкылацзар, уаха ацара калом хәа цъара азәгы исеимхәацызт. Сара ақыта җалаланы җашнеиуаз, уаха шәцар калом хәа җагьааныркылеит. Иагьиашатәкьаны уаха царта абакахыз! Җәацхьа апсабараггы адгьылгы ргәы тыфааны, җ-хәынтқаррак еиҗызшо ахәаа гьашза иалхәаны иган. Амшын Еикәа инаркны, ана-ара ашьхақәа ирхало, ирылбаауа. Сара сыблақәа сзакәымго сшанхаланы акырааамта уи сазыпшуан. Нахьхьи ахәаанырцә, сара сашьцәа хыпхьазара рацәала иахьыкоу атырқәа идгьыл акны, иееидыпсаланы иабцъар агәта икны дгылан ахәаахьчаҗ, җара җахь дыпшуа.

– Ус шәнапы шәырххар калазом! – ихәеит җара җамҗапгаҗ, зегь хгәаҗеаантцаны. Атыркә хәаахьчаҗ инаҗстәкьа игылан, сара уи аены ада исымбацыз

иара ацъаамагы, ахы тцэрыцсаза. «Анацъалбеит, изакэытэ насыцузеи имаз абри ахэаа инхытцны, хашыцэа ахынхо адгыл зшыапы ныкэзыргылаз!» – схэыцуан сара.

Абар, уажэы мчыбжык инеиханы итцуеит ацсабара ахазынарақэа зегы бо, ацсуааи хареи неикэфэйт-ааикэфэytuа Тырқэтэыла халоуижьтеи! Аха иахьатэи хамш амшқэа ирыцкуп. Иахьа хара Бурсака хдоит. Ацсуааи хареи хаипылараны хакоуп. Амца хара зыркафеуа, атырқэа уажэы имбеит ихэоушэа, хамцапцаф Нихат Алтынокгы имикрофон аашьтыхны, зегы дхалапшуа феааитцуеит: – Уажэы хнеираны хахьыкоу атыц иадхэалоу легенда хэычык шэзеитасхэарц стахуп.

Анахы цкэын Ион, ишыкалах сеидру, аха хатца дызкэымшэо икоузеи, ацма дадырбалеит. Ант амыждакэа ани рцэахуа икахызма, кэтыфархасракгы ахмыртцкэа, алымхатажыцэаоцэа инаганы ах иархэеит. Ах, иара игьежыра ааизиган, уаха анс-арсгы акэымкэа, ари ацкэын фардац иус аазбаны ашыра наикэыртцан, днаганы дтаркит. «Уара, хакэын ахымзг хиргеит, иашоуп, аха ауафытэыфса шыкэсык ах знык деилагоит рхэоит, шэааи хидхраап!» – рхэеит уи икытауаа, иагьа ус акэзарггы. «Хазлаицхраарызеи?» «Атцарбаазара здыруа, атцарбашьагы идыруеит хэа, хнеины иара ихата хизтаап, иихэоггы хахап!» – рхэеит. Инеины ианизцаа, сара сахьпсыз – сыпсит, аха шэара ус анышэтахха, цмак аакны иаганы уахынла ахтынра интатцаны шэца хэа реихэеит. Ани крахдыртцуа икахызма, аухатцэка убас иагыкарцеит. Адырфеэны ашьжымтан ах исоф даакэгылазар, иблакэа ирбоз изхамцеит. Уи иахьа хэлаанза изхара изымбазо дызхэапшуаз, инапалагы ииаазаз ашэткэа зегы хыхахааны, зыпсы таз хэа цъара акы ыкамьзт. Цкьагы даанапшызар: нак-аак амгэакэа халаны, агэапахэа ижахэо амзырха агэта итатэоуп урт зегы анышэ иато ас изфаз

ацъма афыстаагъы. Ах, ишимчыз дыхэхэеит, ала кы-
диъеит, ахэа кыдиъеит. Нас, ант азбафцэа ааизга-
ны, абри афыза адтцагъы ныкаитцеит, рхэеит: «Абы-
ржэытцэъа ани ашьра зкэахтцаз ацкэын доушэыжъ
цъмас иаакоу зегъы аакны, иааитаху рзиуааит!»

Хавтобус иаарханы ацара иафуп. Инымтцэазо
шшапарак ханыланы хашнеиуаз, хныкэцаф имашы-
на абылтэы амтцэо иаламгакэа икам, иныкэашэа
иагырхо даамфохытцит. Ататартэакны такэажэыки
тахмадаки тэан. Урт хаштыркэцэаамыз абырсаатк
ирдырит. Хазгабцэа руазэгъы амашына дынтытцны,
ихыдхэо игылаз атцэамахэ дааханы, акы аафылхит.
Ашырхэа ани атахмада тцеъ ведра дук аашытыхны,
абахчара днытцалан, реиха икалахъаз тцэа-шьапык
аархыц-хыцны иааиршэшэан, ауедра азна аакэшэа-
ны, ишааигоз ачэахэа азы илатцакны иааизэзэан,
иааган хмашына интэигалеит. Сара иахъагъы сгэы
икыдуп уи атцэаффы хааи ани атахмада иччапшь
рази!

Амфан хара иаабеит адунеи акны еицырды-
руа апергамент къаад апцстазаара азтаз ажэытэ қа-
лакъ Бергама. Амала, аиашоуми иаххэара, шака
Бурса хазааигэахоз акара схэыцракэагъы еибарс-
ны уахъ ицон, исыхан сыргон иара сара схатагъы.
Ицытцэтцэа-цытцэтцэаны акэын хамфадцаф ибжыгъы
шсахауаз:

«...150 нызкъ шықэса рацхэа Бергаматэи
ахэынтқар Евменос ихаантэи уи ашэтыкакачра
атэы зхэо атоурыхтэ бакакэа аазырцшыз, анемец
археологцэа роуп...».

«...Ара икан иара убас ажэала ауафы ды-
зхэышэтэуаз ахақымцэа. Урт хэшэы рымазамы-
зт. Еихаразакгъы ирхэышэтэуаз ахагацэа ракэын.
«Ажэфан апштэы – хэшэы дууп, уи ауафы дартын-
чуеит. Иааиуа аапын иаман иаауеит шэара шэхъаа
ахэшэкэа. Уи реиха агэтынчымра зэатаны изыпша-
аз – рацхэа дагъбзиахоит...» – абас ажэала мацара
ирхэышэтэуан урт ачымазцэа...»

Анатоли Кашпировски дааугэаладыршэоит, усо-
уми?!

Аракатэи афонтан ссиркэа рыгэта иалагылоу
ашьака, ацарафырпы ыршэны зегы икэдыршэуан.
Уи зыкэыршэыз – хымцада игэыхэтэы назоит хэа
ипхьазазаап. Сара уи сзыкэмыршэзеит...

Измир – ааглыхратэ қалақь дууп. Уи Тыркэтэы-
лан ахпатэи атыц ааннакылоит. Актэи – Стампыл –
ф-миллионфыуаак нхоит, афбатэи – Анкара – х-мил-
лионфыуаак, ахпатэи Измир – ф-миллионфыуаак.
Измир убас иқалақь пшзоуп. Избазгы Акэа ааигэа-
ланамыршэарц залшом. Амра ашьхақэа иаархытц-
ны амшын инзаагылоит. Уи хара хашықэспхьазара
иалагаанза, ажэеизатэи ашэышықэсазы идыргылаз
жэйтэзатэи қалақьуп. Харт уа ханнеиз амш каххаа
излақаз ала, абырсаатк ахэахы ххаргалеит. Вантэи
анапсыргэытца иқэушэа халацшуан ари ақалақь ссир.
Иблахкыган аиашазы. Амалахазгы ауафы ихахы
изаагомьызт ицаз ашэышықэсақэа аамтеикэатцэа-
ны иара иахнагеит хэа. Измир изныкымкэан агацэа
рнапы иампытцанахалахьан: ацьямцэа, авизантиаа,
аримлианаа, асельцбукцэа ухэа убас азэырфы. Иахьа
уи аееибытаны игэғақацаза ашьапы иқэгылоуп,
Егиатэи амшын ацэқэырцақэа афахэмаруа.

– Абни адгьылбжьаха шэымбои, – хаанаирпшу-
еит хамфэацгаф ахэы акэацэра ххаланы хыхықэгы-
лоу, – убра иқэынхо зегы акрызку ауаа беиазақэа
роуп. Иргэамцхааит акэымзар, иузымдырзакэа иахьа
хынтэ уаахэаны уртиуеит... Иулшараны икоузеи!

Бурса. Ақалақь халаланы хдоит. Хзыдтэа-
лоу амашьына ахышэқэа хрышьтуам, акэымзар
хшынткькьара, хэцсқэаггы рылаханы аулицақэа
харныцшылоит. Ара ацсуаа рацэафны инхоит,
рхэеит. Ус анакэха, иагьяфгы ццакы-ццакуа ақа-
лақь иалоуп, хара ихаздыруам акэымзар!... «Сишь,
абни дацсыуазаргы қалап, иныкэашьа убоо, деи-
лыхха?!» – сгэи сареи аицэажэара хэфуп. – «Уигы

уи иоуп аха ани апхэызба улыхэацши, шақа аа-мысташэала деинаалаза деибытоу, хымпада апсы-уа тыпхауп!» – саахэытцэыхэытцэуеит, ақалақь сыпсы алаханы.

Хапхьақа агөыргьа лабжышқәа шахзыпшу аадыруашәа, иара атырқәа мышгы атх иахьацыло иа-акәымтцзакәа апсатара иафуп. Уажәымзар-уажәы хавтобус асасааирта ашә ианбаннылагылои хәа ҳа-гәкәагы тәмгыло ҳапшуп. Ус, ҳмашына аныкәашәа иаагнархеит, бжыкгы ҳлымха иаатасит:

– Аа-а, иааит, иааит!

Хагьынарылапшит асасааирта хәыцы афапхьа еилакы еилагылаз апсуаа. Иахыкәзаалакгы изы-узымдырхуеи урт!.. Хмашына аанфасха амтакәа, али-пси рыбжьара иакәшеит, ишьтырхуаз цьахшьеит. Ашә аартны атытхә хамтакәа ҳмашына итеи-бахәаны, рнапқәа ҳакәыршаны ҳгәыдыркылон урт, ҳгәыдыркылон: аурыси аурией, абашкири ачуваши, ататари абалкари... Дара рзыхәан зеггы-зеггы апса-цәан уажәы... Ҳгәыдыркылон акыраамта ргәы ҳады-ргәгәаланы ҳаумыжьуа, уахгы-еынггы пхыз ирбоз Апсны мацзак иадамхаргы иҳалцөыцәааны иргарц ртахызшәа. Дара тцәуон – ҳара хтцәуон. «Амыжда-ра зыкәалаз шәаргы ҳаргы, арыцхақәа?!» – лтцәы-уара иалыфны игон Нели Тарпха лыбжы. Ус, ала-мала згәы мыпшаауаз ахацәа Кәымф Ломиагы Алыкьса Гогәуагы, иагьарааны рхәахьазаргы, уажәык рылабжышқәа аарзымтцәахзеит. Сара усгы исфыкьаса ицон. «Уара ҳүкәыхшоуп!» – хәа хавтобус гәыдыркылон ахәса гәыпшаақәа, уи Апсны инеиз цьшьа, арахь иара атырқәа имашына акәын. Абыр-гцәа неины уи абарбалқәа ирыхәапшуан, издыруада ҳанцслак ҳгәы икәрыпсаша цьара цьсуа нышәна-пык адчабланы Апснынтәи иаанагазар хәа. Арахь уи атырқәа инышә акәгәышьан. «Амыждара зыкәалаз шәаргы-ҳаргы, арыцхақәа?!» – алабжыш иалата-таз Нели лыбжы шгац игон. Ҳарт зеггы иаауаз хәа акы ҳақәшәомызт, иаххәоз хшақәымшәоз еипш...

Аурысқәа наскъаны игыланы ихәхәацшуан. Ика-
лап урт уажәшьта зегъы еилыркаауазтгъы, аха иа-
бакоу, рабдуцәа иахзыруз ахааназы риашашьахәа
амамызт...

Октябрь 9, 1988. Бурса.

Закаамта ус хаилаханы хгылазгъы здырхуада. Нас,
хаиманы асасаирта аѳбатәи аихагылакны азал ду
хаѳналеит. Арака харт абырсаатк хаимкәкәкәааны
харгеит. Гәыпѳык Кәымф иеѳәажәон, гәыпѳык –
Алыкьса, гәыпѳык – Нели, сара. Ирыхъзодаз ма урт
рызтаарақәа зегъы ртакқәа рыкатцара. Ахаскъын
инаркны азыхь ақынза, дгъыли-жәѳани иаарыб-
жәанакыз, иарбаныз урт ззаымтцауаз, ауаѳи апсу-
ареи рацхьа инаргыланы. Хапшьѳыкгъы хаадмы-
рцәажәакәа рымуит, аха изаазарызеи, иаххәаз хәа
рацәак акгъы ыкамзар калап. Избанзар убриакара
хгәыпшаа-хыпшаауа хакан зегъы. Дырѳегъых хәазы-
рцшзас Кәымф иоуп.

Кәымф Ломиа. Сара сгәанала, ауаѳы ацәгъеи аб-
зиѳи рыкны дшудыруа еипш, амѳа харақынгъы ду-
дыруеит. Кәымф – дуаѳықьачақьуп, длафхәаѳуп,
дымѳаркьаѳѳуп. Нас, зны-зынла убас ссирқәак
ихәоит, мызкы утәаны ухәыцуазар ухахьы иуза-
амгаратәи.

Ҷенак, иахьакәу сгәалашәом, қытак ақны апхьаѳ-
цәеи ашәкәыѳѳцәеи реипцылара бзиақ хаман. Аха
уи уханарштуан иссирны астал-еишәа ихазды-
рхиазгъы. Адырѳаены ашьжымтан аусурақны
сыштәаз дшәи-пшыиуа, алеи-ахәеи кыдкьо Кәымф
Ломиа дааѳналеит. «Икалеи, уара Кәымф?» «Анцәа
ирѳеимтцаитеи, изакәызеи инахзыруз иацы, ачыс
хадмыршыи, уара?!» – сәтеикит уи. Ухахьы иузаа-
гатцәкьом аиашазын.

Тыркәтәыла акаршәра дуқәа харныланы, хгәы
пцтәаны ахысхысра хналагон аамтазы, Кәымф ами-
крофон аашьтихын, кьатеипцтәагак аацәыригон,
«Москва, алитературатә институт хантаз акәын.

‘Енак аекзаменқәа Поспелов идикылон. Азеир-баицъан ҫызак дхаман, атцыхәтәанынза дыҫна-лазомызт. «Акы алектор даапсоит, ҫбагы ацышәарақәа ирылганы ицо ауаҫы шамахамзар 2 ықәир-гылазом!» – ихәон иара. «Уаха инхада уа?» – ихы насықәикит Поспелов сара сызластаростыз ала. «Али Мамед Ислам Фикрет Тусун Зааде Абас-оғли – схәеит сара. Ус акәын ишықаз хыыза ихъзи ижәлеи. Поспелов ибласаркықәа аамхны, уаха инымтәазои ихәошәа, илахь ааимарҭахәны даасҭапшын, абастгы ҭааитит, ихы быгбыгуа: «Ҫыцъа ҫнатца, егырт макъана иаапшааит!».

Иччараха ирысуан зегъы. Нас, азәи-азәи иааи бызла ейбакуан. Амҭаркыаҭы-хата!

Брежнев изыхәан уажәы ихәмаруа ирхәалоит. Аҫны дыштәаз ашә азәы дасзаап. «Уаанҭас!» – ибжы геит рхәеит ацшәма, нас дааикәкыашан ани «ишпаргалка» мыжда цшааны, шакаамтагы дашьтаз здырхуада, дахәапшуа ҭааитызаап: «Уҫнал!» «Бзиа уб-ааит!» «Иутахыгузеи?» «Утәа!» – ақъаад да-мышәапшкәа акгы ихәазомызт, ихәылазкыша! Анацъалбеит, иаачхахыоузеи, ухәараузеи, хәынтқарра мыжда! Уи сгәалазыршәаз, убас акәын иара Кәымф Ломиа ишықайтцозгы. Дәкыанк ханыныҫналалак, ани ижәар хәычы аацәырганы, азхаз днықәгыланы, акыраамта деимдо: «Избеит!» – хәа цсышәала инахәаны, ибжы еитцыхны ҭааитуан: «Мерхаба!» («Мшыбзиакәа!») Атырқәцәагы ччо атак наиртон. Нас матәак дахәапшны ахәпсагы нацәахаркәала ианиархәалак, ицъыба дынталаны ани ижәар мыжда ҫапхъа иаатыганы, ихы быгбыгуа акыраамта ацшаара деитаналагахуан: «Иабацеи, иблыша?» – хәа ацсышәала ибгъыц хәычы дахапхыо. Егыртгы иихәарызеишь, анацъалбеит, хәа ишыцшу: «Аа избеит!» – хәа ацсышәала ҭаатны, нас тырқәшәала инацитцахуан: «Пахалы!» («Ахә цәгыоуп!»).

Атырқәцәагы ари ауафы хәмарфык шиакәыз гәатаны, аччара иаҕын. Аха уи аҕынгы даангылазомызт Кәымф. Зегы-зегы хдәылибахәаны хмашынах хандәықәлалак, иара ашә аҕынза дмаицкәа даахьахәны, фацхьа ижәар кадыц аатыганы, аимдара дналагахуан. Апшәмацәагы уажәы ихәихәо закәы-зеишь хәа ишыцшу: «Аа, иахьызбаз!» – хәа дгәы-рғьатцәа тырқәшәала днарейхырхәаны ҕааитуан «Гәлиа-гәлиа!» («Абзиаразы!») Иччон атырқәцәа – хаччон иара харгы. Абас мацара Тырқәтәыла зегы хакәиршеит Кәымф Ломиа, хаширччоз, хагышир-лахеыхуаз...

«Абри Акәагы ахы тоуп хәа хара хкны ирхәо иашатәкьоумашь?» – дтәаит цкәынак ихы нахақәкны. Аха хара хтәкәа азәы атак каитцаанза, дара иреиуаз быргк дфагылан: «Дад, хара хзын Акәа мацара акәзам – Апсны зегы ахы тоуп!» – ихәеит иара.

Дали Цабали иртыцыз ачкәынцәа еифахаха-еифахаха, апшзара икны иаго, цъара акала исзыкандаз ззумхәашаз азәы дубомызт.

Уажәы зегы рмашынакәа хрықәтәаны аресторан ахь хцон. Нели Тарцхаи сареи хзықәтәаз Сиаттын Қапба имашына ахыкәаала еицш иандәықәла: «А-а, ус умун, сукәыхшоуп, ҳацсуеит, ус умун!» – диҳәеит Нели. «Апсрахәа бызҕеу иара сара истаху цыбшьо, сахьшьа, аха нахьхы шакафы хзыцшу бдыруоу?» – ихәеит иара.

Иреиҕыыз аресторан абахчакны асталкәа еифацшыны иргыланы, абырсаатк ххәы дырхиеит. Аха шәара шәнеины уа акрышәфазар – харгы иахфеит, избанзар хшашаны хахьрылатәаз азтараакәа ртаккәа рыкатцара акәын хазәзазгы.

Асаат 3 рышка аус ауаны, хсасааиртакны хахьа-акылсыз, Зулькьиф Аикәсба дахзыцшыны дгылан. Даахалагьежыны, длабжыш мацараха, зегы апсшәа анаахаихәа ашьтахь, састгы-цшәымагы афада аресторан ашка хаахәнимгар имуит. Уа хахьнеиз асталкәа рхианы иалгахьан...

Бурса ханнеи аены инаркны саатки бжаки – Ө-са-атк иреиханы ицээз хәа азәгы хакам. Иагъа ихъшәаны уаха тхыбжъон хсасаиртакны хааиргы – дара хзыпшыны итәан, иагъа шаанза хгыларгы – дара шахзыпшыц ицшын. Харт хазлахәыз хделегация хадәхъаргы аукалахуаз. Автобус ханталаны хәынахон, апсуаагы рмашынакәа рыла – цюукы хадгыланы, цюукы хашытагыланы хыхыцалак ихацын, хназыфналос адыамкәеи атоурых тыпкәеи зеггы рыкны хара хнеианза, дара апшәымара ныркылахъан: «Харгы ара хакоуп!» – хәагы иаахпылон.

Иашоуп, абри аены инаркны хара экскурсия хныкәон ахъзын, аха иаабоз хәа акгы ыкам, иаабоз дара ракәын, дара: Бурсантәи иааз, Цабалынтәи иааз, Далынтәи иааз, Адацазарынтәи иааз: Агрба, Афызба, Азынба, Аикәсба, Акәсба, Агәмаа, Арыфтаа, Ажәанба, Ажыба, Бганба, Бытәба, Бигәаа, Гьечба, Капба, Цыгәба, Кәазба, Цәышба, Трапшь ухәа жәласы измаз.

Октябрь 10, 1988. Стампыл.

Асасаирта «Монако».

Бурсантәи харт Стампылка хдон. Хавтобус апхъагы ашытахыгы игылан апсуаа рмашынакәа «ашәа дырхәо», мамзаргы «иртәыуа». Бурса иахпылаз апсуаа ргырак, иааилымшәазакәа Стампылка ихацон уажәы. Уаанза 229 километр бжәоуп. Амфәан, Иалова хәа иахъашытоу ханнеилак, паранла Амармалташь мшын ххыланы хдар акәын, избанзар уи хамфәа акыр иаркәафәуан. Аха ирыцхарахаз, Бурса Бурса хыхеипыртцуаз пытк хазлейдхалаз ала уажәы апаран хыхымзар хәа ашәара калейт. Ашырхәа апсуа чкәынцәа азәырфәы: «Шәымшәан, хара ара хакоуп» – хәа рмашынакәа инадырхәаны, инахапыкыангы ицейт. Еиханы ицон хара хавтобусгы. Хнеизар, апаран саатыбжак иаанкыланы, хмашынагы харгы хтыпкәа ырмазеины иахзыпшын. Ацара мыжда иканамтцо хәа икоузеи!..

Амшын агэы ихыхэхэала ицон хпаран. Харт ав-
тобус хыхьтатэаз, ачкэынцэа хэычкэа рмахэаркэа
еилхэаны, ихалагьежьюа ихалан. Акахуа, ачаи, ко-
ка-кола, ухэа иара убас афатэ рыманы. Урт аазтиз
зусткэаз, хэарас иатахузеи, зегьы ирдыруан. Амала,
зынзатцэык иадамхаргьы, хамѡацгаѡ Нихат Алты-
ноқ аракатэи ацсуаа хэа цъара иааиѡаимыршэит.
Атыркэцэа рнаѡыс Тыркэтэыла инхо абырзенкэеи,
акэырджкэеи, аерманкэеи роуп, рхатэы бызшэала-
гьы иѡуеит, иацхьоит, атцарагьы ртцоит ихэеит уи
знык акара. Уажэы хаа-хаа акахуа даѡыхэо хачхьа
дахьтэаз, дызхатэаз ацсуаа ишырчеицъыказ шиды-
руазгьы, иара итэы даѡын: – Тыркэа нхаѡык уахык
асас дитааит. Ацшэма илшоз ала ишьхэа дыкэ-
гьежьюаны, уи ихэы катцаны, иара итэала бзиа пату
икэитцеит. Асасгьы арцъыс каиматк иакэзаарын.
Ашьталарахь ианнеи, атыц кадыц азыхэан ацшэма
акыр дмацъанан азын, исас ихы наиқэикит: «Уара
даара исгэацхо азэ уоуп, убри акнытэ схэычы Бе-
бек дахьыцэоу усыриоит!» Аха асас ахэычы дахьы-
цэоу уаха шаанза сирцэазом ихэан, иеацсратаны
мап икит. Нас азал акны ацшэмеи иареи ршьапкэа
еилатцаны ишьтамлар ада цсыхэа камлеит. Ады-
рѡаены ашьжъымтан асас дахьыѡагылаз, пхэызба
ссирк дибейт. Аимкъара ихы иархэаны: «Бызуста-
да, бара анцэахша?» – хэа длызтцааит. «Сара Бе-
бек (тыркэшэала – ахэычы) соуп!» – лхэеит лара.
«Иаха бара бахь акэзаарын ацшэма сахьынаишьту-
аз, сара...» – ихы дазгэааит асасгьы. «Саѡамыз, аха
уара узустада?» – инхэытцалхэеит Бебекгьы уи да-
алгэацханы. «Бара Бебек бакэзар – сара Ешеқ (ты-
ркэшэала – аеада) соуп – хэа налатеикит асасгьы,
уи иаха ихьыз атцэымг еипш игэы иаланы...

Сѡампыл хпаран шнеиуаз збаз, ихытцны амшын
иецынгылаз ацсуаа, уи анеиха амѡакэа, уажэым-
зар-уажэы азы иалацалап ухэаратэы, рылабжышкэа
хаддыло, рыгэқэа тытцны ицо игылан, хнеира иах-
гэакуа.

Асасаирта «Монако» аҕацхыагы итэны иах-зыпшы ацсуаа. Ҧацхыа агэыпшаара, Ҧацхыа атэы-уара, Ҧацхыа агэыргыара... Хгэып аиҕабы Семи-он Шуртаков заа игэиҕызланахтэа ала, хара ххы хакэитын знык кранахҕалак, аха ақалақ халтны, настгы уахынла даҕацыара хацхыара рацэак игэнаа-ланы ишимцхызоз анааба, иара аекскурсиакэа рахь хҕызцэа рыцныкэарагы цахамкит. Уаххыа ашьтахь хҕызцэа рыцсы ршьон, хара иахзыпшыны итэаз хауа-ажэлари хареи хабыз еилаханы, хазхара хзеибамбо, аицэажэарагы хналагон.

Стампыл ақалақ агэтатэқыа ацсуаа рхы ахьеи-дыркыло атып бзиа рымоуп. Урт арақа лассы-лассы еиқашэалоит, ирыгу-ирыбзоу иалацэажэоит, сас-дахьк дыртаар – рацхыа уахь дымҕахыргоит. Стам-пыл зыҕены хнеиз аухатэқыа рмашыынақэа рыла ха-амтцпааны уахь харгеит харгыы. Азал еиҕкаа зламач-мыз алагыы, унацэа узрыламкуа еизаны иқан абыр-гцэеи аҕарацэеи. Аха макыана уи амҕацгаҕ, Орхан Шамбеи Цыынгыыз Абганбеи, уахатэи хайқашэа-ра ашқа ахазырхара иахыццакуамызт. Зегыы-зе-гь зыпшыз Омар Беигэаа иакэын. Ус, дааит иара ихатагы ианиархэаз аамта иакэыршэаны. Дааганы хакэтатэқыагы даадыртэеит. Аицэажэара бзиаза мҕапысуан. Рацхыа харт апшьҕыкгы, Ацснынтэи инеиз ауаа, иахзымзырҕыр аарымутэқыеит. Кэымф Ломиа Ацсны иахыатэи атагылазаашы далацэажэе-ит, Алықса Гогэуа атоурых иаха дазаатгылеит, Нели Тарцха Шьамтэыла лныкэареи уаатэи ацсуааи лареи реицыларақэа, дышгэыпшаа-хыпшаауазгыы, рыз-бахэ бзианы илхэеит, саргыы... Амала, харт апоетцэа хакэгыларақэа зегыы жэеинраалала иххаркэшон, уи мыцхэы ргэы иахэон даргыы.

Атдыхэтэан, астал даахагыланы, иеааириашан ибжыы нтигеит Омар Беигэаа. Амтц пырузар иуаха-ратэы, акаҕ-акаҕхэа ибжыы неитцыхны игон уи.

Омар Беигэаа. Акраатцуан ари ауаҕ избахэ мшыы нырцэынтэи Ацсны иааҕуазижьтэи. Иааҕуан цэ-

рауаф дук иахасабала, поет бзиах иахасабала, уафы аамышташәак иахасабала. Ус, абар ажурнал «Алаша-ра» иахьяныртяз уи иажәеинраалақәа. Урт абыр-сааткғыы ихы-иҕы ҕаҕаза иаадырпшит. Омар Беигәаа иажәеинраалақәа зегғы ахта итадыршәуан, ицәахәақәа зегғы еидарак-еидарак ирытқан. Изакәйтә ҕымта шыахәузеи уи иажәеинраала ссир «Апсны», «Умца-харпны усшәызарғы, кәх схәомызт Апсны!»

Ус, абар Омар Беигәаа, гәыпҕык иҕызцәа дрыцны Апсны иахьяазғыы. Шыжыи хәылбыхеи урт ахыҕназ асасаиртаҕы хашгылаз хгылазан. Хазхара ихазбомызт, хәпсы еилаханы хәицәажәон. Ус, урт уатцәы амҕа иқәлараны иахыицш, Кондрат Зизариа ихыз зху апсуа школ-интернат ашқа инарыпхейт, уантәи Ешыратәи анхаҕы Шыаликәа Тәанба итаауан. Асасааирта аҕапхыа урт ргаразы амашыынақәа хианы ианаагыла, Омар Беигәаа ахәара кәитҕейт: икалозар саатк иадамхаргыы схы соушәыж, Чичико Цьонуа дычмазаҕны дышьтоуп даасымбар калом хәа. Рушьни Цыапуйеи сареи смашыына дақәыртәаны, дымтцәаны уахы хәгыҕынаххейт. Цабу Киутцәа астол бзиа рхианы илыман. Зегғы асасдахы инеира иахыццакуа ицшыи. Ачымазаф днақәацар шыкам-лозғыы, сышиоу асасдахы схы шпеисырбои хәа, ишыапы дықәгыланы дахпылейт. Омар Беигәаа уи акыраамта дигәыдыхәхәаланы дикын. Иеицәажәон рыпсы еихәлаханы. Нас, аамта мацны излахамаз ала, уи ачеицыка ашқа хәнаихейт, аха асас тцәыцак аанкыланы дахныхәейт ауп, рацәак астол иеахаимырхейт. Апшәма, Чичико Цьонуа ииарта даақәтәан, тцәыцак дахәейт: – Иахыа, асасдахы дахтәаит Апсны! Убригғы Анцәа ицышьоуп! Зегы рейха анасыц сыманы схы сыпхызоит, уара уажәеинраала бзиахәқәа рацхыаза сара акыпхы ахыдсырбаз! Урт рацхыатәи ажәтцарақәоуп. Сгәы иаанагоит ари аапыи ссир ус акыр цсаарацәа хзаанагап хәа! Баахышь, бара, –

апшәмапхәыс лышкә ибжыи наиргеит Чичико Цю-
нуа, лара Цабугыи уи дизыпшызшәа, лабашыа ссирк
ааганы лхатца инаилыркит. – Сара исахаит Атара
уашыцәа хамтас аакоуу уапа уртеит хәа. Абри ала-
башыа сабду икынтә исоуз аакоуп. Анцәа ду сыхәоит
абри апсаттар иахоу жьакцараха, еицамкааит шәара
Апсныка ишәымоу абзиабара!..

Уажәы уи дхаманы ашкол-интернат ахь хдон – Ле-
ила Ачпха лышкә. Сара сзызхәыцуаз, иара хасасдахь-
гыи зызбахә имаз иацы Атара икартцаз акәын. Атара
дынхоит хатца бзиаа Беигәаа Омар хәа. Ихы-ихшара,
инхара-интыра, ирахә-ишәахә, иара итызтып ухәа
аныхәаф ихы идиныхәаларатәи дыкоуп. Бигәаа
Омар, Тыркәтәылантәи асасцәа шааз аниаха, Акәа
аихабыра ркны дааны ахәара каитцеит, уахызатәык
афныка инапхьаны, ачеицъыка агьама дирбарц
шытаху. Урт рныкәарақәа рацәак ус ахы ишақәиты-
мызгыи, аихабыра ари ифыза анхафы цкәа дан-
рыхәа, мап рзымкит. Ачара иуит, рхәеит, Беигәаа
Омар атцыс-хшы агымкәа, Тыркәтәылантәи иааз
хашыцәа рымацара ракәымкәа, Апсны еихабыра
аанмыжкәа, аинтеллигенция азә дагымкәа. Ахамта
бзиақәагыи ранеишьеит. Рапхьаза иргылары, хәарас
иатахузеи, уи иашыа – ихызылагыи Омар Беигәаа ау-
апа наганы ижәаф интаирцеит...

Ашкол-интернат акны ацәахәа зәанцаланы игы-
лаз ахәыцқәа рәапхьа ажәеинраала дапхьон уажәы
Омар Беигәаа: «Умца-харцны усшәызаргь, кәх схәо-
мызт, Апсны...»

Уажәы, хәарас иатахузеи, рапхьазагыи иргыла-
ны Ирфан Атәанба иахәтыр азы, Шыаликәа Тәанба
иуиз ачарашкә хдон зегыи. Рушьни Цюпуеи сарей
хмашыына дтатәан иара Омар Беигәаагыи. Апшахәа
хаваланы хәанынахха, сара хасас-дахь акы снаизца-
ар цәгыа исымбеит, аха схы шынаикәскра сзымды-
рит. Нас, иагыа ус акәзаргыи изгәагыит:

– Сатамзааит, аха апсуаа хкны абыхызыла уафы ипхьомызт, егыс аихабы ихыз хэаны дузхьарпшу-ам, шэара хэа узиахэом...

Сызтаара ахы ахьхаз абырсаатк еиликааит Омар Беигэаа:

– Уиашоуп, дад! Абыхызыла апхьара хара иахтэым, шэара зхэо уи атацацэа роуп. Хара хкны ишыкоу абасоуп. Уажэы ара еидтэалоу сара акыр сшэеихабыми, шэхы насызшэырхарц шэтахызар: «Ахы Омар!» – шэхэоит, ани ажэа «ахы зеггы-зеггы пнакоит!...

Ешыра, Тэан Шыаликэа ичаракны, инеимда-аимдо Рушьни Цыапуеи сареи рапхьаза убра иагынарылахтеит: «Ахы Омар сукэыхшоуп!...» «Ахы Орхан саукэыхшоуп!»

Омар Беигэаа Тэанаа рчаракны знык дцэажэеит, ажэа бзиаггы ихэеит, знык...

Ауха асасцэа асасааиртахь излаццакуаз ала, харт афар ххы гэхтар камлози, аха ныхэафак аашьтаххыр зеггы-зеггы ххэоит хэа халагон. Зеггы зхэаз хэа азэыр дыкоушэа... Амфан ханаауаз, Ахы Омар игэы иаланы ихэон: «Зеггы-зеггы рыла шэыбзиоуп, амала, ажэала ауафы дышэшьюеит, абаапсы!...

Ауха, таацэа бзиа неилатэоны аамтазы, Чичико Цьонуа ател дысзасит: ишпамфацыси ашкол-интернат акны шэеипылареи Ешыра Тэанаа ркны шэчареи хэа. Ак аткыс ак шеигыыз аниасхэа, даараза игэы иахэеит, хаицэажэара атыхэтэан абас ихэеит:

– Уатцэы, хымпада афнынза усзааи, акы уасхэарц стахуп!...

Снышьталан, сылацэа нтаауаны аамтазы, аккахэа ател абжы аагеит:

– Кэымф соуп изхэо, Чичико Цьонуа дыпсит...

Сара иахьаггы сгэы икэыффеуеит, иацы абра хамтас апшэма иитаз илабашья нкыдыргыланы, апсуатцасла апсы днеихагыланы Омар Беигэаа Чичико Цьонуа данитцэуаз ибжы...

Уажэы, абар, Тырқэтэыла, Стампыл агэтаны, нырцэ-аарцэ аңсуаа хгэы ырхытхытуа акаф-акаф хэа ғырхэала иажэеинраала даңхон 90 шықэса ирықэу Омар Беигэаа: «Умца-харцны усшэызаргь, кех схэомызт Аңсны...»

Октябр 11, 1988. Стампыл.

Стампыл (Истамбул) оумаза зхытцуа жэытэ қалақып. Уи адунеи аңны ахпатэи атың ааннакылоит. Стампыл ахпатэи ашэышықэсазы идыргылеит раңхызатэи аматанейрта, иахэа уа 1280 цэаама ыкоуп. Иара София аңкэа лбааш (храм) ара игылоугы, адунеи аңны ахпатэи атың ааннакылоит. Уи аргыларазы иатаххеит 18 тонна ахы. 1935 шықэсазы ари абааш ататиурк музеины икарцеит.

Иңыоушэаша, аброуп иахэалсуа Европеи Азиiei рхэаагы. Икоуп убас еипш ғынқэак, рзалқэа Европа икоуп, рышэталартақэа Азиа. Атааңэагы ателехэаңшра ишаңу, атң анңалак, иазхоуп уажэшьта Европантэи Азиака шэца хэа ихэмарны рхэыңқэа инарыдыртцоит, рхэеит. Тырқэтэыла ахтнықалақы Анкара х-миллионк ауааңсыра нхозар, Стампыл ф-миллионғыуаак нхоит. Ара икоуп иара убас адунеи аңны ахпатэи атың аанызкыло аңхагы. Уи Босфор нырцэ-аарцэ ирыбжьдоуп – аңха-кнаха, шыакак аатгагылазамкэа. Аура 1560 метра ыкоуп, атбаара 33 метра, иагышытнахуеит 180 нызкь тонна аиа. Ари аңха, хэарас иатахузеи, атырқэа капиталистк ихитцаз акоуп. Уи итэгы иоуроуп хэарада. Убри азын аңха ахи-атдыхэеи ркны итэоу ауаа аңара нарытаны иңоит иаақэло амашыынақэа зегы, аха иңыоушэаша, абырсаатк иадамхаргы цэара иааилахэом...

Харт шхэала Босфор ххыланы хашнеиуаз, халаңш нарықэшэеит асқэалағы рағэрақэа ирытцасуа изыгылаз хара хағбақэа: «Аивазовски», «Собинов», «Казакстан». Аиаша ауми иаххэара, икэандаза цэанырра хаакгы хааимнадеит. Босфор еимнадоит Амшын

еитазгахъоу, зажәеинраалақәа реизгагы ацсышәа-ла итхажьхъоу Назим Хикмет избахәгы цъара азә ишааифаимыршәыз.

Хара хашәкәыџџәеи атыркәа шәкәыџџәеи еицлабны аицәажәара иафын. Уажәы-уажәы атырцманцәагы рыпсахуан, убриакара иаацсон. Сара срыхәеит Алықьса Гогәуеи Кәымф Ломиеи ацсуаа рыхъзала ажәақәак рхәарацы, аха ирымуйт.

Хнафыс, абанкет зал аkyнтәи хәычы-хәычла ацәажәабжъкәа аафуа иалагеит. Сишь, абар ассир!

– Нели, ацсышәала иахъцәажәо бахауоу? – схы налықәыскит уи уа иааигәаны дахъсыдтәалаз азы.

– Ара итәами, дара! – фәалтит ларгы дгәы-ргъатцәа.

Егы, хсасааиртакны Цьамила Гьечпха ахәылбыч-ха хәхъцоз анлаххәа, аицылара ахьыказ телла еил-кааны, абанкет зал фатцаны, 25-фык ацсуаа лыманы абрака дтәазаап. Дук мыртцыкәа хашка иааин, зегы аарзырфны тыркәшәала, нас ацсышәала ажәа бзи-ақәа рхәеит Орхан Шамбеи Цынгыыз Абганбеи. Арт афхацәак Тыркәтәылеи Ацсни реифцааразы икартцо шыарда ирацәоуп.

Хнафыс астал ахакны дтәан атыркәцәа иреипшы-мыз уафы аамысташәак, ипхәысгы ахкәажә лакәын аиашазын. Урт уажәы-уажәы рхы неидкыланы акгы неибырхәон. Ус, слымха иаатасит, шыта хцалар ргәы ишпалсри хәа апхәыс қыртбызшәала лхатца лхы шынаикәылкыз. Сара исыдтәалаз аиҥагаф пхәызба санлазцаа, ари шәара шәкынтәоуп, Стампыл икоу аконсул Сохазе иоуп лхәеит. Гәагырак аасыластцан, хатцеи пхәыси шааиуаз снарцылан, схы надсырды-рит. Урт ақыртшәа шысхәоз анраха, ргәы иахәеит.

– Абрака хашыцәа ацсуаа тәоуп, шәныхәәа аа-ныркыларцгы ртахуп! – анысхәа, иамакымкәа уахь инасацызеит.

– Ахы Орхан, – астал ахакны итәаз Орхан Ашамба схы наикәыскит сара, – абри хара хкынтәи иаашьтны

Стампыл икоу аконсул иоуп, дгэырцъуп, илшо рацэоуп хаибарбаразы!

– Ҳара иахтаху акызатцэык ауп, хаитанаиаиракны дхацхрааит, убас ҳазиахэа! – Ғааитит Цынгыыз Абганба.

– Шәара иашәхәа, шәара, атыркәшәа шәара шәеицш иарггы идыруеит! – инарыдыстцеит сара.

Уиакәхеит, абырсаатк иааилатцәеит. Астол агәтәтәкья инаганы идыртәеит, иґыцны рхәы картцеит. Иара аконсул ихәта итдырка цыба иаатыганы, итәаз зеггы авизит бгыцкәа рзишеит. Абри андшәырба, ианаашәтаху зыцшрада сара скны шәнеиуеит хәа. Нас зеггы ршьапцынтца икәгыланы уи иныхәаґа ркуан. Атцәца иахауа Аллахггы иахауазар!..

Ҳавтобус Стампыл иалагъежьюа иалоуп, рмашынакәа рыла иахьцалакггы ихавафьеит ацсуааггы. Шака урыхьзозеи, шакаггы убараны икоузеи? Зтыц ззылымхыз ауаса ақәыцьмакәа ирфеит хәа, Геннади Черкашин Тыркәтәыла ханналала инаркны, ҳара хамфәпгәф хаизызырфәа залк хәфәназар – иара хәхьыказам цъара дцаны акы дахәапшуеит, хмашынакны ханааилак: икамьда – Черкашин хәа еснагъ иара хшизыцшуаз – уажәы зеггы дааркәатцны, иқьышә леины дтәоуп. Икалаз уиоуп, имәтәкәа зтаз ичамадан хәычы ицәызит – иахьыцрыбгаз уара идыр! Нихәт Алтыноқ адырра кәитцан, атыцантәи «ақапшькәа» ашьтоуп рхәеит. Ҳара, Москва, Шереметевотәи ахаирбағәазакны хчамаданкәа анхәртә инаркны, уахаггы хнапы наркьымсзеит, асасааиртәґы доусы хуадакәа ишрыфәнагылаз аабон, иара...

Дмитри Жуков ицхәысггы иарггы зынза ихауацәа ґыцкәахан, хәхьынатцыслак ацсуаа инахдыршәом.

Тыркәтәыла атдыхәтәантәи асултан Абдула Азиз апхынтәи ирезиденция ссиршәәкәа ауп ишыкоу. Ахы инаркны атдыхәанза ихьзыркуп. Асасцәа дахьырпыло, асасцәа ахьидикыло, асасцәа крахьы-

рфеитцо, асасцәа дахьырцырцуа... Зегьы-зегьы иссирны икатцоу хаз уада дукәоуп. Атуанкәа зегьы Аивазовски итыхымтакәа рыла ихйоуп. Уи бжышыкәса инеипынкыланы абрахь даауан, рхәеит. Арагәашь иалхуп ара ифнагылоу акәардәкәа, ашьабста-цәа иалхуп урт ртәартакәа, ахьтәы гара асултан ихәыцкәа рзы...

Тыркәтәыла атцыхәтәаны асултан теитыцшла мыцхәы изыцшныз азәы иакәын, рхәеит. Уи ф-метрак даун, дспортсменын, дыкәцаф дуун. Егьырт зегь реипш ари асултангы агарем, ауадалыкь иман (атыркәцәа ишырхәо ахарем хәа ауп). 350-фык ахәса иман. Ашыкәс 365 мшы амоуп, абант ажәохәымш зызныжбу ауп иухәаша! Издыруада урт асултан бзи-абафыс идкыланы имаз Наполеон ипцхәыс Жозефина лзы иааныжны иказтгы?! Асултан иан ауадалыкь акынтәи жәы-шыкәса иртагылаз ахәыцкәа ааганы илаазон, жәафа шыкәса рхытцаанза, атцара длыртцон, жәафа шыкәса анырхытц нахыс, нас иара ихәсакәа-хон. Урт мыцхәы ицшзақәан, акыбаф бзиа рылан, икәыгақәан... Асултан иуадалыкь хәсақәа. Нас иара азин злакаитцоз ала, хатца ирышьтуан, рцынхәрас апцшзақәа хәа ассиркәа анизааргалак. Урт згозгы ауаа дукәа ракәын. Уи хатыр дуны ирыпхәазон, асултан иуадалыкь пцхәыс абригь-абригь пцхәыс дааингеит хәа. Убри акнытә асултан иуадалыкь хәсақәа рхыпхәазара алашәара насып дус ирыпхәазон анацәа рхшара рзы. Еихаразакгы урт асултан ида хатца дрымбацыт азы. 350-фык ахәса рахьтә дарбаныз уаха уи ишка анеира зыкәшәоз, дызлахырхуази? Урт зегьы ран ишаалыхшаз иааилыхны инадыргылон. Нас зегьы азы хышәашәа рыкәыртәон. Реиха ахылыф-псылыф зхылтцуаз, зегь ратцкыс лцәа-лжбы шует хәа дыпхәазан. Убри лакәын ауха асултан атцх ицыршара зыкәшәозгы...

Асултан азгабцәа цшзақәа изаазгаз ахамта бзи-акәа ритон. Аллах иумхәан, урт мчыла ирхәхәо азәы

иааиганы анеиликаа, иара уатцѣкѣа ихы хыртѣара-
цы адтѣа кѣаитѣон...

Уажѣшѣта хѣѣхѣаракѣа злааигѣахѣоз ала, абриак
ма инашѣасхѣап ихѣозшѣа, хамѣацѣгаѣ Нихѣт Алѣты-
нок, хѣарзырыѣоны абасгѣы дналагѣит:

– Ахѣча цѣхѣыс ссирзак диман. Леипш апшза Ты-
ркѣтѣыла мацара акѣым, иара антѣйтѣгѣы дузыц-
шаауамѣызт. Асулѣтан уи лзын ахѣгѣы дшамѣеигзѣоз
здыруаз цѣоуки дхыхны, уахык даамѣтѣцаангѣы ди-
зааргѣит. Ахѣча идыргѣышѣеит иѣкалаз зегѣы, аха
илшахуааз. Мчыбжѣык дыцшит, мызкы дыцшит,
шыкѣсык дыцшит... Уаха умѣсит. Лара кѣадыцѣгѣы
дызкѣымгѣыгзѣоз данакѣшѣа, лыхѣчагѣы наѣк дыл-
хашѣтызар акѣхап... Азыцшра згѣы кыднахзѣаз ахѣ-
ча, иныкѣыршѣаны Сѣампыл дааит, есиѣаитѣалакгѣы
асулѣтан иѣкны днеиратѣы азингѣы иоуит.

– Сухѣоит, зегѣы зымчу асулѣтан ухѣткы, сыпѣхѣыс
дсызургѣежѣрацы. Хѣык уи лхѣыгѣкѣа еибархѣу-сы-
ууа аѣны итѣаны иахѣа хѣлаанза агѣашѣа ахѣ ипшѣуе-
ит! – днеины агѣапѣкѣа ишѣапѣкѣа иѣынарытѣаижѣны
днаиашѣапкит ахѣча.

– Ибзиоуп, дуѣстоит! Амала, абас еипш апѣкара
кѣахѣтоит уарѣи сарѣи. 350-ѣык сыхѣсаѣкѣа ааилых-
ны инасыргѣылоит рышѣтахѣала, данузрылх, кѣашѣс
дуоуит, мап анакѣа – ухы хыстѣоит! – ѣааитѣит
асулѣтан.

– Саѣѣшахѣатуп! – ихѣеит ахѣчагѣы, уаха
цсыхѣасгѣы имахызи...

Ауадалыѣкѣа акны ахѣсаѣкѣа зегѣы ран ишаалыхшѣаз
иааилыхны, ачадраѣкѣа нархѣатѣаны, рызѣѣаѣкѣа еиар-
ханы иаадыргѣылеит. Ахѣча рыцѣа игѣы атѣра иѣтамгѣы-
ло, иапѣхѣа игылаз анѣѣахшѣа хѣса-хѣыгѣкѣа азѣѣазѣала
инапы нархѣыс-аархѣысуа дышнеиуаз, рыбжарагѣы
ааифимшаѣкѣа, даатгѣылеит: – Абри сара сыпѣхѣыс
лоуп! – хѣа инапы налыѣѣкны. Даарылганы лча-
дра аалхырхызар, лхѣатѣѣѣкѣа лакѣын. Асулѣтан ихы
ааибыѣгѣыгын, ахѣча абасгѣы днаиазѣѣаит: – Ибзи-

оуп, шәеигымхааит, аха ишсоухәара, дызлоудырзеи уцхәыс?

– Зегъ зымчу асултан ухатқы, урт азәазәала игәәтә снапы нархысуа сахьцоз – зегъы ркынтәи цәанырра ҫыцк – цәанырра ҫыцк сысуан, сара стәы лыкны саннеи, слышыцыламзи, цәанырраҳәа акгыы сымбазеит...

– Разк шәымазааит, уара дутәуп! – ихәеит асултан даеа зныкгы.

Ауха харт аклуб «Кавказ» ашқа хдон. Рееилахәа-рееилаца, рмашынақәа ирықәтәаны аса-сааирта «Монако» иааит ацсуаа рычкәынцәа. Хәеша-шаны урт рмашынақәа рышқа хрымангы рҫынархеит.

– Ари сара дызгоит! – ихәан, снапы кны днасыхеит Сиат Ахба. Даакәымтцзакәа ацәажәарагы даҫуп, шәызтцаарак еиштарххны исықәипсоит. Хцоит, хцоит, хцоит, арахь уаха имашына ахыкыз хәа хзымнеизеит.

– Уара Сиат, абриақара умашына ырхараны изургылазеи, асасааирта ааигәара унеир камлазои? – иаасзымычқакәа сиязтцааит сара.

– Смашына «Монако» ашьтахьтқәа игылоуп, аха абриақара узеикәсыршо, сызхара суацәажәрц стахуп азоуп! – ихәеит уи сызтцаара атакс. Амәан машынала хәхәауазгы, уи схы-стыхәа зегъы дрызтцауан. Ауафы дгәырғәацәаны икаитцә да-нақәымшәо ыками! Шака сгәы иалоузеи сара иахьа, артмак азна Адснынтәи ахамтақәа ахыскыз, акы аарылхны гәаларшәагас имашына иахьтасмыршәыз. Урт зегъы уахатәи хаипыларә ашқа изгон, изыртазгы дсыздырзом... Адсны санааи, счамадан ааитцхартлазар, еилахәара хәычқәак ацшзара икны иаго иаатаагеит. Уи иахаз абгъыц хәычы иахәон: «Умәацәа Анрии Кристинеи Аргәынаа рзы. Сиат Ахба». Иахьагы сгәы иалоуп сара Стампыл исыхьыз, уажәшьта уаха риашашьагы змам.

«Кавказ» акэапеи еипш итэын. Апсуаа рнафсан-
ггы ара икан: азахэқәа, ауапсқәа, алезгинқәа, аче-
ченцәа ухәа аамта еиқәатцәа анапы шхамқәа зхыс-
ны мшын нырцәка мхацбырра иагаз рхылтцштрақәа
азэырфы. Хаикэшаны хазхатәаз астал еишәа иқәгы-
лаз, жэытә цсуатцасла икатцаз афатқәа иаарылумка-
арц залшомызт абыста ркьакьаны иантцаны, шашәа
чыдала ипыкка-пыкканы ачанах иахьаныз. Абри
агыама беишь хәа акы иаахон, абриггы унацхаи хара
иахчысхәра чыдоуп рхәон, аха нак-аак гәартак ауаа
удтәаланы, гәартакггы ухагыланы, зеггы азцаа-
ра ртиуа уара ажәжәахәа краузыфахуа?! Аипыла-
ра мџапызгоз Орхан Ашамбеи, Цынгыыз Абган-
беи ракэын. Урт злахэым ус зымџапысзом усггы!
Аракатәи «Кавказаа» еиџкааны ирымоу ашәахәареи
акәашареи рансамбль, аиашоуми иаххәара, уафы
изхара изымбар калап. Рашәахәара, рыкәашара –
зеггы-зеггы жэытә цасла, хабацәа ишырқазшыаз
еипш.

Аамта даара еичаханы акэын зеггы ишпыртоз,
хара апсуаа хәда. Сара исымбац Нели Тарпхаггы,
Алыкьса Гогәуаггы, Кэымф Ломиаггы шамаха убри
ауха еипш цъара иқәгыло. Сара сажәеинраала «Апс-
ны азы ажәа» санапхьоз: «Уара узы Апсны цшза
сызтәыуа убриазоуп!» – схәацыпхьаза сагытәыу-
атцәкьон аиашазын. Ус, сара сыпсы ахьынзатоу уаха
цъарггы ажәеинраала сзапхьараны сыказам.

Изырыџуазггы, иқәгылозггы зеггы-зегь иахтәы-
уаз уара уакэын, иахьаггы згәы атцәымт алаханы
икоу, сыпсадггыл рыпца, Апсны!..

Асаат хпа рахь аус ауан харт «Кавказ» иааказ зе-
ггы апсшәа рахәаны, дара тәыуо, хара хтәыуо хане-
ицыртцуаз...

Уахьынтәи ханааи, атцх акыр ишцахьазггы Алыкь-
са Гогәуеи сареи Цынгыыз Гогәуа аресторан ашка
хаигеит. Хазбахә заханы харантәи иааз Шьнаа-

си Трапшь хаакэымтцзакэа хцэажэаларц дхэхэон:
«Апсшэа смахаижьтеи итцзоеи, ишэхэала, абаап-
сы!» – хэа. Ресторан ссирк акны хмашьына ахьаа-
гылаз, ыцъа ацкэынцэа нак-аак иаахадыххылан,
хашэкэа аартны амфа нахдырбан, иара аамтцпааны
ирыманы ицеит. Сара сшынапш-аапшуаз аресто-
ран абжьбатэи аихагылакны хшыказ збеит, хайт
лифт мыжда, уаха ишпасызгэамтеи ухэарауазеи! Уа
хэхынзатэазгы Атрапшь иихэац акэын иихэоз-
гы: Агогэуа ихагылаз аофициант икалам ааимх-
ны икбаад акы нанитцан, афыгагы, ссирк акэын
аиашазын, Алыкьса ишка инаирххеит, нак уцъыба
итатца аанарго. Алыкьсагы азныказын даалакфа-
кит иазиура изымдыруа. Ани аофициант уаха ажэак
мхэазакэа даaikэкъашан, ашырхэа дцаны, убри ака-
лам афызатцэкъа даеакы ааганы, инапала сара сцъы-
багь интэитцеит. Агогэуа уаха абра цара анишэозгы
акгы аахамбеит. Ашэ акынза ханнеи, фацхьа цака
хашгылаз збеит, хмашьынагы зэзэаны ицырцыруа
иааганы иаахамтцадыргылеит.

Ашамтаз асасаairта «Монако» акны хэхьааиз
хфызцэа рееибытаны илбаахьан. Хара ххайрплан
шыжьнатцы идэықэлон. Кэымфи Нелии ихархэеит,
акытакэа ркынтэи жэпафык афар аан, ашамтазынза
абра ишэзыцшны итэан хэа.

Ашарпаз хавтобус хаманы Стампылтэи ахайртэ
багэазахьы афынанахеит. Ихазгэакъазоу цьо-
ук реипш, игэйдкыла-хыдкыланы хайпыртцит
хмашьынарныкэцаф Алии хамфацгаф Нихат Алты-
ноки хареи.

Афнытцка хафналаны, уажэшьта ххайрплан ашка
ихацхьоит ххэоны, ауадабжьара бжьыртэааны даау-
еит Зулькыф Аикэысба. Уи ицырцсса ицуп абагэаза
анапхгара зегьы. Дааины даахалагылан: – Хайпы-
ртымтаз акака аанахамкылар калом! Зегьы аресто-
ран ахь! – ибжьы фахалаиргеит уи.

– Уара, ххаирплан цыруеит! – лхәеит Нели Тарцха.

– Ахаирплан сара иахынзастаху иаагылоит, аресторан ахь! – даеа зныкгы ибжы ҫахалаиргеит зеггы. Хара иахтаымхеит ҫынтәны уи игәы анырхара. Икалаз уиоуп: аңсуаа рклуб аҕны аицылара анҳамаз, Зульқыф Аиқәысба аресторан аҕны ххәы рхианы, хаигарц дахьаакылсыз, Орхан Ашамбеи Ыынҕыыз Абганбеи ирымуйт: аамта цахьеит, арт уатцәы ашара иатцагыланы рҫызцәа ирыхьзароуп хәа.

– Шәанацәалбеит, абыскәит рҫатцаны ишәыр-цәоума, уара, чорбак-чорбак аҕама дсырбоит хәа акәын?! – аҕьатцәыҕьатцәра даҕын Аиқәысба.

Уажәы хара уаха уи игәы анырхашьа хамамы-зт. 30-ҫык аресторан аахамехакны хнатәан ависки ажәра хшаҕыз, Орхан Ашамбеи Ыынҕыыз Абганбеи жәларык рыцрыцсса иаафналеит.

– Шәанацәалбеит, иаха аңсшәа еибыхәаны хаипы-рымтцхьази?! – ххәеит харггы, аха иузхәыцуада.

Аицылара агәырҕара лабжыш ацзар – аицыртра алахьеикәтцара лабжыш ацуп. Сара ҫынҫықара ныстцырҕы исхаштраны сыҕам Стампыл абаҕәа-заҕтәи хара хаипыртра. Хара ацашьа хәқәшәо-мызт – дара ахынхәышьа. Хәгеита, зашьа дыпсны дзымтцоу ус дзымтәыуозар каларын...

Ххаирплан, атырқәа дгьыл аеынакәытханы, ажәфан цстхәа ҕарцшарқәа иҫарылалеит. Сара сзыд-тәалаз асаркьа салпшны избон урт аңсуаа рыцхақәа, уажәгы рчабрақәа рҫагәаны, еитцагәгәа игыланы хара хәхь ишаапшуаз. Сылабжышқәа хаддыло сахь-тәаз, ҫацхьа иҕыцза иаасгәалашәеит хамҫацгаф Нихат Алтыноқ ихаихәаз хтыск: «Стампылынтәи ахәыхә аашьтыхны, адырга чыда ашьапгы ина-хатцаны, Москва инаганы иоурышьтзаап. Уах-гы-еынгы ацырра иаҕын рхәеит, уи ахәыхә. Амы-зк аены Стампыл иагьнеизаап. Амала, иахьынатәаз ицсит, рхәеит.

Аха, Ацшьатыц аҕны имнеии!..

Алгарта

Москва ххайрплан ышытпрааны, Тыркэтэылака ахы анарха, уажэшыта хымпада уахь ишцоз агэра ганы, сара сөызцэа рышка абасгы җаастит:

– Тыркэтэылака хаара зыбзоуроу Нели Тарпха лоуп. Харт баша нтамтақәак қахцозаргы, зегь акоуп, афра лара илыдахтоит.

Уи зегьы ақәшахатхеит. Избанзар Нели илыбзоуран қапхьака иаабарны иааказ зегьы, җбагы: уи апышэа ду лыман абри ажанр аганахьалагы, Шьамтэыла иазкны ашәкәы каимат лыфхьан.

– Ишыкало аабап! – лхәеит ларгы, ишылказшыоу еипш, даачча-дыхәмаршәа.

Тыркэтэыла хахьнеиз, хәарас иатахузеи, рапхьатәи амш инаркны, зегьы акака ранцара халагеит. Ххынхәны хахьааиз, Кәымф Ломиа акьыпхь акны дыкәгылеит газет статиала. Алықьса Гогәуа шәара ижәфы ихәеит. Апхьа ишеибыххәахьаз еипш, аус злаз Нели Тарпха лакәын. Уи, бабанзанеихьоу хәа сара санлызтаа: «Сара даҗа знык Тыркэтэыла ахитыххәеи еимыздаратәы сызцозар хәа сгәы итоуп, ура ифы!» – лхәеит. Сара, атәылақәа иреитҗасшыо Италия сцаргы акгы сзымфыр каларын, амала, Куба акәзаргы сцаны апсуаа анызба, ус сзафсуамызт, хәарас иатахузеи! Амала, идырны иагсыжьқәазгы акыр ирацоуп, иаххәап;

Тыркэтэыла ацара аус шауа.

...Нели Тарпхаи сареи хайцны хашнеиуаз, убас лахак хәа ртиует, аха ухы уханарштып: атыркә лаха акәымкәа – апсуа лаха, алаха шкәакәа, ацха агәылытәтцәо ицо. Искыз агазет аасыргәафәан, абрахь иахзаашьтишь хәа инаимтцакны, хынтә еифырған сцьыба иахьтаз иаатыганы 100 лирк ицоз атыххәа ду шкәакәаза иааитыхны инаисыркит. Иара иреитцаз лахак аалхны Нели лышка инаирххеит. «Ари закәи, ураа?» – анаххәа: «Уаха аанагазом!» – ихәеит. Хкьа-

теиах птцэо ханихаха, даеа лахакгы хайтеит, хдара-
ггы арахь ирхынхэны. Шәсасцэоуп имхәакәа дыкам.
Лаха цырак ада зсаамхәо 100 лирак хара иахтахзам
ххәан харггы иара инаимтцаршэны хцеит...

Тыркәтәыла ахәхәхәтра шцо.

...Уатцәы хаараны иахьеипш: «Уара цара хәычқәак
хаман, акы ааххәакәар хтахуп, абызшәа мыждазы
хшыкоу ижәдыруоуп?! – анаххәа Цынгыыз Абган-
беи Хакы Ажйбеи хрыманы ақалақь иналалеит.
Уаанза сара Нихат Алтыноқ сизцаахьан: уара абри
ацәалых костюм иаха мариала уафы иабаиоури
хәа. «Титәыс иааугазеи?» – хәа дсызтцааит иара
абырсаатк. «Атитә шцаазгоз, ацара иахзырпсахыз
ауп...» – анысхәа: «Х-уантак ааугазтгы, уцха лзын
цәатәы костюмк уманы уцон!» – ихәеит уи. Сара
ицьшыаны схы аазбыгьыт. Уажәы Цынгыызи
Хакы хрыманы адәқьанқәа ирыфнагьежьюа, хәрхә-
аахәтуагы ишнеиуаз, сара иаасыдгылеит. Ацәалых
костюм уажәшьта усгы иауамызт, ма аипка мацара
хзаахәозар хәа акәын... Нели Тарцха иалылпшааит
аипка бзиазагы. Цынгыызгы Хакгы, абри ацшә-
ма иааи напы ааиларкит, аха аипш збахьада. Уи
иахылахәахәтуаз, ирхәоз шысмахауазгы, сара ат-
тахәа ацхзы хышәашәа сықәнәтәон. «Хынфажәижәа-
ба доллар икуан, хара фынфажәижәаба ркны даа-
геит, уара фынфажәа имтцацсаны удәылтц!» – ихы
насықәикит атыхәтәан Хакы. «Аа-а, абаапсы, уаха
шәымхәан, иазхоуп!» – схәан, афынфажәижәаба
аапхьазаны инаистеит.

...Избахә аацәырганы, уахагы саламцәажәазакәа
иаансыжыт ани Орхан Шамба исзипшааз Абабиа.
Знык хәхьеикәшәаз дыкамызт, асасааиртафы дыка-
мызт, «Кавказ» хайпыларафы дыкамызт... Нас, иаа-
сылыжжзаны Орхан схы наиқәыскит. «Икалаз умбо,
уи зауад дук имазаап, гәыхыртақ, иусуцәеи иареи
мачк акәрышь мыжда рзеимақырахан...» – дналаге-
ит Орхан. Сара сыжәлантә иакәым – саб дихшазар-

гы дыстахым, Апснынтәи салыхәхәа шәышықәса
раахыс азәызатцәык снейны, җнак шыыбжаанза иза-
уад ааныжыны дзысцымлозар...

Аха Тырқәтәыла зегы ус мацара иауқаху.

Оажәак еихысхәаалоит. Уахынтәи ханыхынхә,
сара ноиабр мзазы Переделкино сааны сышәкәы
«ақбачақыцәа» ахыркәшара сағын. Ус, Акәантәи ател
исзасит уатцәы «Шьаратынаа» Франциантәи иаауе-
ит, урпылароуп хәа. Убас иагыыкастеит. Оымз тјуеит
сыпха дсымбеижьтеи. Хара Тырқәтәылантәи ххаир-
план хантыт, актәи аихагыла ала азал хәоналеит,
дара афбатәи аихагыла акнытә Парижка ицыруаз
ахаирплан италозаарын усқан, аха сара издыруази.
Уажәы ахаиртә бағәаза «Шереметево» сырцылон.
Абар, даргы. Аа, Кама лфызцәа лыцны дахьааиуа.
Са дсымбеижьтеи уи Голландиа дықан, Венгрия,
Германия, Франция... Аха, ицьоушьаша, зегы ры-
лахь еикәуп. Санырба атцәыуарагы иалагеит. Егы
аракатәи ахаиртә бағәаза аусзуоцәа «Шьаратынаа»
рчамаданқәа инарталан, зегы акака ртыргазаап...
Убасқан иаасгәалашәеит сара ани «зтыц ззылымхыз
ауаса» – Геннади Черкашин ицәызыз ачемодан. Уи
Стампыл ахаирплан данакәтәоз ирыманы инеит.
Егы Бурса асасааиртағы «Кент» хандәылтјуаз, ацша
иақәтәоу ауафы убра инаргыланы дцазаап. Хымш
убра азхаз икәгылан изтәыда хәа избоз азтәауа,
уаха цьара азәы дналамкысзеит...

Уажәы, зегь реиха гәытхас ихамоу азтәара:
изыхынхәуама амхацьыркәа Апсныка? Изтәара
гәгәоуп. Рацхьаза иргыланы, хара иаабаз ргырак
акыр зылшо роуп. Ыырцштәыс иаагозар Цьынгыыз
Абганба 80 гектар арасатра мацара имоуп, аус азы-
зуа ауаа имоуп. Атаи Цөышба исаркьяарыхыртағы
125-оыуаак аус руеит. Орхан Ашамба убас, Зулькыф
Аикәысба убас, Ирфан Атәанба убас... Уи ауаф Акәа
дааны, квартира аиоуразы зыкьшыла ацкьакәагы
акьашькәагы ахыкәгылоу, ианиоуа изымдырзо,

днеины дызгылом. Акыта? Атцѣан ҕыц инарсны, зегы-зегы аханатѣ ршыапы акра – ихъантоу усуп. Насгы иаххахмырштыроуп: иахъа Тыркетъыла иҕоу ацсуаа зегы уа иит, уа иит рабацѣа, уа анышѣ иамоуп урт рабдучѣа. Урт рабдучѣа роуп мхацъырра иагазгы...

Иагъа убас акэзаргъы: иҕами зегъы-зегъы ирыц-
ку: Апсадгъыл?!

Икоуп Тыркәтәылатәи апсуаа рзын зегь реиха ишәарта духаз даеакгы. Абацәа апсшәа цкьаны ирхәоит, апацәа акыр ирцәыуадафуп, аматацәа – зынзагы ирыздырзом. Насгы даагап җырпштәыс Орхан Ашамба. Уи ашәкәы: «Орхан Шьакар. Атыркәа» – хәа дтафуп. Акызатцәык иапсуара уи ибызшәа акәгәышыоуп. Уи аныз – изит зегьы. Ус анакәха, рхатәы бызшәа рматацәа рыкны ианыз – убра иагьалгеит Апснытәи ицаз апсуаа рцыхәтәа.

Абри хяа дус ирымоуп абацаагы, апацаагы, амацаагы.

Иудыруазеи?..

Ирхәөит: Гәыма ааныжыны, Амшын Еикәа изыхгылаз ашхәа ирталарц инеиуаз ацсуаа даа рылтын, Агәаа ран Елыф: – Аа-а, шәаагыл, ак схаштит?! – лхәан, лышьтахька дыфны дцаны, аеыцәара иаеыз ахәыштаара днычәасны, кәастха гәгәак аарылылхын, ижжаз алыманы ләыналхазаап. Амфан иагәа мыкәмабара дрыкәшәазаргы, уи уаха иаамырцәазакәа Тьыркәтәыла иналгеит, рхәөит.

– Үажәшьта аус злоу, абри амцажәла мырцәазакәә, Ацсныка агароуп! – абас шылхәоз дагыцсызаап, рыцха.

Атыркәа мѣкәа инарылазуа, иахъа макъана-
гы абылра иаѣуп уи ацсуа кәастха. Уи зынзагы
ибылзаанза иааѣхәпааны, Ацсны иѣыцәааз ани ац-
суа хәыштаара ашқа иаазго хатцажәла дқаларушь,
анашълбеит?!

Убаскан, ахәычы инаиркны аду икынза зегъы, ац-

суаа зегъы ргэы уаха иаалымтцзо иалаханы икоу ани
атцэымг, акарахэа иналшэон...

1988–1989

*Москва – Анкара – Каппадокия – Кониа –
Денизли – Памук-кале – Кәшадасы – Ефес –
Бурса – Стампыл – Переделкино – Ақәа*

ТЫРҚӘТӘЫЛА ЖӘЕИНРААЛАЛА САХЫСУАН

Ашьжымтан ҳафнашә ахала иаатын, цгәе-
икәатцәа дук аалагылеит. Сара сауҳынапыху, аха
зегъ акоуп, исцэымыҕеит. Санду рыцха цъара амфа
днықәланы ацгәеикәатцәа налпылар, дшәи-цшыиуа
ашышыыхәа иара уа даахынхәуан. Иками амшәта?
Икатгыи!

Иахъа, ари афны икоу ацшәмапцхәыси сареи Ты-
рқәтәылака амфа ҳақәлеит.

1988 шықәса абтцарамзазы, гәыпфок ацсуаа:
Нели Тарцха, Алықса Гогәуа, Кәымф Ломиа, сара
Москватәи ашәкәыфцәа рделегация ҳалахәны
Тырқәтәыла ҳакан. Стампыл еизаз ацсуаа реидгы-
ла «Кавказ» Абхазиа қәилтүр дарнеи» (дара ишы-
рхәатцәкьо) акны абырсаатк хпылара еиҕырка-
аит. Сара фажәеинраалазатцәык срыпхъеит, уаха
аамта ыкамызт. Дара итцегъ исзызырфыр ртаххеит.
Убакан иагъырхәеит: цсеивгарак шаакалалак, хаз
чыдала уаапхъаны, ҳазхара ацсуа жәеикәыршәа ҳа-
зызырфәуеит хәа. Дук мыртыкәа Анзор Мықәба иҕә-
ла иагәаарыцхаит лассы снарыпхъарц шыртахыз. Ус,
иаххысыз ашықәс азы Ацсны дааит уи аидгылара
аихабы Атаи Цәышба ифызцәа Цынгыыз Гогәуеи Ур
Аани ицны. Урт, мачзак иадамхаргъы, руаара уафы
ишимоуазгъы, Атаии сареи ҳаицәажәеит Тырқәтәы-
ла инхо ацсуаа рҕапхъа, дара рхәашъа, жәеикәшәа-
рала акырцъара сықәгыларц азы.

утаххейт, дара изутогы амхатцэ иадамхаргы рыц-садгыл гэаӕ Апсны ацэа ахыркаауейт азыхэан, шэыпхамшыааит хэа! Аха уажэы зегынцъара ахэ-аахэтцэа адыжэара рган, угэра згода мамзаргы?!

Ахэаа хыхаахытцуаз атыркэцэа рганахъалагы хгэартон, аха урт баша хашэкэкэа инарыхэапшшэа наӕ ханхрыжыт. Ө-шыафак роуп инеихаагаз-гы. Зынза даеа дгылк, даеа еифекаарак, даеа уафышыак...

Ушынармтырпаара имазеины игылан атыркэ чкэынцэа рхатэы автобус хэычкэа ирыкэтэаны. Амала, зегь рыхэкэа цэгъан. Ус, чкэына хэычык да-ахадгылейт: фба-фба доллар хэа Хопанза сара шэыз-гоит, уантэи Трабзонынза цшыба-цшыба хэа абри ауаф шэйгоит ихэан, хартгы адэыкэлара хеазахкит. Жэохэфык зкуаз уи автобус хэычы, шакафы таирзас иара азэзатцэык иоуп издыруа. Ицёуушыаша, Хопа нахыс хазгоз уи ифызагы амашына ашытахь арт-маккэа ихы рылыхэхэа, ажъа еипш, аарла цъара дхэытцатэан. Хопантэи Трабзонынза хсаатк ныкэара бжьюуп. Павел Корчагин дугэалазыршэо аныкэцаф иварафэытцэкъа ипшэма дидтэалан. Равтобус хэычы кэапейшэа иштэызгы, амфан цъара азэы инапы данаафаха, адгыл цэыхэхэаны рмашына ааныркылон. Апара кадыц!

Асаат акахы аус ауаны Трабзон акалакъ хналалейт. Хмашына сасаиртак афепхьатцэкъа ианаагыла: Уа-а, бзиала шэаабейт, сара сақыртуоуп, сышкагы шэымфахытцуейт! – хэа хартмаккэа аашьтцааны, хатца кбафк химаны ифынеихейт. Хаикэартцэи-еикэартцэиуа цъара ханхэныганы, еергъхэа кэардэ затцэыки ф-каруатки кэацара рымамкэа изыфнагылаз уада хэычык хныфнатцаны, хпаспорткэа аахамхны, ашэ наххаиркит.

Асасаирта амцкъара анафсангы, арака абжыы рацэан. Игазозгы кыртуа бжын, ахэса хэычкэа рыбжыы. Иччон, иччон, иччон. Ирхагалазаны ифнан.

Абрака иааугәаламшәарц залшомызт ақыртүа хә-
сақәа Тырқәтәыла рхы шымәапырго иазкны ага-
зет «Зариа Востока» ианыз астатиа. Ауха хара хка-
раханы хшыказгы, адырәәены сара шаанза сгы-
леит. Трабзон ақалақь аилашра иағын. Трабзон...
Ишәгәаламшәои Дырмит Гәлиа ицәәхәәкәа: «...
Трабзон ақалақь иҫықәнажылаз среиуоуп...» Харт
арыцхәкәа, шақацъара хҫықәнажылахьоузеи! Сыш-
неиуаз напышьашәала цкәынак сиязтааит: Стам-
пылка абрантәи цашьас икоузеи хәа. Уи сапхьа дгы-
ланы иҫынеихан, қыртшәала: «Қартвелишьвили»
хәа зныз ҫны лақәык сныҫнеигалеит. Уи пеипеиуа
ақыртцәа рыла итәын. Астол иахатәаз апшәма ихата
иакәхап, ацәажәара дағын: «Шьак ауп шәареи сареи
хдакәа иртаныкәо! Сара ишәасхәаз назхәазтамоуп.
Ҫажәихәба-Ҫажәихәба доллар еитцаны автобус цом
Стампылынза!...»

Егырт, ари захауаз, уи шыхьантаз дырны, ат-
тахәа ижәыланы ицон.

Ацкәынцәа исархәеит: абра Мемешь хәа на-
пыхьарцък дыкоуп, убри автобусқәа рыла атури-
стцәа Стампылынза идәықәитцоит, илахәхәхәтра-
гы иаха имариоуп хәа. Мемешь анпыхьарцъ лассы
дхацшааит, хагылазеит Ҫажәыҫба-Ҫажәыҫба дол-
лар хәа Стампыл хаигаразы.

Аамта хаман. Хсасааирта аҫапхьатцәкьа ахы
акуан аракатәи ацьырмыкьагы. Ари аҫны икоу
рапхьатәи адәкьан дахьныталаз – иара уа деила-
геит. Адашьма инаркны атуан ақынза ҫыки бзыки
иааного зегьы ытцаны ианубалак, арахь иаазхәо хәа
уаҫ дытцазамкәа – уеилагацәап, цьымхеит. Акака-
ла игәәтогы лҫыналхеит. Иудыруазеи абырскатәи
ауаа ахьеилымсуа цъара ацсыуак дрылазар схәан,
ацсышәала сыбжы ҫарганы иналықәҫыстит:

– Уахь уаха бымцан, мамзар зынза беилагар аҫ-
ныка бсызгазом!..

Абригьы аасхәеит, хҫык ацсуаа аины иаасы-

вагҕеит. Хаицэнымхо хаигэыдибахэҳәаланы хаиба-гэзит:

– Шәаҕсацәоума, рыцха?!

– Ааи!

– Трабзон, Бурса, Стампыл – иабыкәу шәахьын-хо?

– Мап, Акәа ахабла ҕыц акны ханхоит!..

Хааибарччақәеит. Зураб Чамагәуа иҕаацәеи иа-рей ракәын.

Асаат жәаҕа рзын атыркәа Мемешь иусхәарта акнытәи таксила хавтобус ашқа иара хдәықәйтцо-ит. Макьана аамта злақаз ала, сара Стампылтәи стелефон номеркәа уи инаимтқаскит. Уаала хасып хәа аанарго инапкәа насирбан, симан иҕынеихе-ит. Дәқьанк хәхьнадгылаз: – Долларк сыҕи! – ихәан ианынаисырк, абжа ажетонкәа аарымихит, егы абжа идырхынхәыз иара иҕыба интәитцеит. Авто-маткәа рыкны цъара дзамысит, даеацъара дыш-цәажәоз еикәыртхеит. Нас, симаны иҕынеихан, аиҕ-цәажәартаҕы днеин хатца еиқәатцәамлақ акы наие-ихәан, автомат дынталаны дасит. Уажәымзар-уажәы сара сирцәажәоит шысхәоз, иааикәйтхан, даеацъа-рагы дасит. Цытк данцәажәа ашьтахь: Атаибей аҕны дыказам, иусуракны сахьасызгы имазаныкә-гаҕ пхәыс цъара дцеит хәа лхәеит ихәеит уи, напы-ла-шьапыла, цәҕамыждарыла исеилиркаауан. Нас иаанхаз ижетонкәа уаанза дзацәажәоз ани ауаҕ-еиқәатцәамлақ инаимтцаипса, иазхом хәа Мемешь днаиҕапшит, уи сара даасыхәапшит инацәакәа ин-еихьшыны долларк аҕаархахәа. Уи адоллар иахашәа-лаз лира гәартак ирхынхәит ацшәма, аха Мемешь уртгы иара иҕыба интәитцан, хаццакны хәааххеит.

Хавтобус акны хааганы, атакси хәхьаатыҕтыз, ҕыцъа ачкәынцәа хәычкәа аахадыххылан, Стам-пылка хцоит анаххәа, хаимаркит. Ацыжәара зауз азәы хартмаккәа зегы еидыхәҳәаланы ддәықәлеит, хатрысны хишьталоит харгы. Хәхьыныҕнагылаз,

дгэыргъатцэа иаазгеит Стампылка ицоз хэа цьоук-
гы хнадирбеит. Урт абилет ылырѡаауазар акѡха-
рын, стампылынза абриакара иацсоуп хэа рацхэа
икѡыз абгыц 27 доллар нантцаны инахамтаркит.
Харт хбилеткѡа аацѡырганы ианыдхарба: ахѡычы
итцахѡѡаны, абыржѡытцѡкѡа ртыцкѡа ркны инаганы
иргыл хэа наидырцаеит.

Стампылка ицоз автобус ауаа мацзаны итан. Хара
ххѡынтқарра акынтѡи иказаз хѡык аерманкѡеи хѡ-
реи хакѡын. Абырсаатк хаибадырит, хагѡеизааигѡа-
хеит. Аерман чеицѡыкагы хадыргалеит. Ан Седа
лыцкѡын лахѡшьацхаи лареи еиманы ицон Стам-
пылка хѡаахѡтра. Седа кардеологын, дагыцхѡыс бзи-
ан. Уи уажѡы-уажѡы лхѡы-лжѡы қақаза еилагылон
Ермантѡылатѡи адгылтцысра атѡы ахѡылхѡоз. Абар
хтыс затѡык атѡгы. Ргѡыла тахмадак аены итакы-
ра зегѡы еизганы, жѡохѡѡык астал инахатѡоны
аамтазы, ан лытахмада ус иалхѡазаап: агараж акны
уцаны амашѡына хзааугароуп хѡа. Уи дналбааны на-
стха игылаз агараж ашѡ аартны дныѡналон аамтазы,
икалазаап уи адгылтцысра кадыцѡгы. Жѡохѡѡык
итакыра зегѡы анышѡ леиѡыжааны тѡака ицеит,
иара ажѡымтацѡгѡагы инапкѡа игѡытцацсаны цѡ-
гѡала агѡы даакѡхеит.

Сара зегѡ реиха хѡаа дус икастцеит: Карабахтѡи
аимак азтцаатѡы атыц иззыкѡымтцаз цьоукы ирна-
пуп ари адгылтцысра кѡзтцаз хѡа агѡѡаракѡа ыка-
ны Седа ихалхѡаз... Ар заа иалганы изларгахѡаз ала,
хаихабацѡа руазѡы ахѡаанхытц дахѡыказ, уи аамта
ааигѡахо ианалага, уажѡы-уажѡы исаат дызлахѡац-
шуаз ала, адгылтцысра икалазгы шрыцѡдущѡахаз
ала... Иаѡуп лхѡеит уи атцѡара. Атѡара ду змоу аер-
манцѡа, ус цѡара акы ыказамзаргы, рцѡытцѡахра
уадаѡуп-тѡа! Аиаша амра иаѡызоуп: иагѡа ашѡшьы
иатѡахыргы – зны имаацшыр аузом.

Анацѡалбеит, ишцассиру хѡзтатѡоу автобус, из-
акѡызеи амѡа изнугы. Уажѡы-уажѡы уи, ахаирплан

астиуардесса леипш, аматц азызуа ачкэын хэычы, хэы-хнапы аффы хааза ссирк ала ирбызтэуеит, уажэы-уажэы архышэашэага итыганы уц ытцзыр-шэаауа азы хиржэуеит, амфан хмашыына абылтэы тартэонатцы, иагырызэзэонатцы, ачаи ҳадыргал-оит, аамта анааи иахьақэшэаз тыц ссирк акны иа-анкыланы краҳфартцоит.

Хавтобус акны даакэымтцзакэа ахэычы дтэыу-он. Хэымз зхытцуаз атырқэа хэычы. Харт, Адеи са-рей, уи икэлаз хмата хэычы дахгэалашэаны ибжбы гацыцхьаза ххэытэымытэуа амағ ҳахатэан. Азы идыржэын – имуит, ахш идыржэын – имуит, ахэшэ идыржэын – имуит. Нас, иагьа аамта иапсазаргьы, шэааи, мачзак иадамхаргьы, автобус аанахқылап рхэан, тыц бзиаак акны ҳаатгылеит, ахэычгы атэы-уара даакэытцит.

Ах иоуми изхэаз, мшэан, сеихабы дахьыкоу сна-жэымган ҳэа!..

Ашыжь асаат жэафа рыбжазын Трабзон идэықэлаз хавтобус, адырфаены асаат быжьба рыб-жазын Стампыл ҳнеит. Сара исымаз атызтыцқэеи ателефонқэеи ртэы зхэоз ашэкэы хмашыынарныкэ-цаф ианисырба, Атаи Цэышба итэы аарылихын: ари ҳафсны ҳаауан, иухэазтгы уа уаансмыжьуази ҳэа арахь лахь сито ғааитит. Аха нас симаны дынкыл-сын, ател дасит. Ас ихароу, иузымдыруа адгьыл акны, ас иааигэоу абжы ацсышэала иануаҳалак, ушыкало атэы ахэара акыр иуадафуп. Апсшэақэа анеибахҳэа ашьтахь, уажэытэкьа снейуеит уа шэыказ, аха шэа-хьаатгылаз иабыкэу ихэеит. Шэахьаагылазмкэа, исхэара сыкоуп. Сытырқэа истан, фацхьа иааи-цаажэеит. Нас: – Отур буриа! – ара шэтэа уи дааны шэигоит ихэан, напышьашэала инаҳаилыркааны днахдыртцны дцеит, ател ҳахьасуаз апшэма акы наиаҳэаны.

Атаи дахьынхоз акыр ҳацэыхараны хшыказ мфашьо, такэы апшаарагы ҳақэшэеит.

Еергъхәа ацәылашара иафәуп. Анацәалбеит, шака еилашуазеи Стампыл! Ацкәынцәа хәыцкәа: – Чаи, чаи, чаи! – хәа ратцәа зара тыфаакәа рсаан дукәа ирныргыланы игъежъуа ирылоуп, игъежъуа ирылоуп чархәыла итәу асаарақәа зхы икәгылоу ахәыцкәа, цьоукы икәуа аиа мѡаныргоит, даеа цьоукы игыланы амашына зтаху хәа ґыртуеит... Хавтобус хәхын-нажъыз аанґасыртаґы цьырмыкәа дук иафызоуп. Убас ихәаахәтуеит, убас еилашуеит Стампыл!

Ус, аусхәартаґы хашпшыз, апшәма цкәына хәычык днаидгыланы, акы наиахәан, еґыи хара днахапхъеит. Теллаґы хааимеидеит. Дцәажәон Атаи; – Абри ацкәын асасааиртахъ шәигоит. Шәып-сы шәшьоит, шәангылалак ател шәасуеит!

Асасааиртаґы ханкылсит:

– Атыркәшәа удыруама?

– Мап.

– Англыз бызшәа?

– Мап.

– Афранцыз бызшәа?

– Мап.

– Бызшәас иудыруазеи?

– Апсшәа, аурысшәа, агыршәа, ақыртшәа!..

Иччеит.

Ауха, Атаи Трабзонынтәи хшасуаз имазаныкәгаѡ цхәызба ианиалхәа, адырра ритан Цьынґыыз Гогәу-еи Ур Аани, иареи еиманы хаирпланла иаауазар акә-хап хәа ахаиртә баґәазахы ицазаап...

Асасааиртакны хапсы ааитакны Атаи ханизас, дук мыртдыкәа дааны химаны иґынеихеит. Рапхъаза иргыланы, иара иахъа аґатца шимфац ихәан (ус зихәогы хара хзоуп), крыфарта ссирк хныѡнеига-леит. Хаи, изакәызеи афатә хккәахәа иныкәзоу, ма изакәызеи ґамас ирымоу, унацәахы рыдудалап. Ишцоуцылои, уматц шцаруеи, уаґышцанаскваргои!

Хцойт ақалақь халаланы. Амѡачапақәа хныр-ныс-аарнысуа. Ақалақь еилашуеит. Уахынаватцәи-

лакгы җыки-бзыки иаанаго риманы итәоуп. Зеггы ахыгылоу ихәхәоит, доусы итәы итир итахуп.

– Ас карымтҗар – амла иамгои! – ихәоит Аҗаи.

Хара урт җышьаны хрыхәацшуеит. Изакеытә малузеи, анаҗылбеит?!

– Уа мшыбзиа, Ерзин Қапба! Ацснынтәи асасҗәа узаазгеит! – хнаидгылоит хатҗа назаазак. Уи илаб-жышқәа хаддыло ацсшәа хайхәоит. Аҗаи ашқагы хнаипхәоит, аха хәаҗхәагыла иуам.

Уахынтәи саркәаарыхыртак хныфналоит. Арақа афымҗалампақәа картҗоит. Деилыхха даахпылоит уи зтәу Аидын Җытанаа. Абырсааткгы иумдырыц залшом уи Ешыратәи Җытанаа дышрытҗкару: уаф-еилыххак, амҗа дақәутҗар дымбылуа, зтҗаарак утир – уи атак коутҗаанза, даҗәа зтҗаарак аҗәархо... Аиашазын, уи хара изхара хизбомызт, аха ант иусуҗәа қадыҗкәагы илапш итҗижьуамызт.

– Аброуп сара аус ахызуа! – хәаҗхәа днагыланы иҗынеихон Аҗаи. Аусуҗәа асаат еипш еикәшәа, рхы имфәахазо, зеггы акрура иафуп. Убри афыз алаша-рақәа акуп уахынапш-аапшлакгы, җәырҗакәтҗак аҗны уааз җыушәп. Афымҗалашара маҗәахәкәа картҗоит абрақа. Хара хҗны, Пицунда атырқәҗәа идыргылаз апсшьарта фны ду лашара маҗәахәыла еикәзыршәаз Аҗаи Җәышба иоуп. Ашә аартны икабинет хныфналоит. Уи ссиршәақәа итбаауп, уа-машәақәа ирхиоуп. Кнопкак днақәыҗәғәаны тырқәбызшәала акы наихәоит. Али-җси рыбжәара аҗаи риманы иаакылсит. Иаҗхәа иқәгылоу ателербага иусуҗәа зеггы азәазәала изфәу кказа инарбоит. 125-фык уи иусуҗәа шақа еихагылеи шақа зали рыме-хаку здырхуада?! Ус, дыҗхашәаҗхатҗо даафналоит җкәына ауку, җшзакы, қәыпшк.

– Арт ацсшәа рахәа! – инаидитҗоит аҗшәма. Уи иара иҗа иакәзаап, Җьенгь Җәышба. Аҗаи фыҗәа аҗкәынҗәа имоуп. Иҗеихаб Җьенгь 23 шықәса ихытҗуеит. Уи раҗхәатәи иҗхәыс тырқәа тыҗқан. Җьенгь уи илхылтҗыз иоуп.

– Ари акрырхара ибзианы ихы азцоит. Даанкы-ла-аанкыло даазгоит, мамзар стың аасымеикыргы цэгъа имбар ауеит! – дааихлафуеит Атай ица. – Уажэы Канадака ддэыкэыстдар стахуп, акрырхашыакэа уа иаха ухшыф азызышытыша ауаа ыкоуп.

Даеазэгы дааипхьеит Атай. Даафналоит шэа-гаала рацэак икам, аха цкэына еилыххакы. Илмаз-беи Маршыан. Дгэыргъатцэа апсшэа хаихэоит. Атай атамзаара ныштыатцаны, ххала хааизынижьюеит.

Маршыан Илмазбеи дышкэыпшыз ақытантэи Стампыл дааит, нас фажэижэаба шыкэса инаре-иханы арраматтурафы ихигоит. Фыцъа ачкэынцэа имоуп. Хъаас имоугы урт апсшэа ахырызымдыруа ауп. Уажэы ааигэа ара апсуа ансамбль аныкэгы-лаз Маршыан Зураби иареи еибадырит. Акыр игэы инархыт уи Апсынгы Маршыанаа ахьмачу.

Уажэы-уажэы даафналоит Атай имазаныкэгаф пхэызба, иаафналоит иусуцэа. Инытцакны, аар-ла иуахаратэгы акы иазтаауеит. Иххэарызеишь, анацъалбеит хэагы ифеапшуа. Иара абасгы-абасгы хэа икататэу нареихэоит. Нас, шытахыла-шытахыла, рызкэа еимырхазакэа, ашышыхэа индэылтцны ицоит.

Сызхара дсызбом сара Атай Цэышба сахыхэац-шуа. Алагэра хыла итзыцссо, апшзара икны иаго, абар-абар Иван Гамсарат-ица Амчба, цсата бзиа, дааугэалаиршэоит. Сара уи 1988 шыкэса абтцарам-зазы апсуа шэкэыфцэа абра ханыказ дызбеит. Рк-луб акны аилацэажэара дукэа цон. Сара ачкэын-цэа ааин хыхь реихабы дахьтэаз икабинет ашка сыхэныргеит. Уи Атай Цэышба иакэын. Ифэаажэа-ралагы, аиаша ауми иаххэара, бзиа дызбеит. Нак-аактэи хаибабаразы итцегыгы икататэу апланкэа хрылацэажэеит. Абра рацхыаза иагьиасхэеит сара ашэахэареи акэашареи рансамбли афар рыкэаша-ратэ коллектив «Шьаратын» аарыцхьар аракатэи апсуаа рзын ишхамта духоз. Уи ашытахь Атай Апс-

ны дыкан Ыдынгыз Гогәуеи Ур Аани ицны. Аха дара аус атдыхәала икан, раамта кьафын, ртахцәа рацәан. Харт урт руаарак аахмоугәышьеит.

Атаи уажәы знык-фынтә ахәынтәра еикәатцәақәа днарықәыгәгәа-нарықәыгәгәаны Москвака ател ылихырц далагоит, уантәи Апсныка изасуазар хир-цәажәарацы, аха иауам, иаутцәкьом.

– Руслан Гыцба инапы иахзантцар – зегь маншәа-лахон! – ихәоит иара, аха Москва атак канатом.

Атаи Цәышба дацсыуа дууп. Уи җажәак рыбжъа-ра Апсны азбахә иҗакуп. Нырцә-аарцә апсуаа реи-бабаразы аус дукәаггы дырҗеуп. Хара ххы хашашша-ауа абриакара аамта уцәхарзит анаххәалак: «Хәи, ишпашәхәои, мачзак хәпсуара иахәо цъара акы хзыкатцозар – уи ус думи!» – нахәтеикуан иара. Атаи Цәышба акрызку уаҗууп. Уи иарбанызаалак цъара акы деигзом апсуаа Апсныка рхьарпшразы. Иара ихата ичкәынцәа рзынггы Апсны, амшын апшахәафы, цъара җнык ааихәар цәгъа ибом. Апсны иказаа-ра гәхъааго, уажәы-уажәы далацәажәоит Атаи. Аха игәы инытдаххуеит уи игәы иалоуггы: – Мчыбжык апсы икәатцара, иааиуа зеггы нартәаны кырҗаатцара – ари хыртцәагоуп, хәарас иатахузеи! Мамзарггы иаагап шәара шәчарақәа. Бжышәҗык-аашәҗык аашәыпхьоит. Ачара ауаҗы изиуа, рапхъаза иргы-ланы итаца хәычы иуацәеи итахцәеи дыдирбарц азоуп... Шәара? Насггы изакәызеи афатә хәа ина-ганы аишәа инықәшәыжъуа? Иаанхаз зеггы рыфҗы го адырҗаҗыны нақ икашәыжъуеит. Убриакара шәбе-иақәоума, Анцәа шәара ишәзишаз ачыс, шәнаханы алеи ахәеи ирышәтаратәы. Даҗаггы. Саатк иадам-харггы схы еилазго арыжәтә шпәжәжәуеи мамзар-ггы. Насггы шәгәы иалымсын, аха даара шәажәа рацәоуп. Хара стол-еишәак ақны жәларык ршъа-пы иқәыргыланы, рхәы рхьшәашәаны, саатк азәы хныхәаҗа ааникылон. Иааихәаз зеггы сара схәҗы иаанхазггы абриоуп: «Анцәа шәиныхәааит, шәааи-ра хәигәырҗеит!».

Ари иихәауа, иара саргыы хәаас исымоу, аха иахәа уажәраанза акгыы злымтдыкәа ус иаауа акоуп. Аха, зеггы-зеггы алагарта шрымоу еипш, алгартагыы рымоуп-тәа!

– Бзиоуп, аха Маршьан Илмазбеи, ичкәын Цьенгь, уцшәмапхәыс Семиха – зеггы уара укны аус руеит, шәшапсаңоу рдыруеит, акгыы рымхәазои атыркәцәа? – асасааиртахь амәа хәхыкәу азтәара наистоит сара хәпшәма.

– Хы-хы-хы! Ирхәар, изуама?! – ихәоит иара дапшышәырччаны.

Иауам, сара саххы исзаагом, убри иаабаз зеггы Атаи Цәышба ишитәу, 125-фык аусуңәа иааитәххар абырсаатк усуртада иаанижьыр шилшо, есымза уи иңыба итыхны аскафык алира рызто иара шиакәу, Америкеи, Голландиеи, Канадеи ухәа рыкны ицаны урт икарто рыматәахә ааганы ирызто иара шиакәу, Тыркәтәылан мацара акәымкәа зеггыңыара уи аалыт еимтәаны ишырго, иатнытцагыы иара ишитәу. Иауам, саххы исзаагом!..

Атаи имашына җыц акы агхан, икартцаразы иргазаап, икамызт азын ичкәын имашына имихын, хәкәтәаны хдоит.

Асасааиртакны ханааи:

– Идуззаны итабуп! Уажәшьта уатңы-зны аха уоуазар хәикәшәарын! – снапы неитдысхуеит сара.

Атаи даапшышәырччан:

– Шәара абра Стампыл асасааиртаҗы шәааныжһны, сара аһны сцар сыңар, Аллаһ иагһсанеишһарым! – уаха ажәак аахмырхәакәа, хәмәтәақәагы хәргы хәаидкыланы химаны иҗынеихоит. – Аңәышбақәа ахыкәзаалакгы сара исашыңәоуп. Аус злоу Абабиа иашһас дысзыкатцар ауп! – Атаи имашына абға мтдызо ишытһпрааны ақалақ аңәкәырцара иналалоит. Зегь дарароуп, сара сңәа-сҗәы тынчмызт. Уи гәазымтоз иакәмызт хәпшәмагы:

– Сынтәа латцарамзазы сара Америка сықан. Иахиа Казанба ифны иқан Апснытәи Иура Аршба итаацәеи иарей, Денис Чачхалиа итаацәеи иарей, Кабардантәи, Тырқәтәылантәи, Сириантәи... Есыуаха уи истол-еишәа ҳахатәон җажәафык инареиҳаны. Мызкы инарзынапшуагы ҳақан. Ипцхәыс, дшапсыуа тыпцхамызгы, цъара акы аахагхархәа дшәаны дыпсуан... – Атаи ацәажәара дафуп, сара затцааира сееикәкуа, сыблақәагы кыдхало ақалақь салапшуеит.

Атаи Цәышба дзыфноу афны амшын иазааигәоуп. Апшзара икны иагоит. Ахцатәи аихагыла иара итәуп. Имармалташьлыху амардуан цшза кәатцәиуа ихалоит. Уи иуадақәа ркны имыцхәу хәа фныматәа фнагылазам. Рыфны атцака инхо хатцәи пцхәыси урт зегь рыла еикәдыршәоит. Апшәмапцхәыс, Кәазццха Семиха, дымпышәырчакәа дцәажәазом. Кра-нүфалтцо узхара калас лыздырзом. Дынтытцыр акы узаамхәакәа дгъежьюам. Ааи, изманы мыцхәы икугы шакафы ыкада? Хыхь ишаххәаз еипш, атаи ицкәын еиҳабы ихатәы машына имоуп. Лхатәы машына лымоуп уи ипцхәыс Семихагы – атырқәцәа итрыжыыз амашына ссир «Рено». Апшәма имашына америкаа ирыкатцамтоуп – «Краислер». Анацъалбеит, уи уаланыкәаны даеакы ақәтәара утахханы шпазалшо. Атаацәа рмашынақәа ахцагы телефонла еикәыршәоуп. Иахыыказаалакгы уажәы-уажәы иааицәажәоит. Атаи Семихаи рыцкәын хәычы аашыкәса ихытцуеит, ахә шәаны чыдала атцара иахызыкартцо дныкәоит. Ашыжь дара дыргоит – шыбжышьтахыгы дара дааргоит. Иидырша идырхәеит уи ахәычы. Дшааиз краафаны акомпютер днадтәаланы пытк дыхәмаруеит, даеа пытк ателербага днахәапшуеит, нас днеины ишәкәқәа днарыдтәалоит. Сара зегь реиха сгәы иахәаз, уи аматцуфцхәыс Мекбули мыцхәы бзиа дибоит, ларгы ахәыцкәа реипш иара диахәмаруеит. Иссируп ахәычы иказшыа. Бада хәычы атцареиуртахь даныр-

го, есышьжымтан рмашына данынтатэо, аоныка даахьахэны инапы икьоит абзиала хэа аанарго, аха енак азэггы апенцьыр дылагыланы дизыпшзомзаарын. Адырфаены данцоз иаб ихы наикэкны, абастгы наиеихэеит:

– Иутахызар апенцьыр улагыланы усзыцшла!

Ахэылбыеха Цынгыыз Гогэуа аресторан «Максим» ашка хнеипхьеит. Сара кинофильмк акныгы исымбац уи афызатэкьа. Астадион акны еипш игеафаны, иргьежыны хтэан. Ари ауха ара икан ф-миллионк ицо Стампыл акалакь аетэи амалуаа. Икалаз уи ауп: Тыркетэыла зеггы акны ирылархэазаап зчацакэа аагылаз ыцъа ахэыцкэа рыцхыраран апара аизгара. Уи абырсаатк иакэфыртит амалуаа. Уаха арака афналара иакэитызгы дара ракэын. Схахы исзаамгар калап уи ахарць Цынгыыз Гогэуа зака изтэазгы. Акы анишэозгы ма избада: акызатцэык, ацкэынцэа рсаан дукэа рыла иахьрылаз, конвертк шанитцоз аарла сыбла нахьысит. Игызымызуа, аха иссирны ихэмаруан атыркэа музыка. Пхэызба ссир нцэахшак лэыхтны хапхьатцэкьа мгэакэашара дкэашон. Икэлон ахэынткарцэа рцэажэашьакэа кэзтцоз акьачақыцэа. Ант ахэыцкэа рыхэшэтэразы зегь реиха зыхэтаа алазгалаз рыхьызкэа хэаны, ауаа идырбаны апхьахэкэа рыртон. Ихамбазакэа хпатреткэа тырхуан, иара уа альбом хэыцкэа иргэылатцаны иааганы хапхьа икэыртцон. Мандаринак-мандаринак кьаад ссирла италаханы, зеггы акака ааганы иаахамтцартцеит. Урт руакы ахы агэылоуп, изыкэшэазгы иразкы иакит хэа нахахэаны. Ус, дааины асцена даакэгылеит уажэ Тыркетэыла еицырдыруа ашэахэаф Ибраахим Татлыссес. Итэаз агырак рмандарина-хькэаггы игэыргыатцэа инаганы иара инаиртеит. Икалаз уи ауп: ари ашэахэаф деидарашьтыхын, дыфнаргылафын. Дахьгэакуаз ашэа иихэоз азэы игэацхан – инапы иитеит. Уажэы Тыркетэылан уи еигьу шэахэафы дыкамзаап, зе-

ггы бзиа деицырбоит. Иара ашәа ихәон – дара еиныркъон, еиныркъон, еиныркъон. Дцар итахын – дрыштыуамызт. Атцыхәтәаны уи амикрофон аанкыланы, абасггы җааитит: – Анацъалбеит, еидараштыхыс саныказ абриакара напы сызхазтггы, иахәа ас схахәы ашла алалозу?!

Дара шыччоз иара дцеит.

Даақәгылеит даҗәа шәахәәф дук. Ашәак аныналыгза, итәаз даарылацшын, абасггы җаалтит: – Абрака шәара шәыгәта дтәоуп абафхатәра каимат змоу шәахәәф қәыпшк. Сара убри ажәа лыстар стахуп.

Дахытәаз днеины, еггы ишылымуаз асценахь дналыцхьаны ашәа лпырхәеит. Уаха ахәацшцәаггы дагъаурмышьтит. Ани дназыцхьаз затцаира лгәы лыладухо дхәытцагыланы дылзыцшуан. Зеггы ргәы иахәеит ари ашәахәәф ду икалтцаз.

Хара хкны хәажәкын, хымпада ахәажәтцәы азәы иааикәымшәар калазом. Ицъашьатәуп ари ауаахы злаз уи амандарина азәггы иахыкәымшәаз?!

Гебза.

Стампыл җынфажәижаба километр инацәыхараны икоуп ари ақалақь. Уа җышәнызқьык ркынза ауаа нхоит. Абри ақалақь еиуеипшым анаплакқәа рыкны аус руеит ацсуаа рацәафны. Урт ргьырак ааит Адацазарынтәи, Дәузцъантәи, Самсонынтәи, Чорумынтәи... Ацсуаа рнафсанггы, ара икоуп азахәкәа рацәафны. Азахәкәа – Тьырқәтәыла инхо ацсуаа абас ауп аедыгькәа ишырыштыу.

Гебза ақалақь акны еиҗәкаауп Кавказтәи ауаацсыра еидызкыло аидгылара «Кавказ». Хазланарыцхьаз ала уахь амфә хәқәлоит Стампылынтәи уажәы. Атаи Цәышба ифноуп еикәшәартас иахыкәоу. Цынгыыз Гогәуеи Ур Аани хәцуп. Ишьтхысааны ицоит хәпшәма имашына. Стампыл хналтцны хабға неитцахууан аамтазы, Атаи имашына аныкәашәа иаагырханы, хашнеиуа автоматқәа рыбжьара ханыныбжьала, инапы нарықзаны автомат абыз аблет ааҗихуеит.

лара ссиркэа ртэы. Атдыхэтэан, аамта аины сара иаасыдгылеит. Иахысхэо пшзамзаргы: Акэеи Қарти, Черкьески Нальчики, Москвеи Тулеи ухэа сара акырцъара жэеинраалала сықэгылахьеит, аха аракатэи иарбанзаалак цъара акы исзалатом. Акы: зыпсадгыл ашка зыблақэа тхаха иаапшуа апсу-аа, зынзатэык рыбла сынтапшындаз анацълбеит, ззухэоз ауааи уареи наќ-ааќ шэызхара шэзеибамбо, шэыгэкэагы хытхытуа шэеицапшуеит. Ыбагы: апсышэала ахаан шэкэык аанкыланы иамыпхьац, жэеинраалак агэатца амырчихэхыхэыц, цкъагы апсшэа ззымдыруа ауаа ишцарызнагатэу, анацълбеит, рапхьазатэи сара сықэгылара?

– Ажэеиқыршэақэа дхазрыпхьоит Апснэтэи хасас! – ихэан, иажэа аахиркэшеит, нас ихгы сара инасықэикит Аихан Аргэын.

Срыпхьон сара иаха еилыркаап зысгэхэуаз ажэеинраалақэа, уажэы иаха ажэа-ажэала ргэаќынза инаго. Изырфуан зегы-зегы еиқэлымхаха. Цьюкы рықэа ахьыдрахаз уа иаанхеит. Цьюкы ргэыргъа лабжышқэа хаддыла илеиуан, даеа цьюкых, анацълбеит, инымтэондаз хэа акэын рхы-рфы лашақэа ирықэубаауазгы...

– Хара апсуа бызшэа ариаќара ихааны, ипшзаны ихэмаруеит хэа хаќамызт! – ихэеит атдыхэтэан аубых Джьаавет Арслан даасыдгыланы. «Аубых?» – ицъасшьеит сара, аха рыцхарас иќалаз уи ибызшэа издырзомызт.

– 1876 шықэсазы Данаќаи ипацэа (Аргэынаа) Тырқэтэыла хаанагеит. Хаазгазгы Есма Ханым лоуп. Уи д-Маршьанпхан. Иахьагы хара хқыта уи лыхьз ахуп: Есма Ханым хэа иашьтоуп... – ацэажэара дналагоит Аихан Аргэын. Нас наќ-ааќ азтцаарақэа – атакқэа, азтцаарақэа – атакқэа...

Амфан хыхьауаз, уахатэи сықэгылара згэапханы иалацэажэоз аанкыланы, апышэа ду змоу редакторк иахасабала, иазгэатақэа рцааирхеит Атай Цэышба.

– Дызустада атыцьха?
– Атыцьха – зхатцацара иахыцаз апцхэызба.
– Ус акэзар ихэалатэуп, хара хкны ирыздырзом
уи ажэа. Даетакгы. Схатаггы исзеилымкааит: ика-
лозеи нас атцыс ушыыр?
– Арака атцыс хэа зызбахэ сымоу Апсны ауп.
– Аа-а, ибзиоуп, абаапсы! Амала, убриггы убас
шакэу ухэалароуп!..

Абри ауа инаркны: «Икоуп шьхартцыс пшзаки, уи
мрагыларахь ахы рханы иахьцо, иара иапырхагоуп
хышы хышыцбеи, сытэхэеи кырцхи, аха зегь акоуп
агэтакы акынза иназароуп. Абри ашьхартцыс иад-
скылоит сара Апсны!» – абас ацыфа натаны акэын
ажэеинраала «Икалозеи атцыс ушыыр?» апцхара
сышналагозггы.

Алымфанык хыхаауаз сара схы иаатымтцо сзы-
зхэыцуаз ани ауых цынтэарах иакэын. Уи ихатэи
бызшэа изыдырзомызт. Збызшэа здыруаны иа-
анхазазггы азэызатцэык иоуп – Тефик Есенч. Уи
Тыркетэылан Хацгы Осман акытан дынхоит,
пшыынфажэи хэба шықэса ихыцуеит. Абри дыц-
сит – ипсит милат дук рбызшэа. Стампылтэи
айдгылара «Кавказ» уи иазхэыцит уажэи аабы-
кыа. Хыык ахэыцкэа, рхарцъ зеггы акрызкыз рхы
инадтаны, лассы Тефик Есенч ишка идэықэлараны
икоуп ауых бызшэа атцаразы. Шэыццакы, абаапсы!

Стампыл.

Быжьмиллионк икоу ари акалақ ссируп зе-
ггы-зегь рыла. Ыыки-бзыки иаанаго ара икам хэа
акгы ыкам. Агэак инаиркны амалуафы икынза,
агэыр инаркны атцыхшы акынза зеггы. Аракатэи
айдгылара «Абхазия» 1967 шықэса раахыс аус ау-
еит. Хышэфык инареиханы актив еиднакылоит.
Реилатэарақэа раан Стампыл акэшамыкэша икоу
акалақкэеи акытақэеи ркынтэи иаапцханы иала-

дырхәуеит бжышәфык ркынза ацсуаи, азахәқәи, егырт амилацқәи.

«Абхазиа» аҕны еизеит уаха ацсыуа дагымкәа. Шамахамзар, хәарас иаҭахузеи, зеггы-зеггы акрызку роуп. Тырқәа чысхкыс иҕоу зеггы рыхкы зықәгылоу астал иакәшаны итәоуггы, иаххагылоуггы зеггы-зеггы азтәарақәа ртиуеит. Изызтәауаггы идыру аҕоуп: Ацсны, ацсуа, ацсуара...

Хаири Ерсоии сареи хатала абра хаибадырит. Уаанза хазлеибадыруаз шәкәыла мацара акәын. Уи данызба абырсаатк иаасгәалашәеит Иван Крылов иажәмаана «Q-уалырк». Кәыҕарыла, усла деидара мацараха дшыҕоу мфашьо – ҕитзом. Уи атыркәшәахь еитаганы итижхьеит Баграт Шьынқәба ироман «Ацынтәарах», Ғьаргь Амцбеи Иура Аргәыни рнаукатцәаратә усумтәқәа. Хәцхьақатәи ипланқәаггы даараза ирацәоуп.

Хаири Ерсои игәы иаланы ихәон: ақыртүа кыпцхь аҕны хара имгакәа атыркәа игәы нзырхо ақәгыларакәа мацымкәа ишеиҕыркаауа. Уи, аҕымт дыцәгьархәыхәоуп хәа, алаф ссирқәаггы хәихәеит. Абар дарггы:

...– Қыта кәахак аҕны инхоз лазк даакәымтцзакәа: «Сынтәа Стампыл сцоит! Сынтәа Стампыл сцоит!» ихәозаарын. Ус, ашықәс антәарахьы ахы архо, цхынцкәын ааины даатагылазаап. «Кох, Стампыл сышцоз зеггы ирахәит, арахь цара сымазам, иҕастарызеи, сара мыжда?» – ицхәыс ихы налықәикит, рхәеит уи. «Иҕоутцахуази, Стампыл ицо дызбар дсымдыркәа... Унеины абна хыхь алыгәра уқәла, сара схатца Стампылка дцеит хәа ауаа ирыластцап!» – лхәзазаап ицхәысггы. Убас иаггыкартцеит. Лхатца иблақәа кәыс-кәысуа иахьа хәлаанза алыгәра дықәтәоуп, ауаа уи Стампыл дыҕоуп хәа рдыруеит. Уи заҳаз аҕыла чкәына ҕардацк ари ицшәмапцхәыс длеиҕырбозаарын, зны даакылсын, дналцәкәныззала-аалцәкәныззало далагеит, ларггы цәгьа илимбозу зды-

рхуада... Ус, алыгәра икәтәаз лхатца ианизымычхаза, ашыш ихы аакылирхәхәан, абасгы җааитызаап: «Ех, абыржәы Стампыл сыҗамындаз, ишәзызуа жәбара шәыҗан, аха иабаҗаху!..»

...– Уасахьчак иуасақәа ирхәузаарын. Ицә-гьархәыхәуа уи изкылцшуаз алаз, ахьча зымҗа дан-навала, даакылсны уи иуасақәа ипхьазазаап. Ахьча данааи, алазгы дҗыцххараза даацәыртцны, уи дн-ицылан абасгы ихәзазаап: «Абыржәы ууасақәа шаҗа ыҗоу уасхәар исутозеи?» «Иақәуршәатцәҗьозар уасак устоит!» – ихәзазаап ахьчагы. «Җышәи җажәихәба уаса ыҗоуп!» – җааитит алаз дгәыргьатцәа. «Хырхагас иуоуааит, ига ауаса!» – ихәзазаап ахьча. Такәы дна-скьахьаны, ахьча ибжы неитцыхны уи инаикәир-газаап: «Уажәы саргы акы суазцаашан?!» – «Ы?» «Ани иуго ургьежьуазар милатс узеиуоу уасхәон?!» «Иузхәозар наҗ иустоит ууаса!..» «Улазымзар, уа-нацьалбеит, сара ауаса га хәа уасхәеит, уара сла ума-ны уцоит!..» – ихәзазаап ахьчагы...

Сара ари аклуб аҗны 1988 шықәсазгы сықәгы-лахьан. Хыхь ишаххәаз еицш, иара убри ауп уажәы ари аҗны иҗоугы саргы аапхьарыла Тьрқәтәы-ла хәазгазгы. Ускан ари аклуб ариаҗара идумызт, уажәы аҗартбааит, рыҗдыртбааит уи аҗаацәагы, урт рыгәтыхақәагы, ргьамақәагы...

Араҗа ажәа агьама иаҗа еилиркаауеит, сықәгы-ларагы ргәапхәит, ус аламалагы сырмышьтит... Етем Арҗытаа, Хажы Аҗьйба, Иашьар Кация... зеггы хәпшәма Аҗаи Цәышба ихәон уахык сасра хреираза-разы, аха аамта цакы аҗхәара ааигәанатәуан, арахь ишыақәхаргылаз апланқәа акыр ирацәан.

...Хнавалоит аҗырқәа иҗьаама. Ауафьтәыҗса иааихәыцуа зеггы аҗитцә аҗстазаароуп. Аҗьаама ижәны уҗналар қалазом, уеисны уҗналар қалазом, уҗьяшыны уҗналар қалазом. Аллах имтҗаматанеиуа ауафь, ишыапцынцә дықәгыланы, ишыамхы аирсу-еит, инапқәа еитцыхны адгьыл дагәзуеит, инапқәа

дфарыханы, адгьыл иеаќытханы Аллаћ дихэоит, фацхъа дхырхэаны адгьыл дагэзуеит... Ус шаќантэ. Ари ауафы ибаф ќаиматла иартэуеит. Ишыапцынтца инаркны, ибга иќэдоу ада ду инаркны, реырхханы зегьы-зегьы аус руеит, ма ант ишыамхќэа шаќаамта имтысзо иарсны игьлоузеи? Арт зегьы ауафытэыфса ицстазаара ацсынтцы азто роуп даеакы акэым, шэазхэыци, заќа итцоуроу афебаара атцалара, ачгара? Шамаха тырќэак цъара дубом дхаипеиуа, ицсы ихэлахо, имгэацэа кылышышь...

Хаблацыпхъаза игьлоуп ацъаамаќэа. Урт шарпазы, иагъа утаћаны уцэазаргьы уадмырпшырц залшом. Ашарпазы иаапшыз хатцеи пхэыси уаћагьы изыцэазом, нас, хэарас иатахузеи, иагъеибаргэыбзыгуеит. Ашарпаз ауафытэыфса иорганизм ацсышыаны иќоуп, ирхылтцуа ахшарагьы мыцхэы ибзиахоит.

Ажэакала, ацъаама шарпазтэи ауалпшыа Тырќэтэыла арфеиароуп, ахшарарацэа рышќа аапхъара ауп, ахэынтќарра аргэгэара ауп.

Тырќэтэылан уахънеилак зегьынцъара иртиуеит асахъа хэыцќэа рацэаны. Еихаразакгьы: ахатца иан дшаалыхшаз деилыхны, ихатцара иаћа апыжэара атаны данцаны. Уи иаанаго, еитасхэахуеит, Тырќэтэыла арфеиароуп, феиарала агэгэахара шыќало ауп.

Харт ацсуаа хазфеыпшыша шаќа ирацэоузеи, анацъалбеит, афыжэра иахќьаны аира атќкыс ацсра апыжэара агара ианафеу аамтазы Тырќэтэыла ацъаама шаанза ауаа шарфеыхо, ауафы ихатцара апыжэара иаћа иатаны асахъа хэыцќэа шыртиуа хара хќны иухэо уалагар, хымпада ауаа ухурччоит. Хэхъымзгќэа духуп, арахъ анызаара хшафеу аабазом...

Шаќа уалпшыа ссир наназозеи, анацъалбеит, атырќэа ицъаама!

Хара хазҕыпшуа – аиныхра дуны иҕазтаз, ачара дуны изуз, афны еиххэа-еитцхэа дукэа зыргылаз роуп, арахь хшара дыһназамкэа.

Азы иаго хэхэабжыы иахазом, рхэеит.

Ескишьехир.

Сара излазбаз ала, Стампыл инхо ацсуаа Атай Цэышба ифны рхы еиларсуп. Ашьыжь шаанза инаркны, уаха акыр атцх цаанза аппарат хэычы абжыы ааихсыгъзом. Зеггы ател асра иафуп. Ашьжымтан атэтэа дасны даафналеит (исхэарацы истаху: ашэ аартны афны иаафнало, ахэычы инаиркны аду икынза, зеггы реимаакэа рышьхны ифналоит, уахьаафнало рацхьа иуртогы аимааттарцалакэа роуп), даафналоит цкэына еикэа харазык, иааиланы. Хаилатцэаны ацсшэа неибакхэоит. Ари Тацшь-ица Сальман иоуп. Сальман Маршьануп. Аха арака Тьркэтэылан абшьтралоуп зеггы ишрыцхьо: Хьрыпс-ица, Кац-ица, Тацшь-ица...

Сальман жэашыкэса Тьркэтэыла иреихау алигакны ашьапылампыл дыхэмаруан. Ахэацщэагы рыпсы дырзалымхуа бзиа дырбон, хатыр дугьы икэыртцон. Сальман уажэы ихатэы ресторан имоуп.

Атай имашыына ссир аеитцыхны 130–150 километр икэгыланы ишьтыпрааны ицоит. Ескишьехирнза цшьба-хэба саат ныйкэа бжьоуп, уажэ хазлацо ала. Хмашыына итатэоуп Сальмани Илмазбеии Маршьа-наа. Хамфа хара иркьафэрацы шитаху мфашьо хэцшэма лафк афааирхоит:

...– Рацэак инагамыз арцыск цхэысхэара дцазаап. Аха ани дзызнейз амыжда лакэын, рхэеит. Ишыка-лаз здырхуада, итэаны ишцэажэоз апхэысхэафкадыцъ, амашэыр игазаап. Инейфэцшы-ааифэцшит, рхэеит. Аха иара арцысгы иеатцамырхакэа, дзыкэтэаз акэардэ лыкэырхэазаны абжыы иргазаап. Лара мыждагы ус иаанукилоз азэ лакэхызма: «Абжыы даара еипшутэит, аха ани аффы мыжда ишца-заауеи?» – лхэазаап.

...– Хара хҗны ажәйтә, атыркә кахуа хатыр шақәыз еипш, уажәы ачаи патуны ирыпхьазоит, – Аҗаи иааимидоит Илмазбеи Маршьан. – Пҗхәйсхәара инеиз арҗыс ачаи ааганы иааимтҗалыргылазаап изызнеиз апҗхәызба, аха уигьы мыждак лакәымкәа дыҗамызт. Арҗыс дааҗәымтҗакәа иатҗәца амхатҗә таиргьежьюазаарын.

Лара җадыҗ уи анылба: «Амахеҗәа еипхныҗланы иҗоит!» – лхәазаап. «Ааи, амахеҗәа еипхныҗланы иҗоит ашьақар ааргаразы!» – ләҗеикьызаап арҗысгьы. Егьи апҗхәызба җадыҗ ачаи шыақарда илтазаарын.

...– Акахуажәыртаҗы адоумыжьха иафьыз азәы дныҗналазаап – уафьы пхашьафьык шиакәу мфашьо уажәы ажәахәара назьдгылаз Сальман Тапшь-ипҗа илаф иаҗа иаашьақәыргыланьы иааиртынчуеит. – Еикәышышьы итәаны акахуажәра иаҗыз даарылапшны, аҗара аарыхиргазаап: «Абра сара сатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума?» Итәаз азәгьы җимтҗеит, рхәеит. «Сара сатәазымбо хәа абра зәыр шәыҗоума?» – аҗара аарыхиргазаап уи даҗа зныкгьы. Инеиҗапшы-ааиҗапшит, рхәеит. «Сара сатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума, уара?» – дааҗәытҗуамызт, рхәеит, адоумыжьха иафьыз ари ауаф, доушла зегьы ршәо. Нахьхьи акәакь аҗны итәаз рыцхак, дхәымаа-жьымааза, ффу ухәар ипсы шынаихшәара дааины ани адоумыжьха иапхьа днагылазаап. Иҗьеишьеит: «Уара, абри акгьы дыҗазамкәа, абас дааины сапхьа дангыла, митәык далаҗазар җалап, ихәан, даҗааицәшәеит. Нас днеины инап ду уи ижәфа инықәтҗаны дааигәыдихахалан, җапхьа абасгьы җааитит, рхәеит: «Сашьеи сареи хатәазымбо хәа зәыр шәыҗоума, уара?!»

– Абри абылтәтәтарта җыҗьа апсуаа ирзеилоуп!– җааитҗеит Илмазбеи Маршьан.

– Изустҗәада, рыцхә? – сыбла сзаҗәгом сара.

– Ерол Акәыҗеи Хәқмет Аирымбеи. Ерол – Хармантҗптәуп. Хәқмет – Дунчантәуп.

Анацълбеит, шака истахызеи урт азэы инаиџ-
цэажэара, аха хмашыына убас ипырны ицоит, уџы
еихухаанза иахънеиша инеихъеит. Ус, иаацэыртџе-
ит афыра «Ашышьыхэа!» Уи иаанаго зыхэцса ушэаз
амџа нтџеит, уажэшъта џыц ишэатэуп ауп.

Уахыынапш-аапшлакгыи Апсны ахата. Ашьхақэа,
ахэқэа, ақытақэа, абнақэа, атышақэа, агэаџақэа...
Хџоит апсуашэа акаџхэа иаххыџуа. Урт зеипш утаху
анџамтақэа рымоуп арака. Уимоу Апсны иахмахаџ-
кэа ара џыц хаззызырџызгыи ыкоуп.

Хмашыына шьтхысааны ицоит. Ашьхарыбжъа-
ра хабжъаланы, ақытақэа хрылсуа. Апсышэала
хџэажэо. Амала, сасгыи-пшэымагыи хажэақэа раза-
разо, ашышьыхэа хайцэажэоит: дара атырқэшэа
рцэаламшэарц, хара – аурысшэа. Харт зегъры-
ла Апсны хакосушэоуп ххы шаабо. Ус, хадшэмацэа
мазажэак еибырхэар ртаху здырхуада, тырқэшэа-
ла айцэажэара иналагоит. Абра инахамкэытџашша
ицоит зегъы. Апсны хэа уажэраанза хазхэапшуазгыи
Тырқэтэылахатаны иаакэгылоит.

Аах, анацълбеит, изакароузеи абызшэа амч?!

Етџабгъыла италахаз ашьхарыбжъара хталаны
хашцоз, кьакъараны хнықэлеит. Азыпшахэа хава-
ланы хашнеиуаз, крыфартак хнадгылеит. Иааи-
ны сыбла иаахгылеит Азџыбжъатэи апацха-кры-
фарта. Азы нырцэ-аарцэ атлара итџачацаны
икатцоуп атэартақэа, айшэақэа... Ана-ара азџачкэа
рыкны акызкэеи акэатакэеи хэытџатџэыруа азы
ихуп. Имџахыганы, аехэа ианыланы иааиуаз азы
хныгепынгылеит. Уи хэба-фба саџъан зышьхын-
гылара икоу абарбал ду аргъежъуеит. Ари акры-
фарта фымцала еикэнаршэозаарыз. Ымаки уасаки
рцэақэа рхырџэрааны саркьалк итакнахан, иахъа
фатэыс ихамоу абриоуп хэа ихардыруа.

Ачкэынцэа қэыпшкэа ршьаппынтџа иқэгыла-
ны хаматџ руит. Адъмажъы апсуатџаслатџкьа изны
ихамџартџеит. Нас, Аџаи апшэма даарыпхъарацы

ачкэынцэа ирыдитцеит. Дук мыртцыкэа, д'еапха-еач-
чо, цкэына хэычык дрыманы иааит.

- Уаб дабакоу, уара?
- Абра ааигэа цъара днеит.
- Узмилатда, уатыркэоума?
- Мап, сацсыуоуп!
- Хох, апсшэа удыруама?
- Исыздырзом, саб ихэоит.
- Уан?
- Сан черкес-тыпхауп...

Сара, сылабжышкэа хаддыло уажэы-уажэы
адэахы сыцшуан. Издыруада апсшэа даины: «Уа
бзиала шэаабейт!» хэа, – хнапкэа аахамихуазар хэа.
Аха дыкамызт. Хара арыцхақэа... Шакацъара хқац-
соузеи?!

Наххыи архэара хнавалаанза сара сышьтахька
сыцшуан...

Ескишьехир ақалақ цшзоуп, иагьдууп. 450 нызкь
ркныза ауаапсыра нхоит. Убарт рхыпхьазараеы ико-
уп апсуааггы, азыхэқэаггы, егырт Кавказтэи ами-
латқэаггы.

Шака ииашоу сыздыруам, аха апсуа шэахэацэа
раамышьтахь ас хзеигэыргъаша акгы хамбацызт
рхэеит дара.

– Уаха азэггы дышэтамаазац, ижэбодаз? – схэеит
сарггы.

Апсуаа хкны хэхыкказаалакгы, ишапу еипш,
аракаггы хайпылара ашьтахь ачеицъыкахь хна-
рымгар аарымуит. Хыхь сасааиртаны, цқа аресто-
ран акны хтэан. Астол атцыс-хшы агмызт. Тырқэтэы-
лан арыжэтэ рыжэзом хэоуп ишырдыруа зеггы. Иб-
зиазаны иржэуеит. Урт арыжэтэ рхы иадмырхэозт-
ггы, Тырқэтэыла ахынзаназаазо, ахэаахэтра кадыцъ
иахкьаны, еиуеипшым арыжэтэ аланагало ианалага,
асултан баша иауакэйтцах, ижэлар рышка абастгы
аапхъара:

– Сызэлар! Шэанызаарц шэтахымзар, арыжэтэ
шэеацэышэхьча!..

Атырқәа ирыжәтә «Рақы» афранцыз «Виски» акыр еипшуп. Насгы ацәца хәхәақәа ҫ-мацәак ркынза татәаны, иаанхаз зыла идыртәуеит, зегь акоуп иц-бароуп. Ха хкынтә инеиуа азәык-фыцбак зыда ауаткеипш иржәуазаап, нас рхы италаны еиланагоит, рхәеит. Урт ррыжәтә акны сара избаз: аныхәәфакны жәамцхәы рхәазом, ҫамҫа-ҫамҫа инаҫыхәоит, иалацәажәоит, иутахымзар иудырцалазом... Азәы икҫаф иамхақатаргы пату изрықәзам. «Арыжәтә иеаршыны азы ауижәуеит!» – рхәоит, амцхә дахцәажәо азы. Астол ханахытцгы, афое акны хтәаны хшеицәажәоз, асаат хцанза ҳаидхалеит. Иаххәозеи: Апсны, абхәеи атацеи рымеицәажәара, астол аихабы иалхра, апсуа чарақәа шхыртәагоу, аныхәәҫа ауқәа шгәыптәагоу...

Адырҫаены ҳарт Есқишьехирнтәи Бурсака хцон. Ахәылыхәа еимагыланы асоура иаҫын. Амҫа ухәы ықәтцаны иуфаратәы ишықазгы, амашынақәа даара ргәыреаннны ашышьыхәа ицон. Ҳарт зегьы уажәы хзызхәыцуа иаха Атаи Цәышба идтәалаз апсуа бырг еихәаз ахтыс акәын.

...Тырқәтәыла Мрагылара иахыатцанакуа акәыр дқәа нхоит. Урт днарылс-аарылсуа ибо апсыуак дышнеиуаз, нхашыала дара иреипшзам цьоукы днарылагылазаап. Абырг илабашыа ипышытцаргәаны дахыглаз данизтцаа: «Ҳара ҳақсацәоуп, дад!» – ихәазаап. Нас днаиапызаны иҫынеихазар, иахыа уажәранза ирзымдырзоз, ишаанагара икоу псыуа қытақ аапшызаап.

Иагъацъара ҳақҫапсоуп, ҳара рыцхәқәа?!

Ххәыцрақәа ҳаарылхны, хирлахҫыхырц илаф аацәыригоит Атаи:

...– Пхәысеибак дықазарын, аха амыжда лакәын, рхәеит. Абри апхәысеиба хычаки дигәапхозаарын. Лара ишылтахыз лхы далырхәон, арахь лымцангы дықәлыжъомызт. Зны, данылкәамтца абасгы наидылтцазаап: «Уцаны абри аатцәа азна акәуақәа пша-

аны исзааугозар – уара иахьутахугы сыкоуп!» – хәа. Ахьча аатцәа аашьтыхны дцеит, шакагы деимдоз здырхуада?! Адырфеаны ашыбжышыхь иаатцәа ахы еимгәамзо кәуала иртәны, ашта дааталазаап. «Аа, шәйдта насыгзеит!» – хәа дгәырғьатцәа лапхьа иагынаиргылеит, рхәеит. Апхәысеиба илзымбатә-бараханы, уаанза ишыкалтцалац еипш, ахьча деила-геит хәа лкьатеиах цтцәо, лгәылацәа дыдлырбаразы афьтрагы дналагазаап. Ахьчагы абрака агәра иге-ит ари апхәыси иареи уаха акгы шырзеилымхуаз. Иаатцәагы аашьтыхны ашта дынтытит. Адырфеа-ны апхәысеиба, ишыкалтцалац еипш, шаанза дфа-гыланы, сынтәатәи ашыкәс хныкәгагас уахагы стахым хәа дзеиеырбоз ани лутра ссир дынтапшы-зар – иргәытәны, еибгаз хәа цъара акы тагыламызт. Уи зыргәытцәыз акәуакәа рызхара анырфа, мрагыла-рахь рыхкәа рханы рыпсы ршьозаарын. Тәамбашакә изныкәаны иагьа цәгьамыжда изаалцахьазаргы, кәапеишәа ишья итеит, рхәеит, уи ахьча насыпда.

Хмашьына шьтхысааны ицоит. Нак-аак абахчакәа, акаршәракәа, ашьхакәа... Сара, амалахазгы сгәы иаанагомызт Тыркәтәыла цъара акаршәрафь: «Ача-ра ду аилашымтаз, амҳарафь бжык аагеит...» – хәа сажәакәа аманы цсыуашәак ныкәыфьеит хәа.

– Ани Кәаркь ахьзуп. Бганаа иркытоуп! – афымтра ааилеигоит Илбазбеи. Ихашьталаны иааиуа Цьын-гыз Гогәуеи Мфымтаз Шамбеи (урт Ескьишьехир аипылара хналагоны ихахьзеит) рмашьына анды-рлацәкәы хаагылеит, абна агәта. Нас ртапанчакәеи ршәакькәеи аацәырганы, еимданы акәкәахәа ацәкьара хаихсуа хәааххеит...

Абнакны сара зегь реиха исгәацхаз... 1975 шыкә-сазы Кырттәыла имфапысуаз аурыс литература амшкәа санрылахәыз, рацхьаза акәны избеит аты-ркәеи ҳареи ххәаа Сарц ақытан. Абна агәта ацәахәа ду алхәан. Убри афызатәкьа збеит уажә абра Ты-ркәтәылагы.

– Ари закә хәааузеи? – схы найкәыскит Мәымтаз Шамба.

– Ари хәаазам. Машәыршәа цъара абна амца акыр – егырахь еикәхарц азоуп.

«Хара хкны еипштәкьа?!» – сгәы интысхәааит сара саагәынкьны.

Амфан хашцоз ихавсит цъоукы рмашьынакәа шәтышла италаханы, акьанцъа апцхьа икәыртәаны. Урт тацаагацәан. Ицъоушьаша, хара хкны аерманкәа ишыкарто еипш, рмашьынакәа зегьы ампахышькәа рыхьнырхалан.

Ахәылыхәа еимагыланы асоура иафуп. Хашьтхы-сааны Бурсака хцоит. Ари ақалакь сара ихааза сгәатца итоуп. 1988 шықәсазы апсуа шәкәыгәцәа Тьрқәтәыла ханыказ аброуп рацхьаза Далааи Цаба-лааи ахьахдылаз. Бурсантәи харт хамға ган, цсаба-рала Мысра акырза еипшу атып ссир – еыхәшәтәреи цсшьареи зыкьыла изтаауа Термольтәи азырц-ха ашкә. Уа дахьыцшын уи аихабы Рахми Аргәын. Уантәи хмашьынакәа хшыртәу Босфор паранла еиөтәаны – Стампылка.

Измит.

Ари ақалакьгы Тьрқәтәылан акыр зыцсы злоу акоуп. Аракагы инхоит апсуаа мацымкәан, егырт Кавказтәи ажәларкәа реипш. Стампылынтәи Измитынза 70 километр бжәоуп. Хамғацса ахә шәаны сыцшәма имашьына аеитцыхны афынанахоит. Аха иаха Стампыл иауз ас-хага рацәак ишутаху уашьту-ам. Настгы анакә ыкәчны икоуп: уапцхьа игылоу дубом азын, Атаи имашьына даараза ахатыр баны иныкәицоит. Рацәакгы хамцацкәа, амға ахылацш-цәа ханьыркылоит:

– Асы шәакыр абарбалкәа рзын азынцъыр шәы-моума?

– Мап.

– Азәы шәааигозар имашьына шәызлацреихәо ашаха шәымоума?

– Мап.
– Ус анакәха, шәәхзышьтуам!
– Харт Измитынзоуп ҳахыцо, насгы Апснйтәи асас дыстоуп, уа иахзыпшуп.

– Ишцашәзаури, шәца, цъара акы шәеитцанахо-
зар – ател кашәтца! Шөгәышәеаныз, амарцъа!

Атаи имашына ателефон ала Тырқәтәыла ма-
цара акәымкәа, адунеи зегы ахынзаназаазо,
иахъааитахугы дасуеит. Уажәы-уажәы нахъхы
хара цъара амџа икәу ица Цьенгы иарей ааи-
цәажәалоит, длацәажәоит ицхәыс Семихагы,
ицеитцыб Батагы...

Атаи сарей уажәы ххала амџа ҳазлақәу ала, ҳаи-
цәыпхамшы ажәлар рлафқәа хгәалахаршәоит.

...– Атауд Бызырдын асасцәа итаан, еикәша-
ны ашәшырақны итәан, рхәеит, – иажәа дналагоит
Атаи, – даины урт даарыдтәалазаап Бесым Цыкә-
гы. Азәи-азәи ажәабжкәа шейхырхәалоз, апшә-
ма Бызырдын атцыкхәа данеимса: «Ихаирхааит,
бей!» – рхәан, зегь џеихатгылазаап, аха Бесым
Цыкә акгы имаҳазазшәа ус дтәан, рхәеит. Деите-
имсазаап Бызырдын кадыць. «Ихаирхааит, бей!» –
хәа џацхәа зегы неихатгылеит. Бесым Цыкә аган
ахъдыпшуа, акгы камлазашәа, иара ус дтәазаарын.
Аха ари аимсара мыжда фкыми, Бызырдын уаҳа
таха ааинамтазо, ахынтә раан данеимса, амашәыр
игазаап. Уаанза игылақәоз зегы неифацшы-
ааифацшуа иаанхеит, рхәеит. Убасқан Бесым Цыкә
ашырхәа дџагылан, абасгы фәаитызаап: «Ихаирха-
аит, бей!» «Ааит, зегы ихаирхааит анырхәоз уара
футзомызт, уажәоума уангыло? Сымашәыр зхароу
уара уоуп!» – хәа апшәма уи акакейхәа дитцәхәхәаны
ашта дтицазаап...

Измиттәи аидгылара «Кавказ» ақны ауаа ра-
цәафны еизаны иқан. Адсшәагы абрақа зегы иб-
зианы ирхәон. Уахынапш-аапшлакгы атзафы ик-
наҳан хансамбль афиша «Абхазия», аедыгкәа ран-

самбль афиша – акэашаф ашьхақәа дырхууааны дцо. Рхы-рыцсы иалоу рыцсадгьыл рыцха асахьақәа. Хаипылары даара ибзианы имфапысит.

Сара издыруеит абырскатәи аипылары ахьхамаз, азөык-фыцбак ирыдымхаргьы, апхьаф урт рыжәлақәа иахар шитаху. Абар, Измиттәи аипылары ашьтахь иаасыкәағгаз гәыпфык рыжәлақәеи рыхьызқәеи: Кардиа Фикрет, Тәанба Чатын, Убыхә Ендер, Калцба Къанан, Бадиа Суат, Аргәын Кәбилаи, Пасаниа Ведат, Екба Моамер, Кәазба Динцъар, Пасаниа Гиультан, Отырба Туркиан, Патхәариа Финура, Азатпха Сембраа, Инапшьпха Шьулиа, Афзпха Сезар, Ақанба Хикмет...

Стампыл.

Ашьжымтан Семихаи Адеи ақалақь ахь хцоит рхәан, аеибытара иалагеит.

– Зөыр атцәтәа дасуазар Бату иоуп, ихәы ана итагылоуп, иара идыруеит! – сгәысеанылтцеит апшәмацхәыс.

– «Уан лассы даауеит» – тырқәшәала ишцақалои, Семиха? – схы налықәыскит сара.

– Аннан чабуқ гелецбек! – саталкуеит уи.

Саргьы абырсаатк бгыцк инантцаны, инаган сапхьа иныкәыстцеит.

Аамта такә цеит. Сара стәаны сынтцамтақәа сырфын. Ус, ашә атцәтәабжыгьы геит. Ашырхәа сәатцпан, даеа зныкгьы ани сыбгыц сылапш нахганы, сыццакны ашә ахь сышнеиуаз, ауархал ду атцкар сшыапы нафашәан, сцәытцыхх-цәытцыххуа цәгьамыждарыла сыекамыжкәа, ашә ааимцааны: – Гелецбек! – хәа фәастит. Ахәычы изааз изымдыруа, иблақәа шакышақьо, дшанханы ашә дылагылан.

...Исгәалашәоит: Акәа, Апсуа театр акны акыр шықәса рапхьа ицон Сумбатов-Иужин ипиеса «Апсахра». Ахәынтқар ауадалықь пхәыс инапакны дааигон аамтазы, зегьы еиларзызо асаркьал абжы геит. Ари захаз ахәынтқар деилаганы дыхәхәеит.

Акарул ироль ихэмаруаз хартист бзиахэ Самсон Ко-
бахьиа дыфны дшааиуаз, амардуан длафкьан... аха
дацласханы даныфagyла: «Зынзатцэыкоуп иана-
сыз» – ацынхэрас: – Зынзатцэык ауп санкаҳаз, саҳ
ухаткы! – ҳаа Ҷааитит...

Изхысхэаауа, даара иус баапсуп акаҳара!..

Иара адырфэынгы бзиақ сыхьит сҳэар шэыз-
жэит. Аҳэса, ахэыцкэа рзын ахэшэ ааҳхэарц ҳдоит,
рҳэан, схала афны саанрыжыт. Ҷажэак еихысхэаа-
лоит...

Тыркэтэылан зегь реиха зыхэ цэгьоу – ахэычы
мафэи ахэшэи роуп.

Ус, схала сыууаза сыштэаз, ател абжы геит. Сне-
ины иаакэысхит. Иабастаху уҳэарауазеи, аха апшэ-
мацэа цыара азэы дасуазар сгэамхэи! Хатқак тыркэ-
бышшэала дцэажэон. Сара еилыскаазазгы ажэа-
затцэык ауп: Атай.

– Патрон иоқ! – сҳэит сара.

Иара деиташцэажэоз апшэмапцэыс лыхьз цыара
иналеитцеит.

– Семиҳа иоқ! – сҳэит сара.

Иара фапцха дакэымтцзо дышнеиуаз: Бату, Бату
ҳаа Ҷааитит.

– Бату иоқ! – сҳэит сара.

– Уара, узустада цыым-цыым, уаҳа иоқ ада акгы
узымдыруа? – апсышэала ағара аасыхиргеит уи
атыхэтэан, игэы анкыдгылаза акэхап.

– Аа-а, уапсыуоума? Сара Адснынтэи сааит, с-Ба-
биоуп, – сгэыргьатцэа инаиатаскит саргы.

– Аа-а, Ифлиатон уоума, Ифлиатон? – абас ҳаи-
бадырит Тыркэтэыла цыара атыхэантэи ицэажэоз
ахатцеи сареи. Уи Семиҳа лашья иакэын.

Абызшэа ззымдыруа – Анцэа дирыцхауп, цыым!

Стампыл ақалақ афны апсуаа хазы аидгыла шры-
моу еипш, уакатэи Кавказаа зегьы, дара апсуаагы
налацаны, ирымоуп акультуратэ еидгыла «Кавказ».
Урт апсуаа реидгыла афны ҳаипылара атэы анраҳа,

ахэара картдан, ақытахь хцараны хахьыказ хакэйт-ны, айпылара убра имѡацаагеит. Ари аклуб акны 1988 шыкэскэа абцарамзазы хақэгылахан Алықса Гогэуеи, Нели Тарцхаи, Кэымф Ломиеи, сарей. Амала, уахатэи айпылара зегьы даара иазыкатцаны икан. 75-ѡык инареиханы зегьы Стампыли, Ниу-Иорки, Лондони, Бонни ухэа рыкны иреихау атцареиуртакэа ирылгаз ракэын. Рацхатэи рызцаарақэа рылагьы иумдырырц залшомызт урт ибзианы иазыказтаз цюукы шракэыз. Сара акыта иаазаз ауаѡы сзыхэан акыр ишыхьантаз идыру усуп. Аха урт рызцаарақэа, рацхьаза иргыланы изызкыз атыхэтэантэи Апсны ахтыскэеи апсуа литературеи ракэын. Абрака иаазгар стахуп, иныкэырцшшэа акэзаргы, урт рызцаарақэеи сара стақкэаки:

Азцаара. Угэы ишцаанагои, ахэаанхытцтэи абышэакэа рахь уаѡы еитеигозар зызбахэ ухэаратэи икада, ѡыц еитцагылаз апсуа шэкэыѡѡцэа рахьтэ?

Атак. Апроза аганахьала аѡымта шыахэкэа апыртцахьейт: Алықса Гогэуа, Алықса Цьения, Цьума Ахэба, Никэала Кэытцниа. Апоезиа аганахьала: Таиф Ацьба, Рушьбеи Смыр, Генади Аламиа, Владимир Зантариа.

Азцаара. Иазырѡиару иахьатэи иуадаѡу шэара шэаамта аѡымта дукэа?

Атак. Хэарас иатахузеи, иарѡеиоит! Амала, уи хымпада аамта атахуп.

Азцаара. Иахьатэи Апсны атагылазаашьа хьанта атэы зхэо ажэабжькэа шэзыцхауама шэарт ахэааньрцэка?

Атак. Ихэацхауейт. Изныкымкэан Англиеи, Америкеи, Германиеи ухэа рыѡтэи арадиодыратарақэа рыла ирхэахьейт хтагылазаашьа атэы, уакатэи акьыпхьгы изныкымкэан ианыртцахьейт. Аха зегьакоуп, уи мацуп, хэарас иатахузеи?!

Атыхэтэан, еизаз зегьы рыхьзала ажэа ихэейт аидгыла «Кавказ» айхабы ашапсыг Цьанвит Бааге.

Атѣх акыр ишѣахъазгъы, такѣаамтѣ хъеицъртъуамы-
зт. Уажѣы-уажѣы илабжышкѣа хаддыло зтѣаарашѣк
рѣааирхон, ара Търкѣтѣылан хѣѣгъыларакѣа ртѣы
заханы, 300 километр инеиҳаны уаха Стампыл иааз
Шънааси Трапщѣ. Сара уи ауаа акыраамтѣ сызмы-
цѣо сызхѣыцуаз арт аѣар рыпсадгъыл Кавказ ашкѣ
ирымаз ахъаа ду атѣы акѣын.

Иаашар Адаңазарҕа хдөыкәлон. Уи ақалақь Апс-ны ибзианы азбахә раҳахьеит. Уа инхо ағьырак ап-саңәоуп. Уакәтәи айдгылара аклуб аҕны, ҳара ҳакәә-шаф бзиа, Кандид Тарба апсуа ғар азыкайтәит. Дара рмиләт кәашарақәа пхастамтәыкәа изеихаҳарушь, анаңьалбеит?!

Ашьжымтан иахатәи ҳаипыларә иалахәыз әтел иасит: «Икалозар пытрак дхашәтар, хдырнақь азын исахьа таххыр хтахын!..» Аха сара уи сықөгьежьааны мап ацәыскит. Сыпшәмагы акыр дсыпхрааит: аамта ҳамазам, Адацазар иахзыпшуп, ҳамцаргы калазом, хәа рахәаны.

Адацзар.

Шыыжыуп. Сара аҗенҗыыр садтәаланы адәахыы сыпшуеит. Җнафыстәҗба аргылара иаеуп жәохәны еихагылоу аоны. Уи аусуҗәа аанкыланы, акрызку азәы иргылоит, нас, зегь реипш, иҗатданы итиуеит. Изаҗәызеи аудаҗәахәагы иаанахәараны иҗоу. Қырымтла маҗара иаеуп. Асаат еипш еиқәшәшәа аус руеит аргылаҗәә. Доусы инапы злаку азы ипшәма иеаҗхба аҗапхықәра ду шиду мәашьо, дацклапшны иҗаитҗоит. Уи сара аҗенҗыыр сахбадтәалоу заманалатәҗба избартоуп. Дарбанзаалак азәҗара ихы дәахом, еидгыланы еиҗәажәом, татынк иахо убом. Сызиаша иҗоу аихагылаҗны аус зуа чкәына қәыпшк иҗыр хьархь хәыҗы аанкыланы, убас еихалыхк хитҗәоит, анаҗьалбеит, абри лассы ихымтҗәар, амыруга зку инапы еҗканы иҗап ухәап. Шыпшуаз, уи иҗыза чкәынак даакылсит. Ишынеиҗәажәа-ааиҗәажәоз, ишынеимҗклас-ааимҗкла

суаз, арбагъ чышькәа реипш, наф-ааф иааифагылан, бгартцахы иааибакит. Жәохә-жәаф шықәса ире-ихам ақкәынцәа хәычкәа, гәыбғанс ирутозеи!.. Убри аамтазы, адгьыл даатцытцызшәа, рацхәа даагылеит хатца еилафак, деикәзач, ифез хылца ихатцаны, ила-бахәа инапы иахаршәны, апшәма иакәхап, хәарада! Дааи дагъаарзытқъеит, илаба ыркымкымуа... Ишьу-аз цъысшьеит. Дара уи ихацәа ишнықәпшыз еипш, ишәакъаны рускәа рышка итрысит. Иара ахәацәара дафын...

Убаскан дааины сыбла даахгылеит: аспекталь «Ханума» афны атуцъар ироль назыгзоз артист бзи-ахә Иасон Чочуа. Уи ипца дахылабашьуаз, абас акәын илаба ыркымкымуа, уажәы-уажәы иагышына-лықәирххоз, ибжыгы неитцыхуа: «Инчкаса?!» – хәа.

Ақкәынцәа хәычкәа крурала рхы фырхырц ртахы-зшәа, уаха рыбла ааитцымхзо, рус фәхтцәеи дарей рыпсы еилаханы, затцаaira иалашыфкуа, хахәы-ртцәиаа аусура иафын, рнапы ласкәеи рус хьантәи амца рфәытцыдды ицо...

Исгәалашәоит: хара хгәылак дыкан Хәыхәыт хәа Сақаниак. Сара ашкол ахь санцоз, санаауаз саатгы-ланы абри ауаф ирашәашьа сахәапшуан. Анацъалбе-ит, аус шпеиуаз, уаха ихы даамфәахазакәа, иус ада ак-гы ибомызт уи данафыз. Баша иаурхәахуа: алеипш акыруы – ах еипш акрыф хәа?!

Арирахьтәи афнафы аматцуфцхәыс дааины аф-неилыргара далагахьеит. Уи убас асаркыакәа лры-цкәоит, жәантә днаскъаны дахәапшуеит. Ашәвазкәа, хыхыгы цқаагы убас ацаха цәааккәа рхылышье-ит, еитархылышьеит. Адашьяма убас ацәа ахылху-еит... Сара уи бзианы игәастахьеит хәхыыкоу афны еилзырго аматцуфцхәыс Мекбули лкынгы. Ари-акара ацкыара зыфноу афынкәа, хәарас иатахузеи ушьатцәа адәахы иааныжны урыфналацәап!..

Сара есышьыжь иахатәи хәипыларакәа ирызк-ны антцамтакәа кастоит. Иахья ашьыбжышьытахь

Адапазарка хдэықэлоит. Ари ақалақь Апсны ибзианы азбахэ рахахьеит. Акэеи иареи «еишьцэас» икаибатцеит. Иагықалақь пшзоуп аиашазы. Сара аракатэи апсуаа рғапхьа ақэгылара мыщхэы итақпхықэраны исыпхьазон, избанзар, акы: арака апсуаа рацэафуп, фбагы: издыруеи сыздыруеи ара иаха икоуп.

Стампылка хара уаха ххынхэзомызт. Уаантэи Сарц иаауаз автобус аблетқэа хапшэма игахьан, хыхьакэтэозгы Дфүзцъа акэын. Хара заа хыхьцоз хамфа акыр ихаркьяфун. Хаматэакэа хаманы хандэықэла, Бату хэыцы рацэак апсышэала хашзымеицэажэозгы, илабжышкэа хаддыланы дахгэыдхахало далагеит. Фымш рышьтахь ангы цэгы Дфүзцъа ханаскьагаразы инеираны ишыказгы, ахэычкэа реипш дхэхьтэыуан хапшэмапхэыс Семихагы.

Адапазар апсуааи азыхэкэеи убаскак ирацэафны еизеит, аидгыла «Кавказ» зыфназ афны иамкыкэа, чараурта зал дук рымазаап, убри ашка ииасуеит. Харт ари аицылара мацк хгаханы хнеит. Хшааз анрылархэа, зегы ршьапы икэгыланы рнапеинкьара ианалага, Атаи Цэышбеи сареи уара уца, сара сца хэа ашэ акны ишеимтцахкуаз, атыхэтэан, Гоголь ифырхацэа Чичикови Манилови реипш, хайцдэықэлан, хфыцъегь ашэ хкылеибарханы цэгьацсышьала хайцыфналеит. Сара, дсасуп, Апснынтэи дааит хэа, абырсаатк саамтцдааны, снаган аихабацэа снарыладыртэеит. Абар, ибзианы издыруа ауаа нагакэа: Орхан Шамба, Цьамал Чкэания, Цьамал Харания...

Ажэа ансырта, асцена саакэгыланы саарылапшит.

Ассир утахызар! Аа, Апсуа телехэапшра акынтэи Амиран Гамгиа хтыхра дахьяфун, абар апсуа университет акнытэ Цьулета Адлеипча лфызцэеи лареи ахьейдтэалоу, абар Очамчыраа рызгабцэа... Аскатэи ауаа Апснынтэи ианубалак, уаргы зынза даеакала укалоит. Нас, ажэа аман Апоезиа.

Хэышәфык ирзынапшуа ауаа ахтәаз, азал зегы снапакны иааганы исырзырыфуан сара, исырзырыфуан ыцфа затфык рыда. Урт Кандид Тарбеи ари апшәмапхәыси ракәын. Қытак еицалтцит, еицрызхаит, рқәыпшрагы еицырхыргеит. Уажәы, ишымгәыгзоз Тырқәтәыла ианеикәшәа, рызхара рзеибыхәомызт...

Ауха, аицылара ашьтахь, ачыс-еишәа ҳахбахатәаз, сасгы-пшәымагы хәаас ирымаз акакәын... Иацы Стампыл дыршыит акрызкыз апсуа хатца нага Имдат Ашәба. Уи идәкәан акны пшьфык акәырджәа икәшеит. Ишыцәгыарахоз аниба, ыцфа ихәит, руазык ахәышәтәыртафы дахьнаргаз, адырфәены дыпсит, рхәеит. Аха егырт афыцфа, уи имч дмырхакәа ихы хыртәеит... иара убри еипштәкәа ргәы иалан иахәа икалаз даеа хтыскгы. Хфык апсуаа, ишыкалаз здырхуада, анаркотикатә мафия иалагаланы иддыркын, дара атырқәцәа рхатакәа бналаны ицеит, рхәеит. Ани акыр еитцаргәгәаны иаман аухатәи ҳапшәмацәа.

Амал мыжда шака бзиара амоу акара, ацәгыарагы ацуп.

– Уаха ҳара Адапазараа Дфузцфа ҳдо цыыршьоит. Дфузцфаа Адапазар ҳаанхеит хәоуп ишырдыруа, – җа-аитит апшәмацәа апсшәа рахәаны, имашына аҗанынаирха Атаи Цәышба, – аха ҳара зынза даеацфара ҳдоит.

Асаат акахы аусура иалагахьан. Ахәаанхытцтәи амфангага машынакәа рыда акгы ҳдыломызт. Җапшәма и-«Краислер» аеитцыхзаны ицон.

– Икан, рхәеит, ыцфа айгәылацәа, – амфә еитцхәа ду аркбаҗга аҗааирхеит Атаи, апскы дахбаҗатәоу даеа зныкгы иеаарманшәаланы. – Урт афыцфагы амал азын рыцсы цәгәан. Уахык ишхәара иказ реанкәа ахкаара интатцаны ицазаап. Адырфәены руазы шаанза дгыланы днеизар, аеанкәа афбагы аетцаракәа рытқакәашо ирытдоуп. Днарыдгыланы цкәа дрыхәапшызар, иара иеан иатдоу җапсуп,

игэыла итэы иатцоу ҕабоуп. Даанапшы-аапшит, аха макыана алашарагы цкыа адэы икэымлацыт, игэылагы ицэапсымтан. Нас, ашышыхэа днеины аетцаракэа ааитынпсахланы ранацэа инарытцейтеит. Иара итэы аеаба атцакэашо иманы аоныка иҕагыааихеит. Убри инаркны ажэлэр ркны иагыаанхеит: ашыжы игылаз ҕан ҕаба атцаикит хэа...

Хапшэма ари ажэабжы зцэыригаз аилкаара рацэак иуадафмызт уажэы. Хмашыына затцаaira ифадараны ицон. Ашамтаз, асаат цшыба рзы ашхарбжыара асасаairта ссир «Болу кору отель» акны ханкылсит. Асаат жэеизанза хацэоит хэа ааибыхэаны, досу хномеркэа рышка хцеит. Аха жэеизанза ицэоз дабакахыз, ханҕыхац асаат быжыба рзы хаапшит. Еимсҕахэара асы ауны ишытан. Уахынапшаапшлакгы шыхаран. Хотель афнутцка пхатцэыпхатцэуа шыжыхыа хадтэалан. Атаи дцэажэон: – Апсны, сара излазбаз ала, апсуаа иаха анхгылара-аахгылара бзиа ирбоит, иаха аматцуракэа ирышытоуп. Изыргам, аха акаазышытуа атыпцкэа рыкны аус зу егырт амилацкэа роуп. Акыр улуршарц азыхэан – акрукызароуп. Амалырхашыа татэуп...

– Атаи, Апсны дэкыанк аауртыр, абра итужыуа уаалытц еимтэаны акэын ишыргоз! – ицэажэара аамфыхызгоит сара.

– Ус шакэу саргы агэра ганы сыкоуп, аха уи ахатыцан заагара сылшо акы затцэык ауп: абна. Апсны абна уалакысыртэ иказар удыруеит, ихыршыаахьеит.

Ритцей Ауадхареи иреипшу атып ссиркэа хазхара иахзымбо хцоит. Сабшалеи мейшалеи зынгы-пхынгы арахь апсшыарахэа ауаа рацэафны иауазаап. Инеиааиуеит, рыбаф дыртцэуеит, ашэафақэа ирыкэтэоит. Абар азиа ссир Абант. Ритца ахатапсата. Акы затцэык излеипшым: Ритца ашыхақэа аҕыкэыршоуп, Абант – абна. Амфачаца акэыршаны иахчынгоуп. Сара абрака рацхыаза атыркэа иеы сақэтэе-

«...Ажъа сеихсны ашыапы цыстдэит, алымха-гы ҫеҫыстдэит!..» «Уанацьялбеит, ас мыцхэашья убахьоума, ашыапы абакоу, алымха абакоу?» Аха егы иеатцамырхакэа: «Ашытахьтэи ашыапала алымха шабыгуаз санеихс, уаха ишцакалоз, ураа?!»

«...Ашэуа цхэыс азы дагон, лыпшэма ишыапы ба-азар хэа дшэаны ахахэкэа днарыкэцало-аарыкэцало длываоуазаарын; «Аггаракны бзамтдыр бзиоуп, мап анакэха, цыанат акны саннеиуа, хымцада, бысцым-лакэа бымун!..»

Астол архиара иафын. Апшэмапцхэыс лнапкэа ҫенахэо, ахэыкатцартакынтэи афатэ лыманы дша-аиуаз, хыхьтэаз азал акны лхатца дшыонагылаз анылба, лышьтахька днаскьяны дааипеипшит. Еиццэырымтцит урт аихабацэа рҫапхья. Хадсуа ла-мыс рыцха! Ех, уи арака пату акэтцаны ишырыхьчо еипш, иахзызаауазтгы рхатэы бызшэа?! Хакэ-шаны астол хаахатэит. Сара, ишызымуаз, мчыла снаган ахафы инасыдырбеит, асас итыц абраауп хэа насахэаны. Нас: – Цссымилах! – хэа зеггы рыхэкэа рнапы наддырkit. Рапхья зыфара халагазгы асаан гэаоакэа рыла ихамцагылаз ачобра ауп. Уи аурыс борши асуци иреипшымызт, ихаан. Ара зегынцья-ра ача – амгьал хэа ауп ишашьтоу. Хастол агэтэ иркьякьяны, хэызбала ирсса-рссаны саан кьякья дук ала икэгылан абыста. Амала, уи ара даара ибагьяны ируеит. Акэыд, акапустартцэы. Каканлыхла акэте-итцачаца (амала абаоқэа алхны), ашэ, ахыртцэы. Нас ахаа, ахаа, ахаа... Тыркэтэыла ачыс-хаа даараза пату акэыртцоит, унацэахы адуфаларатэггы икартцоит...

Крыфан ханалга: «Уара ихэа, сара ихэа!» – хэа инеиҫапшы-ааиҫапшит. Нас агэтаны итэаз бы-ргк иеаармазеины, инапаштцакэа ргэафаны аоада ианыоаирха, зегь убас аакартцан, ҫырхэала итца-ны имаз акы дналагеит. Уи хэбака минут дапхьон. Атцыхэтэан исыдтэалаз Қьамал Тапшь-ица схы наикэыскит: «Иаанагозеи абри иххэаз?» «Аллах уах-зылцха. Еибашья хамцын икэумгалан! Хчамоахэ

умырзын! – иарггы уи бзианы ишидыруз сирбарц итахызшәа даҕын, даҕын.

Сара, иагъа схәарггы, ауха абра ақәгылара сықәшәоит хәа сыҕамызт. Абыргцәа азин аныкартца, хәычггы-дуггы, тацаггы-тыцъхаггы еикәшаны иааины иаатәеит. Изакароузеи ухәарауазеи ма Маршьан Сальман изал ду. Уаха арака итәан Дәузцъа ақалақь ағтәи абыргцәа бзиақәа, арцарцәеи атыпхацәеи иамкуа-иамшьтуа, аҕақ-аҕақ хәа ацсышәацқьала ицәажәоз ауаа рацәафны. Уажәшьта, дара рхәашьа, ажәеикәыршәала хбызшәа архәмарра ауалцшьа сара сакәын...

Адырфаены ашьжымтан хамгылацкәан, ашә аартны дааины дааххагылеит тахмада цшзакы, ахышь еипш иблақәа тыцхо, илабашьа кны.

– Баба, иаха сахъымааз сәтоумтцан. Шәша-аз сахәит. Смыцәазакәаггы иаасыршеит... Ацсны рыцха... –ибжы тыстысыуа ацәажәара даҕын уи. Сара ари абырг сахъихәацшуаз дааины сыбла даахгылеит Бабиа Кәыта. Ихатацсәта, цәажәашьала, цшра-сахьала. Бабиа Кәыта дышхәычзас амхацгырра даганы дааргахьан. Сара уи ибзианы дысгәалашәоит. Уажәы хәаа дус исымоу тынч уи днартәаны сахъимыҕцәажәаз ауп. Ауафы ихагамта дантагылоу – игәыграггы хароуп-тәа!

– Дад, сара цшьынәажәи фба шықәса схытцүеит, – даҕын ибжы шытыстысыц итыстысыуа Наазир Хышба, – саб Басиат ихъын, уи иаб Лыпыт ихъын, уи иаб Къагәа. Убри иоуп абрахъ иаазгазггы. Сара арака сынхоит, ақытағгы анхара бзиа сымоуп. Исыхшаз ыкоуп. Знапггы ахы ацссо хәа исышьтагәышьан. Унарытцацшыр ухылца ухшәаратәы, тәымыцда жәафа цъаама катцаны атырқәа истеит. Азы-мшынқәа ирхыстцаз ацхақәа хыцхьазара рымазам.

– Иахъа, урт уцхақәа акы еипшым. Цха дук катцатәуп рхәар, напы узаркрызу? – схы наикәыскит сара.

Иаргы, уи зызхэоу аадырны, луанытэ даакэып-сычхан, абастгы җааитүеит:

– Пшынҗажэи хэба шықәса шысхытцуагы, макыана сығәгэоуп. Ацсни Тырқәтәyleи еимаздо ацха қататәхозар, хымпада сара напы асыркуеит. Нас... Аха уи схәеит хәа, ас еипш икоу ахытәы цха ауафы ипсынттрагы ароуеит, дад!..

Хавтобус ааины игылахъан. Хыпхъазара рацәала хааскьазгоз зегъы уи ианакәша – иқалаз рзымдырит. Цақа хаматәқәа наганы итартцеит, хыхь ихәнаны хтыпқәа ылырхит. Семиха автобус итаз дрыхәеит: абарт атырқә бызшәа рыздырзом, шәысзырхылапш, абаапсы хәа! Урт зегъы хаймакны акәын амған цъара акы аахагхар хәа ишаххызыаауазгы. Уи даеа зцаароуп.

Аипыттра. Шақа ихъантоузеи, анацъалбеит?! Атырқәцәа рыпсы мыргаго игыланы иахзыпшуан. Итәыуан зегъы. Жәохә-мшы хәрқәарах-қәаратцо хазмаз хәпшәма пхәыс, Кәазпқа Семиха, днаскъаны аитцакыызкызра дафын.

– Иа-а, Аллаҳ сухәоит, Ацсны сумырбакәа сумшың, абаапсы! – даеа зныкгы сааигәыдиргәгәалеит Наазир Хышба, ипхара ахәтак сара инасытаны.

Бату хәычы хашцатәкьоз агәра анига, икаитцара изымдыруа, днеины иан длыдгъежылон.

Хавтобус архәара иатцәахаанза, игыланы иахзыпшуан зегъы. Урт, цхъақа такәы инарылтны иаапшуан пшынҗажэи фба шықәса зхытцуа Наазир Хышбеи аашықәса зхытцуа Бату Цәышбеи.

«Ацсны снейны сыпсыр – хымпада цъанатсцон!..» – ихәеит атахмада.

Ахәычы иихәозеишь, анацъалбеит?

Декабр, 1990

Стампыл – Ақәа

АШҔА ЗҒЫТЦУАЗ АМШҚА

1992 шықса

Август 14. Иахъа хәашоуп. Иацы аматцуракны срымтдын, хымш инеипынкыланы аоны аус зурц сгәы итоуп. Хәышықса раахыс сзыргәтеиуаз ажәабжь неитдых, уажәшъта ақъаад ашқа ииазымгар ада псыхәа сывамкәа, снейны систол снахатәеит. Снапы насыркуан аамтазы, еишътаххы ақәкәахәа ахысыбжькәа геит, абжьы гәйтшъаагагы ағаанахеит:

– Ақыртқәа хәқәлеит, ақыртқәа!..

Сыццакны адәахы сындәылкәеит: еилафынтуан зегъы, иахъоз рхаштны, ирурагы иақәшәомызт. Ацкәынцәа рмашына ласқәа ирықәтәан, ахыкәала-ақәа реипш нақ-аақ еивыкьон, цюукы алада ицон, цюукы ааада, ихәхәаны акы еибырхәон.

Ажәжәахәа сәааибытаны, ашырхәа сналбааит. Иаасымпыхәашәаз машынак сынталан, ақалақь агәахы хәынахәеит. Итәтәазгы еибырхәоз уи-акәын:

– Иахъа ашамтазы, ир иманы, бцъарла деикәных, дтанк мацараха аға Ақәа даалагылеит. Ицъашъатәуп, уаха азәы димбазакәа...

Лакоба иулица хашнеиуаз, ацсуа школ хәхънавшәаз, иара уа хәаныркылеит. Амашына дукәа рыла амәа кын. Нақ еибашъран: аиғәахысыбжькәагы ааипымкьазо игон...

Август 15. Ақалақь халаланы хдоит. Иаагәоутаратәы ауаа мацхеит. Еихагы имачуп ақыртқәа, реипхъаркит. Дара иубогы, уанзеипш рыбжьы рдуны ишцәажәоз акәымкәа, иныцакны акы еибырхәоит. Иацы хәхъааныркылаз, иахъа иаадыруз милициауафык дгылан, хәуишътын – хәынахәеит. Иахъеиғәахысуаз аабаратәы бзиа хнарзааигәахеит. Ацқа Кацшъы анафс, арратә санаториа итагылоу, жәафаны еихагылоу аоны акынтәи дхысуан аға. Хара

хтәкәа, ашәкәы магазин «Нартаа» аафыс акәакь акны афынкәа ирывагыланы атак картон. Ааскәа игылан напышәашәала ҳақкәынцәа иргаз атанкгы. Снеины снадгылеит. Уи уажәы нақ ахы рханы ахысразы имазеины ицшын. Аварафәытдәкьа ишьтан ахқәаггы. Каах, изакарақәоузеи, анаңьалбеит!.. Настха имашьына дадгыланы рациала афьтра дафын Гиви Агрба: «Мыркәыла! Мыркәыла!» – ҳәа. Виктор Какалиа Ткәарчал дцаны дшықаз аға данхақәла, дзыпсахуаз иара иакәын. Снеины снаидгылан, имахәар ааскит, иара даахьацшны абриоуп исеихәазаз:

– Ахәычы ианггы иарггы ақытахь идәықәыстцеит, урцәымшәан!..

«...Смаҭа хәычы, уабду дукәыхшоуп!» – сгәы интысхәан, саакәгьежьны сәаасхеит.

Нақ-аак аиҭахысра цон. Хшааиуаз гәыцфых ҳаарывагылеит. Никәала Чкәан ацәажәара дафын: «...Иахьа ашьыжь сан ател дасит, ихәеит салдатк, уара убрахь еипхьытта ар цозшәа збон, ихәкәымлазааит, лхәеит. Сметалолом аашьтыхны сааит, ихәеит иарггы. Аға дышхақәлаз збаз Охәреитәи атакәажә лоуп...»

...Сыоны кажьны сышпацои ҳәа дшыхәхәоз, иахьа Амра лхәыцқәаггы ларггы аайдкыланы, Ацандарака зтаацәа зманы ицоз сгәыла Гьаргь Хәатышь истан, Афонка идәықәыстцеит.

Август 16. Игор Тыжәба иаха тхьыбжьон араион ҭыц акынтәи аоны ҳааигеит. Хәхьынхоз дазааигәахо даналага, имашьына ааникылеит, уаха сызцом, уахь ишәартоуп ҳәа. Дхынхәны дышнеиуаз ақыртқәа дааныркылан, иабцъар мацараха инеины имашьына инталеит, уоныка хға ҳәа. Аоны иахьааиз «алимонкақәа» фба астол иқәзаарын, иаашьтыхны ршәырақәа интарцан, равтоматқәа аарыкәныхны акәкәахәа ионахысуа мацара, афьцнхафы рыцха, ицбабаа зеггы анышә инартеит. Анцәа ицышыоуп иара ихата дахьеикәхаз!..

Адырфаны ацэылашамтазы дааит Игор имашына дакэтэаны: ар аауеит, Аќа шэалызгоит, зегы еиханы Гэдоутаќа ацара иафуп, шэаала хэа. Аха Адеи сареи ихамуит. Фатима Тэыцпца, сан-хэыпца лыпца, мчылатцэќа амашына дтахцеит. Уи, рыцца, сынтэа фынтэын ауниверситет аталаразы аекзаменќа лтиуазижьтеи. «Аекзаменќа хэба-хэба хэа ианыстии, акы ишазхэаз мфашьо?» – лыгелзе-иќэкуамызт лара.

Август 17. Иахбак ауаа рацэа еилафынтуеит. Хгэылацэа ақыртќа хэычы-хэычла ахыпхыакра иафуп. Харт апсацэа ххы ааидахкылан, араќа ишэартуоп, Араион Ғыц хцаразы хазбеит, уахь аѓа дзымнеиуа цыушыап. Бзиа хнаскыханы, Екатерина Бебиапца даахцылеит лапарат кны.

– Фажэак раќара ухэар стахуп, аѓа ихаќэлаз изкны! – абырсаатќ лмикрофонгы ааитцыхны ина-сфалкит.

– Аа, Никэала Кэытцниа дахыќоу, уи ирхэа! – иналыдыстцеит сара.

– Мамоу, Никэала Кэытцниа фымш рапца дыќэ-сыргылахеит!

Исхэоугы рацэак исфамшэо, акы сфыназыскуан аамтазы, аууы рыхга ахаирпланќа ааххалеит. Азы иаѓо дыччоит хэа, хќатеиах цтэо хнеибарфит зегы. Зегь акоуп ари а-Бебиапца лмикрофон сфакны илкуп, хафны хахыцо.

– Апсуа жэлар, аѓа хэымга дхаќэлеит, аха акы шэацэымшэан... – сажэаќа еинымаалазо акы сфыназыскит.

– Иара ихата дыфны дабацои хэа бизтцааи, иара ихата! – иќатеиах цтэо инахашыталеит атэылатцара бзиа збо Никэала Кэытцниа.

Аибашыга вертолиотќа реыларќэзаны иша-аиуаз, иќартцарызеишьхэагы сшыцшуаз, убас хым-цаќэак хэа рфаадырхеит, ихэхэхэхэаза еишьта-

ланы, амца рыцрыдда... Ауниверсам анафыс, хара
хтэкэа амфа кны иахыгыз иакэкны...

Сфызцэеи сареи хшэаны хайцэкэалеит. Сара
сапхьатэкэа ажра сыетасыжыит. Санаапш лагра
дуки сареи хаиваиан...

Ахаирпланкэа хачкэынцэа иахырылахысыз, Бас-
лахэтэ Берулаа чкэынак ихы ихнацкэааит, рхэеит.

Август 18. Ашарпаз афны даафнаххит хамахэ
Алим Агрба. Иавтомат ныкэаиргылан, сатамзааит,
аха мацк иадамхаргыы сылацэа ааихыышыр ста-
хуп, ихэан, ацэара иеыназикит.

– Уара, ари архысыа удыруама? – автомат снапы
накэыскит сара сацэшэа-цэыпсуа.

– Исдырбеит, – ихэагэышыеит иаргыы ахаан
ачакытэкэа зымкыц ахэычы.

– Абра иахыкыдгылоу кыр канатцарушь, сангара?

– Мамоу, ацапха аркуп хэа сыкоуп... – дааччеит уи
ацэара иеазкуа. Аха илацэа мтаацкэа ахысыбжэкэа
аагеит, дагыадэылкэеит.

Хафны атызкэа рыерывакуа, апсуа чкэынцэа
ахысра иафын.

– Алим, арахь ухал уршыеит, арахь! – икэфылтит
ианхэа кадыць дындэылтцны.

– Быршыеит, наф быфнал! – хэа дыхэхэеит иара.

Хафны анафыстэи ахыбрахьтэ, хагацэа адырра
шритоз, дыкны длалбааргеит адауапшь иафызаз,
кыртуак, мафэхэарафахыс акгы ишэзамкэа.

– Гарри Ахэба-а! – ишимчыз дыхэхэаны фажэ
затцэык ихэеит, иаанагоз сыздыруам. Ус, машынак
аарыдыххылан, дынтарцаланы дыргеит.

Афыв-сывхэа ахкэа шэышэуа ихавыкэкэон, харт
аценцэыркэа хакхэа ркылырхэхэаны хапшуеит. Ус,
хаибашьцэа фыцэа аакылсын:

– Афны ташэырцэыроуп, хафналаны арахьынтэи
ххысуеит, агацэа абар-абар акалакь иалалоит, шэла-
сы! – рхэеит.

Агэылацэа зегы хайманы Араион ҕыц ашка хэынаҕеит. Сулико Тыжэба иахь имҕахызгеит сара. Хыхыһналос Москвантэ адырратара цон, телехэапшрала. Ацсны атагылазаашыа иалацэажэеит. Уи ианалга, сара хгэыла абырзен Самоладас схы найкэыскит:

– Томас Христофор-ица, уара Бырзентэыла ахақэйттэра инаркны акыр цыа убахьеит, хабакыл-сри, угэы иаанагозеи?

– Икоу шэымбои, шэара шэмацуп, шэыгерышэтар еигуп, мап анакэха, зегь шэындыртцэоит... – ихэеит иара блала хааимданы.

Харт акы ахэаха хэхымзакэа, апшэма ашырхэа дфатцкыан, абасгы ҕааитит:

– Шэара шэҕацхыа сара сатамзааит, – зегы да-ахалапшит, нас ицэажэоз ишка: – Даргы уаргы шэан... – хэа дналаган, абырзен рыцха атакар анижэитца, ататын сахоит хэа дындэылтцын, есс, даманы ылықэхэаша ицеит...

Август 19. Ақыртуа экстремист, хгэыла Жора Мо-сизе икквартира иҕнахаит иацтэи ахкэа руақы. Залгы, крыфартагы, шыталартагы – саангы тцэы-цагы акы аанмыжкэа ахысса тыцкэа иддыргеит. Шевардназегы Арзынбагы еидкыланы лнапкэа еихышыны илшэиуан апшэмацхэыс Леила.

Ичырчыруа мыцхэы ацэажэара бзиа збоз хгэыла хэычыкгы, рыфны ахкэа аныҕнаха – дҕахахеит.

Ашыжымтан Пац Апбеи сареи хайманы, хархэта амҕа кны иахыгылаз ашка хэынаххеит. Хачкэын-цэа аилыхара иаҕын, рымцаны хнарышьтуамызт, уажэы-уашытан аҕа ақалақ далалоит хэа ргэыреан-ны. Икахтдалак рааигэара хнеит. Иацтэи ахаирплан хкэа зхы зыхнацкыаз ачкэын ишыа кашын. Ақалақ ашка ицоз ар рмашына Вилис апхыатцэкыа дақэ-гылан Абзагэ Гэыргэлиа, ифызцэа дрылыцыцаауа. Уи ихылацшразы иахэшыа ду Дина Гэыргэлиацха, ахаан илшэылымтцаңыз амедединатэ ехэшыа лфор-

ма зышәтцаны ҳархәта ирылалаз, уажәы акы иахәара дафын... Ус, «Воздух!» хәа азәы ихәхәабжә геит. Q-вертолиотк рәыларкәзаны иааиуан. Рәырыц-сақьарц еихеит зегғы. Итдыббны ицоз сгәылагғы аарла сылапш наихъзеит: «Ҳабацари Пач, ҳабацари?» – снаишьтахәхәеит сара. «Уара уахъцо акәым, са схахъызгара сыздыруам!» – насатеикит уи. Сара сгәыла астәкәа ашьамхы иртцысуеит хәа сыкәмызт.

Аға итанккәа, ир, ихәирпланкәа ақалақь рымехәкуа рәаархеит. Ҳара ҳаибашьцәа хьатцыр акәхеит. Ҳарт зегғы акондитертә фабрика атқақа ҳатдалеит. Уаа-шәфык инареиханы. Игәыткәа-цсыткәа, азәи-азәи меицәажәазо. Ари афны икоу дтәаны атәыуара дшафыз, Тали Какалиа дналхагыланы лыргәыбзыгра дналагеит. Дыпхәыскәышми, рыцқа! Урт, аабыкәа ахәсақәа акы нарыбжьархәо мацара, рыгәқәа еибарчыданы икан. Аибашьра кәдыць, иканатқәөзеи ухәарауазеи!.. Арақа дтәан уи лхатца Жора Какалиагғы. Аинфаркт ашьтахь, фыц ахәшәтәырта даатытцны. Ауаа ахауа рызхомызт, ахәычкәа цъара изтәомызт, амла иакуан... Уажәы-уажәы ҳаикәлымхаха ҳаазырфуан, ихәхауаз танкбжьызу ҳаирпланбжьызу аилкаара хтахны. Милатысгғы икәмыдаз: дара ақырткәа инадыркны, аха азәы ибжьы рыгәғәаны дцәажәо дубомызт.

Хсаатк инарзынацшуа иаатцуаны, итынчрахазшәа аабеит, агәарпгғы дааталеит, имч хозар апсуаа зегғы ашәымтак ала Апсны ианызхуа, хгәыла Бесик Сицинава: сара сахънеиуазаалакғы атынчра ахәыхәырпыруа иназгоит хәа, ичабра шкәакәа шытххны икьо.

Азартрашә анаатлак, азарақәа шжәыло еипш, ахәычкәа еижәыланы рәаархеит...

Апсуа еибашьцәа рыцқақәа азәы ихабар ыкәмызт. Ладагғы-ҫадагғы рзеипшны, ибжьымацараха ақалақь иалаланы ицон атанккәа, алахәақәа

реипш еикэатцэа-еикэатцэаза, хагацэа рыкэтэаны, а́кэ́аа́хэа ихысуа...

Август 20. Иахьа асаат жэаба реипш аус ауан, хафны апхьа, хацкэынцэа амфа кны ахыгэгэарта ахьы́картаз апхьа инагылан, ага итанк ахысра иа-лагеит, абыжыгы оумашэакэа и́кан аиашазын. Адеи сареи хшэаны ца́ка хтэеит. Акыраамтагы ихысуан, иаанагозгы: «Хара хааит!» – хэа акэхарын...

Адырфаены ашьжымтан хафны а́фапхьа акули-нартэ цареиурта азнатцэ́а ар шы́оназ аабейт.

Ател дысзасит Ражден Гэымба:

– Платон шэышца́какэоу?

– Ха́кага́ышьоуп макъана...

– Шэеибгоума зегы?

– Хаибгоуп.

– Аат, шэымшэан! Ишыдыдуа кэа ауам!..

Абри ителасра акы иазхэамкэа каларым. Хэара-да!

Дук мыртдыкэа, х́ха́кны инхо Датэ Чаава, гэыцфык хагацэа еикэных драцгыланы ахалара дафын. Уи еснагь, сара сгэы цижеарацы, абарта дыкэгыланы, ихата иацитцаз ашэабаапсык ихэалон, ажэакэас иа-лазгы хэоузатцэ́ык акэын: «... Ари акыртуа дгы-ыыл...»

Ашьыбжышы́тахь, х́гэ́ыла цкэ́ын Сократ Самола-дас даины сындэыли́цхейт: – И́коузеи, ура?

– Аморг а́кны апсцэа рацэаны иааргеит...

– Нас? – снейлыуаа сцеит сара, Ражден Гэымба ителасрагы аасгэалашэит.

– Алим шиакэмыз аадырит, аха иашьа Даур иакэ-зар калап...

Ада сышы́тахьтцэ́а дгыламзи, дыхэ́хэо афны даафналейт. Х́гэ́ыла цкэ́ын Адамыр Апба уи инапы днаныстан, сыццакны сындэылкэ́ейт.

Адамыр иашьа, Астамыр Апба Апсны Иреихазоу Асовет а́кны аус иуеит. Аибашьра ианалага автомат шы́тихит. Иан Магнолиа уажэы апсцэа ааргеит хэа

анлаха, дыфны дахънеиз лычкэын длымбеит, аха Даур Агрба дылбеит. Уи лоуп хгэыла абырзен хэычгы дзырфыз.

Сара аморг сазааигэахо саналага – атдысра салагеит. Оумакала исцэымгуп ацсы ифеацшра. Бзиа избо дызустада, аха... Саб рыцха ида азэгы сифамцшзац. Аморг айхабы Шоҭа Гэыртцаиени Гиви Агрбеи еигэылацэоуп, рхэыцкэа еицрызхаит, аха уигы дизымдырит...

– Сзыфналом! – схэеит ашэ саннадгыла сара.

– Умшэан! – ихэан, снапы кны ифэинеихеит иара.

– Аат, ухатцазамзаап, уара абаа!.. – хэа лфэ иташэоз сыкэхэацэо Магнолиа санлыргэаа, ахақым иикыз снапы ааимжэаны, ашырхэа сфынасхеит.

Ашэ аартны хныфналеит. Хағоу иибаша! Акэтағцэа илкэкэааны ихэааз ххэыцкэа рыцхақэа, еилажны ахтыц иаганы, ашья иаганы, агэам рыфыхыны. Азэы ихы абжа амхын, егы икыркы инаркны лахьхынза уиграцшуан, знапы фыхыз, зшыапы фамыз, зхы зхагыламыз... Ххэыцкэа рыцхақэа!..

Сара сзызнаргаз дрыцқаны астал дыкэыртцахьан. Мап, Даур Агрба иакэзамызт уи, аха Алим диеицшызшэа збеит... Алим – мап рхэеит зегы. Излеифыудыраауазеи ххэычы кэдыцькэа, зегы, уажэы имодахаз атыркэ блуза гракэа ршэуп, айқэа тбаакэа рышыоуп, аимаа ласқэа рышыоуп...

Хахьяадэылтцыз ифаххыкны еикэырццакны ифаххысааит. Ахақым Шоҭа Гэыртцкиа аахьхынза хааскыаганы хауижьит.

Август 21. Ашьжымтан аморг акынтэи дааит амедединатэ ехэшьа – Кэытцниацхак. Уи ихалхэеит иацы иааргаз ацсэа дышрылацшуаз, Сергеи Кэытцниа ипа дшылбаз. Саргы дызбеит уи иацы, ачкэынгы ибзианы дыздыруан, аха ара уафы дудырратэы дыкамызт. Ашья даганы, ихы абжа амхны, фыцха астал дахьыкэжыыз сихагылан, аха еитасхэоит: уи сара дыздырратэы дыкамызт. Иахья ари а-Кэытц-

ниапҗа дрыцканы данаакэылтца, дзуымдыруази – Руслан Кэйтцниа. Сергеи рыцҗа, иажэымтыҗеҗа, ицазатцэы... Иан Рима Цыапуапҗа – митэы ззыкалаз... Адеи Никэала Кэйтцнией уахь ицеит. Дук мыртцкэа иагьааит иара иоуп хэа. Ада уи иан ател дылзасит: «Апсцэа рацэафны иааргеит. Гиви Агрба ишкҗа сзамысит. Валери Кэыраскэуарагы адырра сызит. Баргы бааи!» – хэа. Аха Акэа ацентр акнытэ ахэшэтэырта акынза ус аара мариам. Харт фапхьа аморг ашкҗа хцеит. Сеитарыхэапшит иацтэи апсцэа. Нанхэа ашоураха – рыффы укэнаргылом, архышэашэага аус аузом.

Ус, дааит Сергеи Кэйтцниа имахэ, ақыртуа гвардееццэа ицны. Ада уи дылдыруазаарын, длыманы дыфналеит. «Иара иоуп...» – ихэагэышыеит.

Очамчырантэи сымахэыла ател дасит. Арак зынза амца акны икоуп, ихэеит.

Атанккэа, атанккэа, атанккэа. Ирхагылоу ақыртуа бираккэа шэыршэыруеит, ирыкэтэоу агацэа лахэара руеит.

Август 22. Уахгы-еынгы инейцынкыланы акэкаэхэа ихысуеит хэагацэа. Атанккэа рыла алада ицоит, афада ицоит. Ишыртаху ақалакы иалоуп. Хара хандэылхэхэара шэартахо иалагеит. Ана апсыуак дыршыит, ара апсыуак дызит, ана апсыуа пхэызбак амш лыларгеит, рхэоит.

Борис Тыжэба есикаитцалакгы, Гэымста ацҗа дыкэсны, Гэдоутака дцеит, агазет атыжырагы далагеит. Усзуфцэасгы макьаназын имазоу Владимир Чуази Рамиз Барцыци роуп.

Убри ацҗа дыкэсны лычкэын ишкҗа дцеит Светла-на Кэйтцниагы. Уи аредакцияфы аусура далагеит.

Хгэылацэа хатцей-пхэыси Пачи Магнолией Апбакэа хагаханы афны ифоноуп, рычкэын ихабарк рыздырзом. Гэдоутака ателасра иаха-иаха иуадафхоит.

Хамахэ, Хымца Аргэын икны ханнейуаз, иатэахамбазоз ауапс пхэыс Зелина Шацкаиа лоуп

цсыс иаххоу: Амра лутра а́кынтэи апоидори, рбах-ча а́кынтэи ажы алахаи ҕыхны иахзаалгеит, зегы ирыцку ачахы нарыдкыланы. Ача аиоуразын тхыб-жьон игыланы ицозаап... Хара хазцазомызт, хпа-спорткэа ирыхэапшуеит...

Снатэаны, аоны азэгы дшы́кам шыздыруазгы, уаанза ишы́кастдалоз еипш, смата́цаа ател сырзасит. Рацхэа Анри Аргэын иахь, нас – Саид Агрба иш́ка. Азэгы ишы́тихзомызт. Иза́кэытэ насы́пцаарызеи исымаз, ана́цбалбеит, урт а́чцахэа дарей сарей тел-ла ханеи́цаажэоз. Схы сымагэ́ыхьхэа снатэан, илеи-матэаны ахэса реипш стэ́ыуеит...

Август 23. Ашы́жымтан амш еихашы́шы иа-апшит. Хна́фыстэ́кьэа и́каз амагазин атанк нагэ́ы-дыртан, асаркэа еизада дукэа кэ́ыбаса иргеит. Уи апсыуак ишитэ́ыз аилкаара ра́цаак ахдмыртэ́еит, хэарас иа́тахузеи! А́дсуаа неины, харантэи игыла-ны иахэ́апшуан, рылабжышкэа рыба ихгыланы. Аты́пантэи а́кырткэа оналаны, а́хахairaхэа иаарбоз зегы агара иа́фын. Ара́ка иаа́каз зегы ачысма́тэеи аелектротоваркэеи ра́кэын, амала, зегы-зегы – ахэ́аанхытэ́кэа. Иааины сыбла иаахгылоит Алим имагазин. Уи апара цсахны, аматэа ҕыц ааганы ио-неитан, ахэ́аахэ́тра сналагоит ихэоны...

Уаха Аста́мыр Апба ита́ацаа рыш́ка ател дасит Гэдоу́тантэи. Ани аби а́гыатэ́ыгы́атэ́ра иа́фын... Иара, а́хахэи акы хэаас и́кашэ́ымтан, Гэдоута макэа-на зегы бзиахэ́аа и́коуп, а́фызцаа бзиа́кэа сыщуп хэа ргэы иршэ́ыкьон. Иан Магно́лиа: сашы́а и́кны унеи-ны уе́еитак, сахэ́шыа л́кны унеины акры́фа хэа илаб-жэара да́фын. Иарах, уаагы сы́кан, уаагы сы́кан хэа иан лгэы иргэ́гэон.

Август 24. Ды́ццакы-цца́куа Аста́мыр ице́ажэашы́а иани иаби зынза́гы иргэ́ампха́зеит. Ател ҕатэ́аны Магно́лиа лахэ́шы́еи ларей рыш́ка Гэдоута́ка дасзар – арт ирхэ́аанза егы́рт: ахэ́ычы

дабакоу, хаимдо архэтақәа хрылоуп, аха цьаргьы даабазомей, рхәеит. Ани аби амца ркны аоны иһоноуп...

Амрараа ргәыла цхәыс Зелина Шацкаиа ател дасуан: агвардееццәа ахахаирахәа амашьынакәа ргара иафуп, уажәы хгәылак ичархәарала иаины Хьымца имашьына гәатаны ицеит, лхәеит. Уи рацәак еикәшәамызт азы, амзырха итагылан. Шәнеины абарбалкәа ацшьбагьы азад рылатцаны рыпсыпкәа шәышты, слыхәеит сара.

Ахысыбжькәа иаха-иаха ирацәахоит, атанккәа афыв-сывхәа амашьынакәа реипш, еивыкькьоит...

Борис Гәыргәлиа ица дтахеит, рхәеит. Абзагә. Ииашазар, хагәимшхара, амитә ихьит, Борис рыцха. Уи иакәын иахаракгьы дзыкәгәыгуаз...

Август 25. Ашьжымтан Зелина лхатца Виктор Шацки ател дасит, абыржәы иаины, Хьымца имашьына ааикәыршәаны ирыманы ицеит хәа. Адеи сареи абгәахәа хәаибытаны хәынаххейт. Ақырт еибашьцәа тәны, ана-ара акәкәа ихысуа, рыбжьы рдуны ицәажәо, багә-багәа ршьапкәа ргыло ақалакь иалоуп. Атанккәа агьгәа рыхга, амашьынакәа реипш еибарыфуа, аладеи аоадеи ицоит. Хара ххы хақәыжьны, азәгы хааифампшзо, хамахә ионы ханкылсит. Амашьына, хәарас иатахузеи, иргяхан. Аоны хыхи тәкеи ааимаадашәа аауит. Агәыла цхәыс илзымтәахыз роуп, егырт зегьы ус икан макьана.

Ххынхәны хшааиуаз, хамахә Алим Агрба имагазин хнадгылейт. Уи асаркьа еизада дукәа цыгәены, ашә фыжмыжуа иакуан – иаатуан. Алим рыцха, ихара ымфазакәа, ауал икәтцаны, гәартак аматәеи хәышә литра арыжәтәи фыц иааганы... уажәы зегьы Афыстаа ихәгәышьян.

Харт азәы хааникылар хәа хшәаны, халабжышкәа хгәатца итацсо, аоныка хәханы хаауан. Хшааиуаз, цхәыск хаанкыланы ихалхәон: – Аибашьра шыка-

лоз алақәагы ирдыруан. Иаакәымтцакәа ауура иафын. Аоны шәаннеилак аймаакәа рфы ларханы ишьташәтца, ахәызба ытцашәыркыакәа...

Август 26. Рапхәатәи амш инаркны ххакны икоу хгәыла, Дато Чаава, асасцәа итоуп. Уи ипхәыси ипцхәычәи ақытахь идәыкәитцан, уаха шаанза агвардееццәа ифны рхагаланы итәаны ашампанфы ажәра иафуп. Иара уажәы-уажәы даадәылтцны, ани сгәы злапижәо иашәа аацәыригоит: «...Ари ақыртуа дгъыы-ыл...» Уажәы уи инацитцәо далагеит: «...Неифеиртас Гәдоутә шытаххуеит, зны наф хцәоит, нас арахь хаауеит...»

Ага ивертолиоткәа Гәымста итаршәны имфеиц шаххәо, алада илеиуеит.

Хаибашыцәа ахьтәоу рбаразы еимдоит. Нас, цъара азәы ицәара рымбакәа икам, акәкәахәа ихысуа рфәархоит... Апшьбатәи аихагылахьтә ипшуа хгәылацәа – аекстремист Жора Мосизеи, апсуааи ашәанцәеи нацънатә мыцхәы бзиа хаибабәит, зхәо Бегстон Калдании рыгәкәа ахьытгәыргъаауа хыхьынтәи Дато Чаава рызфәиуеит: «Уара, хадгъыл атарцәра иахьафәу уантәи рацәак ижәбартазам хәа сыкоуп, арахь шәхал, арахь! Арантәи ихатццәло ршьапкәагы бзианы избартоуп...»

– Ха-ха-ха!..

Август 27. Сулико Тыжәба ател дысзасит: иааины сгараж аафены с-«Волга» рыманы ицеит. Сылбааны схы рыдышьылон, аха агәылацәа сырмышьтит. Акомендант усзизас, псыхәак амазара смашьына еикәдырхааит хәа.

Сара сәытцәахны аоны стәоуп ақалақь сзаламло, аха аригъы дрыцхасшьәит. Атәл аашьтысхын, Қартынтәи иаарышьтыз, уажәы зегь зызбо акомендант сизасит. Изхәо АТК аусзуфы Сулико Тыжәба соуп, шәгвардееццәа ааины смашьына аасытцхны иргеит. Шәара ишәтаххар ишыкашәтцәо здыруеит, шәыцхыраара сахәәит хәа. Уатцәы ашьыжь арзахал фны иуманы сара скны уаа, ихәеит, ауафы еипш...

Сасны Сулико иасхәеит. Даараггы игәы иахәеит, амала, иалтҭуа сыздырцәом.

Август 28. Хымшыуп Магнолиеи Пачи Апбақәа Гәдоутәка ицаны, рыцкәын дыпшаауа, аимдара иафәиужьтеи. Уеи-тынхеи, қәлеи-дыри – зеггы иры-зтаауеит, архәтақәа еимырдоит, аха цьарггы дыкам. Урт уажәы-уажәы Ақәаггы ател иасуеит, аха икам арахьггы уи ихабарк.

Ақыртуа ир ашампанфқәа рфьтцакны ақалақь иалоуп. Равтоматқәа неитцхны уажәы-уажәы «арожокқәа» тадырцәуеит. Атанкқәа еипцхныфолоит, алахәақәа реипш, аға хәымгақәа рықәтәаны. Урт ртанкқәаггы иахьынтәааз акәхап хьзыс ирымоу: «Тбилиси», «Кахәти», «Озургәти»...

Макьана рхабар ыкам хзықәгәыгуаз ашьхарыуаа: урт амитингқәа рыкатцара иафәуп, ацарақәа еизыргоит, асессиа мфәцыргоит...

Арақа афынқәа рырхәрақәа ирфәуп, ахәсақәа амш рыларгоит, телехәапшрала зеггы ззеипшшу ауаа дукәа дырцәажәоит...

Москвантә телехәапшрала иаабеит: ханшьа ица Цитци Қапба ихы дамышәо, сакасала ифызцәа дрыманы ишнеиуаз...

Август 29. Ател иасны ихәрхәеит: Гиви Агрба ифны ифналан, акггы аанырмыжыт хәа. Ақалақь ахь цашьа ыкамызт. Аха хматә хәычы Саид Агрба ифны дырхәны тәашьас ихамахызи. Ада дхаланы Дато Чаава диҳәеит. Амшә иакыз дад ихәеит. Уи, хәарас иатахузеи, имч-илша хирбар итахымзи, даашьтыхны дигеит. Ада дшәапырхапҭуа аабатәи аихагылакны дхалеит. Фьц ифартцаз аихатәышә фыхзамкәа иқан. Цақа дылбааны ргәылацәа Бигәаа ркны данас, цытрак ашьтахь ашә ааиртит апшәма Константин Тимофеи-ипа. Уи ифны ифназ дәылганы, иаанхаз ахәычы хьчо дыфнатәан. Кәаста, Ада илеихәеит Гиви-вираа рыфны ашә рымч анақәымха, агәылацәа рыла

ишыфналаз, абартчала иаафназгьы дэылганы ишы-
ргаз.

Ада даеа зныкгьы Аграа рышә дагәтасны
дахьаа-уаз, иааҕәымтцзакәа абжьы гон, хмата
хәычы Саид изыхәан иаархәаз, дагызығхәараз
атцыс – ацыркы иахьтатәаз ағьатәығьытәөбжьы.
Уи макьана ацсы тан...

Август 30. Борис Гәыргәлиа иҗа Абзагә дыршыт,
рхәеит. Икаларым цыушыт. Иблақәа траа дыззыпшу,
дагызыкәгәыгуаз иҗа. Уи иҗеихаб Ахра, дшыхәычыз
амашәыр дзацәымцакәа, изблак алашара иҗәнарзит.
Мыцхәы игәбылфыз, абафхатәрагьы змаз ахәычы
дыбжахеит. Ахра уажәы дтаацәароуп, фыҗьа
ахәычкәа драбуп. Алим Агрбеи иареи псык еицыр-
хоуп. Алим абцъар шытыхны еибашьра дандәықәла,
Ахра иҕны дахьнағәххыз, егы ус ихәеит:

– Алим, абцъар кны сувагылап хәа уҕоу, уда уафы
дсымазам, ухы хьча абаацсы!..

Уажәы, уи иашьейтдыб Абзагә Гәыргәлиа ды-
ршыт, рхәеит. Имцны Анцәа иҕатца!

Ткәарчалынтәи Цыулета Тыжәпҗа цәгьамыжда-
рыла ател дахзасит. Ткәарчалаа цъара хазтымтцуа
хтахеит, лхәеит.

Август 31. Ашьжымтан Никәала Хашыг сизасит,
урт злейгәылацәоу ала, иҕоу аиаша сеихәап хәа. Абар
ассир! Сзырыфәуеит хәа зыбжьы газ Борис Гәыргәлиа
ихата иоуп. Саашанхеит. Аха нас, сгәы аасыпсахын:

– Борис, шәышцакақәоу? – схәеит.

– Платон, исхабгагәышьейт, Абзагә дтахеит, –
ихәеит иара, дааразагьы инмырпшцәакәа, аха иб-
жьы цыстцысуа.

– Икаларым, Борис! Иара иакәымкәа рыцхарак
ыкамзааит, абаацсы?!

– Мамоу, ихататцәкьа иоуп, дытцхны дааган, абра
Нелии сареи дхамтцоуп!

Мчыбжык ацхьа ихалафхьан Абзагә Гәыргә-
лиа дтахеит хәа. Аха иахьырхәаз Наа аганахь, иаб

дишьталан дцан, иршьызи ирхэызи зегъы еили-кааит. Уажэы ҫапхъа аб иархэеит Акэа аморг акны дшышьтаз, уи анафыс днаганы дшыржыз. Аха Акэа акэшамыкэша аибашьра гэгэакэа цон азын, хцаны апсы дытхны даагап зхэаз ачкэынцэа, имышьтит аб, мацк иааихсыгькэаанза. Урт зегъы еизаны тцака Борис Гэыргэлиа икэшаны итэан. Абзагэ иан, Нели Чычпца хыхьынтэи дахъаапшуаз аибашьра иала-цэажэоз цыылшьон ачкэынцэа... акгы лыздырзо-мызт...

Борис Гэыргэлиа – сара сфыза бзиа, ханхэычкэаз инаркны атцара еицызтцоз, қытак еицалтцыз, ашэкэыѿѿра еицалагаз, иахъа ица дыршьын, ѿба-хца кэартал шхабжьоугъы, уи итцэуара хазнеизом. Адеи сареи хлабжышо: «Уннан, Борис уаргы-хар-гы...» – хэа афны хэафноуп.

Сентябр 1. Иахъа Борис Гэыргэлиа ица Абзагэ ипсыбаѿ Кэтолка иргоит. Азин ылихит хапсыра-ла. Дызгазоугъы ани аби роуп, уаха азэы даацаны рымуит. Бзиа иказ Алмысхан Гэыргэлиа итаацэара тцкэагэышьеит. Аха икоутцарызеи! Абзагэ Гэыргэ-лиа агацэа аникэша, ихы рымтакэа, амца рыжэтца-ны, иныртэаны ауп дыштахазгы. Афырхатцара, агэымшэара ду ааирцшит... Урткэа зегъы, аиааира хазгагэышьар, иазгэахтэозар акэхап!

Аибашьра иаха-иаха ахы хнардыруеит. Зелина уаха тхыбжьон дцаны ача амхразын дгылоит. Нас ача, ажъ, алаха, апомидор лыманы дахзаауеит. Акы-ртшэа бзианы илхэоит ари ауацс пхэыс, убри да-гыгэнахуеит. Хэы амазам уи хара хзын икалтцо.

Цитци Қапба ихэра изхымгакэа дыпсын, ипхэыс длыманы лтаацэа рахъ, Краснодарка дцеит, рхэеит, аамтала уа анышэ далтарацы.

Сентябр 2. Апсуаа абанхақеои хэа иахъа Амра-раа рхаблафэы ирылагьежьюа ианалага, ргэыла пхэыс Зелина Шацкаиа дымшэазакэа агэашэ акны дни-ны: «Акэа, Трапшь имѿабжьахала 37, Аргэын Хьым-

ца» хәа ианыз афыра амхны илгеит, нас афны дне-
ины сматацәа хәычқәа рыхъз аазхәоны иааказ зе-
ггы асалафан интатцаны, инаган аутрафы иаажны
анышә иалтәит...

Сара даараза сгәы снархыт, сматацәа хәычқәа
ранбан хырбгъарқәа рыла рацхьаза ианыртцаз
рыхъзи рыжәлеи зну рышәкәқәа зеггы ижны анышә
иахьартаз...

Манана Кәытцниацха ател дасны ихалхәон
Никәала Кәытцнией сарей: ага итанкқәа хца Гәым-
ста ирны, Ешырака рхы рханы рфынархзаап. Хара
хтәқәа ахьтәоу иазааигәахоума ххәоны, ацсуа еи-
башьцәа аацәыртцын урт цырыжәжәеит, амца
рыжәтцаны. Иара уака иагъаашьақәхеит ицәыб-
был-цәыббылза...

Манана Кәытцниацха лахәшьей ларей зыфноу
афны харака уи иазааигәоуп, зеггы бзианггы ир-
бартоуп: уажәы-уажәы ател дасны ахтыскәа халхәо-
ит.

Сентябр 3. Мушьни Маршьаниа хәа дыкоуп.
Акәей Ткәарчали акомфәрра иааны ианыказ, уи
амазаныкәгафыс аус иухъан. Ашьтахь атцартышага-
разы иматтура дамырхит. Уажәы хагацәа акәкәахәа
ихысуа Ацсны ианалала, Мушьни Маршьаниа
Гәылрыцшь дырхәит. Уи ахәышәтәыртафы дышьтан,
нас ара ишәартоуп хәа, уа амедицинатә ехәшьас
аус зуаз хгәыла Леила Мосизе дганы лашьа икны
дылтәахит. Иахьа уи телехәацшрала дыкәгылеит:
Ацсны – Қырттәылоуп, ацсуаа – қыртцәоуп хәа иара
итәала тоурыхтә еифырцшрақәа ныкатцаны. Уеи-
ланакон уи икәгылара, аха ас икоу ауафы икынтәи
уаха уззыцшраны икоузеи?! Амаршьанцкьа дабака-
гәышьоу, асггы ауихәахуа?!

Зыцсы зфәйтцаз ацсуаа, уахантәарак инеимда-а-
аимдо, еихаразакггы ахәса, ател иасуан, уи иахаз
афызаггы хагоу иахааит...

Сентябр 4. Иахантэарак Датэ Чаава икны ашампанфы жэуаз хаҕацэа, иахыа шыбыжыон хатцака, атцла ашэшшыраҕы еишыыкк азна рымтцаргыланы, ҕацхыа ажэра иалагеит. Иржэуан – ихысуан – иччон, иржэуан – ихысуан – иччон... Ус, хаҕны иҕоноу Иван Алексеи-ица Пузанов данаарывала, даамҕахыганы днарыддыртэалеит. Ижэ рхэан ашампанфы зтаз апатлыкагы наган икышэ иныкэыркит. Иаргы иаарымхны, уаха ажэак мхэазакэа инеиҕытцеикит, иаҕаатаирцэит. Нас еиҕызцэахеит. Акыраамтагы ижэуа еидтэалан.

Аха ари аурыс изхара ыжэны даналга, аиаша имхэар игэы иауа дыкахызма, инапкэа рхахо, урт апсуаа ирзыруа шиашам атэы хэо аҕааирхеит. Ани зуаз ант ракэызма: равтоматкэа харшаланы, атамзаара шытеитцаразы идыртцеит.

– Шэсеихс, агэы шэымазар, сара сжэытэ еибашыҕуп, сара саурысуп! – хэа ихэынтцэракэа цыртланы днарымтцагылеит иара.

Ари збаз агэылацэа хыхтэ, албаара згэаҕыыз абырзен цхэыс Алла Тиркиди лоуп. Дрымхны, дитцагылангы аҕныка дыхэнылгеит.

Аҕа ихаирпланкэа аахалан, хара хтэкэа ракэыз цышыа, дара ртэкэа инарылатца-нарылатцо, иаандыртцэит.

Сентябр 5. Иаха телехэапшрала хазкэымгэыгзоз аабеит. Шака цуазеи Астамыр Апба итаацэа нтцэаха, Гэдоутэ еимдо ишытоуйжытеи. Уажэы? Гэылагы-злагы айкэҕытра иаҕын: Астамыр Апба шэихэапш хэа. Ааи, ибла ахытоу умбо, дхэыцаахыс иныкэиго ибласаркыакэа имазамкэа, аткэацэа – иҕызцэакэаки иареи аарылырган, автобус ашка ишнеиуаз акорреспондент днарцылан, азцааракэа рыто иҕааихеит:

– Нас ишцажэбои Арзынба икаитцаз?

Уи, Астамыр Апба Арзынба иаппарат акны аус

шиуаз идыруазшәа, иақәыргәгәаны ҫынтә-хынтә дызтәаит, аха ачкәын иихәоз акакәын:

– Ари еибашьрала иузызбом, иатахугы наҕ-аактәи аилибакааратә еицәажәара ауп...

Хгәыла чкәын, ишаабоз иҫызцәагь иаргы ина-рыханы, автобус интарцеит.

Москвантәи Кама ләыза Виктория Устинова ател дасуан: шәыршьуеит, сара сышкә шәааи хәа.

Сентябр 6. Иахьа ахәылбычеха Гиви Агрба, ҳацҳа Кама лабхәа, ател дасит:

– Шәыкоума?

– Макьана ҳакоуп...

– Макьана уа шәыказ, ишәартахазо иалагар – сара ауаҫы днасышьтуеит. Уеизгы-уеизгы акы шәар-гәакуа икалозар, аа сахьыкоу ателефон аномер. Аб-зиаразы!

Мачк ҳагәкәа аагәгәахеит.

Амҫа ианзоу ацыркыцәеи абыргцәеи роуп. Иацы лабада иныкәон, иахьа уи зку рацәаҫхеит.

Сентябр 7. Иахьа Астамыр Апба иахәшьаду лык-нытә ихаҳаит уи иеытцәахны дахьыказ. Ада, хгәы-лацәа ақырткәа лыманы иаагара дцеит. Машьына-ла иахьцоз дара зегьы рыбжьы рдуны қыртшәала ицәажәон, лхәеит. Цсыуабжьык машәыршәагьы цьа-ра иуаҳауамызт, ажәак лхәар каломызт лара Адагьы.

Астамыр дааргеит амсыр қбаад еипш дкәашшза, цсы иҳазамкәа, ататын цыблаахакәа ахьиҫадырцәоз ана-ара ижькәа кылыблаа. Иеиркәабаны длырцәе-ит. Даарцшны акриҫалтцеит, мамзар инеипынкыла-ны дыцәоуп, дыцәоуп...

Сентябр 8. Руслан Қапба ател сизасит:

– Икои уара?

– Естер дыцсит, абаацсы, Естер!

– Естер дызустада, уара?

– Естер, Марианна л-Естер!..

Инымтцәазо аиспан фильм «Абеиацәагьы тәы-

уеит» мцози, х-сериак апсра дафын Естер кадыць, иахья дыпсызаап... Саггыччеит, сагьархэыцит.

Анцэа ицьшыоуп, рыцха, ауаа айбашьраггы иалалылоуп, аха афильмкэаггы ирыхэапшит. Апстазаара атэы канаттоит.

Абжыуаа зеггы нарымехакуа, ахаирпланкэа хыланы, ихагьежьюа алахысра иафуп, рхэеит.

Сентябр 9. Иахья, акыр шыкэса рышьтахъ, рапхьаза акэны, Адеи хгэыла пхэыс Лида Маршьани еимданы, помидор аахэара Ачадарака ицеит, Астамыр уихылапшла хэа насахэаны. Уи апенцьыр дшылагылаз збаз хгэыла Жора Мосизе, арахъ улбаа анард хаицасып хэа дипхьеит. Сарггы даарыцхасшьян уи дноусыжыит. Урт цка ашэшьырафэы итэаны ишыхэмаруаз, агвардееццэа равтоматкэа кны иаины иаархагылеит, рыхэмаршьаггы иахэапшуа. Ус, Ада лфызеи лареи хынхэны ишааиуаз, даанымфаскэа, дагьифампшзакэа Астамыр идылтцеит лассы афныка дхаларазы. Уи дахыфхэназ сара дааи даасзытцкьян, сылшьуаз цыисшьеит. Иагьиашатцкьяны, харт макьянаггы агэра аагомызт арт хагацэа шракэыз, хгэылацэаггы мац-мац хатира ишафыз.

Сентябр 10. Астамыр Апба, Ада дцаны даалгазар аахыс, дара рыфны ауп хахыкыоу. Никэала Кэытцниа крыфарейи шыталарейи арахъ даауеит. Астамыр уажэшьта ицсы илало далагеит. Иани иаби телла драхарцэажэеит. Зеггы ргэы тынчхеит. Ателефон абжы гар, ма ашэ атэтцэа азэ дасыр – иара цьеи днахашьтып.

Иахья, Ада абыста анылуы, ашэ аазгоит хэа хквартира сныфналони аамтазы, ахысра атэыла бгеит. Афыв-сывхэа хфони ахкэа авыкыкыон. Рапхья адашьмакны сиеит, нас схэазаны сдэылтцит. Иаха сахьчап ахысгэахэуаз ашьака севарпсны сышгылаз, цакантэи деиханы даауан хгэыла Владимир Маршьан – дышэгэаламшэои ани акэпаразы Европа ачемпион. Дсыханы афнутцка сыфнеигалеит. Ахысра

анейхсыгъ, Ада сыршыыз цышъа дгэйткъа-псыткъа-ха дыфны дхалейт. Апенцъыр иалкъаз ахы шааиуаз абжъаратэи ашэгъы иалкъаны, акоридор акны икѣа-гылаз аматѣа кнахартагы иалкъаны, атзы иалалейт. Никѣалеи, Адеи, Астамыри, сареи излагѣахътаз ала, ахысра гѣгѣа иалагѣаны, хымпада зѣыпхъакны икѣаз снаиперк дхысит, рхѣейт, зегъы. Мамзар абыжъ-батэи аихагылакны горизонталла ишиашоу ахы не-ишъа амамызт. Хнафыс, ага иштаб зыфноу акнытэи азѣы дхысит, хѣарас иатахузейт. Зегъы еицѣакны иаххѣозгы абриоуп: ари хгѣыла Датѣа Чаава ибыз алоуп, мамзаргы ихататѣкъа иоуп. Дызустзаалак-гы, сара сызшыуаз, цшыцыѣара иалоу ари ахтыц са-лакысзом, гѣаларшѣагасты инхаит...

Сентябр 11. Иахъа, сабхэында Сулико Тъжѣба ипенцъыр дахъналыцшыз, иусуга машына «Самосвал» ахыгылаз, ашѣ иадхо хѣагѣа шадгылаз ибейт. Ашырхѣа длалбаан, днеины днарыдгылейт:

– Аа, «Самосвал» ацапхѣа, ижѣа! Иацы смашына «Волга» шѣара шѣтѣкъа исцѣыргейт. Уатѣы асаат жѣафѣ рзын, ѣажѣи хѣба нызкъ маат аѣара шѣоуратѣы икастѣоит, ламыс шѣымазар с-«Волга» цшааны исызшѣырыхыңѣ! – хѣагы нареихѣейт. Дара, фынѣежѣа нызкъ хѣааугоит, икѣахъцалакгы убап, рхѣан, ицейт...

– Аа, уанацъалбейт, узыкѣгѣыгыз дызустада: уѣарагы ргоит, умашынагы ргейт?! – ххѣейт хѣара, хѣаас икны.

Гиви Агрба атѣл дасит: умаѣа алаба кны ажѣкъа дрышыѣоуп, даанумкылар – иахыңзаѣоугы дрыцѣоит хѣа.

Сентябр 12. Убас иагыкѣалейт. Асаат жѣафѣ рзын Сулико Тъжѣба ант изеихѣаз агвардеецѣа аайт, аѣара имырхразы, машынада, хѣарас иатахузеи. Иара ашѣ акны абгыц автѣатцаны иеизейт: аѣара сзымпшаац, сашыѣоуп хѣа антцаны. Ант анс иужѣо икахызма, иааихафѣан, уаха асаат жѣафѣ рзын хѣау-

еит, апара анааумга инаугэйдтцаны ушахшыуа уды-
руазааит хэа, даеа зныкгы равтоматкэа неифакны,
даархыцхыцны, инықэланы ицеит. Сулико, рыцха,
дгьежьюа апара днашьталеит. Анцэа ииныхэаша уи
игэылацэа, зқы-зқылаггы инейдкыло изеизырге-
ит.

Абас Сулико Тьжэа имашыынакэа афбагы ир-
газ азырхакэа, ынфажэа нызкь маатгы нарице-
ит.

Зыкэты ызыз исазбалгы ашыклеикьеит, рхэеит
ацсуаа.

Сентябр 13. Ахэылбыха, цштэы ихазамкэа,
атэтэа дасны даафналеит Никэала Кэйтцниа.
Атэтэабжыгы анга, крыфара уаалахэа азэы шэнеиз
цшыа, ашэ ахьаасыртыз, цшыфок акыртуа еибашь-
цэа, иабцар мацараха иаафналан, скыртшэа хэыч-
гы схэеит, аха уаха схы саамырхэазакэа, ыцща
нак-аак равтоматкэа сыхэцэы инадкыланы атзы
сныкфадыргылан, хэоны игьежьюа иаафналеит...
«Окро?!» – ихэон уажэы-уажэы азэы даасыдгыланы.
Никэала макьанагы ишьара дыкэымлацызт, ибжыы
тыстысуа ацэажэара дахьафыз.

Дук мыртыкэа агэылацэагы еизеит. Урт
рхымфатгашьей рцэажэашьей рыла, абырсаатк хара
даадырит ант ақэылацэа ахырхарта рытаны иаа-
зышьтыз дызустаз...

Сентябр 14. Иахьа акыртуа гвардеецэа Жора
Какалиа ифны инеит. Ицхэыс Тали ахьхьахэа акы-
ртшэа хэо данырцыла, ирамхацэгьаханы, абцар
шэймоуп хэа еимаадарацы хэарышьтит, аха еи-
маадазом, амала, бхатца иарей сарей ххала акы
еибакхэарацы стахуп, ихэан реихабы, аинфаркт
ашьтахь ахэышэтэырта итытцны ишьтаз ишка ифы-
неихеит. Уи, апара сутароуп хэа ачымазафы дни-
хагыланы еихэеит. Сара сышьтоижьтей акырцуеит,
сыцхэыс аус лузом, абна сцьыба зыкь-маат затцэык
тоуп, ихэеит Жора Какалиа.

Ақыртуа ашырхәа дѳагылан, ачымазаѳ икѳаѳ ахыкнахаз иѳыба ааимданы, аѳарақәа аатыганы игеит.

Тыркәтәылатәи аѳсуаа Анкара еизеит: ҳаѳсад-гыл ашәарта итагылеит, уахагы пшышѳа ыказам хәа.

Сентябр 15. Никәала Кәытѳниа ичкәын Дамеи дааит машѳына чыдала, аурыс солдатѳәа иѳны. Ссирс ибаны ҳаипылеит. Хгәылаѳәа зегы аѳенѳыр рыхкәа ылакны изыпшуан. Гәымста нырѳәтәи атагылазаашѳақәа ҳаихәеит. Дагхәхәеит зегы хиѳцарацы, аха ҳара иҳамуит. Машәыр азәы имырхкәа (аѳхәкны урт ақырткәа игәартон) ишигоз анҳаихәа, Астамыр Апба диѳаѳеит. Анаѳалбеит, хәычы мыжда акы имырхкәа дизгандазшѳ Дамеи?!

Сентябр 16. Жора Какалия иѳны аѳхәа агәылаѳәа еизаны ианааба, ак ихзар хәа хшәаны, Адаг саргы ҳаѳцакны уахъ ҳынаххеит. Ханнеи, ақырт қылаѳәа цахъан. Урт, рычкәын еиҳабы Тенгыз деибашѳеит хәа ҳархәан, ҳааит рхәзаап. Ан уи игәы шырахәымыз ралхәеит. Нас ачкәын дааѳырганы дандлырба, аѳны агәта днартәаны, дшымеибашѳыша илабжәеит. Ианѳоз атзаѳы икнахаз Жора иаб Хьудар икама аакныхны иргеит. Хьудар Какалия икама – Зегеидгылоутәи аколнхәѳәа Реизара ду акны, уи данѳәажәоз Сталини, Молотови, Ворошилови, Калинини ухәа иѳашѳаны изхәапшуаз. Издыруада, уи Бабиаа иртаз раѳхәтәи аҳамта акәзаргы. Хьудар Какалия урт раѳхәа ирбаз рымахә иакәымзи!..

Сентябр 17. Ашѳжымтан аруаа автобус аанкылан инѳалан, иѳаз аѳсуаа зегы нѳцаны шѳапыла амѳа ианыртѳеит.

Иаха хгәыла Лосик Харазиа иѳны иныѳналан, акы аанмыжкәа зегы ндәылганы иргеит.

Гиви Аргба имаза телефон ала дсаѳәажәон: еибашѳрада ҳанзеилымга, даара хуқкәа шәартахоит хәагы сеихәоит.

Ахэылбыгеха ателефон абжы геит:

– Платон уоума изхəо?

– Ааи, сара соуп.

– Озган соуп иуацəажəо.

– Сузыырфəуеит, Константин Константин-ица.

– Шəышцакақəоу?

– Хшыкамзаара икоузеи?!

– Икоу уасхəап. Иахьа уажəраанза ичханы Акəа шəахьалымтцыз итабуп. Уажəшьта шəалымтцыр калом, ус аус иатахуп. Никəала Кəытцниие уареи шəеигəылацəами?

– Ааи.

– Шəэгешəырмазеи, уаха изымнеиргьы уатцəы смашьына насышьтуеит...

– Итабуп, аха...

Сентябр 18. Ахэылбыгеха, Гəымста ацха хакəсны, ахəаа ханхытцит. Хакəынцəа рыцхақəа, рыба ахьтоу умбо, нак-аак рыгешаны игылан. Акыртқəа – уахьнықəло, ха хтəқəа – уахьнықəсуа. Згəы иаанагахьадаз мамзаргьы, Гəымста ацха Ацсны еифонашоит хəа. Иаасгəалашəоит Иван Тарба иажəеинраала «Агəы узеишом». Амфан асолдатцəа равтобус ала хəауан. Урт зегьы еицырхəоз акы акəын: аиааира хара ишахтəу. Алымфанык хатцəиртақəа, зегьынцəара ацслымз зтацсоу аатцəакəа рыла ахырғəгəартақəа катцаны икан. Урт хымцада агəра удыргон ага техникала арахь аашьа шимамаыз.

Ауха, Гəдоута, Зинон Таркьыл ицха лабхəараафь хакхьеит. Урт шагырқəазгьы, хара хадэгьы ара иказ ацсуаа, иаартны еицəажəон, акыртқəа усс имкзакəа.

Сентябр 19. Гəдоута. Ара икам хəа цьара азəы дыкам. Апресс-центр афəпхьа зегьы еилагыруеит. Изтцаара мацараха инеидгылоит. Зегьы-зегьы ахьаацаулақəа рыба ихуп. Акəа салтцны сахьааз сыдырныхəалоит, аиааира ганы сааз цьушьап. Аха сара хьаас исымоу сматацəа роуп. Рацхьа сагыцоит зегьы

ирейтбу, зегъ реиха иагъааигәоу Саид Агрба иахъ – Кәланьрхәәка. Уа зегъы ргәырғъа лабжышқәа хаддыло исылоит. Есәны Акәа телла сзацәажәоз ахәычы, есәымшыгъы избоз, аскаамта сахымбац акәхап, апхашьареи агәырғъареи деимаркуа, дгыланы дысыпшуеит. Цсраенынза исхаштуам санааскьеигоз, ышықәса зхытүа ахәычы сапхъа дгыланы, Акәәка хцоз цышьа, дгәырғъатцәа акгы далацәажәо дшауаз. Атаацәа зегъы шысхьынхалаз иааныжъны, сара Афонка, сцон егъырт сматацәа рахъ. Саид дааныжъны сандәықәла, аахъхы ахәәкны саазаанзагъы иефытыбжы сахауан алағырз алатата:

– Дее-до-оу?! Кама даакәымтцзакәа анапкьара дафын, лхәычы дыргәыбзыгуа.

Афон сматацәа Анрии Кристинеи Аргәынаа сыхәда иахьынхаланы сыркын, шыафак снарышьтуамызт. Хымца исеихәон: агыруа Зурик Маргошиа дыршыуа ианалага, афны дааганы дшитцәахыз, мызкы инакәгәыгуангъы дышрымаз. Нас уахык ифызцәа ааны дыргеит: цсраенынза шәара шәзын сыпсы тоуп хәа Аргәынаагъы драабны. Акыр шықәса аус еицырымуази, ишцаизиурыз?!

Сара арака исахақәаз зегъы рааста сгәы снархьит Зураб Малиа ицкәын итахара. Зураб Малиа – хком-позитор бзиахә. Ажәлар ргәафы уаанхарц азыхәан, ибзиоу акы ауафы изхоит. «Ритказы ашәа» – абри амацарагъы изхоит Зураб Малиа. Цкәынзатцәык иакәын, имаз, рыцха! Еибашьра данца, иабгъы иабцъар аашьтыхны уи днаивагылеит: ицагъы дихылапшырц, ицсадгьылгъы ихъчарц. Иамугәышьеит: ицазатцә дизымышьчеит Зураб. Сара агәра ганы сыкоуп уи фапхъа ашәа ссиркәа шахзацитцәо ала!..

Сентябр 20. Сматацәа Анрии Кристинеи сыманы Гәдоутәка сшаауаз, Афон иаатгылаз автобус иштәз аабейт ари афны икоуи, хгәыла цхәыс Магнолиа Апбеи. Сара сышьтахька саныхнымхә, Адагъы дсышьталаны даазаап. Ахәаа дахызгазгъы хамахә

Хьымца Аргэын итдэахны еикэирхаз Зурик Марго-
шиа иоуп. Уи, шэыфны сара сыфналоит, иаггысых-
чоит анихэа, Ада хдацхақэа наганы илтеит, икаитдо
сыздыруам, аха... Агыруа игэра хагоу игеит! Хаф-
ны, Акэа иакэлаз хағацэа раткысгы, имыжданы
иахзыкоу, хгэылацэа Дато Чаавеи Бесик Сичинавеи
роуп. Урт роуп агычцэа амфа икэтцаны, ханыка-
мыз иакэыршэаны хафны фынтэ идыдзырхэызгы.
Уажэшъта хара хахытцны, ханца, зынза шыашьмата-
лыртас икартцозар акэхап...

Сентябр 21. Иахьа Гэдоута салаланы сышнеиуаз
сашьа Славики сареи хаифахаит. Хыцъеггы хцеи-
башьаны хааигэыдибахэхэалеит. Уи шықэсык ине-
иханы Красноиарскка дцаны дыкан. Аинститут да-
налга, ашкол акны аусура далаган, ихы изныкэымге-
ит, Кэтол – Қыарақбан ақыртуа школ акны акэын.
Адиректор хамахэ дыш-Лакобаз идыруан азыхэан:
«Аа, анышэ дамандаз Бериа, Алакэабақэа зеггы
рыжэла шпақэимхи?!» хэа еихэон. Ашкол даакэытц-
ны афны акырпыжэ каитцан – ашықэсан зеггы иа-
адымрыхкэа икам, ахэ амоузеит. Адырфашықэсан
агеран каитцан – аарфара акэшэеит. Амачалка каи-
цан – ипхастахеит. Пхэыс хэа гыруак дааиган – има-
аибит. Нас афныргылар далаган – аматэахэ изтодаз.
Ацарагь сырхауеит, аргылага матэахэгы аазгоит хэа,
хгэыла Адамыр Коғониа ичкэынцэа Красноиарск аус
руан азын, уахь дыргеит. Шықэсык ала вагонк азна
афныматэахэ ааганы иааикэйтцан, деицацеит даеа
шықэсык аус уны, ацара рханы, ацементггы ахыбгы
сыманы саауеит хэа. Уажэы аибашьра ианалага, хык
ачечен чкэынцэа, аус рыцыруазаарын, Апсныка еи-
башьра хцоит анырхэа, рацхьа днагыланы Гэдоута
иааит. Сара Акэантэи саанза, хэарас иатахузеи!..

Сентябр 22. Кэланырхэа. Камыгэ Агрба итаацэа-
рафь хакоуп. Ари афната дууп. Акэантэи зыфнқэа
ирхырцаны иааз мацара жэафашык ыкоуп. Дара
атаацэа рхатақэагы урт иреитцазам. Абцъар кны

Ақыртқәа дәылтцны ианцоз рхатақәа ипжәаны ице-
ит.

Акәа, Руфет Бытәба ифны аґацәа аннеи, а стол
рызирхиар акәхеит. Қяф уа ишеидтәалаз, иара,
абаацсы срыжәтә нтәар хәа сшәоит, уажәйтәкәа-
гы иаазгоит хәа дындәылтцны дцеит, уахагы дых-
нымхәзеит, рхәеит...

Сентябр 24. Иахәа асаат хәба рзы хгылеит. Камеи
сарей Саид дхаманы Шәачака хцоит. Асаат фба рзы
асқалафы хәказароуп. Саид хәычы уажәааны зны-
кыр дгылахызма, ацәа дзалтцуамызт. Ар рмашына-
ла Алыми Даури рфызцәа хәаргеит. Асқала ааигәа-
ра узнеизом. Ағба хәычкәа акоуп икоу. Гәдоутантәи
иахытцны ицо – ахыцәхәыцә ыкоуп. Аиҳарафык
зегы ерманцәоуп. Сара иаха Борис Ашәба – ағба
акапитан сияцәажәахьан, саґақәиргәыгхьан. Уа-
анза блетдагы иргон, уажәы зқы-зқы маат атахуп
ихәан, истахьан. Асқалакны атагылазаашьа рхы
иархәаны ахәаахәтра ду цон. Изхысхәауа, ацәы-
лашамтазы сара уи стеигалоз цысшьон. Агәашә
илагылаз ачеченцәа ракәын. Есикастдалакгы стә-
леит, ахәычы дыскымзи. Нас, иан дынхеит абаац-
сы хәагы сыхәхәеит. Хәқәпатцәкәаны ағба хтәлеит,
арахь Борис Ашәба аблет симтазеит. Аблет змамыз-
гы қәцаны итамлози, асқала анапхгара рыешаны
инталан, зегы гәатаны аблетқәа раадырхәеит. Хәґ-
ба акапитан Борис Ашәба иакәымкәа Артур Асабуа
иакәзаап – Витали Маршьан иашьа. Уи даасыдгы-
ланы, уара аблет умгааит анихәа, аблет сымазам,
аха ахә сшәахәеит, схәеит сара, иагыцьеишьеит. Дук
мыртдыкәа дцаны, спарақәагы рымхны иргъежыт.
Хәґба хәычы х-саатк изыхгылоуп, идәықәлазом.

– Қежәижәафыуаак мыцхәуп, итымтцыр иҳаз-
газом, ағба заакәрылоит! – адтца каитцеит Артур Аса-
буа.

Атытра азәгы итахзам, зегы аблет рымами.
Ианамуза, хәфык ачечен еибашьцәа рыешаны иа-

ахалагылан, а́кә́кә́хә́а автоматла ахысра иалагеит. Смата хәычы итчыс-гәы тытчны ицо, дгәыт́кәа-псыт́кәаха, иблакәа тырхаха дсыхәапшуан. Иаасгәа-лашәеит иацы чечен чкәынак исеихәаз: «Хара х́кны зегы шхәычкәоу ахысбжыы иахаршыцылоит!...»

Саид хәычы уажәы-уажәы ихы насыкәикуан, дахыпшлак ибла ихгылаз азы мшыи игәы пнатцәан: «Хабацои, Дадү?»

Ицон хағба хәычы амшынгәы ихыланы, Бзып инаркны Псоунза ақырт еибашыцәа иркымзи, гба-да уаха узлацо хәа акгыы ы́казам. Гагра хазааигәа-хо ханалага, вертолиотк ааххалеит, убас хагышәеит, избанзар ҫымш рапхәа Москвантә телехәапшрала ирхәахьан: Батымынтәи иаауаз аурыс шхәа Маису-разе хәа еибашыҫык авертолиот а́кынтә дшеихсыз, ирацәафны ишихәыз, азәы дыштахаз.

Ағба дхацтан Ира Ҫарданп́ха. Шәача́ка дцон, лматацәа рыш́ка. Уи илдыруаз полковник пхьатәак дхадтәалан, абар иихәазгыы: «Апсны, ақырткәа аф-ны́ка уанбацои хәа есены исызтцауан. Апсуаа есе-ны рыҫны́ка снапхьаны пату сыкәыртцон. Москва, хаҫны х-таацәарак ақырткәа ҫноуп, уажәшьта да-рей сареи ихайбарбап!»

Хағба хәычы атцәа́кьеипш амшын ихыршәлоуп. Зегы акоуп иаарханы ицоит, рыцха! Ус, абар Шәача хналапшуа халагеит. Издыруада, уажәшьта хаибга-ны хзызхытдыр?!

Сентябр 25. Валери Агрба даара ихьшәашәаны дахдылеит: бзиала шәаабеиттцә́кәагыы изымхәакәа. Ип́хәыс дапсышәа мацараха, лхатцагыы дырпшзо, хахылыртәара лыздыруамызт. Ауаҫы мапк аеынкы-лара имазароуп. Валера, акы, игәы рахәымзаарын, ҫбагыы, аены аатцәакәа деитдырхын, уаха иламкәа ды́казаарын. Шәача иаланхо апсуаа рычкәынцәа, абригадакәа еиҫкааны ирымазаап, Нхытц-Кавка-зынтәи Апсны́ка иаауа агуманитартә цхыраарақәа аазго амашынақәа тарцәны ағба ақәтцаразы.

Саид, апшәма ихәычқәа афыцәагы ыызцәас ишьтыхны, рмашынақәа рымакуа даафналеит. Ашьжымтан аеропортахь ҳаргеит хатцеи пхәыси рмашынала. Аблетқәа ыкамызт. Зтыц иахырцаз шхакәыз анаххәа, администратор ааигәазатәи арейс ҳаитеит. Ҳацшәмацәа ишырымуаз мчылатцәкыа рыфныка идәықәахтеит. Даргы анцоз ишаамуаз мчылатцәкыа Кама лцыба зыкь маат тарымтцар рымуит. Асаат жәафа рзын Москвантәи ҳаззыцшыз ахаирплан зымаазеит. Саид ағбағы дахзырцәомызт, ара хшеихәмаруаз снапағы дыцәеит. Шыцылароуп зегы. Ус, Кама дыфны дааит Москвака ицо Стампылтәи хаирпланк тәан, ахә ахшәааны аблет ҫыц изгеит хәа. Ахаирплан саргы старыжылеит. Ацхыатцәкыа исыртәеит ахәычи лареи. Рацхыатәи аблет анаага, Москвака Кама лфызә Виктория Устинова ҳалзасхъан, хрейс лахәаны, Внуково бней хәа. Уажәы Стампылтәи ахаирплан Шереметево–1 итәон. Ахаирплан шышьтыпраатцәкыаз Устиноваа рышкә ател сеитасит. Лан лоуп ишьтызхыз. Вика Внуково дыцшы дтәоуп, лхәеит уи. Абар, ассир: снапы назом – сшыапы...

Сентябр 26. Иаха Адлерынтәи фацхәа Шәача сааит, сысасыртағы. Атцх шцахъазгы, асқалағы снейны ҳағба хәычы ахызыхгылаз сыцшааит. Артур Сабуеи сареи кыраамтагы ҳаицәажәон. Атцыхәтәан, иахъазы шаанза уааи хәа сейхәеит уа акапитан. Иаха иныскылаз атакси асқала инаркны Аграа ркынза ҫынфажәижәаба маат роуп исымихыз. Иацуха Саид дхаманы ханаауаз, Кама шәиҫынфажәижәаба маат лшәеит.

Иахъа шаанза дгыланы ххәы лырхиахъан апшәма пхәыс Розана. Ҳаи, дзакәытә бәфеиламгылоузеи, ухәараузеи! Валера имашына сынтартәаны, иашъа итаацәа рзын, дара рхәашъа: «Цәабаа дус исыртәз» артмакгы хаманы асқалағы сааигеит... Ана-ара

ахыбрақәа рааттрақәа хрытцагылан, амшын агәабзи-ара иазыпшыз аҫаа: аҫсуа хәсақәа, ахәычқәа, абыргцәа, аерманқәа.

Ақәа ианаргәгәаза, ағба акапитан Артур Асабуа дааины, итаца лахәшьа Бабусиа Плиацхагы саргыи хайгеит. Уи збаз егырт мтцаазакәа ишхәыпыз инеины ағба италеит. Амш бзиахомызт. Амшын ацша атцоуп ихагаханы. Ахәларахь еихеит. Ана-ара рееидкыланы акрыфара иаҫеуп. Бабусиа чак кәац ҫытк ақәтцаны исылтеит. Ишпахааз ухәарауазеи, анацәалбеит. Ианыхәла, амҫа иацшыз аҫсуаа, доусы раангылартақәа рышкәа идәықәлеит. Саргыи, Шәачатә ачкәынцәа рыҫныкәа сыргарц ианалага, сыпшәма ишкәа сыжәга схәан, хшааиуаз амҫан Валера даахцылеит, сызцазар гәеитарацы даауазаарын.

– Рузана, иахьантәарак сышәны ағба стәтәан, чеимзар акгыи стахзам! – слыхәеит ацшәмапхәыс.

– Сара издыруеит, уара ачаи бзиа иубазом! – лхәан лара, ахәыкатцартахь дцеит.

Ачаи бзиа избазом зысхәаз, уаха хәаниоз аламталазы уи зегьы ачаи аахалмыржәыр лузомызт. Сара уаха зны агылара сықәшәар аҫеит, цьоукы рыквартира сгәеигәеиуа сзыҫналом хәа изузомызт. Уажәы, Кәланыхәа дыкоу цьушьап, абыста хаббала иуны илыман дааҫналоит...

Сентябр 27. Иахьа шаанза Рузана дгыланы Валерагы саргыи ххәы лырмазеит. Цхәыс баҫеиламгылак лоуп уи аиашазын. Лтацеи лашьа ипхәи ҫыцъа ахәычқәа рыманы, Гагрантә иааны ара иртоуижьтеи акыр шаатцуазгыи, акы аалынлырцшуам. Лхатца ҫитзом, лара – аҫны зегь зхагылоу азә лоуп. Валерагы саргыи какал аакны, зежәымзар ҫажәа хәа, ҫацхәа ацшәа картцәо инахәхәаны сындәылтцит. Урт рколлектив гараж сныҫналеит саргыи. Ари ацшәма ҫымт оума злоу азәы иакәзаап. Изакәызеи ма агараж хәа имоу, ухәы ықәтцаны иуфап. Аитцатца

икатцаны имоу, афы уалырқәа изгылоу, шыақарла, чашылала итәу иаатцәақәа... афырхатца, Валера Агрба! Уара узбахәала игәнымаалакәа акрысхәазар – зеггы-зеггы рыштыхька изгоит.

Ҷапхьа ағбағы сааганы, еидарақәхра Адлерка дцеит. Ағба ааигәара уафы дызнеиуамызт иахьа. Артмак хәычы зку инаиркны, зеггы атаможниа иахысыр акәхеит. Снеины сныкәгылеит. Аерманқәак еижәыланы оума картцон. Ханаауаз Ацсны аибашьра иацәыбналаны ицон, аха уажәы иабацоз еижәыланы? Акы бжыргон, акы еимырдон. Аерман угьы хәхәттрада акгы дацсам. Бабусиа Плиапхаи сареи хәхьейдгылаз Артур Сабуа даахадгылан: Адлер, асқалакынза шәцаны шәысзыпшы, убра аидара шьтысхуеит, арантәи уаха азәггы дызгазом хәа хәихәеит. Бабусиеи сареи хартмакқәа хаманы, ауаа рыжәпара хәхо хандәықәла, аерманқәаггы хашьталеит. Ағба акапитан дышхацәажәоз рымбози. Шәара шәабацои анаххәа, шәара шәахьцо харггы хцоит рхәеит.

Таксила асқалағы хәхьаиз, абаржа аидара ақәцара иағын. Урт ирзыпшны изыхгылахьан хара хәгбагы. Сентиабр хца азын Москватәи айқәшахәтра Владислав Арзынба инапы ыртәины изитцадырфыз атәы. Инартбааны ахасабырба зныз агазет, сартмак насыргылаанза азәы инахцааны, ахамалцәа ачеи акалбаси ылакәакәаса исцәыргахьан. Борис Тьжәба исыцәурзуеит шихәоз, мчылатцәкьа имысхыз агазет «Нартәа».

Арака аидарақәа рыкәырхуан Кабарда-Балкариантәи иааз аидарамфангага амашьынақәа. Ирыкәы-зхуазггы Шәача еиуеипшым аусқәа ркны аматцурақәа ирылоу апсуа чкәынцәа ракәын. Урт дрылан сара сыпшәма Валера Агрбагы.

Хәааилыртцәрааны, амашьынақәа ирыкәыз аидара ағба ирыцақәахцон Акәатәи агазеттә типография

адиректор Борис Чолариа, артист Мирод Габниа, сара.

Амш ахәларахь инеихоны аамтазы, асқьала зегьы зымехакны, цъара иакәымк ақәрымтцандаз хәа, хьшы-блала иаххылапшуаз аурыс казак азин ныйкаитцан, амшынгәы еифыффа хағба хәычы Гәдоу-така ахы рханы афынанахеит. Ох, гәышья! Гагра, аға илапш хаттамшәарц азыхәан, затцаaira амшын агәахьы анаскъара хшафыз, хағба цыцза иаагылеит. Ханпшы аибашьыга гба дук хашьталаны иаауан. Хнапхгареи дарей анеицәажәақәа рышьтахь, хашьтахька хаархынхәны инахапгылан, фапхья уаанзатәи хасқьалахьы харгеит. Аеытца: агуманитартә цыхраара, ачашылеи, адрожжи, ахәшәи аматәеи рнафсангьы, хағба иакәыртцазаап арратә какақәа цшыба...

Сентябр 28. Иаха агбакны иаххаагеит. Хара ихашьталаны, хаипш иааз итцегьгы ыкамзи, ахәычкәа ахьта иакит. Ихакәырхны ихакәдыртцаз аматәақәа хәерылахәаны, изеибамдырзоз ауаа ахьта ханақы, хнапкәа еикәыршаны хиеит. Исхаштыз: иацы Гәдоутәа рычкәынцәа, хар рзын Нхытц-Кавказынтәи иаартиуаз аматәа-еинаалақәа, иалпшааны иалхуа мацара, зегьы акака ршәыртцан, ргәаг сыкны сшагоз, ани аибашьыга гба хаанкыланы ихәхьзо ианалага, убас лассы рееилырхит, аха аипш збахьада?

Хағба ахьдырхынхәыз рхы иакәыртцеит апсуа чкәынцәа. Уи арантәи Шәача асқьалахьы иргарц иалаган, хара хтәқәа ирымуйт. Рхатақәа цеит рмашьынақәа рыла еивасны, шәара шәеышәмыртцысын хәа, Адлертәи асқьалакны хара хааныжьны. Уажәы агба иакәыз аидара зегьы хақәырхны, акакала игәатаны, Кабардантәи арпыс заманак дшацызгы, ианхақәдыртцагы, жәабака аатцәа инарзынапшуа иаанхмыжыр рымуйт, иртәз здырхуада?!

– Шәара, хьаас имкыкәа шәца, уи неиртә хара икахцоит! – агәра хдыргеит апсуаа рычкәынцәа.

Ҳағба Гəдоутақа ахы рханы иаауеит. Гагра – ага итерритория ҳаавалон җағхья инаҳхалоит ант авер-толиот қадыцқәа, ҳағрыцәшәоит.

Борис Чолариа имаҳээрқәа аапхьарцәаны ағба аусзуҗәа рхәыкатқарта дныҗналан, еилырганы акартош цьра даҗуп. Тамшь аға зҗы дтахысыз а-Зантəрия чкəын, шəачатəи ахəшəтəырта дтытцны дахьаауа, макьана ахьаа шимоу мҗашьо, ихы-иҗы еихагəаны икуп. Сапхьатцəкьа дтəоуп цхəыс җак, лағырзи-җи еикəылхуам, жəипшь-жəохə шықəса ркынза икоу лхəыцқəагьы рылабжышқəа рыкəаашо тҗыуароуп изҗзоу. Урт раб, Славик Шамба, ақыртқəа иҗны инеины дыршьызаап.

Иахьынзасылшо рыгəқəа сзыкажозар хəа саҗ-гəышьоуп саргьы. Шəача ацсуаи ақыртқəеи иаи иааилалан: хтəрауаҗ Алеко Гəрамиа иаб Алықьса Дырмит-ица ишакəым изныкəеит, рхəеит.

Мыкə, ҳакəашаҗ бзиахə Вианор Тəрба ины-шəынтра атанк агəыдыртҗеит, рхəеит.

Акəа, ацсыуа тəkəажəык мчыбжьык бжьык ақырт еибашьцəа ныкəылгозаарын, ианцоз бцəбаа атак акатцара уадаҗуп хəа инеины лыстол инықəтəан... ицазаап, рхəеит.

Гəдоута хəазарц акгьы ҳагымкəа, аибашьыга гбақəа җба ҳацхья иаацəырҗит. Ғацхья абрантəи Шəачақа хдырхынхəыр – ҳазегь амшын ҳалацалар калап...

Ала ишəаз аетцəа еишуан, рхəеит. Урт ағбақəа Гəдоутатəи арратə бағəаза зыхьчо еибашьыгақəазаарын.

Гəдоута асқьалаҗы хымш иахганы иааз ҳағба иа-зыпшыз рацəафын. Сара азəгьы дысзыпшзамызт. Сгəы иштəзгьы Кəланырхəақа сҗоит хəа акəын, аха Дəрыпшька ицоз чкəынак дызбан, имашьына стəлеит Лыхнынза сигап хəа.

Сентябр 29. Иарбанзаалак машьынак тəцəны азəы иаҗсуам, утыц акынза уаннеигагьы итабуп хəа

мамзар, азэы царак игом. Аибашьра калазар аахыс ари ипқаптэоу закэанны ахала икалеит. Иахьа ыцъа апсцэа Ткэарчалынтэи иааргеит. Сергей Цэышба – хцэажэаф ду, ипазаттэ дтахеит. Дахьааргаз ахэса тцэуарц иалаган, аб имуит. Егьи аурыс цкэын Ешыра аибашьрафы гэрамгартас цьоукы дышытырхзаарын, дгэаан Ткэарчалка дцан, жэафык ишыит, ага итанк пижэеит, иаргьы Апсны ихы накэитцеит, рхэеит.

Мыркэыла аидыслара гэгэа ыкан, рхэеит. Имацфымкэа хачкэынцэагьы тахазаап. Гэдоутатэи акультура Оны ацапхьа алахьеикэтцаратэ митинг ду ыкан. Даара пату рыкэтцан ирыхцэажэеит хаибашьцэа рыцхақэа, аха афырхацэақэа.

Сентябр 30. Лыхны. Алакэабақэа. Зегьы акака иреуп, уара ус узлатэарызеи, атцытцэка ахэи анатэахуа аамтазы. Шьамхахьы икажью атцэа кэшэаны кэырчыжыла иганы, амфаду анафыс икасыпсоит, ахэылбыха арахэ анааилак ирфозар акэхап.

Ашыбыжышытахь апансионат «Гэдоута» хцаны аномер аанкыланы хаауеит. Санхэыпцха Жана Пачлиацха лычкэын дылгаразы Очамчырантэи, Ткэарчал ала дааит. Авертолиот фажэижэафык аанагоит, иазыпшны игылоу хышэфык иреихауп, лхэеит.

Азыфбжьа ирымоу санхэыпцха Лиуда, Очамчыра Жанана рафы дахьнеиз, лымахэ цэгьапсышыала Мыкэынза тракторла ддэыкэитцазаап.

Иахьа Муса Шанибов доурышьтит.

– Харт Апсны акэшамыкэша хазэыкны хееи дахкылароуп! – ихэеит уи изкыз ахақэитратэ митинг акны дахьықэгылоз.

Октябр 1. Гэдоута. Дышыны дааргеит Шьамтэылатэи (Сириатэи) арцыс Зиуар Чыгча. Уи изкны амитинг ду мфэапыргеит, ажэа бзиагьы ихэеит Хақыбеи Смыр. Ари арцыс 1989 шықэсазгьы хатцарала деибашьуан. Иани иаби Шьамтэыла ипшны итэоуп, рыцха, ххэычы данбаауеи хэа. Иара арака Апапцха

пхэысс дигеит. Иабдуцэа рыдгьыл аҕны дынхарц дшаҕыз – уи ихы нақәйтцар акәхеит.

– Уан, рыцха, уан! – итцэыуозгьы дыззымдырзоз Ацандаратәи Чычаа рыхәсақәа ракәын. Анышә да-мардарц дахьыргазгьы иара уахь ауп.

Изныкымкәа Шьамтәылатәи ацсуаа Апсныка иа-арышьтразы ахәарақәа ҕартцахьан, аха ируамызт... Аибашьра ианалага, шьала рыпсадгьыл ҕырхрацы рееибытаны иааит... ахақәтцарагьы иалагеит.

Октиабр 2. Абар, иахьатәи асводка иахәо: «... Иацы Кәтол ҕажәи жәаха минут иалахысуан. Ачаи-фабрика цыххааса иргеит. Атара аерманқәа рыкны, Кындыҕ ала ихаланы, ахаракыраҕы ар-рацәа рыма-ны итәеит. Иара убраантәигьы Атара иалахысуан...»

Иахьа, атараа рыцкәынцәа, Габрушьа Кәытцниа дназлоу, Гәдоутә иалагьежьюа иалоуп, бцъарла рее-ибытаны излацашагьы иашьтоуп.

Гагра аибашьра цоит. Иаха аҕа ихы иаирхәеит «Град», хара хтәқәа – «Алазан».

Октиабр 3. Сматәцәа хәычқәа, ран дышрыцу-гьы, Лыхны сахәшьа лыкны иаагылазом. Санхәыцха Жана, лычкәын Ешыра цсшьара дшыказ аибашьра ихьымзази, уажәы длыманы Ткәарчал ала дцарц даҕуп, аха акыр иуадафуп.

Иаха Қарт ала иахдырбон: ацсыуак дыткәаны ақырткәа дырган, афынқәа ахьдырхәуаз рацхьа ды-ргыланы днаргон, нас аа ацсуаа икартцо хәа зегьы дыддырбон.

Ацсуаа рнапала ҳаирплан хәычык ҕартцеит, азәы итыц аманы. Иканажьыз абомба хсаатк ицымжәазе-ит, рхәеит. Ицъашьаны иахәапшуазаарын ҳаҕацәа.

Гагра аибашьра гәгәатцәкьа цоит. Зны дара ртәқәа хьатцуеит, зны хара хтәқәа.

Иныкартцозеи, ухәарауазеи, амашьынақәа?! Зе-гьы ццакыццакуа ауп ишныкәо, убас еилыхароуп. Аибашьра уаатраҕытцәкьа ианыкоу, аблагьы уан-хьыцшыло акы еипшым аиашазын.

Октябр 4. Иахьа Ткэарчалаа рхымацэазкэеи
рыхэсахэыцкэа рлымхарыфкэеи еизганы иаа-
рышьтит, рашьцэа абцъар рзаархэарацы.

Ашьыжь Адеи сареи Кэланырхэантэи шыапыла
хаауеит. Гэдоутэ агоспиталь акны ауаа ахыцэхэыц
гылоуп. Амашыынакэа ахахаирахэа ахэцэа ааргоит.
Ақалақ уахьналало инаркны агоспиталь акныза
ауаа нақ-аақ рыгешаны, абирақ хэыцкэа кны игыло-
уп. Машыынак лахьхьи ахацэа ианлықэыпш, зегьы
ахыгылоу ихэхэоит: «Амфә!» «Амфә!» хэа. Гагрантэи
ахэцэа рыманы иаауеит, уақа аибашьра аеаргэгэазе-
ит, рхэеит. Ахэышэтэыртағы ижэыланы уажэы-у-
ажэы зхыцхьазара ацлара иафыз асиа иахэапшуан
зегьы. Азэ дыхэхэон, азэ лыпсы мацхон, азэы иеы-
ргэгэаны зымфә днавалон. Хазбаф Едуард Агрба
ауаа икэшаны иахыгылаз илабжышкэа ифыжжы
ахэара дағын:

– Шөанаңалбеит, ахэыцкэа иахаазаз закәу шөы-
здырзом. Напышьашәала аға иабашьуеит. Азэы ахы
аниқәшәалак – иабцъар егыи инайтаны: «Прощай!»
хәа, – игәыдибакыланы еицыртцуеит. Шәара ишәыз-
дырзом ахэыцкэа хәа иахаазаз закәу, атцара бзианы
ишәтцом хәа икәацаланы храбашьуан...

Уи убас аңсы ахатцаны ихэон, ахацәатцәкыа игы-
лаз рылабжышкэа рғашы ицон...

Шевардназе дааны Леселизе дахьтәаз, хара хтәкәа
еихсуа ианалага, цәгьамыждарыла ихы рцәигеит,
рхэеит.

Славик Агрба, Гиви иашьеитцбы, иаха дааит аи-
башьрахьтә: иахьа Леселизе аагараны ҳакоуп, ихәе-
ит.

Кэланырхәа. Камыгә Агрба итаацәара. Рынха-
ра-рынтцыра, рашта тбаа. Атаацәарағы жәафәфык
ыкоуп. Уажэы даға жәафәфык астал ирыцахатәоит.
Иахьа хынтә-цшьынтә ианеитцаха ахьурзы кнарха-
уеит. Азэы илахь еикәны иааубашам. Ан Жениа
лыцкәынцәа хфык: Вовей, Гиви, Славиви, лматацәа

фыцъа: Даури Алими – ахы иаѣагылоуп. Анцѣа дырхылапшааит!..

Октиабр 5. Лыхны ҳакоуп. Иахъазны Леселизе хымпада игахоит, ихѣеит, уи иалахѣу Славик Агрба. Икоузеишь, анацъалбеит?!

Лирикатѣ хъатрак. Иаха Аграа ран исалхѣеит: нхафыкашъжымтаница ашѣаартныдахынтапшыз, ағьыч дыштаз ибеит. Днеины иара уа ашѣ днылатѣан, абасгъы ѣааитит: «Уажѣшъта уахъцо збап, уара, ала ацъынтца икылкѣаз?!» Аха ағьычгъы мыждак иакѣзаарын: «Сара сызлааз ала сцоит!» – ихѣан, аца ашътахъ шыкоу деиханы ддѣықѣлазаап. Қах, ари сца ашътахъ кылжѣаны дтамлакѣа дыкам, дсыццѣоит, ихѣан, ацшѣмагъы дылбааны аца ашътахъка дыфит. Ағьычгъы иидахыз уи акѣын: ашырхѣа дааикѣкѣашан, аца ашѣ ала дынтыцаны дцеит...

Гаграка икоузеишь, анацъалбеит?! Излархѣо ала Леселизе агара цѣгъахеит. Уаха Лыхны хѣыцъара ахѣхѣабжъ гахъеит. Ахѣфыкгъы Гагра итахаз азатцѣѣа...

Иахъа сара исымширагѣышъан... Афырк еибашъуан уа, Ҳабыцъ дцѣагѣон...

Октиабр 6. Ашъжымтан сымахѣ Леиуа Лакоба днеины, акыраамта цѣабаа ду зыдбаланы (уи ачашѣацѣа ибзианы идыруеит!) ачакра зиртцаз ихъшъ-бжъа ашъапы иахаз атѣтцѣа хѣычы аахыхны, ахы инақѣитѣтѣит. Ахъшъ какѣкѣа ажѣфѣан иалаланы иахънеиуаз, ицшуа игыланы атѣууара иафъын уи илашѣарыцагъы.

– Ура-а-аа! Иахъа Цсоунза (Гѣымста инаркны!) Апсны ахы иақѣитѣртѣит.

Лыхны уаха аагылашъа ыкамызт. Убриакара апсзы аафуан азыхѣан, ҳарт ауада ахънахкылаз апансионат «Гѣдоута» ашъка ҳцеит.

Гѣдоута зегъы ашъапы иқѣгыланы ихысуеит, Апсны зегъы ахы иақѣитѣртѣыз цѣушъап. Машъына-

ла ирылоуп, радиола ирылахәхәо: – Шәымхысын, шәымхысын, шәымхысын! – хәа.

Октиабр 7. Лыхны. Иахья ара иаатуеит Актәи адунеизегьтәи ацсуаа (абазаа) рконгресс. Сара сылацш рацхьаза Атаи Цәышба иаахоит. Иаргы. Хаа-игәыдибахәхәалоит. Хца-цшьба минут наҕ-ааҕ хаибаргәгәаны ус хгылан. Хәгәкәа рыцхаррақәа еимдо еицәажәон. Нас наҕ-ааҕ хнеиҕацшит. Хҕыцъегь хаблақәа цәаакын. Жәа мхәазакәа хаилибакааит.

Аизара аартны, Владислав Арзынба рацхья ажәа иртеит, ҕаиматлагы дықәгылеит. «Ацсны ашәы зшәу ахәса рацәахеит...» – хьяа дус иман иара.

Зпазатцә дтахаз ацәажәаф ду Сергеи Цәышба, зпацәа бнатцаны иҕацха-ҕаччо идәықәу ауаа дрықәызбеит. Тыркәтәылантәи ацсуаа шыта арахь рхы дырхарц азын дрыпхьейт.

Ацсны ацхырааразы Европа еиҕекаау акомитет аихабы, аубых, Наҕьметтин Шәлыхәа иқәгылара зегы иргәацхейт.

Сезаи Папба ихаилиркааит зықьыла Ацсныҕа аара зтаху ацсуаа рарзаҳалқәа ртәы.

Ибзиан Атаи Цәышба иқәгыларагы. Уи иажәа хыркәшо абас ихәейт: «Асас дызтааз цьоуки, рқыта дналга-аалго ианидырба ашьтахь, уажәшьта уаала хнышәынтрақәа ухарбоит хәа дрыманы ицейт. Игәато дышнеиуаз, зегы рықәрақәа мацны ишаныз ибла иташәейт. Арт зегы рнышәынтрақәа ссирны икатцоуп, аха ирыцхарахаз заҕа имачны иныртцIZEи анихәа, дара абас иатаркит: «Ара иану афырақәа, ажәлар ирыхәо ианыҕаз атәы зхәо роуп. Егы ирхыргаз уи цтазаарас ицхьазазам...»

Аубых Гәас Митат дазаатгыло иқәгылараҕы абасгы ихәейт: «Шевардназе изнапык ахәыхә акуп, аха егы изнапык абомба шакыз иахья адунеи зегы иадырит. Уи дахьнеиуа азәы бзиа дидикылараны дыҕам. Харт иҳалшо зегы кахтдоит уиазы».

Нели Тарцха даҕын: «Ачечен цхәыс илхәон: иахья

Апсны иатаххозар спазатэггы еибашьра дсышьту-
еит!» Хара хѳык-пшьѳык змоу ибнатцаны ихамоуп.

Иахьа итахаз Тания чкэынак дыржуан. Фыцъа
хаибашьцэа рыгэта азэы дыргыланы, равтоматкэа-
ггы астал икэымтацэакэа, апсы инеихагыланы ди-
дырбеит. Ан жэымтацэгга уи изкэа лшьышьит, зе-
ггы рыкны ишыкалтцоз еипш: итабуп нан хэа аанар-
го. Иѳызцэа уи ибзианы дирбаны, ашта дынтыганы
днаваргалан, инеигэйдцаны дыршьит. Еггы, аены
иржуаз Атания чкэын дызшьыз иакэзаарын...

Октябрь 8. Лыхны. Аконгресс аѳбатэи амш иа-
цнатон. Азэ иатцкыс азэ деиггыны икэгылеит: Елор
Кэталиа (Тыркэтэыла), Фадиль Арѳтаа (Шьамтэы-
ла), Михаил Мугумаеви Динга Халидови (Дагьстан),
Мисут Ажьиба (Германия), Валери Хатажэыкэа (Ка-
барда)...

Иахьа, Акэа, Апсны амитрополит дыршьит, рхэе-
ит.

Иахьа Кама Бебиапха илимширагэышьан...

Октябрь 9. Иахьа Ешыра, Гэымста аарцэ ипжэаз
абомба хѳыгуаак ашьит. Ахэса хэычкэа Гэында
Кэытцниапхаи (Атара), Гэынцъиапхаи (Кэтол) Гэдо-
ута иааганы акультуратэ Фны акны икэатцаны, ами-
тинг ду катцаны, зыпсыжыртакэа рышка ирзымго,
итахаз атцеицэа рзы анышэ ыыц цканы аамтала хэа
инаганы инамардагэышьеит.

Снаѳыс амашьына итатэаз ахэычы, ахаирплан
абжыы гэгэазаны иго ианалага, дшэан, аѳныка сыжэ-
га сара саб дыстахуп, ихэеит. Иаб еибашьра дыкоуп.

Ахэса хэычкэа ирацэаѳны ар рыматэа ршэуп, ир-
нымаалазо. Урт ранацэа ахшара рацэа рымазтггы,
дара агаракэа ирыдтэалазаарын агарашэа хэо. Хара
рыцхакэа.

Борис Гэыргэлиа иахэшьяца Алхас Шьякрыл да-
ныржуаз аены, дызшькэаз ирылаз ашэаныуа дыкны
даарган, аб днаган данирта, днаскыаганы дишьит.

– Шьта ура ушьа ууп, сычкэын! – ихэеит аб ица

днеихагыланы, дызлеишыыз автомат ица игэы иныкэтцаны.

Шевардназе иалхра ааигэахоит, иалтпрызеишь, анацьалбеит?! Акэа, дара рыр алганы иргоит рхэеит, атыцантэикэа мчыла абцъар ддыркуеит, рхэеит. Хара хтэкэа аеырхиара иаеуп. Дара ртэкэа оны-цыпхъаза аснаиперцэа онатэоуп, рхэеит, апсуаа ирзыпшны. Хаоны ионадашь? Снапфымтэкэа ир-лахынтцахарызеишь, анацьалбеит?!

Октябр 10. Апансионат «Гэдоута». Иацы Афон-и Гэдоутеи рыбжьара агоспиталькэа тадырцэуан. Иаарласны Акэа иакэымлоукэа икам. Иацы Ешы-рантэи бинокльла хаоны сазыпшуан – хагацэа рав-томаткэа ркэынтцаны, илеиоуеиуа ионан. Сылаб-жышкэа сгэатца итацсон.

Апансионат «Гэдоута» ионаз зегы аизара хаман. Зхы иакэитыртэыз Гагра ицаны, ачкэынцэа ахахаи-рахэа агычра иаеуп.

Ател иасит, еидарала итэны амашынакэа иааз тазырцэуа уаф дыказам хэа. Жэаофыуаак ачкэын-цэа шаанза аатцэакэа рыкэырхуан. Хынфажэа тонна ачашыла ачазырта фрына ионагалан ишьтахтцеит. Ханцоз лауашык-лауашык хартан, хгэыргъатцэа ха-цхауан. Аоны сахънеиз апсы еипш сиан, аскатэи ауруп иказ хэа уаха цъара акы аасмахаит. Акэатэи сгэыла абырзен Одиссеи Елчиди ицазатцэы дихзыз-ааны дыпсуан, дышцакоушь, анацьалбеит.

Октябр 11. Иахъа Шевардназе иалхракэа ирым-шуп. Гэдоута апресс-центр акны ирхэон: иацы Афон-ф-бомбак алахаит хэа. Уака архэтэ ыщ еифыркаан итэами, уиазы акэхап. Афонка ател сасын, Амра сы-шлацэажэоз:

– Аа-а, папа, атревога калеит – Анхэака хаф-оуп! – лхэан, ахэыцкэа ирызфытуа хаицэажэара аайкэылтхеит.

Иахъатэи асводкафы абар иахэо: «Очамчы-ра араион иахъатцанакуа абомбакэа аларыжбуеит.

иназаратэы ахэхэара дафуп. Даеазэы лыбжы лы-
зтымкаауа дахызырыфуа, лылабжышкэа еикэхэа-
ланы илеиуеит. Ахпатэи ашэы лхыиссы ддэылтцуе-
ит – дыфналоит, даараза дшыццакуа фашьом. Арахь
иара афощта кадэцъ акны алақэеи ауааи еилыхоит.
Ауаа, ала апстазаара иааины иаатагылеит.

Амашынакэа хагаханы амфа иануп. Урт рзын
иарбанызаалак пкарак ыкам. Даргыы, ифеыцза ик-
оугыы, акы алахь тафуп, абла тыцкэаауп, акышэ
тахэахэоуп, узырфапшуам. Иагъа каамет рзаар-
цазаргыы, ишътхысааны ишцац пхыака ицоит. Еи-
башьрами. Дара – хачкэынцэа рхатақаттэка!..

Октябрь 13. Иахъа амш цэгбоуп. Ахэынтқар-
цэа реицэажэара камлазеит, ашэкэкэа еикэшэам,
рхэеит. Шевардназе иизбахыз уара идыр! Цэгъала
афны хэфнахет. Сапхьар – иауам, сыффыр – иауам,
сзыцэом, сдэылтцны цьаргыы сызцом. Абжэаап-
ны исзымхоз аамта – иахъа агартак аасауам. Шака
игэыптэагоузеи, ухэарауазеи!

Афон, сматацэа хэычкэеи агэылацэа рхэычкэеи
еисаны ишыхэмаруаз, иатцахаз, излеибырхэахъаз
ала, ихыи-ишьапи аайдхэаланы днышьтартцон
аамтазы, ахирпланкэа хылоит, шэеышэтцэахы хэа
атревога калазаап...

Октябрь 14. Иаха Ачандара ахафы итэаз хархэта
пшыхэра иахьцаз хэфык тахеит, рхэеит. Иашоуп,
дара ртэкэагыы фажэафык инареиханы иршьит,
рхэеит, аха. Хара хмачми, абырсаатк иахныцшуеит.
Цшыхэра ицаз Алимгыы дрылан, рхэеит, иаххаагаз
хара иаадыруеит.

Иахъа Гэдоутатэи акинотеатр «Дружба» акны
хкомендант Ингишьтер Нармания дыкэгылон. Гагра
ахэатхагацэа аанкылашьа шрымамыз дазаатгылеит,
ажэлар рышка ахэарагыы каитцеит, ирыцхрааразы...

Игор Тыжэба дыршьит, рхэеит, аиаша хаздырам.

Еибашьфык: ари сара Гагра иткэаны изгеит
хэа, атанк иманы дцаны афны иргылеит, рхэеит.

Аапынра анааилак цаагагас икаитдарц игэы итазар акэхап...

Даур Агрба ишыапы, амина атапжэан, имыхэо икалеит, рхэеит.

Уаха Акэа ахы иакэитыртэырц ргэы итоуп, рхэеит.

Ирхэо ухэар...

Октябрь 15. Ачандара цхэыск акыраамта дыцэаны даацшит, ассиркэагы лхэоит, рхэеит. Абтара жэаа-өжэи өба рзы акыр ихыантахоит, нас хара хаиааиуеит хэа лхэеит, рхэеит. Нас даеа шыкэсык иахагы ихыантахоит, уинахыс зегы бзиахоит хэа лхэеит, рхэеит.

Даур Агрба ишыапы хыртэагэышыеит: иахтэыуеит, иаххыт... Вова Агрбеи, Анатоли Капбеи, сареи Гивии Аламиеи хрыштыаланы Ешыранза хцеит, аха азэ дубо икамызт. Гагрантэи иааргаз хэатха машынак хпылеит, ирөашьарц акэхап, 61-91 аномер аархэны ианеита, 16-19 хэа аалтит.

Ахэышэтэыртафы Даур аоперация изыруан. Гивии Алими – аби цей реыргэгэаны икан, сара сылабжышкэа сзытэахуамызт. Зегь реиха зэырхатцаны иказ Аграа ран Жения лакэын. «Аат, ахатца дзиуа, ианатахха ицсадгыл ихычароуп, нас ишца!» – лхэон уи хэөыуаак ахы иззаагагылаз апхэыс – Ахатцампхэыс!

Октябрь 16. Иахэа Акэака ател хасуан. Хэоны цэны даеа зныкгы ионалан, рапхэаза иргылань, сышэкэкэа рытракэа ишыртэз иадэылганы иргейт, рхэеит. Схэычаахыс еизыскуаз сышэкэы лыпшаахкэа. Иахэак схы сцэымыгханы сыкоуп...

Афон инаркны Гечрыпшыынза адэыгба бжыартцеит, рхэеит. Иагыиашатцэкэаны хэылбыгэха адэыгбабжы геит. Ура-а-аа! Уи абжы шака игэыкыз здыруаз сара соуп.

Октябрь 17. Алим Ешыра атабаи дахытатэоу уаха даатытцзом. Саид иаб даараза дыгэхэааигоит, рхэе-

ит. Иахъак уи дааны Москвака ател данасгъы, цъара ицазаарын, ипа диқәымшәазеит.

Иахъа Зураб Ашәба (Каликәа Ашәбеи Тина Чхеизе рца) дыржуан. Амитинг акны ацәажәара сықәшәеит.

Иахъа Игор Тъжәба дышъны дааргеит. Дхаман иабхәараа – Ацъаа рымзырха ханынтала, цсрае-нынза исхаштуам уа хәыцгъы-дугъы, гәылагъы-злагъы, уагъы-тынхагъы иныкартцоз. Рацхъа ирбаз рымахә иакәымзи, рыцхә! Насгъы Игор даара дычкәына хаан, дымпышәырчакәа дцәажәазомызт. Зегъы-зегъы ргәы далсит.

Октябрь 18. Иахъа Игор Тъжәба ицсыжран. Абжыуаа ргъырак Гәдоутә араион акны ишыкоу мфашьо, уа зегъы еизаны, хатыр ду иқәтцаны дымфәапыргеит. Ицтахаз Гиви Цъапуеи иареи ирызкны амитинг еицымфәацаагарц акәын, аха Ацъапуа вертолиотла Ткәарчалка дхазгозар хәа иалаган – иалымтцгәышьеит. Игор Тъжәба изкыз амитинггъы амфәацгара сара исықәшәеит. Иацы – уи, иахъа – уи.

Октябрь 19. Владимир Басариа ичкәын Адгәыр, ипсы ааитеикырц афны дахъааиз, ихъзи ижәлеи фны ицъыба иштәз иан илбеит. Дыштцәыуозгъы иаалыршеит, рхәеит.

Иахъа хаибадырит ачечен еибашьфы Ширвани Басәеви сареи, алегендартә еибашьфы Шамиль иашъеитцбы. Уи фажәи хца шықәса ихытцуеит, азәы дишъхъеит узхәарым. Ширвани исзеитеихәон Гагра антадырцәуаз, ақыртқәа ирзааргоз ахтыс ссирқәа ртәы.

Автомат 30 м. ихысуеит, апулемиот – 45 м., аснаипер – 1500 м. ауафы дишьуеит. Аибашьракны умшәазои хәа уи саниазтцаа, абар исеихәазгъы: «Сара сзыцәшәо азәызатцәык ауп – Аллаҳ, иқәнагам акы самхақатцар хәа. Насгъы ушиашоу анудыр, удгъыл ага данықәу – амалахазгъы ушәазом, уанымшәа – упцзом. Адсуаа уажәшьта еибашьцәа дуқәахеит...

«Иахъшәартоу изымцо ачкәынцәа – сара истахзам!» – лхәоит хан.

Октябрь 20. Иацы Муса Шанибов Ацсны дааит. Уи хтыс дууп зегъы рзы.

Иахъа Гьаргъ Гэыблиа Аќэантэи дааит. Ўинтеллигенция ралгара иафуп, еитныпсахланы, хэарас иатахузеи! Ицъашъатэуп: агыркъа ацсэагъы ирыт-нырпсахлазомзаап. Ари аибашърафы шыта шэара иаха бцъарда шэеибытоуп, иаха шэеибашъуеит, хшатцахоугъы аабоит, аха аамта къафк иалагзаны хэеибытаны хайташэабашъуеит, рхэозаап ақырткъа. Уажэыкгъы хэзиааиндаз, анацъалбеит?!.

Аќа ауаа мацфуп, иалтны ицеит, рхэеит, амала, бцъар гэгэала аеырхиара иафуп, рхэеит.

Кама хлацэажэон. Даур ишыапы ахтцэара уигъы дашыцыло далагеит. Аамта зегъы ахэышэтэуеит, афаст! Саид хэычы длыпкъазаап, Анрии Кристиinei Ацсны иахъаанхаз иара дахтынкъаны.

Валери Цъения дзыфналаз ашэануа ифны ссир збон. Фбаны еихагылоуп: хыхгъы тцакагъы аеыкэабартакъа атаны, ауадакъа рыкны аеы урхэмарып. Адгъыл иатцанакуа ухэару, аихаха иќоу ухэару... Нас, ашышыхэа дыказарауази, уара! Ацсуаа хааибаны дынхомызт рхэеитеи! Иицахызи ашэаныуатцапажэ – Квитатиани?! Хара хтэқќа Ацсны далганы доурышът-заап, уаха арахъ даныхынхэ, ихы шхыртцэоз агэра ирганы... Валери, уи ифны ачечен еибашъфы Ширвани Басаев ихъзала иќаитцарц дафуп.

Гэымста. Ахэаафы хаибашъцэа инхэытцырхэхэаны къап хэа знык акы анаатдыркыалак, егырт бзарбзанла... саатк ихысуазаап. Уажэшыта зегъы нхартцэеит аныргэахуа аамтазы, ацсуаа амырзакан архэо, икэашо иаакэлоит, рхэеит. Еи, Дато! Еи, Вахо! Еи, Бесо! хэа, – ирызфытны, ранацэа рыхэгъы рыртозаап. Егырт уи иацаапкны даеа саатк бзарбзанла... ихысуеит, рхэеит...

Октябрь 21. Рушьни Цъапуа рациала Тќэарчал еибашъуа ица Батал диацэажэон. Уи сабхэында Гари-

ггы дибозаарын. Ус анакәха еибгоуп, амала, абжбы-
уаа рыкәхра иағзоуп, рхәеит, хағацәа.

Ахәса ахьяайдтәалаз иаха ирбоз апхызкәа аа-
цәырыргоит, ахәаха рибамто. Акахуа иапшуеит.
Иңьоушьаша, зеггы агәыгра дукәа рнырхуеит.

Иахья Гәдоутә җалаланы җашнеиуаз даахәахәит
Тырқәтәыла жәеинраалала санықәгылоз, Стампыл
азааигәара иҕоу ақалақь Гебза инхо апсуааи сареи
җаипыларан, апхәыс дысзыбхәозар Апсныҕа сне-
иуеит хәа Ада илазхәоз Шьандуан Ажәанба. Иавто-
мат ихәда иқәтцаны, Тырқәтәылантәи апсуаа ицны,
Апсназы деибашьуан уи уажәы. Исгәалашәоит, Стам-
пыл санықәгылозггы дааит уи, амала, ижәны дықан.
Амтц ңыруазар иуахаратәы ажәеинраала саңхьо сыш-
неиуаз, дыспырхагахо даналага, али-ңси рыбжәа-
ра чкәынцәақәак аакылсны, даарылцааны дыргеит.
Алтә ныха қадыць, иунамырқатқоҳәа иҕоузеи! Шьан-
дуан Ажәанба жәаха ңызқь доллар иманы Апсны
даазаап, ишаанagara иҕоу дгьылк ихәхаразы. Иабацәа
икарыжбыз адгьыл иара долларла иааихәар акәхеит
усггы... Җара хтәқәа уи җажәижәаба ңызқь доллар
изыркзаап. Ус, аибашьра ианалага, апсыуа чкәынак
автомат иаадырхәан, уаанза долларла изаамхәаз иа-
бацәа рыдгьыл, уажәы шыала ағьхра дағуп...

Иахья Борис Җыжәба имашьынала Лыхны сахәшьа
лышқа ҳцеит. Җнатәаны ххәы напы аҳмыркыцкәа,
санхәыпқа Жана Җачлиа машьынак азны лфызцәа
лыманы дынкылсит, аха җара ханылба даақәгьежә-
ааны дааит, заа илыздырмазеихьаз апечқь лыманы.
Лкаиф бжәаххгәышьеит.

Иахья телехәапшрала сықәгылара ықан. Ицәгья-
мызт хәа сгәы иаанагоит, акызатцәык ада: Камыгә
Агрба ипхәыс ацынхәрас, иан самхахәеит, афаст!..

Октябр 22. Иахья Валери Гамгиа итцәыуара ҳқан.
Дәрыпшь. Уа Гамгиак дынхозаап. Дзакәытә уағузеи,
изакәытә бағхатәроузеи мҗабжара иғахтәаз.

Иахъа Афон иалахысуан. Өыцъа ршыт, ыцъа хэны Гэдоутантэи агоспиталь ашқа иааргеит. Ашыа ртахын. Даур Агрбеи сареи ахэышэтэыртафы кыраамта хаицэажэон. Жэаа шықаса зхытцуаз пхэызба қэыпш бзиа дибозаарын, иара җажэи жэаҗа ахыхытцуазы илуамызт. Уажэшыта шыапыда сызтахыда, уи азтцаараггы салгеит, ихэагэышыеит. Сшыапы хтэоуп хэа сара ахыларкэра зтахыда, дара сратэарымшыо...

Апансионат «Гэдоута» сахъааиз исархэон, Москвантэи Кама дшасуаз, илхэазггы: «...Даур усггы дыбжахеит, Алим ма хэфны дазышыыхча!...»

Саид иан данылыпкалак, ус ихэозаап: «Мама, уатэы Алимка даауеит!...»

Владимир Агрба исеихэон: «Ақыртқэа уажэы ахысра ас издыргэгэаз, абтцара җажэи хца рзыхэа хара хтэкэа икартцаз аультиматум нтэоит азоуп».

Гамсахэырдиа ибзоурала Жэыргыт ахахы ачеченцэа алалеит, рхэеит.

Акэа ахаиртэ багэаза хара хтэкэа ахыкэшара иафуп, рхэеит.

Чечениантэи ахаирпланкэа хца хзааит, рхэеит.

Иацы Кэаста Ченгъелиа еиҗикааз ансамбль «Аиа-аира» хпансионат акны икэгылон, хара хакэазамызт, итэыуа акэын ишырзеиныркэоз, рхэеит...

Иахъа ашыжымтан ақалақ хыхъаалагылаз, акахуажэыртахь дыхэхэаны хамҗахигеит Цъансыхэ Атэмаа: иаха телехэапшрала иссирны уқэгылеит, хгыланы уныхэаҗа нахкылеит, ихэеит. Ацъырмык акны сеибарбо хэсақэак акы иафын, апсракынггы... Ех, изакароузеи ухэарауазеи, ателехэапшра амч!

Октиабр 23. Ашыжымтан Борис Тыжэба ипхэыс Алла Акэака дылзасырц далаган, иамуит. Нас Москва Кама дылзасит, уахьтэ длацэажэаразы. Кама Акэатэи хгэылацэа Сичинаварааггы лзасуазаарын, Ада хдыхъчааит хэа.

Иахьа Валери Гамгия дыржуан. Гэдоутә акультура
Фны аҕны дыкѣатцаны амитинг ду ҕартцеит. Кэтолаа
хяхьзала Шота Чкадуа дцѣажѣит. Аҕсы днаихагы-
ланы Муса Шанибов иихѣаз ашьтахь, уаҕа цѣажѣара
атахымызт. Апап дихапхѣит. Иацгыы иахьагыы сгѣы
далысхытцѣкѣит, Валери рыцҕа!

Амитинг аҕны иаахалафит Москвантѣи иааз
ахаҕымцѣа, Даур Агрба ишьапы еитахтцѣатѣуп шы-
рхѣаз. Даур ифыза Беслан Бытѣба, рыхѣ шѣаны Мо-
сквантѣ хѣык ахаҕымцѣа ааишьтит. Хаибарыфны
хяхьнеиз ишьапы ахтѣара иафын. Аа-а, дышпахѣа-
ауаз, анаҕьалбеит!

Уи иаб Гиви исеихѣон: фыц еиѣыркааз хѣышѣфык
ар, амала, крыфо уаҕа хзыпшуам хѣа ишгылаз...

Иаха хпансионат аҕны кахдык деимакны ачечен-
цѣеи хара хтѣкѣеи ахѣеисыз, еиҕѣызкуаз Вова Агрба
еиҕѣа ф-хык ақѣшѣеит.

Апансионат «Гэдоута» иакуеит 360-фык, ифноууп
575-фык. Оумагы азаарцоит...

Октиабр 24. Иахьа амш баапсуп. Афны сѣаафнак-
ны Валери Гамгия сизхѣыцуан. Иагыызфит астатиа
«Апсынцрыда». Ках, шака исцѣыуадафѣи, анаҕьал-
беит!..

Беслан Бытѣба иааишьтыз ахаҕымцѣа, мыз-
кы рыхѣ шѣоуп, апсуаа ирыцхраарацы. Вишневски
ихьз зху Москватѣи аинститут аҕны ахѣ шѣаны Даур
итып мазеиуп, рхѣеит, абтцара фажѣи фба инаркны.
Уа хцѣ-пшьба шықѣса ауаа азыпшны игылазаап.

Алими Даури рпаспортқѣа Ақѣа инхѣит, Москвака
излацо ак ҕатцатѣуп. Алим ирхѣта ааныжыны дцазом,
Даур уи ида шыафак ҕастѣом, ихѣеит.

Кама слацѣажѣон: Бесик Сичинава дылзасуазаа-
рын. Ақѣатѣи ақыртқѣа даара ишѣозаап: хрыцхраар
ртахуп. Уара убра ушыҕаз хѣфны ишцѣафналеи хѣа
аниалхѣа, оума азаарцон сара сакѣымзар ихѣазаап.
Иудыруазеи снапфымтақѣа нхахзар?! Иаха Қарт ад-
гылтцысра ҕалеит, рхѣеит. Анцѣа дыҕоуп хымцада!..

Октябрь 25. Амырзакан атабаиҥы иадырхэон, иацкэашар аҥа ибартан, дреихсыр хэа ишэон, иара атцэуара иаҥын.

Игор Тыжэба инышэынтраҥы хыхьнеиз, хсанитар згабцэа ахьжыз азы итцнахын, анышэ ҥыц пырфон.

Иахьа ихахаит Кындыҥ ақытан иршыит хэа Жоржы Тыжэба ицхэыси иареи, жэаҥа шықэса зхытцуаз имаҥа Радеи. Жоржы акыбачымазара ихьуаны ихы дамыхэо дышытан, рхэеит.

Даур уатцэы Москваҥа дыргоит: зықьмаат истеит, снапы бзиоуп хэа.

Борис Тыжэба ицхэыс Аҥаа дахьаанхаз хьаа дус имоуп. Зықьык рсиа ҥартцеит, иаагатэу хэа, арахь уажэазы иаарго шэҥык роуп. Аҥаа иаха 180-ҥык апсуаа цаны иалан, ақыртқэа ианааилахэла азэҥы ддэылтцзом, рхэеит.

Игор Тыжэба истол еикэатцэахьтэ хшаауаз ачечен Ширанди хареи хпатретқэа еицтаххит. Аҥэантэи ауаа аазго Александр Анқэаб дааит – Алла дыҥазам. Борис хьаа дус имоуп.

Игор Тыжэба ицъыба итырхит, рхэеит: азажи-галка, ҥ-каканк, ацъар, авалидол, хэба-хэба ицоз жэамаатк, патронак – атцыхэтэан азы итахызар акэхарын, рыцха. Аамта мыжда зегьы ахэышэтэу-еит усгьы. Даныржуаз аены иани иаби ицэнымхоз цьахшыон, иахьа иаха даеакала иҥан...

Октябрь 26. Санхэыпцха Лонда, лыпцха Ирма хатца дцеижьтэи мызкы цқьа итцзом. Амахэ иани иареи рҥаархан, матэақэак рыхэхарацы Аҥаа иахьааиз, аибашьра аарышыклахан, уажэы апансионат «Гэдо-ута» иаанагеит. Кэтол атацеи абхэеи пшны итэоуп. Лондарааҥы, Ешыра рыҥны абомбақэа ақэхауа ианалага, лхэычқэа лыманы арахь дааит. Абра еибабейт лымахэ хэычи лареи. Уажэшьта, шэара шэазхэыц, урт реиниара шыҥалазгьы.

«Сангьы, сабгьы, саргьы – зегьы хантцэааит, амала, Адсны аиааира аҥааит! – ихэеит жэашықэса зыхганы иааз Ерик Тыжэба.

Даур Агрба ишыапазы иахъа Москваа дырг-
еит. Уи днаскъаганы аоны амзырха иахъааталаз,
иаб иашъа ица, афыц ныкъаа Даут, фбаны еихагылоу
рыфны, хыхъынтэи длалкъан, ахахэчаца дықэхайт.
Фацхъа ахэышэтэыртахъ... Ахэычы иан Даур дицуп.
Дымпсуандаз, анацъалбеит!..

Афон, абжыуаа рыцкэынцэа кэашон, рхэеит, Очамчыра ахы иакэитыртэит хэа. Уи аамталатэын. Гэдоутантэ Очамчырала Акэака ажэылара згэы итаны хар згаз абаржа, амшын цэгъахан изызхымтзэит. Иандэыкэлозгы арныкэаф саатк дагханы дааит, рхэеит. Чархэарак ыкамындаз, анацъалбеит!

Харт, апансионат аҕны иҕаҕаажэоз Муса Шани-
бов, лассы шэыонҕаа рҕны шәҕалоит иҕан, хҕэы-
ргыатҕаа хапшын.

Игор Тыжэба ипсхэрафы, уи иаб иашья Мурман, Тыжэпхацэа зегъы даарылагъежны: рыхътэы хэд-хатцакэа, рлымхарыфкэа, рмацэазкэа ухэа рымихит абцъар аахэаразы.

Октябрь 27. Апансионат «Гәдоутә» иһоноу хәыҗи дуи җаастарас иаакарымтцо хәа акы ыҗам. Аха аибашьрахь Акәәка анырхәа, зегьы еицгылеит.

Ияхъа Гѣдоутантѣй ашѣаныуа екстремист Квита-
тиани иѣны шѣкѣы гѣартак срыладырцшын, Пуш-
кин иѣымтѣкѣа реизга ѣ-томкны иѣаз рылысхит,
егъырт рѣгырак зегъы кыртуа шѣкѣкѣан, машѣыр-
шѣа Апсны азбахѣ зхѣоз акызатѣкѣгъы рыламызт...

Кæастæ Ченгелиа ашæа ианитцон Къыршбал Чач-халиа иажæинраалак. Изеипшроу шæахæапши хæауи Никæала Кæытцнииеи Рауф Ебжъноуи идирбеит. Ианапхъа, урт афыцъегъы аччара иалагеит. Никæала Кæытцниа дызхыгччо еилкаауп, аха Рауф Ебжъноу дзырччоз ауп исзеилымкааз.

Шамил Җүлға алаф дшағың дағуп: «Зыхәсақәа
этахымыз гәыргъатҗәа иҗоуп, Аҗәа иныжыны иаан,
иахьа-уатҗәы ҳақалақь абомбақәа аларыжьраны
иҗами?!»

Очамчыраа рычкэынцэа ишыуи ихэуи җажэафык иреитсам, агацэа шэфык иреихауп, рхэеит, ишыу. Очамчыра рымгази, абираккгы ахадыргылазаап, аха... Абаржа кэдыць иакэгэыгны имжэылакэа икам, арт зызхымтцит умхэозар... Абрада цыаргы ихьамтыцызт хаибашыцэа.

Валери Цьения ачечен дтафны Квитатиани ифны иитарц дафуп.

Никэала Хашыг Акэантэи дааижытеи такэы штцуагы, Гэдоута дхамбацызт.

Октиабр 28. Абжыуаа рычкэынцэа җажэафык шыуп, рхэеит. Изустқаадашь, анацалбеит?

Гагра қыртуак ифны цэашыла ачышэшэы иаирган, апсуаа аннеи: «Аа, мхедрионаа сыфны шырблыз!» – хэа ихы алафихуан, рхэеит. Ифнатқаа ианнытала, аатцэала ашыақари ачашылеи җанжэаарын...

Игор Тыжэба ицсыбаф азы атцалеит.

Абжыуаа рычкэынцэа итахаз рсиа Жана илбазаап: Тыжэба хэа уафы даным, Цыапуахэагы... лхэазаап. Доусы иара итэкэа роуп дзышытоу усгы. Ара Ада дгэатеиуеит, нахьхы – Рушьни. Ада – лашьа-затцэ изы, Рушьни – ипазатцэ изы.

Иацуха Пицунда ааигэара ибжысыз ашхэа, Акэантэи Шэачақа ицоз, җажэафык апсуаа тан, рхэеит. Пхэыс хьантакгы илықэнакын, уа хшара длоузаап.

Ашамтаз Ерик Тыжэба рациала Ткэарчал ддыр-цэажэарц дакэгэыгеит. Ихэахэрызеишь, анацалбеит?!

Пхэыск дыхэхэо дылбаауан: «...Сахэшьяца иоуп, сара зэызшыз, сахэшьяца...»

Октиабр 29. Иахьа абжыуаа рычкэынцэа иршыз жэахафык рсиа. Ахра Берзения хэа иану Толик ица иакэзар – дыхтэеит – ипазатцэ.

Акэа, ақыртқэа затцаaira афыргэгэара иафуп, рхэеит. Гэдоута зегы есены рееитаркуеит. Еихаразакгы ахэцсақэа уафы дрыхэом.

Агыруа утѣкатѣфык дыказамкѣа ипхѣыс аугѣ
лтизаап. Данааи иалхѣеит. «Изгада, бара?» –
«Хгѣыла, ацѣагѣара дшаѣыз иугѣ хжѣан, дыѣны да-
аит...» – «Нас, шаѣахѣа ибѣазеи?» «Уара иштуиуаз
истеит – жѣамаатк хѣа!» – «Аа-ит, иахѣа уи аамѣта
ыѣан, иара имыхѣхѣар ада цсыхѣа имазамызт, жѣа-
ба закѣызеи, жѣохѣ маат хѣа ибырхѣхѣар акѣын!»
хѣа, агыруа ипхѣыс даалысуа дипѣеит, рхѣеит.

Октиабр 30. Иахѣа хпансионат сыѣнатѣоуп. Уи
ахѣычкѣа ирхагаланы оума азаарцоит. Амра дыѣан:
Шамиль Басаев ирхѣта иманы дцеит, лассгѣы Акѣа
иаѣѣлоит, лхѣеит. Иашѣа дара рыѣны дыѣнами, ил-
дыруазар акѣахѣап...

Иаха Ешыра ахысра гѣгѣа цон. Ѣыѣа аерманкѣа
ршыт, ираѣѣаѣны аѣынкѣагѣы рблит, рхѣеит.

Автобус азна аѣсуа партизанѣѣа, Очамчыра
рымѣа цыртѣѣан, иштаз амѣа рыцратѣаны, зегь ры-
блит, рхѣеит.

Ухѣан-схѣан мыжѣа оума ѣанатѣоит, имѣны Ан-
ѣѣа ихѣааит.

Баграт Шынкѣба дааргеит, рхѣеит. Абжѣы-
уаа рычкѣынѣѣа аѣхыраара рмоур иѣадырхоит хѣа
ихѣеит, рхѣеит. Заѣа ииашоу сыздыруам.

Кама Москвантѣи дхѣѣѣажѣон, лхѣычгѣы-ларгѣы
ѣѣыуеит, аѣныѣа аара рѣахѣуп. Саид хѣычѣ атѣл аб-
жѣы ангалак: «Шѣзырѣы, Гѣдоута!» – ихѣѣозаап.

Иахѣа Хѣаѣ Анѣѣаб чкѣынак дыртѣѣыуон, еитѣбы
мышѣѣажѣа раѣхѣа дѣахѣхѣан. Реихѣабы аибашѣра
даѣуп. Хѣык аибашѣѣѣа ран, рыѣѣа, азѣы иѣны даа-
гѣышыѣеит. Уигѣы дшылзынхо лдыруазар...

Октиабр 31. Ашьжѣымѣан аѣырмаѣыѣ аѣны сым-
наѣаѣкѣа аѣаѣым Шалуа Гыѣбеи азѣаѣ Хырсон Да-
шелиеи сааныркылан, Бабиаа рыѣѣагѣ иазкны жѣа-
быжѣк сархѣеит, Шевардназе идкыланы.

Уаха асаат ... рзы Акѣа иаѣѣлараны иѣоуп, рхѣе-
ит, ашьыжѣ. Аѣеи сареи иаабеит ар рыла иѣѣыз
амашѣынаѣѣа жѣѣаѣы уахѣ ишѣѣоз.

Ицъашъатәуп: хөык ацсуа ткәацәа рзы фөык ақырт ткәацәа ртахуп. Хөык ацсәа рыпсыбаө азыхәан – өажәаөык агыркәа ртахуп. Ацсуаа ҳацсәа шынхмыжьуа рдыруеит, дара ртәкәа хәы рымазам, акгыы иацсазам...

Роза Черкьезиапха. Уахатәи ателедырратара мөапигон Ацсны атцареи акультуреи рминистр Нодар Чанба. Ажәа зитазгыы Роза Черкьезиапха лоуп. Уи Анцәа ду икынтәи даашьтуп, рхәеит. Умпсыр иагъа убап. Лара дагьссируп аиашазы. Ө-саатк ирзынапшуа дцәажәон. Амөапгаө дааникыларцгыы иеазикуан, аха лара усцырхагамханишь хәа лфыналхон: Ацсны анырша бжьөык амаалыкыцәа азишеит Анцәа. Знапы ианитцазгыы дыпхәысуп, уи Ацсны Ха лыхъзын. Хөык ацацәагыы лыман. Руазәы ақырт пхәызба пхәысс дигеит – убри риашашъа змам гха духеит Ацсны азы. Ацсуа атәым милат пхәысс димгароуп. Халамыс, хчеицъыка, хкьабз – зынза ихазуп. Ацсны тиуп, итиуп ацсуа дгыыл, убри акнытә адгыыл ғыхра убриакара ихъантоуп, шыацкыала икәабатәхеит, уаха хнырхәышьа амам. Аикәатцәакәа хабашьит, аха хара хымпада ҳаиааиуеит. Анцәа дхатцалатәуп. Агъычра мап ацәклатәуп. Арзынба – Ацсны дахны Анцәа дишан, дазааишьтит. Ипцыхагакәоу шырацәоуггыы иара даиааиуеит. Уи ашьтахь дгылоит даеазәы, дагъыцәгъахом. Нас диуеит тей лашак: Ешба ижәлоуп, Цсоу ихъзуп. Аамта убри иагьитәхоит. Анцәарныхәаракәа икарыжьыз зеггы ғыц ишьтыхтәуп, азиаскәа иахкыашъыз зеггы рыцкыатәуп. Аныхакәа шытыхтәуп. 1989 шыкәса иазкны ҳажәлар Дәрыпшь ныхамтца Анцәа ианихәа – инаигзеит, аха хара уи итабуп хәа иахамхәазеит... атыхәтәан, уи хөык атауад жәлакәа змоу, хца-хца ғыт рнышәнапкәа рыманы, ацәашькәа катцаны, амөышазы Лыхны инеирацы рыдылтцеит...

Дцәажәон Роза Черкьезиапха ацсышәа цкыала, зынзатцөык аурыс ажәак лцәалашәан: «Сатам-

зааит!» – хәа абырсаатк аара лхы инадылтцеит. Ари апцхәыс, иагъиашатцәкьаны, хымцәда Анцәа ди-хатарнакны Апсны даашьтуп.

Ноиабр 1. Иахьа апансионат «Гәдоутә» акны акрыфарта аадыртит. Ибзиангьы еиҕыркааит. Асол-датцәа равтоматкәа кны иахылацшуеит. Уаанза крахьырфоз апансионат «Осетиа» акны акы ааныр-мыжьбит: саани, тцәыцеи, мхатцәи...

Иахьа аҳаирпланкәа хәзиашатцәкьа ихаланы, амшын иалахысуеит. Иныкартцозеи ухәарауазеи! Рацхьа амшын гәы ихалоит, нас ауп ахысыбжь анго. Издыруада уи зызку, ауаагьы шәаны шака еилафе-иласуазеи! Иудыруазеи, лассы Акәа иакәларц ргәы итазар?!

Рима Аҳашцҳа дахтан. Лхатца Гиви Агрба ар има-ны Акәа ахахьы, Шромака дцеит, лхәеит.

Сара сыхшыҕе еитацаны саман Гаграка ицоит. Истахым сара уажәы уи ақалақь абара, избанзар уи иадхәалоуп схәыцра хаакәа рацәаны: иреигьу споемакәа ахьацыстцаз, апародист Александр Ива-нови сареи ақәгыларақәа ахьеицымҕацаагоз. Бо-рис Гәыргәлиеи сареи, ҕенак кәапеишәа ззал тәыз апцшьаҕцәа рҕацхьа хәқәгылон. Амҕацгаҕ Лиолиа Тәанцҳа дҕагыланы сҕыза лхы найқәылкуеит:

– Ажәа имоуп Алмысхан Гәыргәлиа!

– Беилагама, бара, Лиолиа? – аччара сызнымкыло слызтцаауеит, сара сҕыза иаб ихьз хәаны азал дахьы-длырдыруа.

– Ара итәоу аурысқәа рзыхәан, Алмысхан Гәыргә-лиагьы Борисгьы зегь дара ртәоуп.

Сара ажәа ансылтозгьы, иара убастцәкьоуп уи сшыдлырдырыз:

– Уажәы хәизызырҕып, абаҕхатәра кәимат змоу апоет Хәамца Бебиа!..

Ари зегьы зхысхәаауа: истахым сара мчыла аҕа хәымга импытыркәкәааз, ицыххаа-жьыххаау, уаанза иссирыз хәқалақь Гагра макьаназы абара.

хон, дшэаныуан. Пач итаацэа иманы уа дыфноуп. Ипцхэыс Магнолиа ххэы рхианы астал ханахалыртэа, Акэа хаказшэа хгэы иабейт, амала, хаакэымтцзакэа зызбахэ хамаз рыцкэын еихабы Астамыр ага ина-патцакэнтэ данаагаз атэы акэын.

Амшын ихыкэгыланы Акэака ипшуан Рушньи Цыпуа ипцхэыси иарей. Бомборатэ ахаирпланкэа акатахэа еишьталаны ицаны, абомбақэа Акэа иа-лажыны иаауан.

Ноиабр 4. Иаха ахэцэа рацэаны иааргейт. Ашья рацэаны иртаххейт. Автобус азна ауаа рыманы ице-ит хпансионат акнытэ. Ирхэыз фынфажэижэафык ирейхауп, иршьыз жэафык. Шрома ақытан ишакэым итахеит ха хтэқэа, хаирпланла ирхала-ны индыртэейт, рхэейт, ахэашақэа. Дтахеит Кама атцара лыцызтцоз лфыза Мурман Гагэуа, дабица-затцэын, амыжда!

Атцхыбжьон, хацэа апсымтазы Леуа Лакоба ашэ дасит. Сара сцэарта сылыууааны сындэылкэейт, сахэшьаца ак ихьзар хэа сшэаны, иаб ибжыы ансаха. Абар, икалаз: Кэтолтэи хгэыла Адамыр Коғониа ица-цэа афыцэей иарей Красноиарск, Ирбеиское ахаблан аус еицырымуаз абнафы, айбашьяра ианалага, Апс-ныка идэықэлан ишаауаз, амашэыр иақэшэан, раб дтахеит. Гэдоутэ ианааи, нак усгы амфа кын, апсы дрыманы Лыхны сахэшьа лыкны акэыба иатцаз-за ашта ианынтала: анду далапсит, ан лгэы лкит, дыхэхэейт... Рцазатцэ Ешыра дмеибашьюази... Коғо-ниа Кэчыг иахэшьацацэа Шьякрылаа, Алакэабақэа рыкны Акэағэаниа дыпсны дшааргаз анраха, рыф-ныка дыргарц иалаган, сымахэ ихы иақэйтцейт. Нас Шьякрылаа са сышка идэықэлейт сымахэ дрыманы. Хэхфэиз ауаа хзыпшны итэан, атцх агэы шеифона-шахьазгы. Сара аихабацэа схы нарықэкны абасгыы фэастит:

– Фышықэса рацхэа Шьякрылаа ран лыдуней лыпсахгэышьейт, Акэағэаниацха. Мчыбжыык апхэа

Витиа Шьякрыл ица Алхас дтахан – дитцэуеит, дихьит. Анышэ еитапиҕагышьеит. Сгэы излаанаго ала Коғониаа рахэшьацацэа ара ишыҕоу, Алакэа-бақэа, сымахэ уоуп, угэы иалымсын, аха... Адамыр Коғониа ицсыжра уара азин уам. Азин змоу Ашьякрылкэа роуп, раншьа иоуп, ран лывараҕы, иахэшьа лыкны днаган дыржуеит...

Убас иагыҕкарцеит.

– Ацсны зегьынцъара абомбақэа қахауеит, абри хашкол акы аақэымшэеитеи, уара?! – ихэа-заап ашэҕэацхара згэы цнатцэаз лыхнытэ цафы аашьякэк.

Иахэа зегы рылахь еикэуп: хаибашьцэа акгы рылымшеит.

Кама телла хлацэажэон: Алим иацы днеит, иашья ишыапы хырымтэои... Аха хара хтэқэа Гэымста ирит хэа телехэацшрала ианиаха, уатцэы сымцар калом, сара сыказамкэа Акэа иалалоит хэа хэаас икы-заап...

Гари Тьжэба Ткэарчалынтэи дааит: абжыуаа арыцхара ду итагылоуп, ақытақэа танкла ирылахысуеит, иахэацсыуоу азы мацара иргэйдтаны иршыуеит...

Ноиабр 5. Ацсны атагылазаашья шыхьантоугы, апансионат «Гэдоута» акны зегы ателевизор иакэшаны иаатэоит. «Абеиақэагы тцэуеит» иалагоит лассы. Ицьюушьаша, ари асериа рацэа змоу афильм, есэны итцэылхуа иахыччоит цьюуку, арахь есыуаха ахэапшырта рибатахуам. Сергеи Михалков зны, Асовет Еидгыла Агимн баацсны иуфит хэа даныхтарк: сара ибаацсны изфит, аха шэара шэгыланы ишэхэоит хэа реихэеит, рхэеит.

Анацалбеит, изакэытэ дырратара ссирқэоузеи телехэацшрала ицо, аха хара хзын урт акгы хаара рытцазам, хара хкны еибашьроуп...

Ноиабр 6. Борис Тьжэбеи сареи амла хацсзо ханалага, акэац аахэаны Лиуда Аргэынцха лышка

ихаманы хцеит. Ҳахънеиз Гагра ирымоу уи лаҳашъа ихалхэон: Ақыртъа еибашъцэа хгэылара инеины, Хьйба тахмадак ахы хат хэа дыхтаркит, аха акгы анизцэырымга, инеигэйдтаны дыршыит. Аоны апхъатцэка апслымз икапсаз акны дагыржит, аха ишъапқэа рымтэахит, издыруада цъара азэы дымѡахнагар хэа. Ус, ишымгэыгзоз хара хаибашъ-цэа неит: – Шэырмеигзан, шэырмеигзан! – рхэон урт зегъы ахъеибашъуаз. Аха цъоукгы, хшыкамыз анырба акэхап, хафны аацэырхэны ирыманы ицеит; айбашъра ххысит, ох, гэышъа хэа ҳацсы еивго ҳаштэаз.

Иахъа Москвака теласрахэа аѡошътаѡы сахънеиз, аисра дутцэка збеит. Иаатгылаз амашъына «Волга» даатытцын цкэынак, ар матэа зшэыз азэы дисуа иѡааихеит. Изысуаз фархък шиакэызгъы, акы дырзаѡа-куамызт. Амашъына зтэыз иѡызцэа рацэафын. Егъи уаха имч мхазо даналага, еиқэа лаишъклаижъын, ѡыцъара иуатэа еихырқалақэа надирбеит, икэшаны игылаз зегъы. Аисра иалагаз, амш го идэықэу апсуа цкэынцэа роуп, егъи хзыхъчарц иааз ачечен еибашъѡы иакэын. Сара уаха исзымчхакэа ашырхэа сындэылкъан, снейны сѡы иташэоз расхэеит, иқэтцынгъы ицеит, рмашъына илтатэаны, цъара, қыафура...

Иахъа Ткэарчал атагылазаашъеи абцъари ртэы Владислав Арзынба иархэаразы иааит: Иван Логэуеи, Павел Азынбеи, Игор Гэыргэлиеи.

Цъоукгы ирхэоит Владислав Арзынба азэгъы дитцаазом, зегъы иара ихала избоит хэа.

Зны, гэыпѡык еицны Жэыргъ ашъха ианѡеи, ахъча исасцэа дрызтцаазаап: Ага жэабжъыс икоузеи хэа. Дара ахъча иааихлафны Чқэа Абыхэба ҳашкол адиректорс дкартцеит, рхэазаап. Уара, уи дтцарадоуп, анапынтцаратцэка издырзоумеи, ицъеишъазаап настха итэаз азэы.

– Уара дуазтцаап, сара дсызтцаап, убас аусгыи иу-
лап! – ихэазаап ахьча иахаз ажэабжь дгылара ната-
ны.

Очамчыратэи аштаб аиҳабы Даур Тарба ѿ-верто-
лиотк рызна абцъар Ткэарчалка идэықэитцеит, рхэе-
ит, аргыи аццаны. Иахьа ашьыжь СНГ аҳаирпланқәа,
Гэымста ақыртқәа ахьхысуаз, ицаны абомбақәа
рықәрыжьын, уаҳа хысбжьык аамгазац, рхэеит хде-
путатцәа. Сара урт ркынтэи Москвака ател сасуан.

Борис Тыжэбей сарей хайлытцын, Иулиа Паппца
лыкны хакан: иарбанзаалак ишэахто хэа акгыи ха-
мазам, акы ааҳаузаргыи ацсыматэақәа рзын иахта-
хуп. Лхэеит.

Баграт Шьынқәба матэа ҧазала мацара даан, ҧыц
деибьртеит, иаргыи Москвака дцеит.

Ацсуа телехэацшра ианналаго еснагь абас ражэа
ахы ркуеит: иахьа цшыноежэи хэба мшыи тцуеит
Ацсны еибашьуеижьтеи... Амшқәа шцарыцхьазои
ухэарауазей, рышқақәа!

Цсоу ахэааҧы апориадок кхатцоит хэа ицаны
игылеит: Цьумка Микаиа, Алик Логэуа, Алик Ахэба,
Алик Даутиа... Крызыкатцарушь? Ацсны, ақыртқәа
рмандаринақәа ҧыхны, иганы аерманқәа аурысқәа
иддырхэхауеит. Аиааиразы ацара атахуп, уи иара
Ацсны ахата иамоуп, иамагэышьоуп, аха еиҧыз-
каауа дабакоу?

Ноиабр 7. Ноиабр быжьба аныхэа тцэылхуа
хшахыччалоз, хыхьтцэыуа хашцакартцей, анацьалбе-
ит?!

Сахэшьаца Батал Лакоба ишьтоуп, Витали
Амаршьан ица Беслан ишьтоуп, Гьаргь Жанаа ица
Темыр ишьтоуп... Икам.

Ефкан Цыба (Тырқэтэыла) дтахеит, дтахеит Быр-
зентэылатэи иааны еибашьуаз абырзенгыи...

Ноиабр 8. Борис Тыжэбей сарей хтаацэа хама-
ны Лыхныка хцеит, издыруада сахэшьаца дырба-
зар еилахкаарацы. Иаха дааны дцеит, рхэеит. Анцэа

ицъшьоуп. Ҳахънеиз убаскак ауарацәа ртан, ҳхы ахыбааны ҳхынҳәит, амла ҳшакуазгъы. Ҳшааиуаз, Витали Маршьан имаҳәыла икны дыкамзи, Беслан изын хрызтаап ҳәа ҳаицырхашышьы амзырха ҳанынтала, ачкәын иан ак калаз цышьа, дырзымкажо цәгъала даҳдылеит.

Амфан Алла Рождественскаиа ихалҳәон: Акәа абомбақәа аларыжьуа ианалага, ан лхәыцқәа ирмаҳарц азыҳәан, апианино абжьы рдуззаны иалы-рхәозаарын...

Ноиабр 9. Ада дычмазафхеит. Акы узымыфуа, акы узамыцхьо афны уаныфнаха – амш мыжда аантәазом.

Ноиабр 10. Иахъагъы афны сыфнахеит. Цсоу аҳәаафы иказ Валикәа Касланзиа исейхәон: аҳаҳаирахәа амандарина мфангара иафуп. Ацсны иахъа иаиааирц азыҳәан амал атахуп. Ара ачкәынцәа ацарарҳара иафуп.

Саргъы знык икоу збаразы аҳәаакынза сшәыццар стахын анысхәа, ҳара хәфык ҳакоуп – ҳмашыына уаҳа уаф дақзом, ҳгәыц акынгъы уаҳа азәгъы даҳтахзам ҳәа сархәеит.

Иацы абцъар азы ахы ахъеизыргоз, Ада лхымацәаз затцәыкгъы рылтеит. Рыцҳа, Ацсны!

Ноиабр 11. Витали Амаршьан ицазатцә дтахеит – Беслан. Илымҳақәа фырхит, ицынтца фырхит, нас ихы-ифы рыблит. Лыхны дықәатцаны дыртцәыуан, Гарц дганы дыржит. Лыхны аб дсыҳәан, ацәажәара сыкәшәеит. Гарц, ацсы дааихагылан, ашьхаруаа еибашыцәа ихы нарықәкны ажәатынха ихәеит аб. Афырхатца Витали Амаршьан. Аегъы жәлала ифәеит.

Ноиабр 12. Иахъак амш ссируп. «Амш баацсы шелгарыз – ауафы баацсы дыбзиахонда!» – лхәалоит санхәа.

Дабакоу, дагышпакоушь, рыцҳа, сара сыцстазаарақны рацхъаза сан ҳәа засхәаз ацхәыс?!

Ноиабр 13. Очамчыраа рычкэынцэа Гэдоутэ иа-аны абцъар аархэоит. Атаратэи ашэанцэа хэычкэа, хбызшэа рымдыруеи, апсуа хэычкэа ирызфэытны, чархэара рзуны акырткэа иддыршыит, рхэеит. Фөжэи хэфык ашэанцэа рыфэдахны абна илалазаап, атараа урт рыфөнкэа зеггы анырблы ашытахь.

Ноиабр 14. Ешыратэи ахысыбжыкэа иаха-иаха рыфедыргэфэоит.

Вова Агрба – Кама лабхэа иашья, иацы икабинет акынтэи Москвака ател санасуаз, ртаца шыта дахымааз игэала ааилыжжны дсацэажэан, иахья ипхейшыоу здыруада, чкэына кэышми, ашыбыжхья ахьяхфоз акыраамта дхадтэаланы дхацэажэон, уажэы-уажэы аччацшы ааифыкэло.

Иахья Апсны иакэлейжытэи хымз цит. Москвантэи телехэапшрала иахдырбон асасааирта «Ритца» акинотеатр «Апсны» шбылуаз. Рыцхакаа, сгэы сыхуеит.

Алим Агрбеи Сергеи Арзынбеи Ешыра атабиакынтэи иааны икан. Шака рхы ргэы акэыбзиази, ухэарауазеи! Иабатэи еинаалароу, Апсны тарцэтэуп рхэеит.

Ноиабр 15. Иван Логэуа исеихэон: – Кэачараа анахэагыл аамтазы – Мыкэаа, Цлоуаа, Гэадаа, Цыгьардаа, Кэтолаа... – иаарыкэыршаны икоу, уахыкала ишыкэаххуаз раххэеит, рыедмыртцысыроуп!..

Ноиабр 16. Ага танкла акыта далалоит, данцо ипцсгы иманы шыапыла дцоит.

Заур Бигэаа иахэшьядулца Ахацымбагы иарггы ршыит амашына иахыркыаны, Аацы акытан афы аныржэ, рыгэкэа нибарханы. Ашыра зуз Кэырназе ижэлоуп, дацсуоуп. Заур дааганы Лыхны иашыейхаб ифны дыкэартцеит. Зыбзиара узымдыруа ицэгыара уалахаит хэа. Иаб Грышыа Бигэаа рапхыатэи ипхэыс Лыхнытэымзи, Гагэлиаа дыртыпхан.

Уатэы апансионат «Гэдоутэ» хдэылганы Гаграка хдэыкэыртцоит. Ара, архэта фыц еифыркаан, урт

рзын иртахуп. Шака иахтамымзеи адэылтра. Зшэы-
ра хэычқәа ыркэаталеиуа иааз – хэыцъегь иах-
зышьтымхуа ачысмаҭәакәа лыхәхәеит ари аоны
икоу.

Ноиабр 17. Ҳаҭхәа автобусқәа наргыланы 673-
фык зыфназ хпансионат атарцәра иалагеит. Ҳара
Заур Бигәаа иҭсыжрахь хамцар каломызт. Уака иаа-
лыркыаны ажәахәара сықәшәеит. Мықәаа рычкәын-
цәа, Маршьан Витали иҭагыи днарылатцаны, Лыхнаа
иртәыуеит угыи.

Иван Логәуа исеихәон: Баграт Шынкәба, Мо-
сквантә иааз иматацәа рбара Члоука дышцаз, Тамшь
днеиуаны, ақәылафцәа иҭылазаап. Акы ишазхәаз-
гыи ицәа иалашәеит. Аоны дахьнеиз уа даанхеит,
ишьтахька дхынхәыртә икамызт. Есикаитцалакгыи
иматацәа фаҭхәа Москвака идәыкәйтцеит. Ус, аҭсуа
интеллигенция, хатала: Шалуа Инал-иҭа, Ҳазарат
Аргәын, Алықьса Гогәуа, Шамил Лакоба ухәа рна-
пынтцала хааит хәа, Члоу аштаб акны ифеит Алықьса
Кәытцниии Виолета Агрҭҭаи. Урт Иван Логәуа иманы,
ахәара злакартаз ала, Баграт Шынкәба икны ицеит.
Ҳааинымаалакәа ақыртқәа асуверенитет аахартә-
раны иказам. Ҳаинааларазы иаафыз ашәкәы акны
хаҭхәа угылар хтахуп хәа иархәеит. Асуверенитет
атәы хпарламент иаусуп, иара иазбааит хәа ратеи-
кит Баграт Шынкәба, иагынацитцеит: егыи шәкәы
өтәызар, Шалуа Инал-иҭа ифны, инапы атцаифуазар
саргыи садгылоит, ихәеит, ихәеит.

Ацхаражәхәафцәа рхы рымагәыхьха, аштаб ар
зкәыршаны идьргылахьаз Баграт Шынкәба ифны,
есикартцалакгыи, цәгыамыждарыла мазала ирылга-
ны идәыкәыртцеит.

Сара исзеилымкаауа: изуствәада аҭсуа жәлар
рыхызала Аҭсны жәлар рпоеит икны инеиуа ауаа?

Ноиабр 18. Ада, Владимир (Бацьол) Афзба – Аа-
цаа рқыта анапхгафы иквартира аилыргара дафуп.

Уи Гэдоутагы аквартира имазаап. Аха ахэынапцкэа
еынлагы аекэа дырхэмаруеит, харфар хэа хшэоит.

Лаврент Агрба ианхэа лахэшьапцха Чантуриак ди-
ман. Иара данпсы – лара Қартқа дцеит. Обаны икоу
урт рыоны ионаларазы, есымша иахырцаны иааз
неины агэашэ иадхознаап, асапат цырезаап. Лаврент
арахь дхэхэаны ацапхақэа хайтеит. Убригы еиллы-
ргеит Ада иахьа. Вадик Бабиа ичкэынцэа хадхрааны,
хнаганы хаонартцеит. Ауха чаик аажэны, адшэмацэа
рпатреткэа шэызуствкэада цым-цым хэа ихэхэап-
шуа, хайкэышышы ханаатэа, Ада деитцапжэаны
атцэуара далагеит. Нас, уаха хаанымгылазакэа,
акэатэи хгэылацэа Апбақэа Араион ыыц акны инхо
рышка хцеит...

Ноиабр 19. Иахьа шаанза сааны иаха инхажьыз
аоны гэастеит. Азэы дысцэыоналар пхашьара дууп.
Уи ауаф сара дсыкэгэыгуеит.

Апресс-центр акны исахаит, абжыуаа рычкэын-
цэа Тамшь Очамчыранза ахы иакэитыртэит хэа.

Алим Агрбеи Сергей Арзынбеи Света Кэытцниа
илыманы аоны дааит. Уи усгы зегы лара илусуп.
Урт, Ешыра апозициакны иахьыкоу, дара ирызкны
иаархэакэоз зегы анраха, ицъаршьеит. Убриакара
ухэан-схэан рацэоуп.

Иахьа Афон оснариадк алахаит: ыыцъа гэгэала
ихэуп, рхэеит.

Исхаштыз: жэацы, цхынчкэын жэибжь аены
Гэдоута дааит хсахьатыхыф Валери Гамгия иан.
Дахьаалагылаз рацхьа лычкэын дизтааит, аха цьеи
илархэарын уи дшыцсыз. Ларах Ткэарчал икоу,
Кэтол икоу хэа далашыфкзаны ажэабжьхэара дафын.
Ажэлар лыкэшаны, еихаразакгы ахэса, дыцшышо
илыхэапшуан. Лара, рыцха, илхэоз иазызыфуаз
цшыа, иаха-иаха леалалхалон. Нас, Игор Гэыргэ-
лия, Важа Зарандиа имашына ааимхны, лца дахьжу
Дэрыпшыка диманы дцеит. Ашьтахы уи исеихэон:

иахънеиз лыпџаџа ашәеикџара рхьыхәхә иа-
нылпыла, дхагаханы уи иныџалџоз хәа.

Гәдоута агуманитартә цхыраара рыртон. Смата
Анри ишәацәкџарақәа кылсит, ашкол ахь дызџаџом.
Аимаақәа ахьрыртџоз, раамџа анааи, иахәшәа Кри-
стинеи иареи џналазаап. Аџәатәи аџсуа школ-ин-
тернат Зизариа ихьз зху аџтәи арџаџы Нодар
џлиа иакәын изшоз. Ахәыџқәа ирхырхәхәаны, ры-
блақәа таа ишахәаџшуаз, адуқәа рыџара далагазаап.
Ари збаз анду Ада, ани лычхауа дыџахызма: оума
икәылхәаџәеит, рхәеит. Игылаз зегьы хматаџа
ирыдгылазаап. Нодар џлиеи сареи ибзианы хайба-
дыруеит. Дрыџхасшьоит ахәса рыбз дахьаџашәаз,
аха сгәы иалоуп ахәыџқәа рыба таа ихәаџшуа аду-
џаа ргәы ахьыџаитџоз...

Ноиабр 20. Схала аџны сахьтәаз Владимир Баса-
риа диман днеит Соломон Саникизе хәа қырџуа тахь-
мадак.

– Ауаа сыжәлеит, сыџны сдәылырџарџ иаџуп,
уара уеипш иџоу азәы дысзыџназар сыхьчон, – дсы-
дџатџәыџатџәылон Соломон зыхьзыз, – сахьынхо
центруп, азыршы сымоуп, ахьшәашәа...

Сахәаџшуеит хәа сахьааиз, уи ипхәыс
атакәажәи аџсуа еибашьџыки аиџәхара иаџын.
Аџәатәи хәсақәакгы идгылан:

– Шәара Қәтешьынтәи шәааит, убрахь шәагь-
џа, ари сара сыџналоит, мап анакәха аџнатџа
шәыџал...

Аџакәажә уи аалырхәуаамызт:

– Сара ара сиит, џьарамзар џьаргы сагыџом!..

Иаха Ешыра аџхаџы џыџьа ақырт еибашьџа,
абираџ шкәакәа кны, хара хәхь ииасит, рхәеит.
Қартынтәи иааз ар цеит, абџьар здыркыз хара хауа
аибашьрагы хџахзам, зегьы шәара шәышџа аиасра
ауп хзышьџоу, аха Гагра ақыртқәа ирзыжәуз аџыза
хәхьыр хәа хшәоит хәа рхәеит, рхәеит...

Ааи, Гагра ақыртқәа рацәафны интцәеит, аиаша-зын. Икоуп уи аныргоз иаххәау алафкәагы. Абар, урт руақы. Гагра аибашьраан асанаториа «Украина» ақынза инеины ианаагыла, еибашьфык дхынхәын дшааиуаз, быргк днеипылазаап. «Шәабанзанеихьоу, дад?» хәа дантцаа, ацсуа еибашьфы: «Украинанза» хнеихьеит!» – ихәазаап. «Иабихәац, Украинанза шәызцози, Шәача шәаннеи шәаагыларггы хара иах-зымхози!» – ихәазаап атахмада.

Ноиабр 21. Иахьа 100 мшы тцуеит аға хәымга Ацс-ны дақәлеижьтеи.

Ноиабр 22. Амш цәгьоуп. Адаггы сарггы афны хаздәылтцуам. Ихашьахтцәхәа акгы хәамазам. Борис Тьжәба ипхәыси иареи Витали Амаршьан ишкә ицеит, Гарпқа. Ауафы ихы имагәыхьха даныкоу, ана-идтцаалара акыр иацсоуп. Шәанцо сарггы сыжәга хәа расхәагәышьахьан, аха ирзеипшымтәызар акәхап.

Владимир Басариа афны дааит. Никәала Кәытц-ниеи ипхәыс Светеи итәзаарын: ипшәмацәа иреи-сынгы ицазаап. Игәы иалоуп: аха иарггы диашоуп, дарггы. Хәацъа Шьарадын еипш...

Ателедырратара: Кәланыхәатәи Смыр Қәаазым ичкәынцәа хәфыки имахәцәа хөфыки еибашьуеит. Аафык рани раби. Ан, сарггы сцон еибашьра, аха Акәа зыфнқәа ирыфнырцаз ф-таацәаракгы дара ркны иказаап, иныкәгатәыми, иааныжьны дыз-цом-тәа!

Ноиабр 23. Апресс-центр акны адырратара са-зызырфит: Азыфбжәа, Кындыг, Тамшь, Мықә... аға фәпхәа далалеит итанкқәа иманы. Цхынчкәын фажәи акы инаркны фажәи жәба рқынза нақ-аак-гы имхысрацы еибыхәеит. Акәатәи урт ртехника рыманы нақ ицеит. Акәака ахысра калазом. Ухысыр иаанаго аурысқәа уреихсит ауп. Аурыс ири урт ртаа-цәеи ралгаразоуп ари атынчра хәычы зыбжьартцаз-ггы.

Соломон Хшыѳтра даины анектодкѳа хайхѳоит: Арайком амазаныкѳаѳ дышнеиуаз имашына ахѳа ашызаап. Изтѳыз абырсаатк даацѳыркѳан, зыкѳмаат аасышѳымтар калом хѳа даарысны икызаап. Амашынананыкѳаѳи амазаныкѳаѳи рѳыбакѳа ирѳаз быжышѳа-маатк ракѳеит, егы уатѳы арайком акны унеир иуахѳоит хѳа иархѳеит. Схѳа апарѳтия иалазамыт, арайком акны исусхѳызеи анихѳа анхаѳы, ухѳа апарѳтия иалазамыт, аха ари арайком амазаныкѳаѳ иоуп, ихѳеит амашынарныкѳаѳ. Хайт, афы смысаит ари дышрайкомыз здыруазтгы ѳнызкѳ маат исымкуази, ари хѳаракѳа зегы згахѳоу иакѳаапеи, ихѳеит анхаѳы.

...Нхаѳык ипартбилет иѳѳызын, аизара аакатѳаны апарѳтия далырѳеит. Мызкы аатѳхѳаны, уи абураѳы икѳаѳ аѳыба иштѳаз ибеит. Ѵаѳхѳа аизара аакартѳан, дрыдыркыларѳы иалагеит. Аха жѳытѳ коммунистк дыкан, иааимутѳѳеит. «Уара упартбилет мызкы изны икан. Мызкы аѳа импыѳѳашѳар иалакаитѳоз удыруоу? Уара ѳажѳа шыкѳа ѳѳеит сара сѳыба иѳоуижѳеи, акгы сзалакамѳаѳеит, мызкала аѳа иалакаитѳараны иѳаѳеи?!» – ихѳазаап анхаѳгы.

Ателевизор акны ашыапылампыл ѳоит. Ех, зынгы уи сышѳаѳѳараз, анаѳѳалбеит! Угѳы антѳынчу ауп зегы агѳама анрымоу.

Сгѳы иахѳеит Мирод Гѳажѳба икѳгылара. Расул Гамзатов изы ирхѳалоит еипш: аурысшѳа зынза изымдырзозшѳа, анышѳа иатѳаны далаѳѳажѳеит...

Камерала хайбашѳра ѳызхуаз Анзор Кѳарѳелиа снаиперѳзаап дызшыз.

Ноиабр 24. Иахѳа Ешырака хѳеит. Амѳа ѳѳара азѳ даным; иану аруааи, айбашыга техникеи роуп. Сымахѳыла Шѳаликѳа Чытанаа иѳны аснариадкѳа иѳырыхѳааит. Ала шѳан икѳѳны иѳеит. Ажѳѳа гѳарлазом ишѳаны. Ажѳ ѳыттѳаны илеиуеит. Амѳандаина аѳыхра иахѳѳеит. Аѳны атѳака уаанза алатѳѳа ахѳымтѳоз, икаруат хѳытѳаргыланы диоит апшѳама.

Штакы ицтанхо иашъа Хэыта ионы зынза иалгазеит. «Хэыта мандаринажэла бзиаи иман, ишсимтоз, ас-нариад иаатнахын, са скны иааганы еитанахайт!» – дахлафаауеит Шъаликэа. Уаанза ашэишэи ахьахзыршыуаз, иахъа Борис Тыжэбеи сареи афехоа акэын ауатка-уаара зхахкылоз, амла мыжда хшакуазгъы. Зегъ акоуп адстазаара узаанкылом, иахъа зегъы аибашъра ацэа шырхоугъы, апсабара атэы канатцоит, шыатанкыла ус иузнырцэом апсуа жэлэр.

Ноиабр 25. Гэдоутатэи акультура Оны акны, Москвантэи иааз хдепутатцэеи хареи хаипылон. Урт зегъы аус ду руит. Адсны аиааира аргаразы, уи зтагылоу адунеи архаразы... Иссирын Иури Воронов икэгыларэ. Зураб Ачба ихэон: «Реихабыра рыкны, Василиев иоуп хэа сыкоуп, мчылатцэкъа даакны икабинет дыфоназгалеит. Акакала Адсны хазтагылоу афакткэа ирбо сёанынасха, хэычы-хэычла иее-икэкуа, иееикэкуа мацара, атыхэтэан сара сан-дэыкэла, иара симышьтырц далагеит...»

Ноиабр 26. Иахъа Валери Гамгиа дыпсижътеи оынфажэа мшы цит. Уахъ Дэрыцшъка хдэыкэламтазы, арадиоакны сыкэгылар акэхеит иара изкны. Иаалыркъаны, исхэазгъы сыздыруам, аха...

Хэхънеиз иан хгэаша лакэын, рыцха, оума кэзтцоз. Амала, цсыншытахъ акгъы ыкагэышъам; астал акны ханнеи: цэажэаран, лафхэаран, оыжэаран...

Ноиабр 27. Борис Тыжэбеи сареи Цсоука ахэаахъы хцоит. Амфан убас рычегьэгэаны игылоуп хачкэын-цэа – угэы иахэап. Хэыц-хэыц зегъы гэартоит. Бзыц азиас инаркны, аибашъра ашьтакэа ҕаҕаза хашъта иаахгылоит: атанккэа былбылны ана-ара игылоуп, афынкэа блуп, атцлакэа еилапыххаауп, амфакэа рбгоуп, ана-ара ахыгэгэартакэа катцоуп...

Цсоу ахэаакны аарцэка хыцъараны игэартоит, нырцэка хыцъараны. Ахахаирахэагъы ашэыргара иафуп, уажэы амандарина иасакъахэымтоуп усгъы. Анацъалбеит, иаалазозеи, ухэарауазеи, Адсны ры-

цха! Гантиади, Леселизеи мчыла иааныркылаз атыпкэа, изтэышътраз ааины иаахылеит – Цан-дрыпшыи Гьечрыпшыи. Иссируп уажэы арака иар-банзаалак тэымбжык ахьумахауа. Ххынхэны хана-ауаз, уахынланы Гагра халалеит. Алашарақэа каххаа иакуп – ацстазаара иаратэы канатцоит, афаст!..

Ноиабр 28. Иахьа Пицунда хакан. Уи анапхгара ххатцкы камыршэуа иахдылеит. Апансионаткэа рыкны аномер каиматкэа хзалырхит. Борис Тыжэба – «Ахьтэы уасцэа» акны, сара – «Апсны». Анацъалбеит, уажэааны арака изакэытэ пстазаарази еилашуаз, уажэы? Иагьа ссир катцазаргыы ауафытэыфса дахьыкам зегьы-зегьы башоуп. Д. И. Гэлиа ихьз зху ашэкэыфсцэа рырфеиаратэ Фны, уажэы ипеипеиуа хаибашьцэа рыла итэын, егырт зегь реипш. Исхаштыз, Пицундака амфа ханыкэлос, хдепутат Даур Тарба абамбакьае ситеит, абас насахэаны: «Уара, Мыкэаа хашэкэыффы иуахамтозар изахтода... ахьта уахцэакыр – хара хзы ипхашьароуп!»

Сгэы иахэеит Мыкэаа дуқэа сахьырхицхьазалаз.

Исгэалашэоит, саб рыцха, мфеагара данцоз ишэитцалон абри афыза абымбакае. Уажэы сара абыбыц акэшэар хэа сшэаны сыпсуа, сатцаеырбо исшэуп.

Ноиабр 29. Иахьа афны хакоуп. Ацентр акны хазлакоу ала, хгэы аадырфеыгъзом. Ашьыжъ хашэ инхытцыз Нели Тарцха, лымшыта бзиан, иналышытагыланы рфеархеит... Уатцэы Пицундака аномер ихартаз ашка сцару сымцару сыздыруам. Санхэыпха Лонда ахэылбыгеа афныка хналыпхэоит. Ашьапылампыласфы Цьамал Гэбаз иан дыргэылазаап, хшыказ анлаха, ххэы лыманы дааит. Абыста рыцха...

Ноиабр 30. Очамчыра араион акны аибашьярцоит. Кэачарантэи Гэадала иаауаз атанккэа Бабиаа рыфнкэа рыблит, рхэеит, Кэтол иахьалалаз. Сырбеи Басариа ифны былны, ипхэысгыы иаргыы ршыит, рхэеит.

Декабр 1. Кэачараа рыфнқәа рблит иахәагы-
ло ианалага. Идрыцкәеит, рхәеит, Кэачареи, Ара-
дуи, Лашькындари ақыртуа ируаа ркынтәи. Ца-
гъера абжа гоуп, ҫынҫажәижәафык ҳағацәа шыуп,
ҳара ҳтәкәа жәафҫык тахеит, рхәеит, хәашабгақәа.
Ҳачкәынцәа нтәәзеит, анацәалбеит. Кэачараа
ирыламкысыр акәын, егъырти дарей еидгыланы
ихабашьыр хәа сшәоит. Шамиль Басаев ир иманы
уахынтәи дхынхәит. Очамчыра ақалақь агаразы
иаагоит, аха аус злоу нас иахзынкылоума, рхәоит,
зегъы.

Декабр 2. Иахъа Вѣдат Кәазба (Тыркәтәыла) Ткәар-
чалынтәи дышьны дааргеит. Ауаа даара имачҫын,
рыгәқәа цәымсахеит убама. Срылагъежны еизыз-
геит. Рапхъаза Фениа Аҫцхәа лыда уаф дыкәмызт.

Ҳацшәма Соломон Хшыҫтра асасцәа уманы уа-
аит ихәан, грацника дук азна аҫы сзааигеит. Магно-
лиа Апбеи Кәымф Ломиеи Арзынба деимаркуеит.

Декабр 3. Иахъа Тыркәтәылантәи иааз апсуа еи-
башьҫы Вѣдат Кәазба ицсыжра иазкны амитинг
ыкан. Гәдоутагы анышә дамардон. Зегъы ргәы иа-
ланы иалацәажәон Ефкан Цыба ицсыжра Ацсны
иахыкәмлаз. Акәазба изкыз амитинг иаалагоны,
иааган иаадыргылеит даеа х-кәыбак – аказак еи-
башьцәа зтаз. Индыртәеит ҳачкәынцәа кәдыцкәа,
урт апсуа дгыл рхы ақәыртцеит, абжыгуаа рыкны
ицаны.

Сара ицбашьаны срыхәацшуан Тыркәтәылантәи
апсуа чкәынцәа анамаз куа, уи апсы анышә иаҫа-
ра атасқәа зегъы шыкартқоз: азәгы зегь рапхъа
дгыланы, ибжы еитцыхны Аллаҳ ихьзала акы
ихәон, егъырт зегъы ишьтахь игыланы, ркәафқәа
шьтацто-ишьтыхуа, асаара еитцыхны Аллаҳ иашьап-
куан, рхазын ак хәо, игылон, ихырхәон адгыл
акынза, ус акыраамтагы икартқон. Амала, урт раа-
игәара ахәса анеира азин рымамызт...

Декабр 4. Апресс-центр акны Владимир Басариа дыспылеит дѣацхаѣаччо: «Иахъа уцшѣма схѣы аѣы сызнейгеит. Изакаѣтѣ уаацсы бзиаѣѣоузеи аѣны ис-зыѣноуцѣаз хѣа, игѣыргъара хѣаак амамызт», – ихѣе-ит. Ассир уѣахызар! Иашоуп, хара хуы уашъуам, ххѣа уашъуам, уада хѣычык хшыѣнеицалазгъы ихѣацхауе-ит – иара Владимир Басариа ихѣы игоит... Хѣамѣак рымами аѣсуаа: «Ди, ахѣыцѣкѣа зегъы уан хѣа еибы-рхѣоит, сара азѣгъы акгъы сеихѣазом, избан?» – «Уи сара сыѣцхѣыс бзиауп азоуп, нан!» Дахъындѣылѣыз: «Еи, уара, уа инеиуа, уан дыргыланы...» – «Уан шѣынѣтѣгъы...» «Ибзиау дарбану, сан?»

Алиоша Чачибаиа дыңсын, Лыхны апсрағы
 ҳахыказ, азәы абас ихәеит: «Сгәыла имаҳәыла
 дагыруоуп. Аибашьра ианалага, абцъар шьтыхны
 даҳәагылеит. Ус, аимаҳәылацәа анааиҗаҳа – апсуа
 дымхысзеит, егъи усс имкыкәа атдықъ ааихиргеит,
 аха иқәымшәазеит. Ари ифызцәа уаҳа дмырхыскәа,
 агыруа ихы цкәа инеихартцеит...»

Абга иагъа иуаазаргъы абнахь ицшуеит, рхѣоит.

Декабр 5. Абжьыуаа рыкны аибашьра иаха-иаха аеаргәғәоит. Уахътәи ахәцәаггы рацәафны Гәдо-утатәи агоспиталь акны иааргеит. Цьгьарда хаир-планла иахьалахысуаз Шьалодиа Ашәба дашьит, рхәеит. Акласс исыцтаз, ажәеинраалакәа зыфуаз сөыза. Даараза сгәы далоуп. Ара дызбон анрыла уи иашьа Тамел Шамба, аха сшәаны сзизымтцааит.

Ияхъа Гэдоута иахдырбон рапхъазатæи ацсуа кино студиа итнахыз афильм «Анапыхъарацъ». Аказара аганахъала ицгъ еигъзар ауан – артистцэтæткъа мацны иалоуп, иагъаныцшит. Аха ихæгчымыкæа идухæхъада?!

Декабр 6. Иахьа Спирдон Ануа дааит: Абжы-
уаа рыкны апсуа қытақәа ирылгарц иафуп, ихәе-
ит. Афынқәа рацәаны иблуп, ауаа шыуп, такәажәи
хәычи ааилырхзом. Хара хпартизанцәа хацәынмыр-
ха икәпоит, аха абцъар рызхом, ихәеит. Ара Гәдоута,

зкъаф кзтцаз азэы дымхысуазар, тынчроуп макъа-на.

Иацы амзырхаќны, игэашэ ацхъа атрактор дашыт Вадик Агрба, ахэыцы маќаќамхэаќэа итын-хеит... Арыцхара шэрыцхараќ аанагоит.

Телехэацшрала ҕеи рхэом Ацсны атагылазаашъа-зы. Ухы уцэымыцхап, хэгеита.

Декабр 7. Ашьжымтан Амра Москваќа Кама лышќа ател дасит. Даур ишыапы, хынтэ ианхыртэа ашытахъ, абзиахарахы ахы археит. Смаќа Саид еиужыны ацэажэара далагеит, рхэеит. Аоныќа-гы игэхъааигозаап. Иаха данышыталоз иан лышќа абасгы ихэазаап: «Мама, сара Акэаќа истахуп!» «Акэаќа саргы истахуп!» – иаќалќит Кама. Ахэыцы даахэыц-хэыцны инацитцазаап: «Ыы, нас папа иоу-ма хназмышьтуа?»

Ахааназы рыоны изхамло, аамќа мыжда рзыќа-лароуп, харт ари ашыза цейцшыцэѓа хэаганы хэаќазыргылаз!

Иахъа Аграа рыцсраќны хэќан. Абар, шыца абырг-цэа еидтэаланы ирхэоз ажэабжыгы.

Аабыќа цхэыск амца еиќэылтцарц ашьжымтан лматцурќа дахыныыналаз, ассир лбеит. Акэардэќэа наќ-ааќ, иаха ишынрыжыз акэымќэа, еиќагылоуп, иаарыкэыршаны ататын цыблаахаќэагы кацсоуп. Аха, сшашъазар ќалап, лхэан, ыылымтзеит. Ады-рфаеынгы иара убастэќа анылба, лхатца даага-ны зегы-зегы наиалхэеит. Иара даалаганы, ауха ацэартаѓы атэаќа дыќацхэеит, иќоу збоит хэа. Убас иагыќалеит. Атцх бзиа инаскъахъаны, ацарахэа аоны ашэ аартны хыык абыргцэа аафнале-ит, ижаќа мацараха. Ртатынрхэќэа нарќарќын, атыхэан итэаз абасгы ҕааитит: «Иахагы иацуха-гы шэара сышэзызырфуан, уажэшьта саргы акы шэасхэарц стахуп!» «Хэузызырфуеит!» – рхэеит даргы еицќакны. «Уара, адунеи мцала иќэаххып, ухэеит, уара – зыла! Шэшыцэегы шэиашазам. Ауаа

убриақынза инеины икоуп, рхара маaikәа икам, урт рыдагы дара рхатакәа ықәибакхеит. Икоу шәымбои: рыцәгәа еибакхеит, дара-дара еибатиу-еит, рыбақәа кны итибакхеит, чан-чаны еибакны еибакхеит... Ас мацара ианца, хара хартахзам, дара рхы – дара итадырхоит...» «Хукәшахатуп!» – рхәеит ант афыцәгәы рыхқәа аабыгбыгны. «Абни ацәыртағатцакәа итаианы иахзызырфугагы, – инацитцеит рапхәтәи, – уатцәы инаркны зегәы инарахәо, ақыта днарылалаит. Хеикәырхагас икоугы акызатцәы ауп: ауаа пату еикәыртцо, еибамтиуа, еидгыло, Аламыс апыжәара арто...»

– Апшәма ацәыртағатцака дшызырфугазгы рдырит, убоо! – ихәеит еикәлымхаха итәаз атахмада.

– Ирымдыркәа, Анцәа икынтәи иааз шацәамзи! – ихәеит рапхәтәигы.

Иахәа Кәтолынтәи иааз Котик Ломиа дышцәажәоз, икәшаны ауаа рацәагы изымзырфугази, Владимир Басариа дгәамтазакәа, инареихәеит урт рыфны ду шыблыз, иашъеи итацеи шыршьыз, акыртаанза рымцан уафы дшықәырмыжылаз, нас уи иабхәында дааны имахәи иахәшьеи анышә ишеитаз...

Вова рыцха, иеизымшьуа дықәхеит. Ихала афныка дандәықәла – сиццеит. Хәхънеиз ианхәыпцхаи ипцхәysi ианрейхәа, урт иртцәахуан, мамзар ирдыруазаарын, атцәыуара ианалага, зыфны ифназ акыртуа ила иныканатцози, анацәалбеит. Алагы ауафы ишәа алами, рыцха! Вова уантәи хәфныка даазгеит, тцәыцак акара исыржәрацы, аха уаха даасымкажазеит... Хәгоу иашәа дыршьааит!..

Декабр 8. Иахәа хара хтәқәа Акәа абомбақәа аларыжыт, рхәеит. Батымынтә Шәачака абцъар згоз ағба аурысқәа иааныркылеит. Акыртуа ир Шәача аееизгара иафуп хәа ирхәоз уи иахагы иартцабыргуеит. Сгәы иаанагоит, хара хтәқәа ргәәәанызаара иахагы иаргәәап хәа.

Декабр 9. Пресс-центргы, теледырратарагы, ухэан-схэангы иахьа ееек аарзымхэазеит. Уаха ишсыршаша здыруагы Анцэа ду иоуп...

Декабр 10. Ткэарчалынтэи иааз ачкэынцэа исархэон: Абжьыуаа рыкны атагылазашьа баапсуп хэа. Цьума Ахэба ица дишьталаны дахьцаз, хагацэа дыкны дыргеит, рхэеит.

Кэымф Ломиа, Нели Тарпха, Никэала Кэытц-ниа ухэа Ада илыманы аоны даан, афы шаажэуаз, Нели Тарпхаи Никэала Кэытцниие, аибашьра аамта-ха, хышыкэса зхытцуаз гонорарк ааимаркын, рыгэкэа нибархеит. Афыцьегы дара еицэгэааны, хара хафнашэ кыдканы ицеит. Баша иаурхэахуа: бзиара ашьтахь бзиара ыказам хэа.

Декабр 11. Ашьжымтан хадшэма ирадиодкыла-га ала сазызырфит телла Акэеи Карти реицэажэара. Апсуаа иаха ақытанхамфатэ институт абомбақэа акэрыжыт, рхэеит. Ага итанкқэа рколонна Акэа ишааиуаз Кэыдры абомбақэа рыкэыжыны ирыцкье-ит, рхэеит, апресс-центр акны. Владимир Зантариа исеихэон: Аныуаа рхэы, Лабра ахаракырақэа ирге-ит, жэанызкь патрона аахмоур калом, адепутатцэа срылагьежыроуп хэа дцон уи.

Аэропорт ыыц азэзэара иафуп, иахьа ахаир-планқэа хзауеит хэа иалацэажэоит. Атагылазаашьа акырза иуадафуп.

Ткэарчалынтэи иааз Шьазина Тьжэба илхэон: Кындыг иршыыз ақыртуа еибашьфы ицьыба итаз ашэкэы ианын хэа: «Уанааиуа хачкэын изын ади-пломат хзаага!»

Ашьыбжышьтахь апресс-центр акны иааит Ткэарчалынтэи итэаз авертолиот иаанагаз ауаа. Зынза дтахмаданы, дубар дузымдыруа, акыжыхэа дтэыуон Мушьни Микаа. «Ара узгылоузеи Кэымф, усахтан хылца ухатданы?» «Ушпагылоу Платон акыжыхэа утэыуа?» «Хқытақэа ирылгеит, шэым-базои, ура?» – оума ифьтцхэацэон уи, иаха-иахагы

ауаа идеиалон. Уи изымдыруа каларымызт: кэрала зеггы ихайтцабаццоу азэырфы... Псоу ахэаафы игы-ланы агэакцэа ршэыракэа иртацшуа апарархара ишафу?! Сара ма цыбаакэак збахьейт...

Лиана Жанаапца исалхэон: иахьа Шромака аекэа рацэаны идэыкэыртцейт, аминакэа цыржэаразы... рыцхакэа!..

Декабр 12. Иахьа Лонда Тыжэпца хганы ххэы калтан, хгэалакараггы цэгьамызт, аамта бзианы иаххаагейт. Аха уи нтыра амоуит. Аоны хэхьааиз, Арда Лакобеи Ада Бебиеи Мадина Тыжэпца деимакны ажэакэа неимырда-ааимырдо хагэкэа бжьырхит. Азэггы хаицэажэазом.

Тата Паппца, Шевардназе икынтэлахэшья ашэкэы лзаалтизаап, илыламкысырц азы. Уажэшья шэара шэазхэыц: уи афыза ашэкэы змам ирзыпшу.

Декабр 13. Анцэа ихатцара убриакара сахьынхало салагейт, иахьатэи амш азы спатцаггы сымсазейт. Амза жэаха сахэапшны акалакэ ашкаггы сымцазейт. Аха иахьа ахаирпланкэа хауит, рхэейт, нас уара амза жэаха хэала!

Иахьа ихыркэшаны салгейт споема «Аиааира ашьтахь акэцара». Нас уара амза жэаха хэала!

Декабр 14. Иахьа цшымыз тцует Адсны ашьа-артцэыра илагылоуижьтэи. Иахьа, нак-аак айкэшахатра рыбжьартцан, иудыруазеи уажэшья ма акахьы изкылсуазар ххэан, аха фажэижэафык инареиханы Ткэарчалынтэи ахэычкэеи ахэсеи аазгоз авертолиот Лаца азааигэара акырткэа икарыжьит. Итаз зеггы нтцэейт, рхэейт. Изусткэадашь, анацьал-беит?!

Декабр 15. Апозицияхь ашэахэацэа срыццараны сыкан. Ансамбль «Аиааира» иалоу «Ахэра ашэа» хэо, сара сажэеинраала «Рыцха, Адсны!» сапхьо ибзианы хэазыкахтцейт. Аха иахьатэи амш атрагедия ду иамшхейт. Фажэафык инареиханы ахэычкэа нтцэейт, ахэсаггы, ахацэаггы... Авертолиот Лаца еихсит.

Издыруада аибашьцәа дукәа Владимир Анцупов, Аслан Зантәриа ухәа ахьтаз азы еихсызаргьы, еихаразакгьы Анцупов, уи Ломиназе цәгьала дишьтамзи.

Амитинг ду кәртцеит: имтцәуюз хәа уаф дыкамызт. Асия ахькыдыртцаз ианапхыалак, икәртцоз зымбоз иан лымгәа дтоуп. Ацсны аихабыра Москва ашәкәы рөит: хөык аурыс-цырыфцәа ахьта-хаз азы ртаацәа ирыдышшылауа, шәкы-шәкы нызкь маатгьы рзытиуа. Итәхаз ртәгьы зака ииашоу сеидроу. Афбатәи ахаирплан итаны избоз ирхәаз алоуп ишышьякәгылоу. Хәычы мыждакәа!.. «Уахык ихачхар – уатцәы хаирпланла Гәдоута хцөит, нас уа ача хәартцөит!» хәа, – иашьейтцбы игәы иргәгәон, рхәейт хәычык. Хрыцхара рзымгаит!..

Декабр 16. Иаха-иаха апресс-центр акны ауаа ратцәофхөит. Ара, иахьа ишьякәыргыланьы фыц икыдыртцеит итәхаз зегьы рсиа. Иааины уи инапхьаз шамаха зылабжыш змыкәаашо хәа цьара азә дыкам. Хөык-цшьфөык ахәычкәа таацәарак акны иахьынтцәаз убап, таацәаныла иахьтахаз убап, макьаназы цкьа зеилкаа дыкам убап... Хәылбыеханза хәпшыи урт рыбафкәа кәшәаны иааргөит, рхәан. Аха башан зегьы.

Ахәылбыеха телехәапшрала ихәилдыркааит аурыс ир рхада Грачиов икайтцаз ахәамта: «аурыс ихәирпланкәа агуманитартә цхыраара кәртцаразы афатәи амедикаменткәеи рыманы Гәдоутантә Ткәарчалка ицеит. Ихынхәны ианаауаз, амла иагоз ахәычкәеи ахәсеи зтаз ахаирплан, ақырткәа ирымпыттахаланы ирымоу ақыта Лата иахыпраауан еихсны иларышьтит. Итәхейт фажәафөык инареиханы ахәычкәеи фажәи жәафөык инареиханы ахәсеи, абыргцәеи... Адтца кәтцөуп амцатә гәыпкәа рыкәхразы. Идәыкәтцан ахаирпланкәа фба, архәтакәа адтца рытоуп...»

Ақырткәа ыкәгьежьааны мап ркуейт, ахаирплан казыжьыз хара хтәкәа ракәзам хәа. Ицьяшьатөуп: нас апсуаа дара рхәычкәа зтаз ахаирплан еихсыма,

мшэан? Ари закэытэ демократиоузеи, цьым-цъым, иааухэалак зеггы ауа?!

Оежэи хца саати җажэиҗэаба минут рзы апсуа телехэапшрала ирхэеит итаһаз хынҗажэафык ина-реиханы ишыкоу, урт рахьтэ җажэи ффык ахэычкэа.

Декабр 17. Иахьатэи амшггы еитцагэгэа, ашья шафьтцуаз ицеит. Асаат җба рзы амитинг җалоит, рхэан, аха изахьымзазар акэхап, уатҗаахьы иахырге-ит. Доусы ипсцэа шипшаауаз хэа ирхэозеи, анацъл-беит, аламгэа тнашьяап.

Апсны аихабыра рыкны аус зуа хгэыла чкэын, Астамыр Апба, аламала цъара акы узирхэом. Аха иахья, иани иаби инытцакны исархэон, хачкэын иихэаз хэа: Ашыкэс Ғыц доусы ҳафнқэа ркны ҳапы-лоит...

Итцуазеи ухэарауазеи ажэакэа: «Ғафнқэа рык-ны...» ҳазыпшуиҗьтэи?!

Декабр 18. Шъыжы инаркны Гэдоута аизара иафын. Асаат җба рзы шьяпыргыларта умоуа ауаа еизахьан. Уаанза Орцъоникизе ибака ахьықэгылаз абахчакны азеипш нышэынтра ржуан. Анацълбеит, изакарази уи. Иацы цьюкы җажэи жэаффык тахе-ит, рхэан, иахья хынҗажэа кэыба ааганы идыргы-лахьеит. Уахьыпшлакгы дара ракэзан иказ. Ғагоу ибааит! Атдэуара, ахэхэара. Ана-ара ахэса рыпсы рылышэшэон уажэы-уажэы. Ажэлар зеггы уахь иа-уазнеихуаз. Амитинг иалагеит. Ажэа бзиа ихэеит Олег Дамения.

– Сара саб Апсны ахақэитразы дықәпцон, аха игэыхэтэы дахьырымгзеит, – дцэажэон Владимир Анцупов ичкэын хэычы Саша, – сара сыпсстазаара уи дыззықәпоз аус анагзара иазысукеит!..

– Пхэыск лхэычы дылгэыдыргэгэала дшылкыз иара убас дагьпсит... – дафын Анатоли Возба ҳлаб-жышо иарггы сарггы ҳахьeidгылаз, – абриакара амца шрыцразгы...

Анацъалбеит, изакароузеи ухэарауазеи ани цеи
рыбзиабара!

Шьханхытцаа рыпсцаа амитинг ашьтахъ дара
рыштаб аҥны инаганы, хатыр рықэтцаны, ирыманы
амца иқелеит...

Иахъа иламбжышоз азэ дубомызт. Ари агэақра ду
Апсны ахаан иахаштраны иҕам...

Декабр 19. Иаха ақыртұа еихабыра аурыскэа
рышқа ажэантца ҕартцеит: Апсны иҕоу аурыс ир
алганы иргарц азыхэан, хымпада! Иаха Гагреи
Цандрыпшыи, Гьечрыпшыи аҕа ихаирпланқэа
алапшыхуан, рхэеит...

Декабр 20. Иахъа Акэатэи хгэыла Пач Апба
иахэшьа Ламара хналыпхьеит, абыста шэзызуеит
хэа. Хынтэуп уажэы ус хзылуеижьтеи. Акэа даныз-
боз афныка лнапхъара акэым, уафцас апсшэаггы ла-
схэазомызт...

Декабр 21. Ахъаа зцыз акакэын иара иахъа-
ггы амшггы. Жэацы иааикэшэаны дыпсит Хари-
тон Гэынцъиа – апсуа цырфы бзиахэ. Иахъа Лыхны
иахэшьа лыкны дыртцэуан, Кэланырхэа дганы
анышэ дартон. Харитон Гэынцъиа дпатриот дуун,
Апсны мыцхэы бзиа ибон, аус заманалаза дзҕазан.
Уи шықэсқэак рапхъа ихаирплан амотор анаагыла,
итамхар ада цсыхэа шыҕамызггы, атып цшааны
иртэеит, аекипажи апассацъырцэеи цъара кыы азэы
иааимоузо еикэирхеит. Харитон Гэынцъиа ахамта
ду иатэашьахаразы Москва аихабыра рышқа ихъз
рхэеит, аха Қартаа, еснагъ ишықарцалац еипш, шы-
пэаршэ изырун, акгы имоугэышьеит. Агазет «Из-
вестиа» ианыртцаз иара изку аочерк аздырхан, иара
убра иагъааилгеит. Сара уи ажэеинраала ихъзны-
зфылеит, даараггы игэы иахэеит. Изныкымкэа Ха-
ритон Гэынцъиа ихаирплан ала апырра ансықэшэа-
лак, ажэфан агэахы ианнеилак, ауафы даашьтны
сигон, иварафэы сыртэаны зеггы-зеггы сирбон, иа-

гышпассырыз, анаңалбеит! Иахьа атдыхэтэнтэи имѡахь днаскьяагеит апатриот иаша Харитон Гэынцѡиа, ѡынѡежэи жэибжь шықэса дшыртагылаз, макьяна дзыхьзараны иказ акыр ишырацэаз... Ацсны ахақэитра дахьымзагэышьеит. Хамгэыгуеи, сеидру?!

Иахьа Астамыр Апба исеихэон, иаха ѡхаирпланк абцар хзааит хэа. Уи ухэан-схэанқэа ирылоу цкэынам...

Декабр 22. Ашьжымтан ғызэзэара сышнеиуаз хацшэма Соломон Хшыѡтра икэшэацэгъаны сааникылеит:

- Иаха икалаз уахама?
- Мап, икалазеи?
- Хашкол рыблит.
- Иарбан школу?
- Гэдоутатэи ақыртүа школ.
- Изыблыда?
- Очамчыраа.
- Ус угэы изаанагозеи?
- Гэдоутэа уи иалакысуамызт, ирацэаѡны ргэыбылра адын.
- Икалап! Зыдгьыл акны зыѡны иахцоу азэгъыгэыбган узитом.

Ус, акалақ иаалафит: Гэдоутатэи ақыртүа школ зыблыз дырkit, дақыртүоуп хэа.

- Бзиоуп, аха избан иара изиблыз?
- Акэатэи апсуа школ ақыртқэа ирыблырц азыхэан...

Атрадиция ду змоу апсуа школ, уара уакэын уажэы иназдымгылацыз..

Декабр 23. Москвантэи телехэацшрала иаабон «Аикэшахатрахь амѡа» зыхьзыз аполитикатэ дырратара. Уи иалахэын асахьатыхѡы – иахьатэи аполитик Нугзар Мгалоблишвили ииурист Зураб Ачбеи. Адырратара бзианы еиѣкаан, еилызкаарц зтаху

изыхэан зегь хэан, Ацсны агацэа – атоурыхтцаафы Марина Лорткипанизе, апсахы Ада Маршьанпхаи рфызцэа шалахэызгы.

Иахьа шаанза Гэдоутатэи акультура Фны ашка сцейт, уа хаикэшэаны, ашэахэацэа ахэаашка срыц-царацы, аха иахьа изыкамлеит, уатцэи рхэеит, иаа-бап иалтцуа...

Ар ргарнизон аихабы Гиви Агрба икны хакан Адеи сареи. Даара ашэара ыкоуп акыртуа ир шацхьа арахь ихакэлар хэа. Уажэшьта угэи ртынчны утэа ухатцазар! Сматацэа хэычкэа...

Декабр 24. Иахьа Гэдоута апресс-центр зыфноу афны апхьатцэка амитинг хаман, иткэаны ага имоу ашэкэыффы Цьумка Ахэба, артист Мажара Зыхэба, амузыкатцаафы Елеонора Козмиди ирызкны. Уи ашьтахь, Д. И. Гэлиа ихьз зху ашэкэыффыцэа Пичундатэи рыфеиаратэ Фны адиректор Вадим Плиа, ашэкэыффыцэа хнаганы хца-хца нызкь маат хайтеит. Иахьатэи апарала уи акгы аанагом умхэозар... Ус, апресс-центр ашка иаарыцхаит, рхэеит, Очамчырантэи ага итанккэа аманы адэыгба Акэа иазааигэахоит хэа. Ахы, шыта угэи ртынчны уфныка уца...

Декабр 25. Апресс-центр акны иахьатэи хаикэшэарагы хзыргэыргъарыз хэа акгы хнамтеит. Виачеслав Чытанаа (уи ифызцэа Фыстанаа хэоуп иишишьтоу) ауатка ааиган, хара хкны иаажэып хэа афныка иаасыпхьеит: Кэымф Ломиа, Алыкьса Гогэуа, Даур Начкьебиа, Никэала Кэытцниие Виачеслав Чытанааи хшэыхьзоит рхэан, реаныркылеит. Никэала Кэытцниа дшымнеиуаз сара издыруан, Нели Тарпхаи иареи еифыхеижьтеи игэапхомызт, хэарас иатахузеи, Кэымф Ломиа дидтэаланы, насгы хара хашны, афыжэра.

Фыстанаа иуатка атцыс ахы хнатцэон. Кэымф Ломиа дахцэашьит. Даур Начкьебиеи сареи хитцагыланы, абри дахьынхо жэдыруазар хэа Гэдоута ака-

лакъ зегъы халсны, дхаман рыоны хыхънеиз, Нели Тарпха акгы лымхэазеит, аха рыпха Асида даах-зыткъан, азы хамызэзэо хъалтцеит. Даури сареи Нелираа рыон ыц еимдо хыхъи тцакеи ибаны, ыр-рцъанкъак рыла хакъныхъаны хаап хэа хгэы итэз-гы лахамкхэйтцышшаны ицеит. Баша иаурхэахуа, бзиара ашьтахъ бзиара ыказам хэа.

Декабр 26. Иахъа адепутат Нателла Акаба лпылары ыкан. Уи Американтэи дааит. Еитагафыс илымазгы Лиана Кэарчелиацха лакэын. Америка акырцъара аипыларақэа лзеиҕыркааит. Зегы-зегы зыбзоуроу Иахъа Казанба иоуп. Ацсны хъаа дус ирымоуп, лхэ-ит, зегы. Харт уи лпресс-конференция акнытэ лкаа икахцазгы абриоуп: Адунеи агэатцакны уназарц азыхэан, Ацсны еипш икоу атэыла хэычы, ашьа гэгэаны иканатэар акэзаап.

Декабр 27. Иацы Аҫара ақыта иалахысуаз аверто-
лиот аңсуаа икарыжыит. Амца акны иахькаҫаз хөык
аекипаж тахеит. Иҫахаз руазэы аполковник Маису
разе иоуп. Уи Акөатөуп. Раңхатәи амшқәа рзы Акәа
ҫақкөынцәа ахыргәгәарта ҫатцаны иахьгылаз иры-
лахысызгыы иара иоуп. Ускан ипхөыс дааныркыларц
иквартираҫны инеиит, аха лара дцахьан. Уи ашьтахь
Маисуразе Батымынтәи Шәачаҫа ауаа мөанызгоз
ашхәа деихсит, азә дыцсит, өажәаөык ирзныцшуа
ихәит. Уи цөыббра мзазы акөын. Ақыртқәагьы ау-
рыс ирыдитцоз ахара иаөагыланы, авертолиот ҳара
иахтөзамызт хәа ргәы нханы, аҫак ҫартцеит. Арахь
уртқәа зегьы ҫазтцоз Маисуразе ивертолиот шакөыз
шьақөыргылан.

Абарткэа зегы ыц иргэаларшэаны, Лата ита-
хаз ацсуаа рхаирплан, жэохэымш рыфнуткала ашэа
руит хэа гэхэала Москвантэ, ынтэ-хынтэ те-
лехэапшрала, иахэа адырратара картэит.

Ақыиа ишыа Анцэа иуеит, рхэоит ацсуаа.

Ияхъа хгазеткѣа рредакторцѣа аихабыра рыцхъан
ирыдыртцеит: Ашыкѣс Ёыц иазку аномеркѣа къырса

– Ала, сыпшәмацәа шақа ирацәафү акара, убри-акара ибзиоуп, ахәеит. Избандә пшәымацыпхьаза часак-часак сыртон, ахәеит. Ацгәы сыпшәма длашәызар зегьы ицәгьычны сара исфон, ахәеит...

Декабр 30. Лонда ашырцазы дааит: ачкәынцәа асаат пшьба рзы иргыланы иргеит, иахьа Акәака ижәылоит, лхәеит. Сара сыццакны апресс-центр ашқа сцоит. Ааи, ижәыларц акәын, аха асы иамуит, рхәеит.

Рапхьа ажәыларә ргәы иантаркыз – амшын цәгьахейт. Афынтәраан – ашыхакәа ирымуйт. Ахынтәраан – ажәфан. Издыруада Анцәа ду абартқәа зегьы аказын иахырцо иааигозар!..

Лонда лымахә Сергеи Арзынба зык икәйтәарц афны дахьаафәххыз, ипхәыс игәалтәит изқәа зегьы автомат шьхәа идырганы ишықаз. Алимгьы иаргьы иацуха пшыхәра Акәака ицазаарын. Изларыцәаз здыруагьы хыхь икоу, зегьы збартоу Анцәа затцәык иоуп.

Акәа, қыртуә еибашьфык ауаа даарылагылан: «Абра ацсыуа дыказами, азә дысшында схәо сыкоуп?» – анихәа, жәибжь шықәса зхытцүаз чкәына хәычык даарылтын: «Сара сапсыуоуп!» – ихәеит. Умшәакәа излоухәазеи анихәа, диман ифынеихан, ифны днеигейт. Иани иаби абыргзақәа тәан, ита-хаз рычкәынцәа афыцәа реишәа ргыланы, ацәашьы кыдтцаны. Абартқәа рышьтахь сара акгьы са-цәшәазом, ихәеит, ачкәын хәычы. Ақыртуә еибашьфы дыртәаны акрифартцеит, рыгәтыхакәа зегьы иархәеит. Убри инаркны уи есымша ачкәын дихылацшуан, ишакәым цәара азәы дааизныкәаргьы иу-амызт, рхәеит.

Ешыратәык исеихәон: рыфнқәа абзарбзан хқәа раахо ианалага, ахьы имаз ганы ахәыста атцыхәан ижызаап. Ага иаатирқьаз абзарбзан хқәа шааиуаз-гьы, иара убри инаахан, ицкәашәкәа иагеит, рхәеит. Ани издәылигаз афны иахьагьы икәапца игылоуп...

Декабр 31. Иаха Соломон Хшыѳтреи сареи хайсит ақыртуареи ацсуареи еимакны. Харт еснагь ари адгьыл хайцыкэын, ихэеит иара. Мап, шэареи хареи хайгэылацэан, схэеит сара. Ацсны ш-Қырттэылам шэара иаахашэымтцакэа ацсыуак дықанатцы, абра тынчра шыкамло удырузааит, схэеит сара. Иара иабцъар, анектодк аҫааирхеит цэамта хаа хауразы: ...Ахэычы ашкол аҫнытэ данааи, иабду дизтааит, иутцазеи уара иахьа. Истцаз умбои, бабаду, иарбан-заалак аматэар ацхарра анаслак еитцытцуеит, ахьта анаслак еитцалоит, ихэеит ахэычы. Уи иашоуп, дақәшахатхеит абдугьы. Пытрак ашьтахь амата аоны даафналазар иабду иееитцыжьны, ихэымцъар пыртланы амца иеатаны дтэоуп. Икоуцозеи, Бабаду, изымбатэбарахеит ахэычы. Икастцозеи умбои, ацхарра анаслак еитцытцуеит умхэеи, амцашыра сыдыскылоит, ихэеит абду. Бзиоуп, аха Нанду дабакоу, дтцааит амата. Нанду архьшэашэага дтасыртэеит, ихэеит абдугьы ицатца далаччо.

Сара аныхэакэа зегьы Амшацци Ашықәс ҫыци реигьасшьоит. Аматэа ҫыц, ажэа ҫыц, аамта ҫыц – дарбан иамеигэыргьо?! Аҫыц! Агэылацэеи ашәкәыѳцэеи телла хайдныхэало хазцылалоз. Иахьа рхабар хаздырзом аҫа инапакны икоу Цьумка Ахэба, Таиф Ацъба, Мажара Зыхэба... Иахьеипш ахьаа хаманы, хыхьшэашэаны, сара исгэалашэоны, Ашықәс ҫыц хапымлацт. Жэабака шықәса рапхьа Адеи сареи, Москва аблет хмоукэа хаанхан, ашықәс атцыхэтэантэи амш азы адэыцбаҫы ацылара хақәшэеит. Зегьы акоуп афатэ-ажэтэ хаман, астал хархиеит, афыза бзиагьы дхақәшэеит – Цьоф Қапба. Акгьы агахмыжыт. Иахьа уигьы хамам, егыгьы. Шьамхахьы асы кажьуп. Гэдоутатэи ацьырмыкь ахыбра еилахаит. Амагазин аҫны унеир акы ааухэап хэа укоу. Дырѳегь сахэшьа лоуп, рыцха! Бабиаа ара жэларык ыкоуп, аха... Саргьы дара аухсыртэалахьах... Ус акәу, егыс акәу – ҫааныбзиала!

1993 шықәса

Ианвар 1. Иахьа шықәс ҫыцуп. Ҫыжәрагғы ыкам, зыжәрагғы ыкам. Фымцагғы ыкам, цхаррагғы ыкам. Соломон Хшыџтра дааины сиган, мчыла анард саир-сит:

Знык сатҫахеит, знык саиааит,
Шьешь-бешь мыжда уаҫа имааит.

Дыцсит, рхәеит, Архип Мирон-ица Лабахәуа.
Дзакәытә хатҫази, анацьялбеит!

1957 шықәсазы, рацхьаза ацсуаа, хтоурых ақырт ҫарауаа фальсификация азыруны, ианцысыз, дышцархагылаз, маза-маза амҫагғы ишҫақәйтцоз ухәарауазеи! Ускан уи Ацсны аиҫабыра Рхадас дыкан. Хара хастудентцәан. Иахьагғы иргәаларшәо ирхәоит ускан Мықә аизарақны дықәгыланы иихәаз.

Ҫажәак еихысхәаалоит. Астудентцәа гәып-гәыпца хшаны ақытақәа хрылартцеит. Сара сызлаз агәып Ақәа аагылара ақәшәеит. Аены атцарахы азәгғы ханымца, хинститут адиректор Хақыбеи Фат-ица Хонелиа азеипшынартахь ател дасит, цкәынак ишьтихит:

- Изхәо уарбану?
- Ахвледиани соуп!
- Иш-шц-ца-аа?
- Закан Ахвледиани соуп, схәеит!
- Ибзиоуп, ибзиоуп...

Икалаз уиоуп: хтоурых еилахәаны ацсуа жәлар еилазырҫынтыз, Қарттәи атцарауаҫгғы ижәлаз Ахвледиани акәын. Уажәы хдиректор ател данас, ацҫахәа ацсышәала дцәажәо Бармышьтәи Закан Ахвледиани ибжы анга, изымбатәбарахеит Хақыбеи Фат-ица. Нас, икоу збоит хәагғы уи иҫааихан, хзеипшынархта ауадақәа гәато дшааиуаз, згәыштца аҫада ирханы, зцатцәқәа хьаша-цаша, ихәдабжы аршәаа иасуа, итахәахаа ицәаз Нури Отырба днеи-хагылеит.

– Икалазеи, абаапсы, атцарахы шэзымнеизеи? – даагыатэыгыатэит адиректор.

– Хгэы иауам, Хақыбеи Фат-ипа, хгэы иауам! – ихэеит Нури Отырбагы дандырғыха, ажэжэахэа даакэтэаны.

– Игэы амца ацраны, цыарак дзымтэакэа дшақы-шақы ауада дыфноуп, умбои Хақыбеи Фат-ипа?! – дцышэырччо ғааитит убаскан иаахалагылаз Алықы-са Лашэриа. Уи лассы-лассы астудентцэа хашка днеилон.

Апсуаа икартцаз аилафынтра атыхэала, Қарттэи аихабыра ахырхэрақэа картцар акэын... Ахвледи-ани, хастудент Закан иакэым, Қарттэи атцарауаф, ахэахэа хэа лахык иртеит, ишэкэы назаза хара ишахэагылаз ус иагыанхеит.

Архип Лабахэуа аихабыра Рхадара акнытэ ихы дакэитыртэыр акэын, аха уи ус аламала ипхасто-утэуаз дреиуамызт. Иматцуракынтэ, дааихатэны Қартка диаргеит. Уа дагыаамахеит.

Уажэы ацсы дызтоу атоубыт Акэа ирзаагазомызт.

– Адлер дааргоит, уаантэи Гэдоута ипсыжра кахцоит! – ихэеит иашыеипа Зураб Лабахэуа.

Ианвар 2. Иахэа, хэышықэса атцара еицызтцоз астудентцэа зегы хайкэшэара иамшуп. 1954 шықэ-сазы, Сталини Бериеи анықэтц, Акэа аинститут акны рапхэаза иаадыртыз апсуа факультет хаанахэе-ит ынфэежэижаафык афар. 1959 шықэсазы атцара ханалгагы, убас еибакхэеит: есышықэса чыдлан фба рзы, Акэа хайкэшэаларц. Убас иагыикахцон. Сара исгэалашэоны шықэсык бжэахмыжыцызт, зегытцэкэа знеиуамызт, хэарас иатахузеи. Аресторан «Апсны» абанкеттэ зал акны, рапхэатэи атцэала ихапхаз хэызцэа хгэалахаршэон. Ирыцхарахаз урт есышықэса рхыпхэазара иацлоит: Расим Ажьи-ба, Валиа Мқанцха, Минуца Папцаапха, Арзаабей Багапшь, Владимир Анқэаб, Андреи Жанаа, Нели Азынпха...

Ианвар 3. Апресс-центр акны ауаа рацэаны еи-лагылан. Зегы хьаас ирымаз Очамчыратэи ацсуа кытақэа: Атара, Тамшь, Кэтол ухэа ҫацхьа аға ирхуа дахьрылалаз акэын. Иашоуп, Цьумка Ахэба дыршьтит, рхэеит, аха иршьит, рхэеит, Мажара Зыхэба, Габрушьа Кэйтцниа... Имцны Анцэа икайтцааит!

Арахь хара хтэқэа Акэака имжэылазоишь, анацьалбеит, анысхэа – Бомборатэи арратэ аеро-порт аихабы чыдлан жэаҫа рзын даауеит, рхэеит. Урт, уа анапхгара еимырдозаап, уажэ икоу шэ-нызкь доллар итаны. Хаирплан мырпрырц азыхэан хаҫа-цэа даархэахьеит, рхэеит... Даҫа жэымшы ианцштэ-ха, абжыуаа ирылгоит, анацьалбеит?!

Афымцалашара акамзаара иахкьаны, Ашықэс ҫыц азтэи ателедырратара уахоуп ианахдырбаз. Аибашьра ианалагаз инаркны иахьанза иихьеит ҫышьэи ҫынҫажэи ааҫык ацсуа хэычқэа...

Ианвар 4. Иахьагы ауаа шырацэац ирацэан, рылахьгы шеикэыц еикэын. Иаха телехэацшрала Москвантэи ирхэеит ацсуа актиор Мажара Зыхэба дыршьит хэа. Иахьа уи ицха хэычы илыдашшылон хартистцэа. Абжыуаа рышкагы макьана ҫеи ыкам. Ахэылбыгеха аҫны сахьааиз Соломон Хшыотра игэалакара мыцхэы ибзиан, сматацэагь ишэарта-хар сара алыгэра шэықэыртэаны шэыстцэахуеит хэа реихэеит. Иееим аға игэалакара аныбзиоу. Хгэыла ахақым Шьалуа Гыцбагы, ашьыжь ацсшэа ание-ихэа, егы қыртшэала атак кайтцеит. Уи, абри уара уахатыр дшаанаго узымдырзои, хэа сеихэеит.

Ахэылбыгеха, сара уаха исзымычхакэа аппресс-центр акны сахьнеиз: Атараа аҫы ыжэны икан, Ашықэс ҫыц ауаа ркыта рцэырган, аха иахьа идырхынхэит, рхэеит. Анцэа ицшьоуп!

Сара арратэ гарнизон аначальник Гиви Агрба ишка сцеит, Акэака адэықаларазы уаҫы игэы кэзтца-ша цьара акы сеихэозар хэа. Аха, уа сназаанза, ар-

ратә штаб сахънавалаз исахаит, уа зегъы еизаны аилацәажәара шрымаз. Смидагәидаха сагъыхынхәит...

Ианвар 5. Ашамтазы аҳаирпланкәа рыбжьы сарфыхеит. Асаат сахәацшызар – хәба рзын акгъы агмызт. Икалап ҳар жәылазар. Ашьжьымтан агоспиталь акны ахәцәа раагара иалагеит. Еилкаан зегъы. Сәааилахәаны уахъ сагъцеит. Ихәны иааргаз жәафәфык рсиа кыдын. Витали хәа Агрбаки Цымци-аки ршьит, рхәеит. Сылабжышкәа хаддыло апресс-центр акны сахъааиз, ауаа рацәаны еизахъан. Ҳар Гәымста азиас ирны Акәа иалалеит, амагазин «Универсам» акынза инеит, рхәеит. Аладатәи Ешырала ицаз акрыфарта «Гәыма» акынза инеихъеит, рхәеит. Шромала илбаауаз Шамиль ир ВИЕМ акынза иназеит, рхәеит. Хгәыргъара хәаа амамызт зегъы. Апозициақәа ирхысзар, уажәшьта ицеит ауп. Хзыхәозгъы акызатцәык акәын: ацсытбарақәа мачхаразы. Борис Тыжәбагъы дааины ихаихәеит адепутатцәа рыкны сыштәаз ател иасит: зегъы планла иазгәәтаз еипш ацара иафуп, ҳара хтәқәа ареспубликатә хәышәтәыртә рган, ахәцәа арахъ иааргазом – аҳақъымцәа уахъ рдәықәтцара еиҫыркаауеит, ҳаибашыцәагъы Акәатәи авокзал илалахысуа алеира иафуп хәа. Хгәыргъеит уафы ишимбац.

Ус... ус зегъы мцуп, рхәеит. Ҳар Гәымста ацха икәсны наӀ изымцазеит, рхәеит, ҳацкәынцәагъы хәфык тахеит, рхәеит. Иамуит иахъатәи аоперациягъы. Фацхъа Амш баапс... Амшын... Ажәфән...

Ианвар 6. Иацы ҳаибашыцәа иахърықәымҫеиаз, иахъа зегъы рылахъ еикәуп. Азәи-азәи еидашшылоит. Цьоукгъы хгәы дыргәҫәоит: шәгазақәоума, уара, ари еибашьратә пшыхәран, аҫа дахъгылази ихыхъчашъеи агәәтара иазкын, рхәеит. Ус акәу, егъыс акәу: хәфык ацкәынцәа тахеит. Аибашьра мыждагъы уаҳа иамуазар акәхап.

Ашьыбжьышьтахъ Москвака Кама лышка ател ҳасит. Смаҫа Саид ахъта илалеит, рхәеит. Егъыс Ка-

маггы Даургы гәйргәтцә иһацәажәон: саатқәак рацхә Ақәантәи иахзасуан, авокзал аҕны шыапыргыларта ыҕамкәа ақыртқәа ықәтцны ацара иағуп, рхәеит. Ацсуаа Гагра аныргозгы, рацхәа убас ауп ишжәылаз, нас иҕартцаз жәбоит, рхәеит. Уи сгәы иахәаны, испылогы гәыгра хәычык инахьнырхало, сҕынаскоит саргы.

Ианвар 7. Иахәа Еста Қырыста имшира акәзаап. Иаха телехәапшрала инартбааны иазаатгылеит. Анацәалбеит, хазхаанқәоузеишь?!

Иацы сашәа Ешыраҕа апозициахь дцеит, хәхәшәаца Батал Лакоба ариабжыарак ихабарк ыҕазам, дысзыцшаауазар хәа.

Иацы сыҕазамкәа сымахә ахәаахьтә даакылсын, итаацәа иманы Афонҕа дцеит. Ипцхәыс дигазааит, аха сматацәа хәыцқәа аанижыыр акәын, хара урт рзоуп ара хыҕоу. Иахантәарак ахысыбжықәа гоит, уажәы-уажәы Афон абзарбзанқәа алахауеит. Ари аоны иҕоугы саргы хмыцәазакәа иаахаршеит.

Арыцхара амацара имҕахытцзом. Иацтәи хгәырҕақәа иахәа даеакгы рыцлеит. Ацсуаа ххаирплан аҕа итыл аҕны абомбақәа кажьны ишааиуаз, хара хтәқәа ирзымдырзакәа еихсны икарыжыит. Аҕабырхәцәқәа! Дтахеит хәпырцәа ируазәкыз, авиация амаиор Олег Чанба. Ххаирплан ухәару, хәчкәын ухәару?! Ирықәшәазеи, абаапсы, ана ирзамуа – ара ирзамуа?!

Уажәы аабыкәа Алим исеихәон: аппарат ааганы икәдыргылан, инытцпрааз ахаирпланқәа зеггы акуеит хәа. Ххаирпланк гәфарас иркын, адырра аныҕартца – егырт аилкаара ишағыз – иара цеит, рхәеит. Аҕабырхәцәқәа!

Апсны атәылахьчара аминистр Султан Сосналиев акорреспондентцәа рзы апресс-конференция иман. Уи иазгәеитеит: иашоуп, хәчкәынцәа тахеит, аха хара жәацтәи хжәыларәа иаанарцшит хәа заҕацәара иееидкыланы дыҕаз, имч заҕараз, уи игәғәартақәеи

ипсыеыртақеи. Иаанарцшит иара убас ҳара ихамоу агхақеагы, рейха хшыфзышьтра ззауша атыпқеагы. Акорреспондентцеа иртаз азтаара атак абас икаитцеит уи атдыхэтэан: иашоуп, ишэаны ихыатцыз архэтақеагы ыкоуп, аха урт ахаирпланқеа ирзыпшын, насгы, макьана ахэшэбылффы иамффыц роуп дара...

Ианвар 8. Дтахеит, рхэеит, Зураб Бабиа. Хэфык тахеит хэа акэын ишаадыруз, уажэы урт рхыпхьазара фажэафык ркынза инеихьеит. Сахэшьаца затэы ихабаргы ыказам макьана. Бабиа Зураб рыцха! Иаб Чычыкэа жэымтацэгьа иман. Иаха сёынасан хара-хара рыфны баны сааит, тынчран. Атаацеа макьана акгы рзымдырузар акэхап. Иара ага ишка дышьны дкажбуп; иаагара залшом, рхэеит...

1990 шықаса, мшапымза аказы хчарақны, аенада хаибамбацкэа, имахэар аапхьартцеаны, рейха ихьантаз аус дахагылеит, инапы иагышпанытцижы ухэарауазеи! Сара, уаха итабуп хэа иахэахыгы саахьымзазакэа, Ацсны ихы нақэитцеит, цкэын мыжда!..

Ианвар 9. Иацы Кэтол ага далалеит, хачқэынцэагы азэырфы тахеит, рхэеит. Иаха жэаафык рыцсыбаф ааргеит. Дааргеит Зураб Бабиагы. Уи фаха-фымш ипсы таны асы дылажын, ифшьапыкгы цытэтцеан. Ихарц цыжэжэаны ихала ифеихэеит... Дыпшит, дыпшит, апсреи иареи еиқөпеит, аха уаха азэгы ихабар анимбаза, итапанча ихы инагэйдтаны иеишьит... Астэи харапшыгала ипшуаз ирбон, рхэеит, зегы. Чычыкэа рыцха, адауапшь дшифыаз, шака деитдаланы дгылази иахьа?!

Ианвар 10. Иахьагы апсрақны сыкан – Бабиаа ркны. Цкэын мыжда оума изаарцазаап хағацеа. Дааргарцы хара хтэқеа аннеиуаз ауп даныршьызгы, уаанза ипсы тазаарын. Ихьымацэаз инапы иахьамдырхуаз, инацэкьыс ацеа зегы аххэаны ир-

геит... Гэдоута агоспиталь аҕны дахьяаргаз ишыақә-дыргылеит, ①-саатк раҕхья дшыршыыз...

Зны Ахэтца ақытан ахэмарцәа ②еизаап. Ауаа ра-цәафны еизеит, рхәеит. Асценаҕны иаины ③ыцья наҕ-ааҕ астол иаахатәеит. Нас аky ааимаркызшәа-гы аақатданы, руазы итапанча аатцааны егы ди-еихсит. Дзеихсыз акгы имыхызакәа, днамтасны икызшәа қатданы: «Аа, ухыс!» хәа, – ахызатцә наиир-беит. Убас знык, ④ынтә... Нас ани ихысуаз азал ахьтә азы даарылихын, итапанча итаны дирхысит. Егы, ишықайтцац еипш, днамтасын: «Аа, ухыс!» хәа, – итапанчахы наганы инаииркит... Ари збоз ахьча, азал ахьтә ишәақь неитцихын: «Ахы, нас са спилта ахгы узкуазар!» – ихәан зғынаирхаз ахызатцә, ах-марфы ихы наихнацкьяаит. Уи иабеидыруаз, рыцха, ахэмарцәа ртапанча хы тазамкәа ишытдыркьоз, изеихсуаз ауафгы, дамтасны икызшәа қатданы, ицьяба итапсаз ахқәа тыганы, ихысуаз иитозаап...

Сишь, хәфны ацхьатцәкья ақәкәахәа ахысыбжьқәа геит. Хшәеит зегы. Хматацәа цәырханы, ихәхәаны аиарта илатәеит...

Ох, гәышья, иргәыбзыҕны аарла ихарцәеит...

Сызғыз зхысхәаауаз схаштит. Ардәына ауми изхәаз, мшәан: шәгалабак здыруан, аха ахышь схы ианықәс, зегь схаштит хәа?!

Ианвар 11. Иахья Цырхәа Зураб Бабиа ипсыжра ықан. Иаб Чычыкәа ифны сымнеицызт: нхафы бзиа-заап, инхара-интцыра, ихы-ихшара, Анцәа ишихәара дыкагәышьян... Ахәылбыгеа ибоураҕны исыпхьазе-ит бжь-хык акамбашьхьяқәа мацара. Акәасқьяхьтә апсы дылбааргарц зғыназхаз ⑤ажәафык иреитцам-ызт, аҕар мацара, зегы Бабиа рычкәынцәа. Шака бзиа хайтцагыланы хәкази! Ахалал ахьиртиуаз: аб Чычыкәа инаиркны – Едуард Бабиа икынза зегы ирхәоз акакәын: Апсны ахақәйттәра, аидгылара, дырфегь аидгылара! Аиашоуми иаххәара, сара сгәы иахәеит аракатәи Бабиа рыҳаракыра. Харт абжыуаа

рахътәи Бабиаа устәкъя ҳакам: иҳалоуп алакәлан-дақәагы, ағычцәагы, афәжәыцәагы, атқәаф-цәагы...

Ианвар 12. Аибашьцәа қәыпщцәа фыцья ржу-ан иахья. Афыцъегъ аурыскәан. Азәы Акәатәын, егы – Ешыра. Амитинг бзианы еиҫыркааит, ах-цәажәара кәиматқәа ыкан. Хәыцгы дугъы лабжышо атцыхәтәантәи рымфәахь инаскъаргеит.

Ус, зегъы иаахалафит Ешыра апозициа акны итәаз пшьфык ақырт еибашьцәа, ҳара хтәкәа рышка ииасит хәа. Урт иртахугъы акызатцәык ауп, рхәеит: аинаалара.

Даеакгы: иацы Бомборатәи аратә аеропорт аначальник Сигудкин, ақыртқәа ацара ширтоз, ҳара хтәкәа дыркын, ичынқәа ықәрыжәжәеит, рхәеит. Сыржбазар – шәызжәеит.

Ианвар 13. Иахья афны сдәылымтзеит. Ушдәылтцрыз ееи шуахауа удыруазар. Телехәапшра-ла исаҳаз иаҳа еиҫуп. Москвантә излархәо ала: Шевардназееи Китовании ибзиатқәкяны еиҫанагала-ны икоуп. Аха ани Абгахәычы шкәакәа, иабцъар аа-цәыригозар акәхап: апсуаа хәзтцәара. Нас ала гыҫи-багақәа ақәыцма ианашьтало иафыхахоит...

Уаха ажәытәала шықәс ҫыцуп – Хьачхәа-ма. Бзыцын ари ныхәа дууп. Аха ҳара, цъарам-кәа-фыцъарамкәа ҳашнапхъазгы, агәырць ифны ҳакоуп ҳаикәыхьшәашәа. Агәы этдам акгы цхарра затцалом.

Ианвар 14. Иахья хәымыз тәеит Ацсны еибашьу-еижьтәи. Хымш рыла ари адгьыл згарц згәы итәз аға, еибашьра лтшәадахеит: хымцала иигаз хәа шьяфәакгы ыказам. Убас шакәугъы атцыхәтәы шыка-лара здырхуада?!

Уаха еитахдырбеит анемеццәа итырхыз афильм «Кавказ». Ибзиоуп!

Ианвар 15. Иахья ашьжьымтан Тамшь ақытан ац-суаа икарыжыт ақыртқәа реибашьыга вертолиот. Ари уаф дзеигәырғаша хтысуп.

Даараза сгэы иалсит Бесик Квираиа итахара. Афганистан зегы митэиқэатцэа ихганы даан. Аҫара ақытан ақыртқэа дыршыт.

Иахьа, иагьарааны ххэахьазаргы, Кэаста Ченгелиа еиҫикааз ашэахэаратэ ансамбль «Аиааира» ақэгылара салахэын. Гэдоутатэи аихамфэа аусзуфцэа рхэышэтэыртакны иқэгылон. Дара, «Ахатцарашэа» бжытаала ирхэо, сара сапхьеит ажэеинраала «Рыцхэ», Апсны!» Заманалатцэкагы ирыдыркылеит. Нас, иара уа саақэырцалан, гэартак ажэеинраалақэа сьддырпхьеит.

Аҫара аншэартаха, Габрушьа Кэытцниа бцъарла иеааибытаны дцан, фьрхатцаралагы акыраамта деибашьуан. Уажэы уи хэхьықэгылоу ахэшэтэыртакны дыхэны дыштан. Иацэажэарагы даара иахтаын, аха анеиааи убриакара ирацэан... Иказшьа ссирми – зегь бзиа дырбоит. Саабзахеит, еибашьра сцеит, ихэеит.

Амфан Борис Тыжэба исеихэон: аибашьра иалагеижьтэи урыхэапши хмилат закэытэ ашэа ссиркэоу иапыртцаз. Дара акызатцэыкгы апырымтцац, иагырцацтом, идзырхэараны икоузеи?!

Хшааиуаз Тота Цьапуа даахпылан: Владислав Арзынба еихсит хэа рхэеит, ихэеит. Хаибарыфны апресс-центр ашка хааит. Ажэлар еилауатыруан, али-пси рыбжьара убриакарафгы еизеит... Зегы мцуп, Анцэа ицьшыоуп, ақырт корреспондентцэа ракэзаап Москвака изыцхаз, уажэы иааухэаз зегы ирыладыртцэоит усгы. Ари афыза адемократиа ашыапқэа рымгытцроуп. Дара Москваа еитархэоит: ақыртқэа амц ишыржьаз ала.

Соломон Хшыфтреи сареи анард хаицасуан уаха 10х4 хэагы сияаиит. Уатцэы Гэудаутатэи араион администрациа ахада дсыпхьоит, асаат жэба рзы. Ииҫахузеишь?

Ианвар 16. Администрациа ахада Сергеи Царгыш, еизаз данаарылапш, Борис Тыжэбеи сареи

хашка ихы нарханы: «Хатамзааит шәара шәахьааз-газ! – ихәан, ххы хаакәититәит. Амазаныкәгаф лыкны излеилахкааз ала, уи агуманитарта цыхыраара иа-ауаз реихшаразы абригадакәа еиҕыркаауазаарын.

Хгәы иалсит: иацы Ешыра атабиаҕы ҳақкәын-цәа реанеитнырыпсахлоз гәатаны (чархәаф дыкоу-машь, анацъалбеит?) аҕа ибзарбзан хқәа рыла ита-хеит хөык аибашьцәа, ихәу жәафык ркынза ыкоуп, рхәеит.

Хаигәыргәеит: иахьа ашыжь Тамшь ақытан, То-умышь азиас ихыз ацха пжәаны, Қартынтәи абцъар аазгоз адәыҕба ахьыбгартцаз. Иацы ахаирплан, иахьа адәыҕба. Афырхацәа шәара!

Ачархәара анысхәа, исгәалашәеит: иацы ахәышәтәыртакны ҳахьықәгылоз цкәынак ишьапы итцшыа дааины, Борис Тьжәба абас еихәеит: «Шро-ма ханеибашьуаз акомандир хгәахәанитцеит: аишь-цәа Едики Индикәеи Киутаа псахыөцәоуп, иахьа-ажәбазгы иргәыдтаны ишәшьуеит!» хәа. Уажәы Едик Киут абра дызбеит, икастдарызеи?».

Борис, хәарас иатахузеи, уи аилкаара атахуп, ус узхыццакыша усым хәа ихәеит.

Иахьа Москвантәи еитадәықәыртцеит Қартаа ҕыц ирзынарыцхаз: Владислав Арзынба (ипатрет хәычык ашәы акәыршаны, напык иаркны ихарбо). Гәдоута дырхәын, Москвака ҕыхәышәтәра дцеит хәа. Аха минутқәак аатцаанза, уи шымцыз Москваа аитаахалархәеит. Аригы зухәозеи, егыгы?!

Соломон Хшыөтреи сареи апсуаа итадырхаз ахаирплани адәыҕбеи ааимахкын, ала иамхәарыз иасхәеит: арт уахагы ибжьо ракәзам. Нас, иацхьа итәаз ицгәабаҕ аашьтыхны ишьамхы инылеикын, ахы ашышьыра дналагеит.

Ианвар 17. Иацы еибаххәаз Соломон Хшыөтра иа-хантәарак дазхәыцуазшәа иахьа ашьжымтан абас сеихәеит: «Цыцх зны сла сцәызын, аха изгаз мчыб-жык аһнутцкала иоуишьтын, иааит. Изоуишьтыз

удыруоу?» – ихы насықәикит уи атдыхәтәан. «Аңсы цәғьазар акәһап, уара уеипш?» – схәеит сарғьы спышәырччо, исхәаз маңк акара иаласырпсыҭеырацы. «Маң, қыртшәамзар акғьы аҳазом!» – ихәеит иара дгәырғьатәа. «Ула зымзырха итаз итәы атдеит, аха уара узланхоз рбызшәак уаха иааузымтдеит...» – схәеит сара даҭазныкғьы, уи аңсышәа ахьизымдыруа сгәы инытцаххны. «Изластцарызеи, цьым, дара рхатақәа урысшәалоупеи ишеицәажәо!..» – арахь инасәаирхьит Соломон Хшыәтра.

Сгәы иахәеит исаҳаз хтыск. Адеи Амреи адошьтахьтә Кама илзасуан. Уа дышьтоуп хынтә зшьапы хыртцәаз Даур Агрба. Ара агоспиталь аҕны данышьтаз исеимхәози: пхәызбаки иареи аус шрымаз, аха иара дахьеихабыз азыҳәан лара илуамызт хәа. Уажәы даншьапыдаха, уи алацәажәарағьы иаңсам хәа иара хьаа дус иман. Сара, хәарас иатахузеи, акыр игәы сырғәгәеит. Лара, иара ас анихь, Москвака дишьталаны дцаны, ахшәтәыртаҭеи днеины дылбазаап. Анапеимдахьақәағьы еимырдеит, рхәеит. Аибашьра шааилгалак еибагараны икоуп, рхәеит. Афырпхәызба Амаанпха! Даур, хәарада уи игәы шьтнахуеит. Уаха хьаа камлакәа, пцзала згәыхәтәы иахьзаша!

Иаха Москвантәи адырратара злақартцаз ала, хара хтәқәа Ешырантәи Акәа абомбақәа аларыжьуазаарын, ааха гәгәағьы артеит. Иахдырбон рчамаданқәа ирытцаланы, Қарткеи Қәтешькеи еиханы ицоз ақьыртцәағьы. Анцәағьы акы ихәахьеит!..

Ианвар 18. Иахьа ашәкәыфәцәа ҳаизараҕны Леиуа Гыцба ҳаизызырәуан. Уи Ешыратәи архәта акомандир Сергей Дбар иҕны аус иуеит. Дазаатгьиланы ихәихәеит чьдлан хәба рзы хархәтақәа Гәымста ирны Акәа ишалази, аибашьра зрықәымҭеаизи ртәы. Сара уи ицәажәарахьтә еилыскааз акызатцәык ауп: ар рыҕны адисциплина хәа акғьы ыкам, аңсыуала еибашьуеит, цьоукы Аңсадгьыл ахьчара

аткыс амалырхарахь рхы-рыцсы цаны икоуп, зегы-зегы аихабыра ртахуп, аха уи анроулак – акгы катцазом... Иахья ишыкоу ала акэзар, Апсны азбжа ага инапакны иаанхеит ауп, хатныкалакь Акэа рацхья иргыланы. Идыру акоуп: Акэа знапакны икоу иоуп уи ахтныкалакьс измоу, Апсны этэугы. Ари зегы, хэарас иатахузеи, ауафы игэы инархьеит.

Сара иахьатэи атагылазаашья сгэы ицаххны, арратэ напхгаракны икоу зегы цсахтэуп анысхэа, Алыкьса Гогэуа исцаирхьит ус умхэан, хускэа устцэкагы ишэартаны иказам хэа. Анцэа ихэааит!

Ианвар 19. Мызкы ацхья, ари афны икоу лан, хыхьзала илфыз ашэкэы, иахьоуп сара иансдырбаз. Шака ргэы тынчузеи, анацълбеит цьоукы! Ацхья-ра санналага инаркны, сылабжышкэа еикэхэаланы илеиуан. Ан рыцха лажэа цхакэа! Сара рацхьяза сфы ааихыхны уи санлацэажэоз исхэаз ажэа: «Мама!» – ауп. Сан угы дсыздыруамызт, уи лоуп сара ари ажэа засхэазгы, анысгы исыцхьязо. Ицъашьатэуп аиашазы ацстазаара злакоу: арахь лареи сареи ихабжьоу жэашыкэса ракэхьуп!..

Очамчыра, хагацэа, тахмадак атанк дацрахэаны амфачацаф дшыкэыршыуаз, хара ххаирпланк аархалазаап, ацсуаагы гэыргьеит ари уажэы зегы-зегы цкья игоит хэа. Ахаирплангы ачаарлакэзаны ишааиуаз, уажэымзар-уажэы абомбакэа канажьеит шырхэоз, ифархьцрааны, абомбакэагы амшын илалажыны Гэдоутака икэланы иааит, рхэеит. Ара дахьяаиуаз уи, хэарас иатахузеи, шэнызкь маат ацара игон, сыдта нагзаны сааит хэа. Хагоу дрыкэгыгаит!..

Иахья ихахаит даеа рыцхаракгы. Адлертэи аеропорт иатэу аурыс вертолиот, Тебердантэи агуманитартэ цхыраара Ткэарчалка ишагоз, хагацэа аихсын, Сакьян идыртэеит. Арация катцаны, итаз зегы ткэаны иргеит, рхэеит. Урт дрылан х-Совмин ахантэафы ихатыцуаф Зураб Лабахэуагы.

Ианвар 20. Иацтәи аҳаирплан згаз аурысқәа роуп хәа халафны хакан. Иахьа зынза иаадырхәит: иткәаны изгаз хагацәа ракәзаап, иааганы Акәа аеропорт акынғы идыртәеит. Излархәо ала, аекипаж аамыштахь икны иргеит: Зураб Лабахәуа, ацсуа телехәацшра аусзуоцәа: Амиран Гамгиа, Слава Сақаниа, Ахра Акаба, Харьков-пресс афотожурналист Владимир Персианов. Иахькылеибаго здырхуада?!

Иахьа Гәдоутатәи акультуратә Оны акны Цьумка Ахәба хаизызырфит. Уи инартбааны иахзеитеихәеит Лабра дшыркыз, Очамчыра абахтәфы дтакны дышрымаз, рацәак ргәакрахәаггы шизырымүз, иоушьтра зыбзоуроггы ишәкәыоора шакәу...

Ианвар 21. Иахьа Бабиаа хьачхәама рыман. Иара ианатәыткәыз чыдлан жәаха руха, зеггы Ашықәс Ҷыц ианапылоз – дара цьабон, Бабиаа рычкәынцәа уи аламталазы ирацәафны итамхази. Едик Бабиа дааит Адаггы сарггы Цьырхәака хаигаразы. Хазлацо цьара акы сзыцшаауазар хәа дышнеиуаз, Бабиа Радион ица Славик дааицылеит машьынала, иажәаггы ааобаимтәит. Сара сашьцәа ракәызтггы, ахьыцшырта сырымтарггы каларын. Ада лгәы бзиамызт – дзымцеит, аха Едик иабхәында Вахтанг Возба ица Гәдисеи иареи хәццеит.

Едик иаб Бабиа Маҳайд, рыцха, ижьира акыр афны инацәыхараны, ақәатцарафы, цкьатыпк акны икан. Уи кауарла икәыршан, кауарлаггы ихыбын. Азәы имацара даатцагыларатәы, настгы иееитыхны акәымкәа – иеаархәаны. Анцәа имтцаныхәо ауафы далашыофкны дышцәажәо, дахьыкоу ихаштны диашахәтцәаза даагылар – ахыб лақәыми, иамуратәы...

Шьамхахьы асы шьтан, ахәылыхәа аураггы иафын. Едуард Бабиа, иаб излаиҶитцаахьаз ала, икыжә агәи агәатцәеи Хыхь икоу ирбо, афны икоу, абна икоу – зеггы уаххылацш, уара зхьышьбаргәытца хакәыхшоу хәа аныхәара дафын ибжьы неитцыхны, Анцәа илымха иагны, имахар хәа дшәозшәа. Вахтанги сареи хна-

скъаны, ишьтахъка хгылан, хацсы заны. «Ачбеи Чач-
беи еилартхацны иноусыжъаанза шөипхьыз Анцда
иахзаумган!...» – хәа Бзыцын ажыра ианыхныхәо
ирхәозгъы сара уажәада исмахацызт...

Едик игәаблаа ианқәаз зегъы ракака амхны ажы-
ра ахы инықәйтцан, хара ихы нахақәкны, акакагъы
нахиркит...

Ауха урт руада цха хәычы хәфнатәаны, алитера-
туреи аказареи хрылацәажәон, рацхъа, хәарас иаҭа-
хузеи, Апсны аҭагылазаашъа наргыланы. Уимоу, ха-
лацәажәеит Гәдиса Возба хәычы Голландиа ианықә-
гылоз, асценаҭы дықәуаа дшааиуаз, ихы изнымкы-
лакәа азал уаа дышрылапалазгъы. Уи атәы цъашьо
сара Камагъы изныкымкәа исалхәахъан...

Ианвар 22. Ашьжымтан Важикәа Бабиа иҭа
Ахра дааишьтит: афатә мазеиуп. Харзыцшуп хәа.
Бзыцын, шамаха зегъынцъара, рыфнқәа иагъа
ихәычызаргъы – рыстолқәа дууп, урт ирықәнагоу
арымз дукәагъы наҭ-ааҭ ирываргыланы.

Иахъа ныхәамзи, аамта даара ибзианы иаххааге-
ит. Вахтанг Возба данхәычыз, ацхын арахъ цсшьа-
рахәа даауазаарын, уажәы-уажәы игәалашәарақәа-
гъы аацәыригон, хагыирччон.

– Ёнак хәасаҭәшәара хҭоит, рхәан, срыманы
реынархеит, – дналагеит Вахтанг, – амра ххы иқә-
шуа, ажыци ақәыци аахъыхо, аены хәлаанза ахәа-
саҭәшәара хәҭын. Ахәылбыхеа хәатцәақәа хаманы
хәаахҭоит, хтаацәагъы хәргәыргҭоит ххәаны, азәы
абасгъы днахалахәхәеит: «Каау, ани нахъхьы ахәы
инавалаз жәбоо, уара?» – хәанапшит, аха азәгъы
дхамбазеит. «Ари ақьацта этәу роуп, ххәасақәагъы
хнарыханы иахтәахыроуп, мамзар, дара иаахамхын
иргоит!» – инахадитҭеит уи. Хартгъы хәатцәақәа тәах-
ны, хмидагәидаха афныҭа хәаит. «Уаатцәа абакоу,
уара?» – ҭааитит Бабиа Махайд афны сахъааиз. Уи,
урт шахтәахыз аниасхәа, акыраамта апышәырчча-
ра даҭын, ихы ларкәны. Адырфаены ахәычқәа хәи-

цны хahънеиз, ани ачкэын хаатцэа-тацэкэа ааганы иаахиркит: «Иаха иахъахтэахыз иааины, ант иацы иаабакэоз, ххэаса зегъы рыманы ицазаап!» – ихэеит уи. Хартгъы хahкэа кажькажью аоныка хэааххеит. Ускан иабаадыруз, рыцха, ани ачкэын, гэакрыла иахакэшэаз ххэаса зегъы алатцаны ацара еикэыренны иман дышцаз...

Аныхэафакэа апахтцон, алаф ххэон, хаччон...

Дарбанзаалак азэы игэы иаанагомьзт Ацсны цыара аибашьра цоит хэа.

Атыхэтэан, аоната апшэма дфагылан, иабцъар аакыдихит:

– Сатамзааит, аха сара саамта ааит, ссызцэа рышка сымцар ауам!.. – Ешырака ихы рханы ифынеихеит Важикэа Бабиа. Уи хнаишьталеит харгъы, апшэмацэа абзиара нарзеигъашьаны.

Ианвар 23. Зураб Лабахэуа дахьтаркыз, иарбанзаалак акы аареимхэеит, рхэеит. Ххайрплан ачкаракэа зегъы еилаган идыртэеит; сара дарбанзаалак азэы ажэак иасхэараны сыкам, уи акэым ахакъым дааганы дсышэтоит, иахъа инаркны амлашьрагъы салагоит, ихэазаап.

Сашъа дааны дыкан. Абасгъы сеихэеит. Кэтол, хгэыла чкэынак азын азын илхны имаз амфы, иаб иашъа ица иааигазаап, дымтцаазакэа. Изтэыз данаи, ажэакэа аaimаркын, апхьатэи иаб иашъа ица даашьны еибашьра дцазаап. Лабра акырткэа рыштаб ахыыказгъы даарылагъежъын, жэафакык ишьит, рхэеит. Амала, атыхэтэан иаргъы дыршызаап, ихэылазкыша!..

Ианвар 24. Акэатэи хгэылацэа, бжьфок ркынза, хуада хэычы акны хаикэшаны, акахуа шаажэуаз, хапшэма Соломон Хшыотра: ари Америкатэ корреспондентуп хэа пхэызбак лацхъа дгыланы даафналеит. Ишэтагылазаашьюузеи зыфнкэа ирыфнырцаз апсуаа, насгъы иаанханы икоу акырткэа шэышцаказоу хэа, уи дшынатэазтцэкъа лы-

зтаара наҕ-ааҕы аҕыналырхеит. Уи акәхеит. Хәаи хәаибакит. Абысҕатәи иаатәаз зегы Соломон иҕагылан, аха зегь акоуп, иара иихәац ихәон.

– Бара ибдыруоу ақыртқәа Ацсны изеибашыуа? – схы налықәыскит сара.

– Ыы? – сышка даахьахәит ларгы.

– Абыржәы абра еимахкуа азоуп. Ақыртқәа зегы абри ауаф иихәо ауп ирхәо. Ацсуаа зегы – абра итәоу иаххәо. Дара Ацсны – Қырттәылоуп, рхәеит. Аиаша шыкоу абасоуп, хара хмачоуп хәа иахдырхәом акәымзар: Америка – Америкоуп, Урыстәыла – Урыстәылоуп, Қырттәыла – Қырттәылоуп, Ацсны – Ацсноуп... Уажәшты иара дбыманы бцаны, шәхала шәеицәажә, ееи базхәо иакәзам, аха...

Иеиманы иагҕцеит. Абырскафык хшиҕагылазгы, зтәы зхәоз ақыртуа, уи илеихәозгы еилкаауп...

Ианвар 25. Иаха сара сыказамкәа Соломон Хшыотра ҕынтә дааит, рхәеит, дсызтаауазаарын. Аха иансархәагы сымцазеит. Иахьа ашьжымтан ицхәыс лыхәхәабжы геит. Адеи Амреи еибарыфны инеизар – акаруат далырфны дкажын, лхатца дыказамызт, ишсызфыртызгы сара смылбаазеит. Ахәса лыхеит, илыхеит, аха дырзышьтымхит. Ус, лхатца данааи – дкәапца дфагылеит, рхәеит. Еилкаан зегы – ари хәмарран...

Ианвар 26. Иахынтәааз сзымдыруа, ахьта гәгәала иаасылалан, агрипп баапсы сыхьны сышьтоуп. Евгени Евтушенко ихәоны сахахьеит: ачымазарақәа зегы иреицәоуп агрипп, ианатәоумба, аамталагы ианумыхәшәтә уи ахыхь узыннажыуеит, улымхәқәа агоит, умч агоит...

Ацсны аибарххара дуқәа цоит. Ткәарчалаа, ООН ала Шәачантәи ирзынашьтыз агуманитартә цхыраара, амла ишакуазгы, мап ацәыркит, Зураб Лабахәуа рацхьа днаргыланы, иркыз ацсуаа зегы аурышьтанза хәа амитинг катцаны. Афырхацәа Ткәарчалаа!

Владислав Арзынба ООН ашка атамзаара

шътеитцеит, рхэеит. Икэакэра згаait, уи иихэо иды-
руазтгы!..

Ианвар 27. Зны Ачандара акытан ашэкэыѿѿѿеи
аѿари реипылара ыкан. Астол-еишэа акны аныхэаѿа
зкыз хатцак, Владимир Анкэаб инацэа наикэкны:
«Уара, абри ииѿуа жэеинраалоу, жэабжбу?» – хэа
дтэазаап. Алыкьса Цьения, арткэа раан цэгьамзар
бзиа змызбо, иаргэтыста ихыстанацэа надкыла-
ны инаиргьежъ-гьежызаап: уи зхы атыц икэкьаны
икэу дреиуоуп хэа аанарго. «Иеилыскаait, ажэе-
инраалакэа ракэзаап ииѿуа!» – еиликаатэкьеит уи
ахатцагы. Ирхэоит Алыкьса Лашэриа икьаф катцаны
даныказ ажэеинраалакэа иѿуан хэа. Абарткэа ыц
истгэалашэеит сара иахьа, мчыбжыкаахыс гэытц-
хас исымаз ажэеинраала «Аб» ѿны саналга. Изѿит
уи ѿажэи зежэ градус амцашоура шсымаз, ма хэыч-
мычык акэхындаз!..

Ианвар 28. Чечен еибашьѿык акырткэа дыткэа-
ны дыргеит. Ицсы мцо, иагымаауа дкатцаны, нас
ддырпыруа днаганы ателевизор днаѿадыртэеит. Уи
адсуаа ихэ шэаны, мчыла дшааргаз инаркны зегьы
идырхэон, атыхэтэан абастгы рхы наикэыркит:
«Хара хуаа гэызианкэоуп. Утаацэа рахь уоухашьтуе-
ит, амала, уахьнеиуа ироухэоит: Адсныка иааз ашь-
харыуаа дарбанызаалакгы хара хкны акгы рым-
чым. Ианаа – псыртас ишроуагы рдыруазаait!»

Аткэа ихы дакэитханы, Чечентэыла дахьналалаз,
рацхьа иааипылазгы ихтыс зегьы атэы аниеихэа,
уи абас иатеикит: «Уара ушэыргэындоуп. Ирыцха-
ра дууп адсуаа рыцхрааразы ицоз хачкэынцэа, уара
уѿыза дахьрылашэаз!..»

Уи ачечен еибашьѿы уажэы Ешыра ахэааѿы дгы-
лоуп. Иихэоггы акызатцэык ауп: «Хатцарала атахара,
ма аиааира!..»

Ианвар 29. Иахьагы аиарта самахеит. Сеастарым
хэа сгыланы аѿны сыѿналан, аха сымч амырхеит.
Иаха акыр инеигэаанза сызмыцэаеит. Икалаз уио-

уп: ахаан исмыхыцыз акы схы иадызбалеит. Мелодиа ссирк сгэатцэҕы иааит. Иара схэон, хэарас иатахузеи, гэаныла – сара стцэуон, иара схэон – сара стцэуон. Убас ихъантан. Зычкэынцэа рыцхақэа шыны излацсоу ақыта абжыы акэын уи. Исхаштыр хэа сшэаны исхэон, сагытцэуон. Уимоу ажэақэагы зэит. Уаанза сгэы аныбзиаэ еипш акэызтгыы, абра сгэылара цэара дыкоуп Кэаста Ченгыелиа – сыфны сцон, аха иааг. Ашэа сара изланыстцагышыозеи?! Убри акнытэ исхамыштырц азын истцар акэын. Ишысхэоз сгэазкны сагыцэеит. Ашарпаз, сыпхызқэа рыкны ишсыхыло еипш, нақ инасхаштгышыеит. Даара хэаас исымоуп. Иудыруазеи уаха цапхэа истаар уи амелодиа ссир?! Ажэақэа кэапца исгэалашэоит, аха жэеинраалак ахасабала ипсыгеуп, шамахамзар, ашэақэа злыху ажэеинраалақэа зегь реипш...

Ианвар 30. Ашыжымтан Соломон Хшыфта дасыпхэит. Ашифонер ацапха ачта ирыцэтаптцэеит сматацэа. Ах, шақа ицэымгхазеи, анацэалбеит! Ауафытэыфса ицэабаала икатцоу зегыы, мыцхэы игэы азымбылуеи. Уи идашьматцэкэа иқэу апаркет азы ықэутэар икылсзом, ифны ашэқэа: ари ушытахь ианыдутцо – уапхэатэи ахала иаатуеит. Афымцалашара: ари ыцэар – хыхь дыфхаланы афбатэи ацэахэафы иниеигоит, уахгыы-еынгыы, иара ианитаху хэарас иатахузеи, аееахэа азыршы изаауеит. Иара убри афымцала ифны шахэшахэуа ирпханы имоуп. Дызтатэоу идгыл хэычызаргыы, зегь рапхэаза икало аца шкэакэа инаркны, атдыхэтэанзатэи аеыдха акынза шэырхкыс изтагылам хэа акгыы ыкам. Ажэагы уатка, афы еиқэатцэа... ифны дшыфнагылоу имардуан атцака аартны дныфналоит, уака ауп уи ифцара, аха сара сгэы излаанаго ала, уахынтэи амфэ газар акэхап даеацэарагыы. Ари афыза ауафы еиқэцаб, адгыл апсы тызхуа, ифнатцакагы ихы иаимырхэакэа ус цэеи инижырын... Икэытқэа каркаруа имзырха итоуп, қыртшэамзар акгыы змахауа ила ду, агэашэ

иаалаххуа атəым данабалак, азынцəыр ахəда иахар-шəны аеашьуеит... Нас абарт кажьны дызцо дыкоума уи. Иара абрака еипштəкья ауп уи Гəдоу азиас нырцə ианхəа лынхарагы катцаны ишимоу. Ларгы усгы дыцсхьеит. Зегы иара итəыми. Ицѐи ицхαι Қарт атаацəарақəа апыртахьеит. Апцхын рхəыцқəа рыманы псшьара – мшынталара Гəдоутакəа иаалоит. Нас уара аколониа баапсуп хəала. Баапсырас иалоу ыкатгы. Уи зыхəтоу ахақəитразы иангылалак, ани изтəызтəырц иалагаз ус аламала дызцом... Убас ихгы дыкоуп Соломон Хшыотрагы. Иааины сызшьуа дызустада, анацьалбеит, хəа уахгы-еынгы агəашə дапшуа дтəоуп.

Иахья Гəдоута ахəылыхəа еимагыланы асоура иаеуп. Иахзаанагозеишь, анацьалбеит?! Шакантə Акəа ахақəиттəразы хара хтəкəа дəықəланы Анцəа иааникылахьоузеи? Измааноузеи ари зегы? Шрома ала идəықəлан, асы-фамгыла леин – иамуит. Амшын ала идəықəлан – уи цəгыахан, ага ижəлара акəым, рыпсқəа рыманы аарла изхытцит. Гəымста азы ирны иандəықəла – уацхья игылоу думбо амш цəгыахейт, апцабаапс тьсит, хыхь икоу тцакəа ицо... Анцəа ду макьаназын дахпырхагахо даауеит. Издыруада убаскан хар цар акгы рылымшакəа ихынхəуаны иахирцазар?! Дахпырхагахоит акəымкəа – дхəхəозар?!

Анцəа ихьз хəаны зус ахы зкуа, Анцəа ихьз хəаны амфа иқəло, Анцəа ихьз хəаны знапы азыркуа, Анцəа ихьз хəаны аныхəафəа зкуа апсуаа, уаха доуха мчык рымазамкəа икоума, анацьалбеит?!

Уажəгы хара хтəкəа, ахаирпланқəа рапхья инаргыланы, зегь рыла рееибытаны излакоу ала, мзарфа алагамтазы акы ргəы итоуп хəа хəылкья-фылкəакəак хахауан. Иахья еиманы асоура иалагеит...

Ианвар 31. Амш каххаа иаапшит, зашəа аамтагы бзиахаша. Ицеит азын хьшəашəа зцыз ари амзагы нтакəкəа. Иахзаанагарызеишь, анацьалбеит, мзафры?!

Февраль 1. Иахъа ар ргарнизон аҥны сыҕан. Уи аначальник Гиви Агрбеи аподполковник Константин Адлеибей аурьс офицерк иҕахъы иҕыруан. Саргы амца сеатаны сизызырџуа саатәит: «...Аҥны сахъааиз сыпхъыс қыртуак длыкәаиан. Сыпхъыс сылҕасны сцеит зегъы ааныжъны. Рига аҕырмакы аҥны исаҳаит ақыртқәа ар шейдыркыло, адоллар рацәаны ишыршәо. Зыҥни зтаацәа зегъы зцәызыз ауаҕы ашәкәы сеаныстеит Қырттәылака ааразы. Ус, адәыгбаҥны ани ишәсырбаз ацсуа дсықәшәан, сыламыс иснамырукәа Ацсныка сааит...» – даҕын уи.

– Уара, ус акәзар ари хара дахтәызаапей? – инхәытдасхәеит сара.

– Иихәа акәу цыушьоит, ақыртқәа ркынтә да-ашьтуп! – сәтеикит Гиви Агрба.

Ахәылбыха Адеи сарей Гәдоу нырцә хакан. «Ацсуа телехәапшра» зыхъырттаз аҕәтәи адырратара қыртшәалеи урысшәалеи ицоз ркын, иахәапшуан зегъы. Саргы акыр исычхәит, аха уаха сылымшакәа сдәылтцит. Иаархәози, анацъалбеит. Жәаминутк схапыцқәа еихаргәҕәаны сызхәапшуаз зегъы, хаха ацсуаа иахәагылоз акәын. Шәрызхәыц ирхәараны иказ, ацсуаа аазбаны инымхо, аекстремист-фашистцәа: Цъано Цъанелизе, Дато Цъаиани, Гено Каландиа...

Февраль 2. Владимир Басариеи сарей иахъа азахыртаҥны хакан. Уа ажурналистцәеи ашәкәыџцәеи рзыхәа акъаҕқәа ҕатданы ирзахузаарын. Сара угъы икалаша аныкалалак ашьтахъ ауп иансахауа. Вова, зегъ акоуп ицәа иақәшәоз акы изырыцшааит, сара, еснагъ, уатцәахъы сдырцшит. Исхәарц истәхыз: анапхгара цшааны хәхъыныџналаз, азын заманаха, хәқкәынцәа ашәыртцааха абцъарқәа кны ахымца ианаҕагылоу аамтазы, дара амца ргәыттаршуа итәаны, адомино иасуан, хара мацк хәарзыцшрацы хәдырцеит...

Ашырк еибашьюан уа, Хәбыць дцәагәон...

Февраль 3. Борис Тыжэба итаацэаггы иарггы ахьта рылаланы ишьтоуп, аха хьаас ирымоу акы-затцэык ауп: Акэака! Ицъашьатэуп, ауафы данычма-зафхалак ари аностальгия зеггы хгэатцафы иахаггы амчра ааннакылозаап.

Ашэкэыфэцэа, Апсны ацхыраара атаразы, хнапы атафны иахьа ашэкэқэа дэықэахцеит Украиней Казахстани рпрезидентцэа Кравчуки Назарбаевы рышка, иара убас Урыстэыла авице-президент Руцкои ишка. Ага апсуаа хгеноцидтэкьа дафуп, иахьынзазымычхауа сыздыруам, аха...

Февраль 4. Ашьыжь чаагара сцеит. изакэытэ цымыгэацэгьюзеи, анацълбеит, ауаа насыпдақэа зтагылоу. Ача злафаххуа хталонқэа нтцэеит. Уиазы сахънеиз ауаа иахаггы ирацэан, иахаггы игэамтцны икан. Сыздыруаны сапхьа игылаз ахэсақэа, смырпшыкэа срышьтырц иафын, сыззымдыруаз цюукгы сышьтахь иахьгылаз, сфымтра рхы иархэаны, сапхьака ииасуан. Еибашьроуп, гэыбган азэггы иузитом.

Сахьаадэылтцыз арадио аусзуфэа сыркит: жэаха ахэышэтэыртакны уанықэгылоз ашэа бзианы зеггы ирахауан, ажэеинраала цқьа еилдыргаратэы икамызт, алашара иахкьаны. Азырыфэа ахэара картцоит фыц убжы антцаны уажэеинраала «Рыцха, Апсны!» иазхарзырыфэацы.

Афымцалашара акыраамта хшазыпшызггы, атыхэтэан итаафит уи. Сахьаадэылтцыз Валери Какалиа ипцхэыс слықэшэеит лычкэын длыцны, иаха иааит урт Ткэарчалынтэи. Шьатца хыркыла иныкэоз апцхэыс уажэы калошажэкэа лышьан. Уатцэы Москвака лыпхацэа рахь дцон. Ана иназгеит, ара иназгеит, аха цьара матэақэак сзырзымпцааит. Хэхънеилак зеггынцъара ххьааргон, арахь азэггы акгы имчымызт...

Февраль 5. Хымшуп Апсны телехэацшрала иахдырбойжытэи Нальчик имфапысуа ателемарафон.

Ари «Апсны ахэыцқәа рыцхырааразы» зыхъзны еиҕыркааз ателемарафон еизнагахъеит акыр миллион маат. Агэы зызтоу дарбанызаалакгыы лабжышла дзахэапшуам. Аҕыц ныкәа инаиркны, аарлаза зшыапы еихызго абыргза икынза зегыы апарашәара иаҕуп, Апсны азыхәан зегыы ажәапхақәа хәо. Хара уи ашыза хыкатдарызушь дара рзы?! Уажәшьта икахтдоит, хәарас иатахузеи!

Роман Аргәын Акәа атытцха змауз «Апсны атоурых» иманы Маикоп дыкан. Хәашыа изаҕомызт: уи Апснытәи сааит анихәа, дышрыдыркылаз хәа. Шәаргыы ицәгьамкәа атыжыра шәаҕын, аха хара ишшәы-зтхажыуа жәбап хәа иархәеит. Иаабап икарто.

Ашәкәы «Апсны атоурых» ҕ-екземплиарк, сбиблиотека еиуеипшым атыпқәа рыкны иқәтданы исыман, ани рбаны, ахтып иадыргон акәымзар, цҕеи иаанрыжырын «хашыцәа бзиахәқәа».

Февраль 6. Гәдоутатәи амилиция рҕапхыа ауаа рәцәафны еилагылан. Уи ахыбраҕы ауп иахыкыоу Апсны афнутқатәи аусқәа Рминистррагыы. Аминистр ихатыпуаҕ Ингишьтер Нармания сышнеиуаз аниба, ифызцәа даарылтны, дааины сааигәыдихәхәалеит: «Иудысныхәалоит, абыржәытқәкыа адырра хауит, хара хтәқәа Мыркәыла ақытан, ақыртқәа рхаирплан СУ карыжыт хәа! «Аиаша ухәоума?» «Ааи, апырыҕыы ипсы штаз дыкны дааргеит!»

Афырхацәа, Мыркәылаа!..

Февраль 7. Иахыа ашьжымтан исоуит Ткәарчалынтәи иацы ирфыз ашәкәы. Сабхәында Гари Тыжәба – хәҕеихәшыцәа рашыазатцә, афны таацәарак рыблақәа таа изхәапшуа, Ткәарчал Харчлаак ишыра далахәуп, фнутқалагыы избны иахыа-уатцәы дыршыыр калоит, уицхраа хәа. Иара ихата рапхыа днаргыланы, азәгыы хыаас дсымазам, иани иаби роуп жәымтацәгыа зыккалаз, мамзар... Ес-икастдалакгыы атәылахычара аминистр дасырсит рациала, Цлоука ауп, Ткәарчал иамузеит. Хәылбыгеханза зегыы еилкаа-

ны, рацияла адырра сүтоит хэа еихэеит. Хацшуп. Уаныццакуа ихэлом, ишом усгы. Аоны илабжышо еилатэоуп зеггы. Сара убри афыза аус кыашы, ацаразы ихы алеигалап хэа сыкам уабхэында, ихэоит ар ргарнизон аначальник Гиви Смыр. Хацшуп, акы даламызтгы днаганы дтаркуазма?! Иашоуп, Ткэарчал ар рнапхгарафы айбарцсра дукэа цоит, рхэоит, аха...

Оажэак еихысхэаалоит: ханстудентцэаз, Акэа аонутка, цыара еисрак ахыаакалоз унарыдгылар Иван Логэуа рыгэтатэкы даарылубаауан. Уи аказы ихыатцуаз иакэмызт... Иара убасоуп сабхэындагы. Цэгыакы ахыаакало, иара хымпада далахэызароуп. Иаакайтцахыоу зеггы азы иагеит ауп уажэы, уаха акгы. Ар рхэы хэа аоны иаб имхны иигахыоу мацара: ацэугэкэа шыны, афы, ашыакар аатцэакэа, ачашыла аатцэакэа... Айбашырафы ма шакафы агацэа ишыхыоузеи! Уажэы убас акы далахэытцэкызар – дышытэуп, уаха акгы...

Февраль 8. Ашыжымтан ихауит иаха атцхыбжыон рацияла Ткэарчалынтэи иаарышытыз адырратара. Сабхэында ихарамкэа дтаркзаап, доурышытырцгы адтца аныкартца: ахэынтцэа сыкэыртэеит, сфызцэагы саргы хадмыриашакэа стыцуам хэа имуит, рхэеит. Анцэа ицышыоуп, зеггы хацскэа ааиваагакэеит.

Иахыа Владимир Ахыба иан лыцсыжран. Уи акэыба дахагыланы дцэажэо дышнеиуаз, ажэеинрала дацхэеит. Дпоеттцэкыоуп, аиашазын!

Февраль 9. Ашыбжышытахы, Рушыни Цыапуга даины сындэылипхыан, иара имахэ – сара сабхэында Гари Тыжэба дназлаз ффык, абахта иаатыганы иршыит ихэеит.

Жэымтацэгыа зыкалаз иани иаби. Халабжышкэа хаддыло Гиви Агрба икны хнеины, рацияла дхарцэажэеит. Мцын зеггы. Рыбз рфы итамгыло избароуп абри афыза гэаразцоуггы. Амцгы ауафы дашыыр

алшозаап!.. Ох, гəышыа хəа хəцсы ааивааган., Гиви аоныка Кəланырхəака химаны дцеит.

Февраль 10. Иаха асаат хца рзы, убри афыза хысрак хəа тартцеит Гəдоутəа, уеиланагарын. Ар рхаиртə багəаза акынтə амшын иалахысуан, рхəеит, иахьа шаанза апресс-центр акны сахьнеиз. Аилка-атцəкьа макьана икам...

Оажəак еихысхəаалоит, акыр шыкəса рапхьа, хыхь зызбахə ххəаз ар рхаиртə багəаза аргыларə ианалага, Анатоли Возба иашьа, амашьына дакəтəам-зи, уа аус иуан. Мчыбжык инеиханы акы игон, акы ааигон – арахь икайтцоз закəыз ихатагыь издырзо-мызт. Уахык арадио дшазызырфəуаз «Америка аб-жы» ианахəазаап: Гəдоутə ар рхаиртə багəаза аргы-ларə иалагеит хəа.

Изхысхəаауа, иахьа Гəдоутə икалаз ара исзеи-лымкааит, аха уаха Москвантəи кыр аарыцхауазар аабап...

Февраль 11. – Икоузеи, уара, шəышцакакəоу? – даасыдгылеит Владимир Камыгə-ица Агрба.

– Икахузеи, хгəы цтцəеит. Уара, абарт Акəа ахы иакəйтрымтəзои, ргəы итəухəа иудырузеи? – изтцаара зтцаарала атак ныкастцеит сара.

– Х-гəылак дыкан, Мсоуст хəа, – дналагеит Вова, – цəагьык иман, аха мыждакы акəын. Ёнак ацшəма днеин ижəгəарафəы ицəагьы иареи нак-аак иааицəагылан аицəажəара иалагеит: «Уара, есмыша уаакəымтцзакəа узыбыфəуазеи?» «Сзы-быфəуазеи, умбои, Мсоуст, хгəыларə икоу ацəагь аласыршəоит!» «Нас, ари утəфасны анышə иеурбго змаанузеи?» «Измаанузеи умбои, сыцшəма, уе-изгьы-уеизгьы афəаанахар, абас ауп ишузызуахəа агəафəаныстцоит!..» «Бзиоуп, аха ани лассы-лассы азы икоутəо иаанагоузеи?» «Иаанагахуазеи, Мсоуст, угьы схəоит, аха изаазарызеи, мацкгы сшəоит!..» – иатанакит Мсоуст ицəагь. Иеилукаама исхəаз?

– Иеилыскаауеит, Владимир Камыгә-ица! – схәе-ит саргыы исгәамцхазакәа.

Иахьа хышәуык ркынза Акәантәи иааргеит, рхәеит, еитныцсахланы. Урт ирылоуп хлитераторцәагы: Цьота Тапагәуеи Руслан Қапбеи. Итцеггы икақәуоу реилкаа макъана исымам, уатцәы зеггы ҳахауазар акәхап, иаабозаргыы акәхап...

Февраль 12. Иахьа срацәажәон иацы Акәантәи иалганы иааргаз ацсуаа: Иван Сазба, Руслан Қапба, Кандид Тарба... Дара рхатқәа рәацшырала иахәон Акәа ацстазаара зеипшроу: ицәыш-цәышза, шыакәарак рқьышә иқәкзамкәа, ибаба-бабаза ичны... Ага иаха-иаха әеибытара дафуп, рхәеит. Амала, ибзианы ҳар рәаиғкааны ианжәыла, хымцада рышьтахька имыфыр калом хәагы нацыртцеит...

Иахьа асаат жәафа рзы ага иткәаны имаз ате-лехәапшра акорреспондентцәа: Амиран Гамгия, Слава Сақания, Ахра Акаба рпресс-конференция ыкан. Урт иаартны ирхәеит ҳағацәа рнапағы ишдыргәақуаз, ирзаарцоз, азалымдарақәа ртәы. Уи дара рхатақәагы макъанагы ирныцшуан: азтаарақәа ртак игыланы ирзыкатцазомызт...

Февраль 13. Иван Сазба исеихәон: хаттак итаацәа зеггы иманы ддәықәларацы анидыртца, ихәыцаахыс ацәартанхала ица чымазаф, уажәы иарпыс назаз, азәгы дизышьтыхуамызт, арахь дара мцар ада цсыхәа камлеит. Ица дизынмыжыит. Арахь гәартак амакағамхәақәа гьатцәыгьатцәуа ирзыцшын. Нас икаитцахуааз, инапала игра итшааз инеигәыдцаны...

Иаха Тырқәтәылантәи агуманитартә цхыраара ааргеит. Ашәкәыфәцәа шәаи анырхәа, ҳаиманы хцеит. Амала, зеггы-зеггы шәтцашәыхын. Ағьыцқәа ҳара хкны иааианза иалгахьан...

Ҳахьаадәылтцыз, хатца еинаалак даасцылан, саа-никылеит:

– Уара, Платон Бебия уакәзами?

– Ааи, сара соуп...

Иара дналаган абар исеихээз.

...1954 шыкәсазы, Тамшь, ажәеизатәи акласс иал-газ атцаџәа Очамчыра арратә комиссариат аҥны ашәкәы хтарыџуан, еиуеипшым арратә цареи-уртақәа рышка хдәықәтцаразы. Сара ацырратә цареиуртахь сәаныстцеит, аха аҳақьымцәа ирымуит, акьатеилашә умоуп, рхәан. Сара сытцкьейт, сыцеит. Сизынкыломызт акомиссариат аусзуџы Воло-диа Шәардлаагьы. Ианызмуза, хатцак сара сышка даажәги ихәан, срыман инџәналеит. Уи убас дсаб-жәогьы иџәаихейт... Цсраҥнынзагьы исхаштуам. Ари ауаџ: – Нанба! Нанба! Нанба! – хәа избәхә зегьы ирҥакын, авторитет дугьы иман, акомиссариат аҥны мацара акәымкәа, араион зегьы аҥны...

Иахьа абри ауаџ саниба сидырит. Уи аахыс џажәи зегә шыкәса тцует. Ускантәи атцаџы – сара иахьа сабдухахьейт... Ицъашьатәуп цыоукы ргәалашәара шыкоу, ицъашьатәытцәкьоуп!

Февраль 14. Иахьа шыкәсыбжак тцует Апсны еибашьуеижьтеи.

Иахьа атцыхәтәантәи имџахь днаскьаргон Митра Бабиа. Уи Хәац ақытан акыр ацъабаа ибахьан: аколнхара ахантәаџыс дыкан, старшынс аус иуан, Ацъынцътәылатә еибашьра ду далахьын... Баби-аа рыхьзала сара ажәахәара сыкәшәейт. Апсраҥны иааидгылоз зегьы ирхьааз акакәын: Апсны аибашьра. Иацы акәын ирхәоз зызкызгьы. Абар, урт руақы: нхаџык сас-дахьк дитаан, ихәы-ипцхь катцаны, апацхаҥы итәаны акрыфара ишаҥыз, апшәма ила ааџнаххызаап. Апшәмапцхәыс лаба аакыдцааны днатцахәхәан, ала ахьынтрысыз – амашәыр агеит. Ари апшәма ихы иакәйтцеит. Ари зцәа пнаҥыз, иара ахәта заазахьаз счеицъыка ауп, ишәақь кыдцааны ишьырц иагьақәикит. Асас-дахь апшәма даанкыло, абасгьы еихәейт: «Учеицъыка иаазахьаз ула икә-натцаз идырны иауазар, ақьиа ишәа Анцәа иуеит хәа,

хара имгакәа иахәтоу иара ақәшәоит, уара уақәытц!»
Убас иагыкалеит: мчыбжык ахала-атцыхәала,
апшәма ила аапкын, илылахәаша ицеит...

Февраль 13. Кама лфызә Диана Тарцха аоны дахьааиз ихалхәон. Лыцха хәычы Афана ландуи лареи шықәсыбжак изеибамбазеит. Анду Ақәа далахеит. Абду Тамшь ага инапаҕы даанхеит. Диана лхәычи лареи Москва икан. Фымыз рышьтахь анду, Лиалиа Цышәпцха, Гәдоутә дахьааргаз ауп иахьейлылкааз Тамшь лхатцә, Арзаабей Ануа, агацәа дшыршьыз. Зыцсы иапшыз азәы ииулакгы, уахынла мазала дганы, анышә деитагәышьеит. Афана ланду дылзымдырзеит. «Ари дызустада, амама?» «Ари банду лами, Афана!» «Мамоу, санду...» «Ибгәаламшәазои хажә ахш амхны ибзаазгоз, хла ааганы балазырхәмаруаз, хәетцыс хәычы кны бақәзыртәоз?» «Нанду... Лиалиа!» – артәаахәа дыхәхәеит ахәычы.

Иахьа Ақәантәи дааит Нора Маршьанпцха. Уи лгәы тамгыло лычкәынцәа дрызтцауан. Нора хәык ацацәа лымоуп. Аиҳабы Мираб Кәарацхелиа рацхәтәи лхатцә икынтә. Егьырт афыцәа Тамази Енвери Копалианиаа – афбатәи лхатцә икынтә. Рацхәтәи лхатцә дыцсит, афбатәи дилтцит. Лыхәы пацәа зеггы ааганы Маршьанаа рыкны илаазеит. Аибашьра ианалага, Мираб Кәарацхелиеи Тамаз Копалиани ақыртқәа ирҕагыланы абцар шытырхит. Енвер Копалиани иашыцәа драбашьуеит ақыртқәа дрыдгыланы. Избан? Ипцхәыс шәануа тыпцхауп азыхәан...

Иахьа Ақәатәи хәоны ифназ апсуа еигәылацәа зеггы хәикәшәан, абыста уны хәикәшаны астал хаахатәеит. Хәычык анаажә, халабжышқәаггы аахаддыла-хаддылеит. Игәхьаагозгы акызатцәык акәын: Ақәа. Уажәы ҕыц иахгәалахаршәеит иахзааигәаз ауаапсыра ирлахьынтцахаз. Лиалиа Цышәпцха лхатцә Арзаабей Ануа Тамшь нхара хәычык кәитцән, ипцхәыс диманы уа дыкан, Ақәа ипа Иуреи итаца Дианеи иквартира рзааныжьны. Лиалиа Ақәа

лхэычкэа рыкны дааны дшыказ, Тамшь ага данала-ла, Арзаабей ижэ ахэы иманы дшааиуаз, акырткэа дааныркылеит. Ламыс шэымазар сыжэи слеи ры-цхауп, рыхэкэа рыстоит, нас иахышэтэху сыжэга ихэазаап. Ибзиоуп, уцала хэа дрыманы рёаархан, ифны ианааи, ибла ишабоз рацхэа ила ршыит, нас ижэ ршыит, нас иара...

Стэаны, иацы сахыказ Бабиаа рыцсакны, Хэап сазхэыцуеит. Ашьхаэкэа рнапкэа еикэыршаны, астэи азэггы даахашьтуам рхэоушэа, иааигэазаны игылоуп. Ех, убас хазыхьчозтгы иара хамшынгы! Ахааназын хтынчын. Хэап уканы цыара аибашьра акэым, азэы ихы ихьуеит хэа угэггы иаанагом, иналаршэ-ааларшэны Ешырантэи иаафуа ахы-сыбжькэа ртэы умхэозар. Изакэ тынчроузеи, иагь-закэытэ хэуоузеи, анацбалбеит?! Ари афыза атыц ссир акны ауафы акэра ду нитцуазароуп. Иахаразакгы Бабиа Митра ифызцэа. Уи ихаан азэы игэа-цэыхьажэак имхэацыт...

Оажэак еихысхэаалоит. Шыкэскэак рацхэа, Леуарса Габлиа Акэа ауафы дысзынаишьтит: счаракны дмаaikэа имуааит, ихатагы сызирпцшааит хэа. «Хох, иауазеи ичарахь сымнеикэа, амала, арпцшара сара иабастаху акэантэи снейны, шэара жэларык уа шэшыкоу?!» – схэан, иааз днаскыаганы доусыжыт.

Леуарса Габлиа Кэачара дынхон, саб ианшьа ица иакэын. Ачараёны сахьнеиз, смашьына аныкэцаф иара даазицшаан, атамадара ааныкэсымгар имуит. Азныказын иаасцэымыгхеит, еихаразакгы абы-зшэазы... Аха, ус, акгы аасгэалашэеит. Санстудентыз цхэызбак слыцны хатцафызара Кэачара са-ахьан. Ажэа ансырта, урысшэала издыруаз ахэычы еиёыбаауа аёанынасырха, быргк бзиаак, атамзаара нышьтатцо сааникылан, абастгы ёааиттит: – С-Баба хэычы, иухэарц иааутаху зеггы апсышэала ихэа, иахьа Кэачара дыкам апсшэа ззымдыруахэа ша-

маха, азэы. Уи ыынфажэижэабатэи ашықәсқәа рынтэамтазы акэын. Уажэы хынфажэатэи ашықәсқәа рынтэамтазы, аихабыра бицара рыда, ацшэа азэгы ихэомызт, ацшэа акэым агыршэалагы ицэажэазомызт афар...

Стамадара ашьтахь, апшэма Леуарса Габлиа саскыаго абас сеихэеит: «...Уаби сареи ешьеи ехэшьеи ирхылтцыз хауп. Хэамца идунеи ицсахит, саргы иахьа-уатцэы ицсуа соуп. Хаибабара анызлак – хагэбылрагы ызуеит. Сызлатэоу даеа зныкгы удсырбарц стаххеит, схэыцқэагы... Ари хазлацэажэо ацшэагы амч астар стаххеит...»

Акырынтэ сазхэыцхьеит сара Леуарса Габлиа сганы, тамадас ичаракны сзыкайтцаз.

Иара убри акэзаргы калап: иацы Бабиаа рыхьзала, Хэацаа бзиақәа итабуп хэа расхэарц зыртаххазгы?!

Февраль 16. Иахьа сматацэа ашкол ахь сара изгеит. Усгы сгэы иаанагон, инкыдпшыла-аакыдпшыло, ирыцхэхэа амзырха итоуп хэа. Амфаду ханынаныла инаркны, рфызцэа хэыцқэеи дарей еикэфытуа, асыркэымпылқәа еигэйдцо рфынархейт. Уа хэхьнеизгы азэи-азэи гэыргьатцэа еицылон, еихаразакгы атыцантэи ахэыцқэеи зыфнқәа ирхырцаны иаази. Ссиршэақэоуп ацстазаара шыкоу. Ауафытэыфса даазықәшэалак зегы, рапхьа-рапхьа иагьа ицэыуадафзаргы, хэычы-хэычла ихы рынираалозаап. Убриоуп хара хаихабырагы зымццакуа хэа сгэы иаанагоит: Ацсны икэтцны ицаз акыртқәа шака аамта цо акара уа ршьапы ркуеит, арахь аара рзыцэгьахоит...

Февраль 17. Уатцэы, асаат хца рзы, акультура Фны акны Ацсны атэылахьчара аминистр ихатыпуаф Султан Сосналиев, абжыуаа рыцқэынцэа еизганы драцэажэоит, рхэеит. Издыруада урт очамчырака идэықэыртцарц ргэы итазар? Аха избан абас ацентр акны еизганы, зегы ирбо-ирахауа израцэажэо? Из-

бан, ацентр акны ауаа рагъбжы укэнамыргыло агу-
манитартэ цхыраарақэа Тырқэтэылантэи иааганы
абрака изыршо?

Ашыжь сфы зэзэаны санааи, хвык ахэса тэаны
акахуажэра иафын. Атыц ыкамызт – сцеит. Шыб-
жэон ашкол ахтэ ахэыцкэа сыманы санааи, хэвык
тэаны акахуа иапшуан. Сеитацеит ақалақь ахь.
Ахэылбыгеха санааи, даеа хвык ыкан. Уф, гэышья,
хэа урт аанаскыаагон аамтазы, Борис Тыжэба ипхэы-
си иареи ааит. Иутаху данутаауа угэы апсы ашьоит.
Мап, аиашоуми иаххэара, убарт Акэатэи хгэылацэа
убас лассы-лассы имааиуазтгы, зынза ххы хцэы-
мыгхар каларын. Ауафы ауафы ила ипсы тоуп.

Соломон Хшыотра дааин анекдотк аацэыригеит:
Амш бзиа аены нхафык еиматэаны атцэыуара дала-
геит. Уара, ахахаирахэа укэгьежыааны анхара уафуп,
узыртцэыуазеи, цым, анырхэа: амш бзиақэа раа-
мышьтахь хымпада амш баапсқэа калоит, нас ихап-
сыхэоузеи хэа ратеикызаап...

Февраль 18. Иахья телехэапшрала избеит
Тырқэтэылантэи иааз хашыцэа рыкэгылара. Даара
ипцзаны ицэажэоит. Апсны иааирггы исасцэоуп,
Тырқэтэыла унеирггы исасцэоуп, аурысқэа реипш.
Сара ыынтэ сцахьеит, ибзианы издыруеит. Амала,
зегытцэкья уахь иаластом, хэарас иатахузеи!

1975 шықэсазы Апсны иааит урт рацхятэи
ажэтарақэа. Убриижьтеи шықэсык таацэарак аауа-
зарггы – жэаа таацэара аахьазаарын. Иахья Апсны
азыбжак ампытцахалащэа рыкнытэ ахы иакэиттэуп.
Иахья иаанкылатэуп уи адгыл, уатцэы икало хазды-
рзом. Аа, абаапсы, абыржэы иаамтоуп, хадгыл ашқа
ххынхэып хэа азэы шамаха иааиғьтцшэашам. Ты-
рқэтэылантэи Апсны иаауа зегы миллионерцэоуп:
икартцази нас урт иахья, дагызмаха икажыны ицаз
рабдуцэа рыдгыл, хачкэынцэа хэыцкэа рхы-рып-
сы ахьахтныртцо?! Ирыхшаз арахь амфа рыртар, из-

дыруадаз иаха ихэартахаргы? Урт рахьтэ азэырфы ртаацэа ирцэыбналаны иааны, Апсны хыхьчоит хэа иафуп.

Даеакгы. Зыгены урт Апсны иааны ирбаз инаркны ихэепнырхэоит: шэара астал-еишэа аума ыкэшэыжьюеит хэа. Икэҳажьюеит, избанзар, рацхьаза иргыланы, хара хэа – чысла дахшыеит, хазтаху зегы – Апсны ачеицьыка рхэоит. Сара исмаҳац Тырқэтэыла инхо апсуаа рчеицьыка хэа. Ачеицьыка амчра ахтоит, избанзар, Апсха идгыл зегы чеицьыкала ианкэирша, иакэларц иаауаз ага дхьамтыр ада цсыхэа камлеит, рхэеит...

Иахьа абжьюаа рыцкэынцэа еизеит афада хдэыкэшэтца хэа, хауаажэлар айбашьра иафуп хэа. Урт рахьтэ икан гэык-цсыкала изтахызгы, аха икан атцэы алазтозгы.

Еизаз рфацхьа дыкэгылеит Даур Тарба – абжьюаа хаштаб айхабы. Исгэалашэоит, шыкэсык Очамчыратэи администрация ахадас Игор Гэыргэлиа хпарламент акны даншьақэдыргэгэоз, уи шака ацаажэара ицэыуадафыз. Иахьа Даур Тарба хышэфык рфацхьа афақ-афақ хэа икэгылара уеигыргыратэ икан.

Февраль 19. Иахьа апсшьарта «Черноморец» ионоу зегы шэдэылтроуп хэа рархэеит. Приднестровиантэи зкыи хэышэфык айбашьцэа ааргоит, рхэеит. Издыруада, иагыарааны ххэазаргы, Акэа ахақэиттэра еиқаахозар.

Иахьа асаат хпа рзы кэапеишэа итэыз Гэдоутатэи акультуратэ Фны акны ашэахэаратэ ансамбль «Аи-ааира» салагыланы сыкэгылеит, ажэеинраалақэа сыцхьазгы бзианы ирыдыркылеит.

Иахьа Москвантэи дааит смата Саид Агрба. Уажэы уи ибара Кэланыхэака хцоит. Кэланыхэа. Аграа зегы гэыргьатцэа иахпылоит. Сара смата дыцхашьо дхэытцшыны дшысыцшыуазгы, зышка сфынаско Даур Агрба иоуп. Уи лабада, аха дкэа-

раќаанҕо, макъаназы ани имѣтѣи шыапы данымаа-лазо, дааспыланы иеаасгѣидижлоит. Сара аттахаа сылабжышкѣа хаддылоит. Анду уи лцѣымыгханы, лара лмата даасымхны, сара смата даашытцааны дааслыркуеит...

Февраль 20. Ацѣылашамтаз саапшит, пхыз баапсык збан. Иахантѣарак иааихымсыгъзо Ешырантѣи ахысыбжыкѣа аафуан. Икоузеишь, анацѣалбеит? Сыпхыз сгѣаласыршѣарц салагоит, аха иауам. Ус, агѣашѣ ахытѣ ҕытбжык гоит. Аценцѣыр схы ныласкызар, агѣашѣ дылагылоуп Радион Бабаи. Абжыуаа хахытѣи Радион Бабаи дыпсхѣеит, араатѣи... Ицѣоушыаша: лада хаќа, ѣада хаќа – иара Бабаи рыхызкѣагы еипшупеи, мшѣан: Радион Бабаи, Шамил Бабаи, Платон Бабаи, Валикѣа Бабаи, Славик Бабаи... Ус шаќафы, анахыгъы ирыхызуп, арахыгъы...

– Уара. Иаха, Ешыра, Вадик Бабаи ица дтахеит... – ҕааитѣеит агѣашѣ илагылоу Радион санынаидгыла-лак. Анаи, рыцха! Дзакѣытѣ хѣычы бзиази! Гѣдоута хшааз аниба, ѣнык аќынтѣи даѣа ѣнык ахы хаматѣаќѣа рхѣазо, акыр цѣабаа хадибалахъан. Иаб Вадик дуафы гѣбылѣуп. Иан заа лыдунеи лыпсахит. Раб, урт аибакѣеибара дмырбакѣа, хѣык арцарцѣа хзиаазеит Бабаи, абар уажѣы...

Иахъа Ткѣарчалынтѣи иааз Чаќа Тыжѣба сияцѣажѣон. Гари иусќѣа макъана ишыуадафыц иаанхоит. Лакѣыт Зарандиа ѣацхъа амчра иртеит, рхѣеит. Издыруада шыта итаку иусќѣа шыќало?! Ааќ, Апсадгыыл реиха уанатаху аамтазы, ублаќѣа кѣыскѣысуа абахта утатѣаз!..

Февраль 21. Иахъа Апсны жѣлар рпоеит Дырмит Гѣлиа имшира акѣгѣышьѣоуп. Есышыќѣса уи иѣны-музеи аќны хаизаны, хтыс дуны имѣацаагон. Иахъа... иахъа уи имшиира амѣацгара акѣым, ипсуда, инхода хѣа амшќѣа хапхъазоит. Иќам, рхѣеит, уи иѣны-музеигыы, ахтып иаргоуп, рхѣеит, аќалаќа агѣта игылоу иара ибаќагы...

Иахьа, Москвантәи излархәо ала, СНГ ахаирплан Акәа иаланажьыз абомбақәа ирыбзоураны, ирацәаны афынқәа бгоуп, ауаа шыуп, иагьхәуп, рхәеит. Шевардназе ишихәац еипш, Акәа дааны, дмақарит, рхәеит.

Иахьа даара агәра ганы азбахә рхәон, ҳар шака ибзианы рееиқәыршәаны икоу, лассы Акәа агаказы ишдәықәлоутгы...

Иахьа Ада лымаҳәи лареи аицәажәара гәгәа рыман: узлоу агәып ееим, нақ урылтц хәа. Иара иахьа уатцәы ажәылара ҳазцшуп, сөызцәа сзааныжьуам, ихәеит...

Февраль 22. Жәацы Акәа икаҳаз абомба Тенгиз паққориа гәгәала дахәит, иаб дашьит, рыфны-ргәара зегьы цқьашәкьа иагеит, рхәеит. Иашьышаз иара иакәын. Сара саншьцәа Пацкәариаа роуп. Урт Пацкәариаа агыркәа ыкоуп хәа амалахазгьы ргәы иаанагом. Тенгиз Пацқориа агыруа хтәахоуп, аңсуаагьы «даара бзиа» избо азә иоуп. Дагьафьстаауп, дагьшәартоуп.

Иахьа Хәаң ақытан атдыхәтәантәи имфәахь днаскьаргон Ешыра абзарбзанхы иашьыз Анаи Бабиа. Ари ачкәын қарахьымза изкны Хәаңаа инартбааны ажәа ихысхәарацы ртаххеит, аха аңсыжранза хзымпшит. Борис Тыжәба агазет тижьуан, лассы хмаар камлеит.

Февраль 23. Иахьа амш бзиан, ауаа ргәалақара бааңсын. Очамчырантәи дышны дааргеит зежә шықәса зхытцаз Мухәмед Дыгов. Амитинг акны, уи ифызцәа фәцхьа тоуба руан, хымпада ишья шыруа ала. Адыгеианатәи аабыкьа иааз арт ачкәынцәа, арантәи итаханы инаргаз рфызцәа ршья рурц азоуп хашьхәкәа изырхытдызгьы. Ашьюуразоуп дзааз иара Мухәмед Дыговгьы. Афаст, ашья – ашья ахтынтатәхеит.

Акәантәи иааз азәы исалхәон: Вианор Цачлиа ипхәыс, Дырмит Гәлиа ибака афәцхьа инаганы

ашәтқәа ахышьталтцаз, дааркын, ашәақышьхәа да-
дыргазаап. Арахь лара лхата дақыртуахуп: Зина Та-
вазе.

Февраль 24. Ар хзааит, рхәеит. Приднестров-
иантәи. Иахзааит, рхәеит, аказакцәа. Аха уатцәы дцо-
ит, рхәеит, хзыкәгәыгуаз Гәдоутатәи арратә хаиртә
багәаза аихабы Сорокин. Ихатыцан иаауа иаха де-
игьуп, рхәеит, цьоукы.

Иахьа ашьыжь иаахалафит: иаха тцхыла Ткәар-
чалка абцар згоз ахаирпланкәа руақы – «Кукуруз-
ник», ихамоу хца рахьтә руақы, иантәоз атцла иаахан
ишакәым икахаит хәа. Ахаиплангьы ацбапхангьы
цжәеит, рхәеит.

Арт, зегьы ирхәоны слымха иахаз ауп. Абар сы-
блакәа ирбаз: Москвантә телехәапшрала ицон: Мо-
сква ақыртқәа еизеит алозунгқәа кны. Урт ирныз
афыракәа ирхәон: «Ацсны – ари Кырттәылоуп!»
«Бабурин – уафәытц амилацкәа реичырчара!» – ухәа
убас агәыпжәагакәа: «Аурыс ир рыла иазхоуп Кы-
рттәыла геноцид азура!» – афныза зегьы. Анацәал-
беит, зны-зынла аеы иахәаша акәадыр ишцахәои,
ухарауазеи?!

Февраль 23. Иахьа апсуа шәкәыфәцәа ансамбль
«Аиааира» хацны Пицундака хцеит. Хар ахьтәоу хәа
изакәытә тыц ссирқәоузеи иаабаз. Владимир Баса-
риа ар ихы нарыкәкны дцәажәеит. Никәала Кәытц-
ниа фажәеинраалак дрыпхьеит. Сара «Рыцха, Ацс-
ны!» ашәа сыцырхәо, сапхьеит. Сапхьеит убас «Атак-
гьы». Абрака рацхьазакәны сажәеинраала «Рыцха,
Ацсны!» иалхны иацитцаз ашәа наигзеит Владимир
Санаиа. Нора Чамагәуапха иналыгзаз Зураб Малиа
ипа итахара иазку ашәа – гәаф ашәатцәкәоуп. Ихам-
базакәа халабжышкәа хеыкьаса ицон зегьы. Зегьы
иахгәапхейт арота аихабы Гари Тцәыцба икәгылара.

Февраль 26. Иахьа излархәоз ала, абжыгуаа рык-
ны иацы айбашьра гәгәатцәкәкәа цон. Ирацәаф-
ны хагацәа штархоутгьы, ха хтәкәа ипсызгьы фәык

ыкоуп, ихэу шыкоу еипш. Ашьжымтан санхэицха Жана лпа Алиоша Хэйткэыбиа ашкол ахь сигеит. Адиректор сылдыруазаарын, даара ибзианы дыспылеит. Ахэычы ддырехэеит. Ахтэы медал аиоуразы дықэдыргылеит. Аиааира уатцэы икаларгыы, атцафы аоны ка – Очамчырака дшырмышытуаз сархэеит. Аиааира калондаз!..

Ахэылбыгеха, Москвантэ телехэацшрала, Апсны иазкны ицэгьамкэа адырратара ыкан. Амала, Лорик Виссарион-ипа Маршьаниа дызлоумшыышахэа акы далакамзаап...

Февраль 27. Ашьжымтан сымшынтцакэа аган ахь снарыханы, абас еипшгы ашэкэы зэит аредакция ахьзала:

Агазет «Апсны» аредакцияхь!

1957 шықэсазы Қарт имфапысуаз апсуа литературеи аказареи рдекада инаркны. Сшыстудентызгыы, шамаха, акультуратэ усмфапгатэкэа зегы срылахэын. Ақалақькэа Қарт, Қетешь, Рустави инадыркны, араионкэа жэпакы рыкны жэеинраалала сықэгылахьан, аифызаратэ еипыларақэа ркны. Салахэын 1975 шықэсазы Қырттэыла имфапысуаз аурыс литература амшкэа Константин Симонов хадас дызмаз.

Абартқэа зегы азпхьагэатаны акэхап, 1985 шықэсазы Қартынтэи ашэкэы аарышытит «Қырттэылатэи ССР акны зеапсазтэыз акультура аусузуфы» хэа ахатыртэ хьзы сыхтцаразы. Аха Апсны Обком акны аус зуаз атцартышагацэеи урт ирыдхэалаз абжыхэаахэтцэеи, сыкамзаара рхы иархэаны, уи сара иаасымхны ғазэы иртеит. Ускан сара салахэын Москва имфапысуаз апсуа поезиа ахэылпаз.

Апснытэи Обком акны аус руан апсуаа ртыпқэа тины апара рызтнызхуаз цьюукуы, атцартыша згоз, апсуа дгьыл ахы атнызхуаз... Урт роуп иахьа Апсны наганы ашьаартцэыра илазыргылазгыы. Уажэы хтцеицэа хэычкэа ршьа ахтынцаны ифырхыр акэхеит рабацэа рыдгьыл. Дара рычкэынцэа рыманы Уры-

стэыла ицаны итэоуп, арахь иаапшуа, Аоада Кавказынтэи, Тьрқэтэылантэи, Сириантэи хашьцэа рыцыхыраарала, апсуаа Апсны ирзақэйттэыр, ихынхэны рычкэынцэа рзын, атыц дукэа ирышьталарацы, оацхьа Апсны атира иалагарацы.

Иахьа аға хэымга Апсны аццышэтэра дафуп. Иишьуагы ауаа рымацара ракэзам. Ибылуеит хдоурыхтэ цшьа тыцқэа: ҳархив, ҳаинститут, ҳауниверситет, ҳарфеиаратэ оны... Сара схатэ оыноажэа шықэса иапыстцаз снапфымтақэа оажэа папка инареиханы зегьы блуп...

Қартаа знык исзаартины, апсуаа цьоукы изныкымкэа исымырхыз ани ахатыртэ хьзы «Қырттэылатэи ССР аҕны зеапсазтэыиз акультура аусзуофы», зынзатцэык иадамхаргыы сыхьзи сыжэлеи ирытцасмыргылеит. Систол амгэа иштэз дара рхатақэа рнапала ирыблит. Сара уахагы истахым усқан згэы ашьа тыкэкэоз, зхы-зёы зырччоз, иртахзамкэа ирымпыттыцыз ари ахатыртэ хьзы. Нанхэа мза 14, 1992 ш. инаркны уи сара мап ацэыскуеит.

Платон Бебиа.

Церуал 27, 1993 ш.

Ақ. Гэдоутэ.

Апресс-центр ашқа сышнеиуаз дсықэшэеит апсуа хатца бзиа Ҳақыбеи Смыр. Уи саанкыланы исеихэеит:

– Уара уцшэма цхэыс ачеицъыка бзиа змоу азэ лоуп, лаб дипҳами, рыцҳа, сысалам лытаны, абастгы сызлаҳэа: Шэ-процентк рыла аиааира ҳара иахтэуп, иахьынтэсаҳаз уи уашьтан иуасхэап!»

– Иахьа Грачиови Арзынбеи еибырхэо ауп аус злоу?! – снаицыөлеит сара.

– Иара убриоуп саргыы изысхэо! – сатеикит Ҳақыбеи Смыр, жэабжэ бзиақ шиаҳаз мфашьо, мыцхэы игэы алақаны.

Февраль 28. Азын атдыхэтэантэи амш. Иагьшпаҳхаагеи, анацъалбеит! Уада хэычык – хэоыуаак ҳахкьашо ҳафнан. Афымцатэ печкь хэычы уах-

ггы-еынггы инеипынкыланы иакыз напхакырта хаибамто. Ахэыцкэа ахьта анырзымычхалак, ишыртахымызггы мчыла инаганы, аенышыбжьон ишытахтдон, аиарта шэарпхоит хэа. Изакеызеи ма сынтэа азынра хэа иказ. Хынтэ асы шыамхашэара иааиуа иахзауит, уахынла еиожэаны итцауан, изныкымкэан акырцхи акэеи еибацсахуан. Хаибашьцэа шьхала идэыкэлан – асы иамуит, мшынла идэыкэлан – амшын баапсхеит, ххаирпланкэа ирыкэгэыгын – ажэфан иамуит. Зегь рыла ихьантан ари азынра хара хзы. Иаххаагеит. Издыруада уажэшьта, Анцэа ду апхарра хатара дшалагаз еипш, хацсадгбыл хэычы ахакеитраггы хатэеишьар. Иахьа-уатцэы Акэа ахакеиттэразы идэыкэлап ухэаратэоуп ишыкоу. Уаанзеипш акалакь еибашьфык усда даланы убом. Даара рускэа еифыркаазшэаггы икоуп.

Март 1. Иаххысыз ашыкэс азы Кындыг хагэцэа иршыыз, акыбачымазара зыхьуаны ииз Жорж Тыжэбеи, уи ипцхэыси, жэафа шыкэса зхытцуаз иматеи ртэы зеггы ибзианы ишэгэалашэоит. Ица затцэы дыкан, телехэапшрала дыкэгыланы ашэа ихэо. Иахьа автомат ааицэыткьан – ипстазаара далнахит. Рышьтамтак ыказамкэа иаакэтцит таацэарак. Иара убас, иахьа автомат азэы ицэыткьан, згэы каршэны амашьына итаиаз Ахвледиани чкэынак дашьит, рхэеит. Абцъар хэтыр акэтцатэуп, сашьцылеит хэа алахэмарра калом. Арыцхара – шэрыцхара аанагоит...

Март 2. Асаат жэафа рзын амитинг мөапыргоит Очамчыра итахаз акабарда чкэын Заур Шарданов изкны. Ажэахэара сыкэшэеит. Акы: уи ихы-итцыхэа хэа акггы сыздыруам, өбаггы: Рушьни Цьапуеи сареи Кабардака ацсы игара хадыртцеит Ацсны аихабыра. Уакаггы цъара ак хэатэызар акэхап. Асаат өба рзы ацсы дхаманы Нальчикка хдэыкэлеит. Ауха шаанза амөа хакеын. Хмашьынаныкэцаөцэа Вита-

ли Гэымбеи Роман Аншбеи, иааитныцсахло, Кавказ ашьхақәа ирғалакьуаз амҫа иантцаны икарцон х-«Икарус». Ашьыжь асаат бжьба рзын Нальчик хнеит. Ақалақь ғыхахьан. Асы шытан. Иагышпацшзоу ухәараузеи! Исгәапхеит ацентр иалсуа Каисын Кулиев ихьз зху апроспект. Уаантәи хара Нижни Черек хцоит. Ацсы иқыта.

Уаанза... Ауха Маикоп бзиа хналсуаны, автоинспектор дхәхьзаны, аршәаа дасуа хааникылеит. Ацсы дшаагоз аниба, дааихытны дшааиуаз, хмашьына-ныкәцаҫ Витали Гэымба ацахьаазы иижәуаз ахәшә этаз аетикетка амшәаны иахькаршәыз ибеит. Иа-ашьтыхны акыраамтагы дахәацшуан, егы итцегь ахәшәқәа шиирбазгы, амилиция рыкәшахы х-аимгар имуит. Ақәша аихабы иказ анеиликаа, милатлагы дадыгьымкәа дыкамызт, сгәы иалсит хәа азәазәала днаҳадышшыло, хнапқәа хамихит, нас атамзаара ихы инадтцаны, хамҫа хнауижьит...

Амҫан Рушьни Цьапуа ихаихәон. Ацсуа хьышь-цәеи ашәанцәеи еснагь ашьха ахәыртақәа еимарк-уан. Ашәанцәа зны убас ауаҫы даарышьтит: уатцәы шыыбжьаанза ғхәарас ирахтоит, ари ахәырта аа-ныжьны иқәтцразы, мап анакәха, харт хазларацәоу ала, псыуа хьча дыкамкәа рыхәтцәы аақәххуеит хәа. Хәхьшыцәа аухантәарак имыцәазакәа икартцашаз рызбон. Акы, ашәанцәа уаа баацсқәоуп, хәынтә рыла хара хаткыс еихауп... Хьча қабадак дрылан, зымҫа иҫы рхәны дахьыцәаз, даадырғыхан, изтца-аит атагылазаашьа даазырхәыцны. Иарах зегьы бл-ла иаамидан, абасгы ҫааиттит:

– Хғыхгас иҫоу акызатцәык ауп: Ақәпара!..

Март 3. Ацсы дхаманы Нижни Черек хәхьнеиз, ишышыжьызазгы, гәылагы-злагы, уагы-тын-хагы еизаны, ршьапы иқәгыланы иахьыцшын. Ацсы дызтаз ацинк кәыба рыманы ашта ианынта-ла: «Заур мыңәа!» «Заур мыңәа!» (Заур рыцха!) – хәа митә картцон. Ацсны еибашьуаз иашьцәа аҫыцәа

ргэйтцахэхэаны, агэашэ аталаха рымтакэа, ахэса
тэыуон, итэыуон. Ацсы даныфнаргала, ахацэа уахь
инеины азэггы димтэыуазеит. Сара уа хатцалабжыш
сымбазеит. Аказарма абартцафы амула дрыгэтылак-
ны итэан ахацэа. Иаины убри иагьидышшылон.
Ашта афнутцка иааказ зеггы, уи инаидышшылоз,
ахацэа рнапсыргэйтцакэа ажэфан иарбо иааргэы-
дыркылон, дашшылара зуаз итак амула ихэаанза.

Рашта-ргэара дааразаггы идузам, аха хца-пшьба
фны тагылоуп – ақырмыт фынкэа, кыцла ихыбны,
игэгэакацаза, уареигэыргыаратэы. Арахэтра, ака-
зарма, акэыттара инадыркны зегь рymoуп, амала,
адгыл амамзааразы акэхап, еилагылоуп.

Харт ахьта хшакуазггы, акыраамта ус агэарп
хақэгылан, нас хназгаз ачкэынцэа нахапхьан,
афнутцка хныфнаргалеит. Ани аби цсны игылан.
Ацсны ашэартара иантагыла, хфык рцацэа уи ахь-
чаразы иаарышьтит. Иеибганы ианбахынхэуеи хэа
рнеираггы ишахгэакуаз, харт реитцбы икэыба хама-
ны рымзырха хталеит...

Рушьни Цьапуа атаацэа рыхьзала, Владислав
Арзынба иифыз адашшыларатэ шөкэы, шэнызкь
маат ацара надкыланы, инаганы астал иныкэитцеит,
ажэақэак рыххэааны. «Заур мыгэа!» «Заур мыгэа!» –
лхэон иан даакэымтцзакэа, деитцапжэо дахьтэыуаз.

Хахьяадэылтцыз ачкэынцэа нахапызан, хрыман
аресторан ахь ицеит. Дарбанзаалакгы атэца зкуа
зныкоуп аныхэафе анихэо, уи инапафе иара иаа-
мышьтахьггы азэггы ажэа ихэазом. Нас доусы иица-
ху аныхэафе ааникылоит. Иара ихэеит – зеггы рзын,
ианхаз ажэра ауп, ажэа мап. Атэца тэзтэоггы аитц-
бы иоуп, хтэанатцы уи дазкуп.

Нальчик даабейт хара ххатарнак Гена Аламиа.
Хакан иара убас ацсуа хэычкэа рацэафны иахьыкоу
«Ашьха зыхь» захьзу ацсшьяртакны. Уа Вианор
Зантариа хадас даманы, иара иуадакны астал еитцхэа
хианы игылан. Иазгэартон Вова Барателиа ицха фыц

лира. Сара ииз ахэычы лныхэафе ныскылон сылаб-жышкэа хаддыло. Анггы илыздырзомызт, рыцха, ахэычы лаб уаха дылбараны дшыкамыз. Уи Очамчыра ахьчарафны Апсны ихы ақэйттар акэхеит...

Март 4. 1921 шықаса, март 4 рзы, Апсны ақырт меншевикцэа алцаны, амчра шыақэдыргылеит. Асовет мчра ссирк хзыканамтцазарггы, закэанла хэхьчагэышьон, иахьа бцъарла ххы хэхьчар акэхеит. Кабардантэи Апсны хэхьааиз, хзеигэырғьарыз хэа акгы хмахаит. Инамцхэны ихахаз: Шевардназе Акэа дааны ир рхада диацэажэеит, рхэеит, Апсны иаанхаз ахэтаггы гатэуп хэа. Тоннабжак-тоннабжак ицоз абомбақэаггы, ақырт хаирпланкэа аахылан, Ешыра икарыжыт, рхэеит. Итэхеит хэык аерманкэа, икоуп ихэу. Хара хтэкэа Акэа ахақэйттэразы ижэылараны икан, аха макъана ыыртцысы ыкам. Иееимкэа ихахаз хархэтакэа рфынэи, Цэышбаки, Зыхэбаки Апсны чархэара азуны, хагацэа адырракэа шрыртоз ирkit, рхэеит. Апсахэы изын икоу акызатцэык ауп: ахы цахэцахэ.

Иахьа сабхэында Гари Тьжэба ыынфэажэа шықаса ихытцит. Ихамаз ахэычы аайдкыланы, имшиира азгэахтеит: уажэы-уажэы ипцхэыс Шьазинеи ица Адгэыри ххы нарықэкуа. Иара Ткэарчал абахта дтатэоуп, ахатцараамта, дзыхтныркыо хэа макъаназын аилкаа хамам...

Март 5. Иаха хара ххаирпланкэа Акэа цэгъала икартеит, рхэеит. Иахьаггы СУ-қэа фба цаны апхаста артеит. Атагылазашьа иаха-иаха аеаргэгэоит. Шевардназе Акэа дыкоуп дымцазакэа, айбашьра хьызла-пшала ласггы халгароуп хэа икомандирцэа ирахэо. Хьызла-пшала? Иаанагозеи уи? Апсуаа рықэхроума? Анацъалбеит, уаха нцэаггы дхэамазми?!

Март 6. Есышьжымтан, сфэагылацпцхьаза, хэцшэма Соломон Хшыфтра ихы-ифы снаныцшылоит акыр сзаныхуазар хэа. Уи уаха шаанза, иради-

одкылага илимха адгәаланы, Қартаа дырзызыоуеит. Игәалақара бзиазар – хара хусқәа цәгьоуп, игәалақара баапсызар – хара хусқәа бзиоуп. Соломон барометруп. Иахьак иґапшылара зынза акгы ахәазом. Икоузеишь, анаңалбеит?!

Ақәа апсуаа ианырга, арахь ухабар ҳаумырбан хәа апарламент акны ани «Абгахәыңы шкәакәа» иархәан, ар ґыц иманы дааны Гал дтәоуп, рхәеит. Очамчыраґы дзаанымгылеит, Ақәа иаанхаратәы усґы иаххәарым, уажәы-уажәы абомбақәа ахьалахауа. Дшәозаап убама?!

Иахьа зегьы иреиґны телехәапшрала Москвантә исаҳаз, Аґада Уапстәыла апарламент асессиакны иазхартцеит Аахытц-Уапстәыла ихьыпшыму Республиканы. Уи ақыртқәеи дарей ґапхьа еиґанағалоит. Ақыртқәа убас рымч псақьахар, иудыруазеи ҳарґы хтәы иакыр?

Өежәаґык инареиҳаны ақытакәа рхатарнакцәа Тьркәтәылантәи иааит. Итаңәыз адгьылқәеи аґынқәеи гәартеит. Владислав Арзынба иахьидикылоз даара ибзианы драцәажәеит. Адгьылқәа таңәуп, аґынқәа таңәуп, даґа Апснык адунеи акны иґам, Тьркәтәыла шәахьыкоуґы уи еипшу атыпқәа рыкны шәынхазарґы, уажәшьта иара ахата ашқәа ииастәуп. Знапы бзиоу ауаа аашәышьт, иблызи ипыххауи аґынқәа рырґыцразы, ҳарґы хшәыпхраауеит, қыта-қытала шәынхархоит, ашколқәа шәзаахартуеит, аңбаамақәа шәызҳаргылоит... ихәеит.

Март 7. Витали Арстаа ичкәын хәыңы итцара кажьны абцъар шьтихит. Абґы дцеит ихәыңы дишьталаны. Аабықьа телехәапшрала иахдырбон.

– Бзиоуп, аха уара мақьана абцъар зышьтухызеи? – диазтәаит акорреспондент.

– Апсны ашәарта иантаґыла ишьтысхит! – наидекит ахәыңы.

– Ааи, аха умшәазои?

– Сзыцәшәозеи, автомат скуп, аґа дысшьуеит...

Убриазы акэхап еибашьрахэа акэыпшцэа зырго-
угы.

Хапшэма икэтарцына ызын, хымшуп хатей
пхэыси меицэажэоижьтей. Анацъалбейт, ынафажэа
шыкэса иааидахкылаз, снапфымтакэа рзаарыгза,
зегы ага ипсы еитеит, аха хакоуп.

Мыркэылатэи архэта ахада Лакэыт Зарандиа де-
ибашьфы дууп хэа икэшаны игылан, Гэдоута дахьа-
акыдгылаз. Сарей, сабхэындей иарей Лапшь икэатца
итеибамыргылейт, рхэан, иааигэара сымнейзейт.
Мамзар, Бонда Бебиа дтахеит, Гашик Арзынба дта-
хеит хэа ирхээз азын сиязтаарацы шцастахыз.

Хачкэынцэа шпейбашьуей хэа уи ианизтаа: «Хо-
рошие воюют, плохие воруют!» – хэа ихэейт, рхэейт.

Атдыхэтэан, ухэан-схэанк: Апсны аибашьра иа-
лагаз: Шевардназе, Ломиназе, Ломинашвили, Нада-
рейшвили шшэакэыз еилахкааит, уахатэкьа Қартка
уаауейт, шэызтаарагьы хахэапшуейт! – хэа апарла-
мент акынтэ иаарыцхан, Акэа хжэылара иазыпшыз
Шевардназе дпырны иаха Қартка дцейт...

Март 8. Аныхэакэа зегы харкэатхэейт. Иаха те-
лехэапшрала дцэажэон, Анцэа ду иматцуфы, Роза
Черкьезиапха. Уи, хэарас иатахузей, акы дшалакоу
убаратэи икоуп, амала, иааузымычхаратэи лажэа
рацеоуп. Анцэа ду иматцуцэа зегы ариакара-ари-
акаракэа рхэоны, арскак урт рзызырфыха имазар,
нас хара ханбейгэейтагэышьои?! Игэапхейт уи
матцуфыс илымоу Вова Бигэаи ларей еицынары-
гзоз «Анцэа иашэа», амала, лара лцэажэара еипш,
рашэагьы аантэазомызт умхэозар.

Есышьыжь акахуа ыжэны, ари афны икоу дасырц-
шуейт.

– Ичны икоу угэи хэычы-хэычла адара иафуп,
тыск чырчыруа иааиуейт ашэт афытцакны, жэаб-
жь бзиах уанахэарц, умфа каххаа аатра иафуп, тцла
дукгы цар-царуа азхара иафуп уапхьатэкьа! – хэа

лкахуацшра анаахлыркәшалак, ох, гәышья хәа сар-
ггы сыпсы аавызгоит, атцанза снакәыпсычханы.

Ауафытәыфса ипстазаара аныхьантахалак, ды-
зхьынхало цъара рахәыцк имазароуп-тәа.

Март 9. Москва, ақырткәеи аурыскәеи аиқә-
шахатра рыбжьартцаразы, аицәажәара иалагеит.
Аха, телехәапшрала излархәо ала, рышәкәкәа цкәа
иазыкаттамзаап: уа иарбазар акәын Қырттәыла
Аахытц Уацстәыла ианатаз апхастеи Апсны этанар-
гылази.

Иахья ашьжымтан дыпсит Алик Гогохиа. Иаб
Пехь Гогохиа сара ибзианы дыздыруан. Араду ахы-
ргәгәартафы иштәаз, Кәыкәла Сабекиа ица авто-
мат ицәыткәан, гәгәала дихәит, Гәдоутә агоспиталь
акны акыр дагханы дахьяаргаз – дшыабаны дыпсит.
Акультуратә Фны акны дахыкәаз, апсы идтәалаз-
ггы Славик Цкәитания иакәын. Адеи сареи хнеины
уи хнаидгылеит...

Март 10. Иахья атыхәтәантәи имфахь днаскьяа-
гон Алик Гогохиа. Гәдоутатәи акультура Фны акны
имфапысуан алахьейкәратә митинг. Ажәа зхәакәаз
рахьтә Рушьни Цъапуа днакәыгәгәаны дазаатгыле-
ит, абжыуаа рыкны ицо аибашьра атәы, мацк аа-
раггы рыдитцеит абзыпкәа, уи иахьынзахәтоу еил-
кааны иахьахамтгыло азы. Дәрыпшь, апсыуа тах-
мадакггы, ифны асасцәа неины, астал-еишәа иахья-
хатәаз: «Анцәа еибашьра коумтцан!» – хәа аныхәәфә
ааникылеит, рхәеит.

Гәдоу нырцәынтәи хшаауаз, амфан машьына-
ла хашьтызхыз Славик Агрба хәнеицрытцуаз абас
фааитит: «Уажәшьта хайкәшәара ахыкәало Акәа
акәхоит, пшзала Анцәа хайбарба!...» – Зежәымзар –
өажәа!..

Март 11. Иаха Қартаа икартцаз адыррала Москваа
абас рхәеит: «Ақыртуа ар аиааира ду ргеит Очам-
чыра. Ирымпытцархалеит Лабратәи аппозициақәа.
Ишьуп шәфык инареиханы апсуаа...» Лабра агара

Сталинград агареипш иахырыцхъазо бзиоуп, аха шəфык ацсуаа шыызар – даара иееим. Иаха уи уахаггы самырцəзеит. Шаанза апресс-центр акны еилыскааит: Лабра згаз хара хтəкəа роуп, итахазггы шəфык ракəзам – хəфык роуп... Аха урт хара хзын шəфык ирфызцəами, арыцхакəа!..

– Агбакəа əеидкылара иафуп, ари акы иазхəоуп! – ихəеит, асқалакынтə иаауаз Борис Тыжəба. Ицкəын агба дакапитанми.

Март 12. Иацы Гал митинг ду ыкан. Ацсны аибашыра иакəйтцааит, Шевардназе дныкəтцны дцааит, рхəеит. Нас агырқəеи ақыртқəеи еилалеит, ацсытба-рақəаггы калеит.

Март 4 аены Акəа, Аихабыра рыфны ақыртуа би-рак ахыхны, ацсуа бирак шахагылаз рбеит.

Иахьа Гиви Агрба исеихəеит: иаха ххаирпланқəа цаны, Цагьера, ақыртқəа рыштаб акəшамыкəша зеггы шырыцкьаз атəы.

Дыцсит Шамил Акəысба. Жəабжь еиза-дакəак итынхейт, иахынзанхо сыздыруам, аха... Ашəкəтыжырахь усурахəа данааилак, ашəкəыффраггы далагон, данапыртцлак, нак даакəытцуан. 1983 шыкəсазы Ацсны акыпцхь аусбарта аадыртны, Шьалодиа Ацынцьал данахагыла, уи редакторс хадас уахь дигейт. Ацынцьал иигоз дидыруан, хəарас иатахузеи! Мчыбжык аатцаанза, ашəкəтыжыртафь ихата еилаижыыз аусқəа (уа редактореихабысдыкам-зи!) хара инаххаратəны, аредколлегиакəа раан хцəа наххыхуа ифьинеихон. Шьалодиа Ацынцьал аихаца-гə наганы Шамил Акəысба ииркыз хəхəда иафирхон, аинфаркт акны хнейгаанза. Нас Ацынцьал дфагы-лахуан: «Шамил Рацы-ица, уа уара ишухəатцəкьо икам аусқəа...» –хəа бзиара хəычык хиргон, аа, уара абри иоуп ауафы хəа хирхəарц азы. Аха уи зфоз хəа уака азəггы дтəазамызт...

Мар 13. Иахьа Игор Тыжəба, Шроматəи аи-

башырағы фырхаттарыла итаһаз, имшиира акэын. Уи инышэынтрахь ашөтқәа җаманы хҗеит.

Иахьа Бомбора анышә дартон Шамил Акәысбагы.

Иахьа Борис Тыжәба амаҗа диоуит. Уи, Витали Амаршыан иҗазатә итаһаз Беслан ихьз ихьзыртҗеит.

Март 14. Иахьа Аҗсны еибашыуеиҗыҗтеи бжьымзы җуеит. Җаҗан Кәымф Ломиеи сареи ансамбль «Аи-аира» хҗны Цандрыҗшы, аерманқәа рбаталион тоуба ахырыдыркылоз. Җақәгылеит, ибзианы хрыдыркылеит. Амҗан җахьауаз Лиосик Кәарацхьелиа Витали Базбеи еихырҗәаалон.

...Аермани аҗсуеи шыра иргозаарын. Еимҗарак ибан, ихы иархәаны аерманы ус ихәзаап: – «Җабна-лап!» «Иеиҗәхәтәыр?!» – иатеикзаап аҗсуа җадыҗ.

...Хәҗа җәгыамызт, аха итынхәаз иҗхәыс җәҗык лоуп, ларгы җәҗеиҗәба шықәса лхыҗуеит, – ихәзаап агыла, итаһык дышиаҗәәоз. «Мап, җәҗеи хҗа шықәса ианар азын сырталейт!» – лхәзаап убасқан иаарывалаз лара аҗшәма җхәыс лхәҗа...

Иахагы иахьагы Ешыраҗа ар рдәықәҗара иаҗуп. Алим ахәылбыҗа Кәланыхәа даадыххы-ланы, ашамҗаз хҗылар җалап, атагылазаашьақәа злақоу ала, хәаны дҗеит, рхәейт. Анҗәа ду уҗацхраа: Аҗсны ахы иақәйтны, җақкәынҗәа еибганы җалыҗ абри азаамура хзықәшәаз!

Март 15. Иахьа аҗылашамҗазы, асаат җшыба рзы, Ешырантәи ахысыбжьқәа ааҗуа иалаҗейт. Ишытыпрааны ихәлейт аҗаирпланқәагы. Ахы, хымпада, Акәа иажәлейт хәа хмыҗәазакәангы иаахәршейт. Шаанза апресс-центр аҗны сахьааиз: Акәаҗа иҗаз аҗаирпланқәа Кәыдры аҗа җыржәейт, рхәейт. Җажәак еихысхәаалоит: ақыртқәа наҗ-ааҗ рыҗешаны иахьтәаз апозиҗиаҗны, аҗачанҗәа рыбжьахысуа иниаҗыны иҗзаап. Егырт дара-дара инеилартҗан, иаанибартҗейт, рхәейт. Адырҗаҗыны

ашьжымтан цшынѡажѡи жѡѡык апсцѡа шытан,
рхѡеит.

Изхысхѡауа: хара ххѡирпланкѡа цаны Цагье-
ра абомбакѡа аналарыжь, апсуаа Цагьера ргеит хѡа
Қартқа ирыцхазаап. Егьырт аалаган, Қѡтешьынтѡи
ахѡирпланкѡа ѡытдырцраан, саатк Цагьера абом-
бакѡа аларыжьюан, рхѡеит. Абасала, ари ашыхыр-
цѡагьтра уаха икѡазамкѡа, дара рхатакѡа адгьыл иа-
ныхны иаалгеит...

Ақалақь салаланы сышнеиуаз, автобуск снадгы-
леит, абасгьы ѡыра анын: «На Сухум!» Рыцха!..

Март 16. Атхыбжьон, асаат акы азы ахысра иала-
геит, аха инеипынкылары уаха иаанымтѡѡазо. Саатк
аатцуаны, Гѡдоутѡтѡи арратѡ багѡаза акнытѡ ахѡир-
планкѡа цеит, Акѡа акѡакѡаразы. Абас ишхысуаз
мацарагь иаадыршеит. Харгьы азѡгьы хмыцѡѡеит.
Ашара адѡы икѡлаанзагьы ақалақь акны ауаа ґы-
хахьан, амашьынакѡа, атанккѡа, ашьакауаа, зегьы
Ешырака рхы рханы ицон. Шаанза агоспиталь ашқа
хаихеит. Ѣ-километрак инеиханы, амѡаду ауаа
бжьачны ианын. Амашьына ласкѡа алашаракѡа ды-
ркны, артѡѡахѡа ихѡхѡо, ахѡцѡеи апсцѡеи рыманы
иаауан, амала, апсцѡа даара имачны иааргон, из-
банзар амедицинатѡ ехѡшьцѡа, иѡахаз рышьѡыхха
рымамызт уажѡы. Ахѡцѡа рацѡан, аха шамахамзар
рыхѡракѡа шѡартамызт, зегьы аминакѡа ирхацалаз
ракѡын. Ари аибашьра иалахѡуп: сымахѡцѡа ѡыцѡа,
сашьа, сахѡшьацѡа, санхѡыпцѡацѡа рѡацѡа, сымахѡцѡа
рашьцѡа... ус шакаѡы?! Уажѡымзар-уажѡы икѡакѡа-
са иааргарыда мцахѡыцѡа хѡа хшѡа-зызо хашгылаз,
илеихашѡа ихѡлеит. Еиуеипшым адырратѡаракѡа-
гьы хархѡон: зны Акѡа иахьналагылаз ишьақѡеит,
рхѡон. Зны авокзал акныза инеихьан, рхѡон, зны...
Шевардназе Акѡака сѡоит хѡа ихѡеит, рхѡеит...

Ажѡакала, ақалақь хыцѡараны иазааигѡахаз хѡи-
башьцѡа рырхѡтакѡа хыцѡара ахыргѡгѡартѡ бзиақѡа

рнапәы иааргеит, рхәеит. Анцәа ду илапшхаа ххы-
зар!..

Март 17. Зегы лытшәадахеит. Хайбашыцәа аб-
жафык мцазеит. Акомандирцәа урт рыздәыкәымтце-
ит, рхәеит. Ицазгы акур еибашыт, аха рышьтахька
ацхыраара хәа акгы рмоут. Ирыкәшаны афнутка
итахеит. Уимоу, хачкәынцәа чархәара рзыуаз, Акәа
афнутка апсуаа шцәыртцыз еипш, ицәыртцит рхәе-
ит, «ирыцхрауаз» агыркәагы. Абас зыггала шәца
шәыпсы шәыманы хәа амфәа ддырбон, нас ианына-
скылак, ирейхсны иршыуан. Аҳаракырақәа згазгы,
шәхынхәы хәа адтәа рыртеит арантәи. Ажәакала,
фәпхәа аифәаара агхеит. Ари шақантә? Зегы даа-
раза рылахь еикәуп, азәи-азәи еифәапшзом, иагьей-
цәажәазом...

Март 18. Иахәа хыпсрак рыкны сыкан. Анацәал-
беит, изакәызеи ачкәынцәа хәа иката-катаза икәу.
Нели Тарпха лашьазатәа Сергей, фыцәа апацәа
сиркәа иман. Иахәа азәы ижәфәхыр кәәкәаса даар-
ган, Шәачака ддәыкәыртеит, иан дицны. Егы ды-
ршыын, аб жәымтацәгәа дыгәжәажәо амзырха дто-
уп, ипсыбаф изаамго.

Батал Цюпуа дтахеит хәа Рушьни иахәшыацха
лхатәа исеихәан, Гиви Агрба икны сцаны, рация-
ла Ткәарчалка дсырцәажеит. Мыцхеит, Анцәа ду
ицшыаны. Аха итаҳаз Артиом Цюпуа ипа Батал
иакәзаап. Рпазатәа. Аб зычәны Акәа ақыртқәа ала-
лаз – дызит, уажәы итцәфаншыап ытырхит...

Ачкәынцәа ажәжәахәа ргәы икыдхо, рфызцәа
ирывыршыааз аибашыра адәафы иааныжыны, итцәы-
уа иаауеит, цхыраара хәычык хәмазтгы Акәа аа-
гон хәа. Арахь арт уаха азәгы дрышьтзом. Чыдлан
хәба рзы аснаиперцәа ахыкәтәаз иара уа икәтәоуп,
усқантәи рхыгәғартәқәа иахагы еикәдыршәеит,
хара ҳар рнапхгара абри зегы шырдыруаз, ахаир-
планқәа рыла акгы камтазақәа, иара ус ачкәынцәа

дэыкэыртдан, анацэеи абацэеи рызатцэкэа ахьтахаз рхала реырызымшыуа икэхеит.

Акэа иалаханы икоу хачкэынцэа аибашьра ишафьыц иафуп, ацхыраара хашэт хэа рационал ихэхэоит, аха арт акгы кэртцазом. Абра чархэарак ыкамзааит?

Март 19. Аурыскэеи акырткэеи хара хамшала гэгэала еиѣаханы икоуп. Акырткэа, ацсуаа злеибашьуаз аурыскэа рхаирпланкэа рыла ауп, рхэеит. Аурыс ир хада Павел Грачиов, Кэрт авиациатэ зауад акны итрыжьуа акыртцэа рхаирпланкэа, аурыскэа хтэкэа реипш ишэны, аурыс дыргакэагы рынтцаны, дара рыр абомбакэа рыларыжьуеит, нас егырт дырхэхэоит: аа, аурыс ихаирпланкэа хандыртцэеит хэа. Абас хайѣажьрагы иафуп, ихэеит.

Иаха Москвантэи адырратара кэртеит, акыртцэа ацсуа гбак тцаадыркэрылеит хэа. Алыкьса Гогэуеи Владимир Басариеи, сареи хайцны аскыалахы хцеит. Уакэ амшынуаа Шевардназе ихы аахтэаны изхагылоу ацэаха кэтцаны, ихэда ашаха ахаршэны акнахартэфы иргэало ирыман. Иахатэи адырратара атыхэала, агба акапдан Борис Ашэба ханизтцаа, даапышэырччаны, абасгы хайхэеит:

– Хачкэынцэа шхэала, Акэа, Маиак ахаблакны ицаны, ага игаубицакэа ахыгылаз гэартеит. Ус, хагэцэа хачкэынцэа лапшыкэтцаны иреихсуа ианалага, алфа харчыланы реалазаны ихынхэны иааит. Егырт ари афыза анырба, ацсуа гба тахархеит хэа абырсаатк адырра кэртеит. Москваа еитархэазгы иара убриоуп...

Акультуратэ Оны акны дыкэан Мыркэылатэ Шыынкэба чкэын. Апатрет ахата. Ирыцхара рзымгаит. Иахыак ауаа рылахь еикэуп: рхэыгкэа Акэа ишэны иалахеит, икоуп ихэу, икоуп ацыхраара анырмоу атыхэтэантэи рпатронакэа ирзыцшуа...

Иахыа аурыс хайрплан Акэа жэохэ км. инацэыхараны акырткэа иларышьтит. Дтахеит аурыс цы-

рфы амаиор Вацлав Шипко. Шеварназе уи дахькаҳаз ипсы дихагыланы, телехэапшрала аапхъара абас икайтцеит: «Аурыс еибашьцэа! Ишэгэалашэыршэа Афганистан, Чехословакия, Виетнам... Икашэымтдан абри афыза!..»

Арахь, иара ихата – ир рхада Камиказе быжьшэфык аукраин еибашьцэа Закарпатиентэи иаарганы, Акэа хара ихайбаиршыуеит...

Март 20. Иаха, аргылаф-апоет Анатоли Чкадуа иахэшьеи иареи телехэапшрала ирылархэеит: рашья Славик Чкадуа дыштахаз, ацсыжраггы Лыхны ақытан ишыкало.

Борис Тыжэба машынала сигап хэа ашыжь апресс-центр акны сахънеиз, ассир сахаит: Анатоли Чкадуа иахэшьеи иареи тэыуа ацсы ишихатэаз, атых акырцахъаны, «и́тахаз» рашья Славик, икалазеи цым-цым хэа афны даафналеит, рхэеит. Уи агэра шысымгоз, иаасыдгылеит дара рхатакэа – Славик Чкадуа иахэшьяггы иарггы, рылабжышкэа хаддыло. Урт, ирзымдыруа рыфны инанагаз ацсы, иашьяк еипш пату икэтцаны имоацгара иашьтан...

«...Хкомандир. Астэи иаха иманшэалоуп хэа химаны ифынеихан, зда царта ахьамамыз ханкылигон аамтазы, егырт акэкэахэа иаахалартдан... ханаахьапш – иара хназгаз дцахъан...» – дафын аибашьра мца иалтцны иааз арцыск, ипсахы цыжэжэо. Ачархэафцэа рацэахеит.

«Ес-жэохэ минут, шэыштаб акынтэи адырра хауеит, зеггы аадыруеит шэызфэу...» – рхэеит ирыткэаз фыцья агыркэа.

Абра хэмарра дук цоит, иаанаго сыздыруам, аха. Арзынба ипхастатэра иашьтазар иваиргылаз ауаа?

Иахья апсуа телехэапшрала дыкэгылеит Владислав Григори-ипца. Уи икалаз ахтыс иагыз-иабзас атэы ихэеит, ихэеит ишабалак хэа иазныкэаз рыкэнага ишақэыршэатэхо, амала, ари ахтыс иаанарпшызггы даараза ишырацэоу.

цәа ртахуп хәа. Хаґацәа мыждакәа реибашьцәа, уаха хәы рымазамкәа ишпакалеи ухәарауазеи?!

Март 23. Иаха телехәацшрала: Лоті Қобалиеи Тенгиз Китовани Гал еикәшәаны еицәажәеит хәа. Қобалиа зықьфык инареиханы имоу ар, бцъарла ишахәтоу ианеикәшәаха, ацсуаа дышрабашьуа. Уа уажәраанза ақыртқәа дырґагылон. Смыцәазакәа иаасыршеит. Шевардназе ґагыларак аниоулак аамтазы, еснагь Апсны азаара аацәыригоит, иагь-ааиднакылоит.

Ажәлар Ақәа икалаз даара хәаас ирымоуп. Арахь ацсәа рыртазом. Зегьы рпатретқәа тыхны, анышә ратара иаґуп, рхәеит. Ақәеи Шәачеи рыбжьара аи-хамґа хартар – рыцсәа рахтоит, рхәеит.

Иахьа хпарламент реилатәара ыкоуп. Издыруаз-гы акызатцәык ауп: ацсуаа рхала Ақәа шырызымго. Амала, ари аныкшараґы аашәфык инареиханы ақы-ртқәа шыуп, зықьфык инареиханы ихәуп, рхәеит. Ақәа ґнатацыцхьаза ацсәа кәзаап...

Аиашазын, ҳацкәынцәа оума картцеит. Хпоет кәрахьымза Борис Зардания ица, атанк анааигәаза-ха датцаиеит, нас ианихыс, дахьзаны итаирхеит, рхәеит.

Жәаф шықәса зхытцуаз қәыпшкгы, аибашьра қәылаґцәа рабцъарқәа хымцала ирцәажәо, атанкқәа ирышьтагыланы рґанаарха, еиматәаны атцәыуа-ра далагазаап, аха иґызцәа анитцахәхәа, ақәкәахәа дхысуа днарпылан, ґ-танкак таирхеит, рхәеит.

Аибашьфы Витали Аргәын исеихәон: «Амца рыжәтцо, ҳалашыґкзаны ҳашнеиуаз, ҳыызак абом-ба цәыха иаахан, ишьтахь игәахы иаалыхәхәеит, аха иара макьана ус хцалап ихәеит, рыцха, жәа метрак хназаанзагы иара уа иеааитцихит...»

Март 24. Соломон Хшыґтра илимхақәа кыдтца-ны Қартқа дзырыґеуеит, ҳара хтәкәа анбаауеи хәа. Амреи иареи ақыртқәеи ацсуааи еимакны еисит, уижьґеи гәоу-гәоу ауп ишеицәажәо. Кама данааи,

хапшәма ихааны диацәажәон азыхәан, мыцхәгы пату лықәитцә далагеит. Ахәылбыгәха аоны хәхәаиз, ххәыцкәа зәыр дықазма Соломон хәа Ада дахьизта-аз: ани шәыпцә абзиа дықан, ихәеит.

Иахәа Ешыра апозиция ақынтәи иааз Алим Агрба ихәихәон: ицаз ари аидысларағы иааиғәхәзаап апсуааи ақыртқәеи. Нақ-аақ равтоматқәа рымгәакәа аатыхны, зымға инкапсаны, инатәаны аицәажәара иалагазаап. Гәарпк еицаазаз ағар. «Иашоуп, сара сабду нақынтәи дааит, аха саб ара диит, сара ара сиит, царта сымазам. Арахь хәшәмабашьыр – шәарт Гагра икашәтцәз афыза кәшәтцәит – зегьы ханшәыртцәит?!» – ихәазаап руазәы. Нас, абас уафы шәибазом хәа хәаскыаганы хдәықәыртцәит, ихәеит.

Цьоукгы, иара убри афызатқәкыа реиғәцәажәара ашътахь, абас иаха азы гтароуп хәа интартцон, нас рышътахьала ақәкәахәа инаргәыдцаны иршъуан, рхәеит. Агыруа игәра хәгоу игеит.

Аибашьцәа Витали Аргәын ифыза Смыр цкәынаки иареи хтан. Ссируп ирхәо. Минала мацара ихаз амға ианыганы иргеит аерман цкәынцәа. «Гәыма» апацха шәахысзом, шәфызцәа неиаанза хәа рархәеит анапхгара. Ицшит, ицшит, аха азәгы данымнеи, афбатәи апозицияхь ицеит. Азы аарцә итәаз хара хтәкәа ирхәит, иагыршъкәеит, рхәеит.

Аерман быргцәа тәыуан рхәеит, хара хтәкәа шәама хәа. Ақыртуа ир иахзаарцо оумоуп, хәашыагы амазам, рхәазаап, рыцхәкәа.

Уажәы шәи хынғаажәафык хәхықаз, жәеизафык итаһаз, Афонаа рыбзоурала абырсаатк иахартәааит. Даеа шәафык аибашьцәа шәахтоит, рхәеит, аштаб ақны, нас усқан ихатцазкыз хәибашьцәа хәпхәа иргыланы ихаманы хдоит, Ақәа аахамгакәаны цстазаара хәамазам, ихәеит Витали Аргәын, атыхәтәан. Уи ицшәмапцхәыс хәычы жәашықәса иреихан хшаа дылмоуа дықазижьтеи, уажәы иахәа-уатцәы хәа дыкоуп, еибганы хәзшаз Анцәа ду еибарба зегьы!

Иаха аполковник Виктор Какалиа дцэажэон: излеибырхэахьаз ала, ацсцэа раагаразы вертолиот-ла Акэака дахьцаз, иааигэара уафы дымнеизазаап. Акэа абцъар зкым зегъы, изкугъы азэырфы, икэтцны ацара иафуп, ихэеит.

Хаибашьцэа мацзак ауп хәхтнықалақ агаразы ирыгхаз. Уажәшьта лассы иаахамгар ада псыхэа хамамкэа хааны хаатагылеит, ихэеит. Хәцсцэа, рықалақ гәакыакны, рыфнкэа рзааигэара анышә иамадоуп, ихэеит.

Иахьа иаахалафит Акэатәи ахаиртә бағәза адырkit хәа. Рыцсцэа рыбаф рахтарц ртахызар, Акэеи Шөачеи рыбжьара аихамфә аадыртааит, рхэеит.

Абарт зынза газакәас хрыпхьазоит хәа сыкоуп...

Март 25. Иаха тхыбжьонтәи адырратара иахэон: Қобалиа ир зегъ рыла ишеикәиіршәаз Китовани. Урт уажәшьта Ацсныка еибашьра идәықәлоит. Анацъалбеит, шака ибаацсхазеи агырқәа ахьафәагылаз! Зкыи хәышәфык агыруа ир хуадафәрақәа ауадафәрақәа рыцнатцоит, хәарада.

Иацы Владислав Арзынба икны ицаз ашәкәыфцэа: Рушьни Цъапуа, Никәала Кәытцниа, Никәала Хашыг аицәажәара бзиа рыман, излархәо ала. Акәа аахамгар псыхэа хамам, ирфьцны аеазыкатцарагыи хәфуп, ихэеит, Ацсны аихабы.

Итахаз ачкәынцэа ртаацэа дрыдышшыларацы Переделкинонтәи дааит Баграт Шьынқәба, Владимир Цнариа идоктортә диссертация ахьихьчоз ахцәажәатәыс ишимазгы... Афьрк еибашьуан уа, Хәбыць дцәагэон...

Цьота Тапагәуа иашьа ица – Тариел ицеи иареи шеицеибашьуаз, аб дызгарыз ахы икәшәеит, аца дырхәит, аха иара чкәына гәгәан. Иаб дааикәкны диманы ифәаихеит. Бзиагыи дааихьаны, ихәны ишьтаз еибашьфык, изымдырзоз азәы, дибеит. Нас, иаб: «Сатоумтцан, саб!» хәа, – Гәымста ахықәаф дааныжь-

ны, ани ахэы диманы дааит. Афырхатца Атапагэуа чкэын!

Март 26. Ашьжымтан Москва иаадыртит Ажэабатэи Аизара ду. Ма Ельцин, ма Хасбулатов?! Ацсуаа хразкы цыара акы алазазар...

Иахэа сашэа Славик дызбаразы архэта ахыглаз сцеит. Уи атанкатэ баталион аштаб аначальникс дыкоуп, дкапитануп, 1968 шықэсазы Чехословакия хар аналыргаз дрылан, ишивагылаз Акэатэи ифыз-цэа ршыит...

Ацсуа танкатэ баталион еиёкаауп. Шэи ынфаажэижаафок ачкэынцэа еиднакылоит. Жежэи хэба танки БТР-и рымоуп, амала, урт зегы хага-цэа ирцэыргаз ауп. Зегы рёыцны, изцэыргаз ира-башьратэы, имазеины апозициаёгы игылоуп. Ре-иха сзеигыргыз: азэымкэа-фыцэамкэа абацэеи апацэеи еидгылоуп. Апацэа кэыпшзақэоуп азын, абацэа урт рыхьчоит, рыцсадгыл Ацсны инадкыла-ны.

Март 27. Иацы, абжыгуаа, Баслахэ аға еибашьы-га ҳаирплан СУ-27 ларышьтит, рхэеит, сгэыргъатцэа сшааиуаз Шо́та Чкадуа дааспылан:

– Цсоу ацха задыркыз удыруоу, Пила?

– Ыы?

– Аурыс иабцъар Кырттэыла иказ акыртуа иите-ит. Изитаз удыруоу, Пила?

– Ыы?

– Уатэы Гагра ргоит, уатэашьтахь Пицунда, уа-нашьтахь ҳарт зегь Гэдоутэ ҳаларкэакэарц ауп...

Уи дызбаанза Кэымф Ломиа дызбахъан:

– Уаха ассир каларц икоуп...

– Ыы, уара?

– Ихақэлан зегь ҳаршьырц ауп!..

Ахэац, акаамет калоит анырхэа, аблақэа тнахит, рхэеит.

Ашьыбжытахь Рушьни Цыапуеи сареи Бомбо-рака хцеит. Иабхэараахь. Уи иабхэында Заканбеи

Лакоба ацсыуа хатца бзиоуп, дагынхафы каиматуп. Инхара-интцыра, иашта-игэара, инеи-ааи... Ҳахъне-из, уи мацк дацэыцхашьазаргъы, ацэағэара дафын. Мап, ус иагъхэычым Ацсны, цёоукы ргэы ишаанаго еицш. Цъара еибашьуазаргъы – цъара илатцоит...

Астол-еишэа ҳахъахатэаз, ажэеи ажэеи шеихаххэаалоз, Рушьни Цъапуа абри афыза ҳаиххэит:

– Цъапоу Салуман зны иабхэараа ҳамтас ацэкамбашь иртеит. Дгэыргъатцэа иманы афныкагъы дааит. Аха Аимара акамбашь иатыцын: акы ишьхароуп, фбагъы, арфаш шэахыцсарақэеи Дэаб еibaх-еibaфеи роуп ҳаа змах ыказам. Акамбашь змахда иацэуадафуп. Убри акнытэ Цъапоу Салуман ицэкамбашь зыдхэылоз камбашь ыкамызт азыхэан, ахкаара иахьтаз ахэыс хэычы фызас ишьтнахит. Уи ахьыхэуаз – иацыхэуан, азы ахьяжэуаз – иацыжэуан, ианыфлак – иацыфуан, ахэыс хэычы атрымхэа ианыпалак – абри ацэкамбашь дуззагъы, абни акатцашьа катцо, ифаца-фацауан. Уимоу, уи ахэысбжы ахатцангъы икаауан. Рацэакгъы мыртцыкэа, абри ацэкамбашь ду адоумбеи мчы иамаз аамтчны, ахэыс иафыхахит... Изхысхэаауа, иахья ҳазтагылоу аамтазы, ашэыргэында фызас дышьтыхтэым! – иажэа аахиркэшеит Рушьни Цъапуа.

Март 28. Иахья алахъеикэра мшуп Ацсны. Итахази ибжъаызи рхыцхъазара шэи хынфажэижэабафык ркынза иназоит...

Март 29. Ткэарчалынтэи иааз ачкэынцэа збон. Мызкы нахыс афатэ нтэоит, рхэеит. Абцъар есены иахэоит. Аибашьцэа рхыцхъазара есены иазтцоит. Гэдоута акы ртахушэа иаауеит, нас наф азэгъы дхынхэны дцазом. Ари рыцхара дууп, ага ир иахгъы ианиргэгэо аамтазы. Уаа шэфык инареиханы аурыс офицер-еибашьцэа, рыхэ шэаны акыртқэа ҳаирпланла ишааргоз, ҳара хтэқэа икарыжыит, рхэеит. Амала, даргъы ирымхэазеит, ҳара хтэқэагъы.

Иацы сияцэажэон Нодар Самсониа – хапы-
рфы бзиа, Мықәтәи, Алиошеи Нателеи Самсаниаа
рыцкәын. Ахаирплан «Кукурузник» хәа, – изышьтоу
ала, есуаха дпыруеит Ткәарчалка. Уажәы, уи атәарта
Тхына ақытан икатданы икоуп. Жәшәы кг. ацәапқа-
ны игоит зныккәара, уахынла, атцх анцалак, ашь-
харыбжәара дыбжәаланы. Хәгацәа, ахаирплан
алашьтыга «Стингерқәа» ахырызкәгылоу дазаа-
игәахо даналагалак, амотор ирцәозаап, урт даны-
рхыслак аусура иалаиргоит, аха амоторгыы 30–35
градус ахьта ахыкәоу имыхьшәашәои, аусура ацәы-
уадафхозаап. Абас есуаха фба-хца реис картцоит
хачкәынцәа, уажәымзар-уажәы апсра арахәыц икә-
гыланы. Еихаразакгыы Мықәаа рыцкәынцәа: Нодар
Самсониеи Роман Тәрбеи.

Москвантәи ателехәапшра акорреспондент Фа-
рида Афзпқа итахаз лашьазатцә иаагаразы Акәа
дахьнеиз, абар илархәаз: ақыртқәа ари аибашьра
хатхаеит, ихамазгыы хцәызит, апсуаа рықалакь
гәакьа, иахьа ирзымгаргыы, уатцәы ишырго агәра
гоуп. Хара хаибашьцәа даараза рыгәкәа каханы ико-
уп. Урт маза-аргама Акәа иалтцны ацара иафәуп...

Март 30. Иахьа Сулико Тьжәбеи сареи Апсны
атәылахьчара аминистр Владимир Григори-ипа Ар-
шба ифны хцеит. Уи ишьамхы ахы ақәшәеижәтеи
усура дтытцзом, афны ауп иахьидикыло. Ифны
афәпхьа ар-хьчафцәа игылаз ираххәеит адырра ирта-
разы. Мыркәылаа реибашьцәа ркомандир Лакәыт
Зарандиеи Сулико Тьжәбеи злеицәажәоз ала: Гарри
Ерики Атыжәбақәа макьанагыы иоурышьтырц ргәы
итам, шәи фынфәжәи жәафатәи астатиа рзыкәгыло-
уп, ихәеит. Урт афыцъегыы Лакәыт Зарандиа икарие-
ракны ипдырхаган, афытцга аныкалагәышьа – иафәир-
шәит...

Аминистр атамзаара аццданы иахзааицхәит,
иахьа хшизидымкылоз ала.

Сара сгэы снархьит, Лоти Қобалиа ир иманы дха-
башьразы Акэа дааит хэа уа исаҳаз...

Март 31. Мап. Иаха Қартынтэи телехэапшрала
ирхэон, рхэеит: Жэыргьыт амитинг ду ыҕазаарын.
Лоти Қобалиа дықэгыланы: Қарт закэанла иалы-
рхыз аихабыра мааикэа, хара азэггы хшимабашьуа
ихэазаап. Амала, иееимкэа ирхээз: Кавсазе Апсны
дааны, апсуаа агеноцид азызуа ақыртқэа, егырт
амилатқэагы нарылатцаны, наҕ иалганы иргарц
шыртаху, хара иахьахку мацара акэым – дара хтер-
ритория ахьыркуагы. Нас ихакэланы хадрыцкьозар
акэхап – рыжэлар зеггы алганы иргар... Ишыдыдуа
қэа ауам, рхэоит.

Иахьа хара хақан Жэандэрыпшь ақытан. Уака
инхо Амчаа рыкны дыртэыуеит, Цыгьарда жэафык
ахшара Апсны иазызааз Пота Амчба ипа, Азамат.

Азамат Амчбеи Чок чкэынаки ажэа ахьааимар-
кыз азы афыцъегь Хагбак ишьит. Уи иавтомат анышэ
иатаны, итэахны имазаарын. Абаапсы, абцъар азын
ауаа гэаҕуеит, излеибашьуа рымам ахьырхээз, ижэ-
ны дыкамзи, иаахэытцааны ыцъа хаибашьцэа
ишьит, иара фажэи фба шықэса шихытцауагы – деи-
башьзомызт, рхэеит.

Абрака исаҳаит иара убас, Акэа лыфны даадэыл-
ганы дганы, Зоиа Гамсарат-ипца Амчба дшыршьыз.
Дааразагы сгэы иалсит.

Афны сахьааиз Едуард Бебиа дтэан. Икьатеиах
цтэо исеихэеит уи Шэачака дышцоз, ахэаафы ита-
панча идырбалан, Адлер хымш дтакны дышрымаз.
Ашьтахь, иан лахэшьаца, Амаан чкэын, адырра
иоуратэы каитцан, шэи фынфэжэижаба нызқь маат
шэаны дфихзаап.

Едик днаскьаганы саатэан, сматеи сареи уи
итатэқэа шыҕахцоз, агэашэ аҕны уи имашьына
сигналбжыы геит. Сындэылцшызар, абыржэытэҕья
инаскьазгаз Едики Катиа Бебиапцаи еицны иааиуан.

– Акыр калама, ура? – абырсаатк ак сцәа ина-
лашәеит.

– Кәтолынтәи ашәкәы соуит абыржәы... – җаалтит
Катиа.

– Нас, бара?

– Котик, рыцха...

– Дтахама?

– Дтахеит...

Абас ҳафны зхагылаз сашәеитдыгыы иахъа сааил-
гагәышьеит... Ипцхәыс дыкам, ихәчы... Дыпсытқәкье-
ит...

Апрель 1. Исхаштыз: иацы Сулико Тыжәбеи са-
реи Апсны атәылахъчара аминистр Владимир Гри-
гори-ипа Аршба икны ҳакан. Анеира акыр ицәгъан.
Афицарцәа ашә илагылан, ифны шакәызгы. Уи ихъ-
чаф, автомат ицәытқъаны, Муса Шанибовгыы иаргыы
ршьапқәа шихәызгы (Уигыы ссирми?!) афны зегыы
идикылоит.

– Абцъар шәымоума? – җааитит ҳаанкыло акарул.

– Абцъар ҳара ихәзтада?! – схәеит сара.

Иаасцәымыҗхеит, сфыз атапанча цырцыруа
иаатыганы, уи ианииркы. Аныкәгаразы ашәкәы
имамызтгы, цъеи ицәыригарын. Аминистр
иаххәеит Ерики Гарики Тыжәаа рус атәы нартба-
аны, ҳназышьтуаз хәминутк рыда афнахара азин
шҳарымтазгы. Аминистр иаахтәаны ихәихәеит:
иахъеи уатцәи рукакы аусттәаафы ддәықәыстдоит,
ауафы дызшьыз дара ракәны ашьра рықәыртцозар –
иааганы аштрафтә баталион иакәшәаратәы икастдо-
ит, нас уа рхы дыриашааит, мап анакәха, гыгчра ма-
царазар, арахъ иааганы иоурышьтратәы кастдоит.

Суликеи сареи ҳапсы анҳалалақәа ауп, уи игәа-
бзиара ҳаназтәазгы. Амала, аминистр ихәихәаз
азәгыы иаҳамхәаразы ҳазбеит. Урт арахъ ишаа-
иго ххәар – уатцәытқәкья Ткәарчал иназар алшо-
ит, аусгыы иацырхагахоит ҳәа. Сулико Тыжәба,
уажәшьта ҳус катцоуп ҳәа дгәыргъаны, абыржәы ли-

трабжак ауатка ҳамазар иаажәуан хәа аңьырмыкь далагъежыт, аха уаҳа умцсит, цъаргыы иҕамызт...

Иахья ашыжь аштаб аҕны снейны Славик даадәылсыпхьан, иасхәагәышыейт хашьейтбьы дыштахаз. Ихы икит, игәы икит. Нас хайманы лыхныҕа хәынаххейт, хәхәшыа лышҕа. Аха амҕан еибәххәейт хашья дыштахаз лара илаҳамхәарацы, избанда, лычкәын затәы Батал Лакоба ахы даҕагылоуп, хәгоу башья дтахейт хәа лархәаайт, дыхәхәозар акәхап – акы, агәылацәа хәршәоит, ҕбагы, злымхәкәа кыдтаны, апсреи абзарей ирзызырҕуаз амзырха, ахәхәабжь зтыҕрызей хәа хазбейт. Хәхьнеиз, лара ашкол ахь дыҕан, хәмахә апсрахьы дцон, уажәы усгыы зегьынцъара апсрақәа ыҕоуп. Уи иаххәейт хашьейтбьы дыштахаз, дагьхәхәейт макьяна хәхәшыа илаҳамхәаразы. Лара лматцурахьынтә данааи, акыраамта лыблақәа тхаха дахәапшуан, аха харт иахьынзалшоз иахтәахырц хәҕын...

Апрель 2. Иахья сашьей сарей Едик Бебиа химаны Пицундаҕа хцейт. Жорж Бабиа даабон. Уи ихы-иҕы иқәлаз ачымазара дытцкаа ифара иаҕуп. Ихьшәаны пхәыс дааимгази, ичкәынцәа макьяна ихәычкәоуп, амала, дара ссирқәоуп, аиашазын. Уи, Пицунда апансионат «Бзып» дахьыҕоноу, игәылара дыҕан аибашьы – Петиа Чкадуа. Уи дыхәны дышьтан, хнейнгыы даабейт. Аибашьраҕы хәҕык ишьхьаны, аснаиперцәа дангәарта, иххәыз қыртуак дитцаланы иҕәаихазаап, егьырт иаатдыркьоз ахқәа зегьы дызтаз ахә иқәшәон, убриала иаргыы ахымца деибганы далтцит.

Лзаа, Едик Бабиа имахә, Арсен Нодиа ишҕа хамҕахытцит. Ххәы ссирны иҕартцейт, арыжәтә иаҳагы ибзиан, аха зегьы агьама анрымоу, угәы аналақоу ауп, еихаразакгыы уцсадгыыл ахы ианақәитү.

Пицунда иҳаҳайт: ақыртқәа ирыдгыланы аус зуаз Лорик Виссарион-мца Маршьаниа, арт сара срыхәом хәаны, иматцура кажьны Гәдоутаҕа дааит хәа. Сара

уи сызхатдом. Бжъания Шҳангъери ихъан еипш, аиа-
шеи ахъахъеи, амци атцабырги маѣакоуп ирыбжъоу,
жъымдыруеи!

Ашьыбжъышътахъ, Гѣдоута иаахалафит апсуа еи-
башъцѣа Акѣа иаларыжъыз абомбақѣа ирыхъаны,
Иван Тарбеи Етери Коғониеи рыпстазаара иалтцит
хѣа. Аха ахъылбыгѣа, рыцхарыла иахъыз Акѣатѣи
ателехѣапшра иахъеит, ипсыз Етери Коғониа
шлакѣу...

Исхаштыз: хѣажѣкын ѣажѣи жѣеиза рынены, ауаа
рацѣа срылаланы сышнеиуаз: – Платон Ббеби-
а-а-а! – хѣа дыхъхѣаны иѣаастгѣидижълеит Гриша
Крымлиан – Акѣатѣи ахацыц хѣақым. Уи акыра-
амта сырғгѣхѣаны сикын, атцѣуарагъы дафын. Гри-
ша Крымлиан дхѣақым бзиоуп, сара мыцхѣи пату
сықѣитцоит: схацыц ихъышѣтѣуан, нас аресторан
ақны снаганы, хѣтыр сықѣтцаны, машъынала афны
сааганы дцон. Сыцѣгъеи сыбзиет – хѣдсрақѣеи хѣа-
рақѣеи рықны зегъынцѣара дсыдгылан. Уажѣи уи
итаацѣа иманы, Акѣа далтцны Шѣачақѣа дцеит, уа
аусуртагъы ипшааит, аха ирыцхарахаз иани иаби
Акѣа иалахѣит... Гриша, сара цыпх, нанхѣа жѣохѣ
рзын дызбеит хгѣылацѣа «бзиахѣқѣа» анхѣақѣлаз,
Ацхѣа Қѣпшъ ааигѣара, иани иаби рықнытѣ даауан...
Уажѣи уи сигѣыдыргѣгѣаланы сахъикыз, ахъыцқѣа
реипш акѣын дыштѣыуаз, стѣыуан саргъы. Аха
азѣызатѣыкгъы дхѣацшын дхѣахѣапшзомызт... Ауаа
зегъы-зегъы ирышъцылеит...

Апрель 3. Иахъа салагеит поэма хѣычык афра, зегъ
реихѣа ицѣгъыз аформа ала. Иахѣа снадхалап, иахѣа аус
снаруп, иахѣа саамта гѣыптѣагеи схѣаақѣеи сханар-
штып, насгъы иара ари афызѣа аформа иахѣа ианаа-
лоны збеит. «Агѣынқѣбжъы» – абас ахъзуп уи макъа-
назы, итѣахаз хѣацкѣынцѣа ирызкны. Сашъѣа дахътахаз
азын ацкѣынцѣа сыдышшыларацы аара иафѣуп...

Смаѣа Саид Агрба, иабду иашъѣа Славик апозициѣа
ақынтѣ данаа, ипѣа хѣычы Дауѣи иарей еихѣмару-

ан, ари ус дгыланы кыраамта дрыхэацшуазаарын. Нас ианилыжжза: «Даутик, сарггы дсымоуп аб!...» – ихэан, днарылтны дцазаап.

Апрель 4. Иахьа ашьжымтан Саид иани иаби дрыманы иааит.

– Иацы икаитцаз удыруоу?

– Ыы? – Саид хацгэы дабгачызаап, иара уи днахьзаны, иаакны алымха дацхаит...

Иахьа Амра ацъырмакь апхьа амашына лысит. Бафцтэа лымам, амала, акыр дкэакэачакэоуп.

Аграа еишьтагыланы аара иафуп, сыдышшыла-разы. Аамта мыждак хтахеит хэа, ауа бзиа акыр дац-соуп-тэа!

Дэрыпшьтэи ацэгъауфы амилиция даныршь, аб хатца бзиаак иакэзаарын, ауаа идашшыло ианалага – имузеит, рхэеит. Абни ифыза абггы абанс иказ аца дышцаихылтци, ухэарауазеи!..

Апрель 5. Хэажэкын жэохэ-жэаф рызтэи аибашьраан, гэыцфык агырқэа рнапқэа ирфаханы рфаархаззаап, хара хтэкэа рычерыртарацы. Бзиа иааскьахьаны, хаибашьцэа азэы акэкэахэа инаргэйдтаны ишьит, рхэеит. Уи збаз егьырт рфызцэа, хара хтэкэа абас ажэа рныртцазаап: хашьтахька хцар ашэанқэа харшыуеит, хацхьака – шэара. Иахзаанхаз акызатцэык ауп: хацсы аахашшэаанза аибашьра.

Азэы иоуп зеггы-зеггы цхастэазтэуа...

Иахьа Адеи сареи сахэшьа лахь Лыхныка хцеит. Уи ашкол ахьтэ акыраамта дзымааит. Ххынхэны хшаауаз данахпыла, афныка хлыцхынхэит. Лара уи ссирс илkit. Афны хзааигэахо ханалага, иласхэа-гэышьеит Кэтол хашьеитцбы дыштахаз. Хагоу уи афыза иархэааит, аха ианбанзаутцахуеи?!

Агазет «Апсны» пыхьатэи аредактор Сергеи Кэытцниа ицазатцэ, ишаххэахьоу еипш, рацхьатэи амшқэа рзын дтахеит. Уи иахьаггы илыздырзом, Гэдоутэ ирымоу, итахаз иахэшьазатцэы. Лытцкы капшьқэа дрытцаеырбо, лхэычы инапы кны, дгэы-

рғатцәа, зегғы ацсшәа халхәоит. Дрыцхамы, лашья итәы лдыруазар акәымзи, ихызала цәашьыкғыы ал-мыркызи!..

Абри ауп харггы иахья Лыхны хцаны, жәаха ихахьыз агха зхариашазггы.

Иахья, Амра лбара иааз Нуца Аөзцха абас халхәе-ит:

– Иаха аоны хаштәаз, ашә ааимцааны ыцья ац-суа еибашьцәа аафнаххит. Руазәк, сыпшәма ифыза ица иакәын. Уи абас җааитит: «Зеипш камло егыкам, хтахозар иудыруазааит хахьцо... Машьынак азна аи-башьцәа, партизан хасабла, уаха инаркны Акәа халалоит...

Зеггы-зеггы рыла хабцяр мчкәа цыршәарацы иафуп, уаха Акәа аазымгаз аз хара харратә напхгараггы.

Апрель 6. Иахья ашәкәышътаттартакны сахьыныфналаз Цьумка Ахәба дызбеит. Акәа сышәкәы цшаахкәа акгы шыкам здыруеит, аха иара аракаггы акгы аасхәар стахым, хаибашьцәа хатнықалақь ргаанза. Аха зегь акоуп срывсны сызцом, ашәкәы кадыцкәа!..

– Уара, Шамил Акәысба дыцсыма? – җааитит Цьумка ихы насықәикын.

– Шамил дыцсийьтәи ианбыкәу, Бомбора даажит дзыпсамыз акара хатыр иқәтцаны! – схәеит сара.

– Сара ишцасмахаи, уара? – ихы ааибыцбыгит уи.

– Укамзар акәхарын. Сара сашьаггы дтахеит, Цьумка, Кәтол, хәажәкын җажәа рзы... – инацыстце-ит сара.

Цьумка Ахәба игәы иалсны дсыдышшылеит. Исыдышшылеит ашътаттарта ағтәи ахәса хәычкәаггы.

Иахья хымшын, ара ашәкәы бзиас иаакоу зеггы алхны аидкылар иафьизижьтәи, ақырткәа ирыблыз Акәатәи хбиблиотека азыхәан. Сара, Баграт Шьынкәба ифымтақәа реизга ма изгап схәан, аха урт актәи атом рыгын. Иахьяггы уи знык-фынтә сазтцаахьан,

аха иҕамызт. Настҕа ашәкәкәа алзыпшаауаз апхәыс, сашьа дыштәахаз анлаха акәхап, ашьтаттарта аихабы длызтҕааны сызустаз еилылкааит, нас даакәгьеж-аан, Баграт Шьынқәба итомқәа зегьы ааикәыршәаны, иааганы иаслырkit. Оумакала сгәы иахәеит.

Апсара ақытан, уи анапхгащәа хырқәақәо иахьа хәлаанза аусхәарта ишыфнатәаз, ахәычқәа хәынап дук ааркын, агаз ақәтәаны амца анацрартца, ифны аусхәарта атцака илытцалан. Афыжәцәагьы иаргьы леикәыццышәаа иагеит, рхәеит. Изхысхәаауа...

Абыржәытцәкьа хәфны анафыс абомба пжәеит. Хшәапырхапуа хнеит харгьы.

Ақыртуа ифны апсуа даныфнаимтца, арткәацга фнажьны дцазаап... Уажәытцәкьа сықәымтцыр сыршыуеит хәа, агьежы-хынхәра дафын зыцсы еикәхаз ақыртуа.

Ани ахәынап атәы зхысхәаазгьы схамышті. Шә-галабак здыруаз ардәына ахы ахьшь анықәс...

Иахьа ақыртқәеи аурысқәеи реицәажәара цәгьамкәа еилеигеит хара хзы. Усгьы, Шьханыкәа дыкамкәа шьханыхәа картцит...

Апрель 7. Смаҕа Саид Агрба ианду Римма Хашцха ашыжь хшыкақәоу лбаразы дахьаадыххылаз ихалхәон: Саид хәычы агоршок дшәхатәаз збаз рла Шарик, ишка афынанахазаап. «Шарик, арахь умааин!» – ихәеит ахәычы. Аха ала аагыломызт. «Шарик, умааин!» – ихәеит уи иахагьы иргәгәаны. Аха ала анааигәахаза: «Шарик узыспырхагахои, уара кака аныкоутцо сара супырхагахазомеи?! – атцәыуара далагазаап Саид хәычы.

Сахәшьаца Батал Лакоба пхәызба хәычык бзиа дибейт. Дааигар итахуп, иани иаби рацәак акгьы рхәом, ианду илуам. Азгаб лани лаби еилытцхейт азыхәан. Анду днеины, Ткәарчалынтәи иааз жәеиза класс рыкны итәоу ари атцафы, лыпшәмацәа дна-рықәлан, азгаб Лыхнынтәи Кәланырхәака дыргеит.

Саргы сахэшьагы сымахэгы ирасхэеит, шэы-
ржэатц еибагааит хэа.

Уашьтан, ахы иафэагылоу ачкэын, Анцэа иумхэан,
аха... ахааназы шэгэы итцэымыгны иалахап хэа сраб-
жьеит. Сара деилыскаауеит ачкэын ианду Хыкэыи
Трацшьцха. Уи, Тыркетэыла атцара ду зтцаз Мамет
Трацшь, ахэацэа ду ицха лоуп. Уи, еицырдыруа ап-
суа царауаф – аетнограф Цыр Трацшь иахэшьа лоуп.
Лпазатцэ Леуа дынхафхеит. Лматазатцэ Батал зана-
ат имазамкэа аибашьра ихъзеит. Уеизгы-уеизгы,
атаацэара далаларацы анитаххагы, избан таацэа
еикэшьаак рыцха дзимгаз, лхэеит...

Апрель 8. Смыр Володиа хэа дыкоуп ахэса рых-
цэы зыхцэу азэы. Акэантэи фыц дааит, ассир шэе-
ихэоит, рхэан, азал азна ауаа еизыргеит. Хэминутк
аатцаанза, иара ацэажэара дшафыз, агэыркхэа зе-
гы ндэылтцны ицеит...

Телехэацшралеи радиолеи ирылахэаны, Очамчы-
раа ашэарта ду итагылоуп хэа абжьыуаа рычкэын-
цэа зегы аштаб акны еизеит. Миша Лагэлаа хэа
дыкоуп, афицер цхьатэак, дааины даакэгылеит. Хэ-
минутк аатцаанза, иара ацэажэара дшафыз, дара зе-
гы неимпны ицеит.

Иухэо мацара акэзам аус злоу, афаст!..

Шота Чкадуа дфэагылан, аизара амфэацгаф хдепу-
тат Олег Дамения ихы наиқэикит: «Олег Нестор-ица!
Абри хара ихашэымхэо маза шэымоума?» «Ихамо-
уп!» «Ишэымазааит, абаапсы!»

Изхысхэаауа, иахьа апресс-центр ашка
хэхьынтыгыз, ачкэынцэа афын: «Уажэы фымтроуп,
амала, акы иафуп!...»

Иафызааит, абаапсы!

Лиудмила Аргэынцхаи Римма Хашпхаи ааипы-
лан: «Зегь хачхарын, абаапсы, Акэа ахы иакэитны
ихаур, ак калаанза атцла амцангы иаххаагарын...»

«...Ох-оох, ибтаххеит. Тцлазатцэыкгы ыкам, хага-
цэа зегы ытцкааны ирыблит, рхэеит!»

Иаха Ткээрчал афатэ ганы, хвертолиот хынхэны ишаауаз, Бедиа азааигэара ақыртқәа еихсит, аха Ан-цәа ду дазылпханы, икамхакәа иааит.

Апрель 9. Ашьжымтан ахапыц хақым икны хақан Владимир Басариеи сареи. Ахақым Иура Шамил-ица Коғониа. Дышәгәаламшәои Шамил Коғониа. Иван Лакрба иашәа «Антица» Лиза Хонелиа ахкы лыцызхәоз. Апластинкакынтә уи ибжы иахьанзагы Апсны икәыфуан, уажәшьта сыздыруам. Сара уи ибжы иазкны новелла хәычыкгы зыфхьейт.

Иура Коғониа ихақым бзиара анафсангы, дцәажәаф каиматзаап. Уи ихаихәейт Володия Анцупов Ткээрчал хачкәынцәа аибашьра ишазыкайтцоз атәы зхәоз ахтысқәа мачымкәа. Уажәраанза уи уа хақымра иуан.

Очамчырантәи иахьа иааз еибашьфык сизта-аит: «Бзиоуп, аха абриакарафык агацәа шыуп хәа адыррақәа икашәтцә алажәдыраауеи, апсцәа шәрылалан ишәыпхьазоума?» «Мап, иахапхьазо ишьны икажьу хагацәа ирхыхны иаагаз автоматқәа роуп!» – сәтейкит уи.

Лыхны хахьыказ, Хьыкәыр Трапшыпхаи сареи ажәеи ажәеи шеихаххәалоз, абас слызтааит:

– Санду, Маииа Габлиапха, рыцха, илхәоны сгәалашәоит: «Нан, 1950 шықәса раахыс даауам, 2000 шықәса ркынза инеигом Еста Қырыста. Дана-ауа аламталазы апсрақәа рацәахоит, аира мацхоит, рацхьа ашьхыцқәа апсра иалагоит, апшқа аира иакәытцуейт, адунеи аеапсахуейт... Цәгьа каумтцалан, иахьынзауло абзиа уашьтаз...».

Хьыкәыр, шәара шәаб Трапшь Мамет, хәацьа дуун, уи ихәоны акгы шәмахазацзи?

– Аиашазын, сара саб Тырқәтәыла ахәацьацара далганы дааит. Иахьынзаилшозгы ижәлар дырзаапсон. Имхәакәа, ишцаимхәоз!.. Уи ақьтап дукәа ассирқәатцәкьа рнихуан. Ашәышықәса антцәамта-

зы ажәлар дара-дара еичычаны, рыбақәа тибакхуа ақынза инеибагоит. Аибашьрақәа рацәахоит, ауаапсыра даараза, уафы иаацьеишьаратәы, имачхоит... Убасқан инхаз, хымпада, ацстазаара бзиаза роует... – ихәон саб рыцха! – иаахлыркәшеит Хықәыр Трапшыңха лажәа.

Ицъшьатәуп. Убри амфа ханзами нас иахьа харт? Акы ахьырхәо акы ыкоуп. Исхаштыз: санду лажәа атыхәтәан ианцылтон: «Нан, иагьа каамет каларгы, Ацсни ацсуааи атыхәтәанынза еизынхоит!» Анцәа ихәааит!

Апрель 10. Иахьа абжыуаа рыкнытә еибашьуаз чкәынак даан, ихаихәон. Хагацәа Кындыг ацсыуа таацәарак рыкны инеит. Ангьы, абгы, ацагы, атацагы акәакь иныкәадыргылан, агара игараз азкы даагарыхит. Уи лшыапала лхы ларханы дызкыз ақыртүа, ус ихәеит: «Анцәа ицъшьоуп ари дахьызгабу, дычкәынзар, шәара шәнапала ипхашьара шөығхархуан... «Нас, азкы лаб дыршыразы дрыманы рғанынарха, ан илзымычхакәа дыхәхәеит, рыцха. «Уажәазын даанхажьует, бара бнеины хабла ишабо бөыбшьуазар?!» – иналыдыртцеит афашистцәа иреицәоу урт хагацәа. Ан рыцха днеины атцла амцан ашаха лыхәда инахалыршәит...

Убри ауха иалагзаны атацәа зегьы, ан угьы лөылшьхьан, ибналаны икәтцгәышьеит...

Апрель 11. Иахьа Леила Николаи-ипцха Ачба лыкны сықан. Ацсуа телехәацшразы усумтак кастар стахуп, схәан. Леила, лашьа Вова, лца Лиова, лтаца Лиана, лтаца лан Етери Коғониа, уи лца аибашьфы Темыр Жанаа – фнык иааиднакылаз ирызкны. Хаицәажәеит. Ашыжь арепортиор дсыман сцаны атыхра халагоит.

Асаат хца рыбжа калахьеит, сахәшьаца Батал Лакоба пхәыс диган, ианду илымшьызар Адагьы, Амрагьы, Славикгы уахь ицаны икоуп, уаха шыта имаауазар акәхап. Аибашьра зегьы хашьцылан, ахы

иаѣагылоугы ахәса аарго иалагеит. Апстазаара ухәеит хәа!..

Апрель 12. Апсуа телехәапшреи аибашыцәеи ахәыцбахча зыѣназ аѣны пшза иѣноуп. Иааины сара сыбла ихгылоз, сапхәа ишытәз автомат рыцхракәа рцынхәрас, ахәычы хәмаргакәа ракәын. Хәибашыцәа реицәажәара цьбарагы иалыѣны исахауан ахәыцкәа рашәа: «Арт шәахь избахәада ауаа ацыкәреи лартѣоны?».

Акыр цьабаакәа рышытахь, арепортиор дсыманы, Ачаа рыкны хәгханы хәхьнеиз: Владимир Ачбеи Те-мыр Жанааи хәцәцахьан. Ицьюушьаша, реиха сзыцәшәоз Лиова Ачба дахзыцшын, аицәажәара бзиагы хаман. Аѣы жәлала иѣуеит рхәоит апсуаа. Леила Ачпхәа пхәыс ахкәажәтцәкьоуп: лыпшра-лсахьагы, лтәашәа-лгылашьагы, илуа-илхәогы...

Зегы, арахь стырхуан акәымзар – иахьанза сара нак азәгы дтысымхыцызт. Сацәшәоит, ишыкало сыздыруам.

Апрель 13. Ашьжымтан исоуит хәшәкәыѣы-пхәыс Бела Барцыцпхәа Гагрантәи исаалтиз ашәкәы. Уи итан Гагра ақалакь аѣтәи аулицақәеи, агәабзиарахьчартақәеи, апсшьарта ѣынқәеи ухәа рыхьзқәа шырыпсахыз атәы. Абар даргы:

1. Проспект Руставели – проспект Нартов
2. Улица Церетели – улица Абазгов
3. Улица Бараташвили – улица Кабардинка
4. Ул. Важа Пшавела – улица Адыгов
5. Сухумское шоссе – оставить
6. Совхоз «Сихарули» – совхоз «Адзапшь»
7. Совхоз Руставели – совхоз «Псахара»
8. Шоссе Киараз от Бзыбского моста по Голубое озеро – оставить
9. Село Лидзава – село Лдзаа
10. Река «Холодная речка» – река Багрыпта
11. Село «Холодная речка» – село Багрыпшь
12. Река на «Гребешке» – река Аныхапста

13. Село «Гребешок» – село Чагрыпшь
14. Село Бзыбь – село Бзыпта
15. Село – Алахадзы – село Алахадзыхь
16. Площадь на Колхиде – площадь «Аиааира»
17. Д/о «Архфонд» – д/о «Кабардинка»
18. Площадь Гагарина – оставить
19. Шоссе от старой Гагры до реки Хуашапса – шоссе Убыхов
20. Ул. Октябрьская – ул. Русских Добровольцев
21. Ул. Советская – ул. Черкесская
22. Ул. Ущелье Колхиды – ул. Ваинахская
23. Дом отдыха «Солнечный» – д/о «Багрыпш»
24. Д/о «Гантиади» – д/о «Псоу»
25. Пансионат «Скала» – пансионат «Ахра»
26. Санатория XVII партсъезда – санатор. «Аб-
скил»
27. Санатория «Тбилиси» – санатор. «Нарт»
28. Санатория «Грузия» – санатор. «Гагрыпш»
29. Санатория «Нефтяник» – санатор. «Юпшара»
30. Санатория «Кодори» – санатор. «Кудры»
31. Санатория «Кавказиони» – санатор. «Кавказ»
32. КБРЦ – «Адзырпха»
33. Пансионат «Колхети» в Пицунде – панс. «Тку-
арчал»
34. Панс. «Иверия» в Пицунде – панс. «Амзара»
35. Шоссе от реки Хуашпса до реки Псоу – шоссе
Садзов
36. Санатория «Маяк» – санатор. «Аибга»
37. Совхоз «Советская Абхазия» – совхоз «Абха-
зия»
38. Местность совхоза «Абхазия» – Адгьыл бжъа-
ха
39. Пансионат «Мзиури» – панс. «Абазинка»
40. Ул. Кутаисская – ул. Шапсугская
41. Ул. Потийская – ул. Осетинская
42. Кинотеатр «Руставели» – кинотеатр «Мам-
зышьха»

43. Улица Тбилисская – ул. Гумистинская
44. Улица Гегечкори – ул. Рашида Гечба
45. Приморский парк – парк «Принца Ольденбургского».

Азы шыцәоу иубарггы иарбан уаха узыҳәараны икоу?!.

Иахьа сара ателехәацшрахьы сцеит. Иацы итахьыз иахәацштәуп: иркәәтәуп, ажәа ацтатәуп, ашәа ацтатәуп. Арежиссиор дсыртәит: Заира Бигәаапха. Иахьазы деилахоуп, уатцәггы акәымкәа, уатцәашьтахь азын сақәлыргәыгит...

Иахьа аоны иахтан. Очамчыра «захтынрақәа» ааныжьны Москва ицаны икоу, Валиеи Светланеи Тьжәпхәцәа. Абар, урт ирбаз рахьтә хтысқәак:

«...Аибашьрафы ахы зықәшәаз хыхь дшышьтаз, тақантәи ақырт гвардеец иабцар харшаланы дышхалоз аниба, диеихсны дишьит. Аха уи ифыза аоны атанк нажәитқан, икәәкәаса игеит. Игыланы урт ирыхәацшуаз агырцәа дрылан псыуакггы. Абырсаатк чархәара изыруит. Маға-маға ижыи цко-ицко мауараггы дыргәәкны дыршьит, агәашә апхьа дкажыны иахьцаз азәи дненины дышьтихыр аармузеит...».

«...Даеа Маршьанкггы дкәәкәаса игәашә дыларыжьит, хаха-хымш ағхәара рытаны, иааигәара азәднеир дыршыуан, ихәыцқәеи ипхәыси иґәаа-ґәабжьы шрахауаз, ипсггы ааихьтцит...».

«...Апхәыс хьантә дакны лымгәа аадыркьан, зыцсы талахьаз лпә хәычы даатыганы, цәкьаратқас дкыдтцаны еихсуан, рхәеит, изхар хара дхәабашьуазар акәхап хәа...»

Сергеи Багапшьи сареи хәицәажәон: Шәача ирызбазггы рацәак хара иахьхәхәо акггы ыкам. Икоуггы мфазатцәык ауп: еибашьрала Акәа агара!..

Апрель 14. Иаха Ешырантәи дышны дааргеит хгәыла цкәын Тенгиз Трапшь. Уии сареи есены хәибабон, хәибадыруан. Хымз рапхьа иара уахьынтәи

дышыны дааргахъан уи иашъеитцыбгы. Ҳацшәма-
цәа Соломони Лиалиеи тәыуа рыбақәа тырхит,
уртгы агәы рызтазаап, убама, аха уахъ инеир ацсу-
аа иршыыр хәа ишәоит. Нас изтахыда, уара, абри аи-
башъра, изхаразам ауаа ашъеитеи?! – дааины сара
даасыдтәалоит Соломон.

– Аибашъра иалагаз хара ҳакәушәоуп ушса-
цәажәо. Гәдоутә икоу ақыртқәа ааизганы, атынчра
шышәтаху хәа телехәацшрала шәықәгылар иауа-
зеи?! – ажәа ааимакны ҫацхъа ҳаибаргәааит.

Ашъжымтан аиарта сшылаиаз исаҳаит:
ҫажәаҫык Кәтолаа рычкәынцәа зманы иаха Ткәар-
чалка ицаз авертолиот зымнеикәан амҫан изит
хәа. Хъаа гәгәас икатцаны, сгәы шыбзиамызгы,
сытцаны сҫеит. Аҳаирплан ацстхәа иамышьтыкәа
Ставрополь цъара ицаны итәазаап. Уаа заманақәак
ирықәшәан, ҳекипаж зегъы рыцсы ддыршьеит, кы-
рҫартҫеит, аамталагы ихындырхәит. Уажәы урт
уатцәуха Ткәарчалка еитадәықәлараны икоуп.

Хъаа дус зегъы икаҳтҫеит, ааҫык Нхытц-Кавказтәи
ацкәынцәа ртахара. Акабардақәа, аедыгкәа, ака-
рачкәа... Урт уахъ ргара аихабыра ианҳадыртца, сара
акы сгәы сыхъуан, ҫбагы аабыкьоуп уахъынтәи
ацсы дганы санааз анысхәа, нас амитинг аҫны ажәа
ҳазхәа хәа сыдыртҫеит.

Амитинг аҫны ицәажәаз, Кавказ ажәларқәа ркон-
федерация ахантәаҫы, Муса Шанибов иқәгылараҫы
иҫбаҫыза иаацшит зегъы. Аибашъцәа тәаны акыр-
шырфоз: арахътә азәы ҳагацәа адырра ритеит. Уи-
акәхеит. Ихысуагы рҫаархеит: наҫ-ааҫ ишрывахуау-
аз, нас рыгәтатцәҫа ипжәеит... Аибашъҫы, акабарда
цкәын Гена Карданов ихы азын, аҫа амиллион итиу-
азаарын... Абри ауп чархәара зузгы. Кардановгы,
уи иҫызцәагы, Тамаз Трацшьгы днарылатцаны,
жәҫыуаак ардарцәа тахеит, акрыфара ишаҫыз.

Ҫажәак еихысхәаалоит: Аамта аныҫаз апародист
Александр Ивановичи сареи Ацсны еиуеипшым ақа-

лакъкъа рыкны хаицыкъагылон. Зны ус сагъиаста-
аит: «Александр-ипа! Уара убриакара ахъаанхытц
инаркны зегъынцъара укъагылахъеит, ацъыртцра
уашыцыланы уажъшьта усс иумамзар калап?» «Мап
Платон! Сара асцена саныкъало, еснагъ рацъаза
сцъыртцуашъоуп сышнеиуа, мап анакъа, сыкъагыла-
ра хысхъахоит!» – ихъеит уи.

Изхысхъаауа, аибашъра сашыцылеит хъа иатъо-
умбо уаламгароуп...

Иахъа аамзы тцует Апсны еибашъуеижьтеи.

Апрель 15. Иахъа, снафсытцъкъа ахъса рыуаруарб-
жыи шгоз, снатъаны изфит ажъеинраала «Абжъуаа
рычкъынцъа». Сара исгъапхоит.

Апрель 16. Ахапыц хакъым Иура Шамил-ипа
Коғониа икны сыкан. Уи Акъа аус аниуаз, шыкъаскъак
рацъа, зегъ ишкъа инеиуа ианалага, ақыртцъа ааи-
зан, иусурахъ днармышътзеит. Дара ракъзами усгъы
иказ. Дзакъытъ уафцсузеи, ма инапы шпабзиоу!
Иара убастцъкъоуп дшыкоу уи ифыза Нугзар Амчба-
гъы.

Сара ибзианы издыруа, хатцафызара сызцыз,
Кама Касланзиапцъа лхатцеи урт раб апцъа Амчбеи
роуп. Уи уажъы Очамчыра фнатак акны дцъахуп,
ихъеит, ахакъым.

Апрель 17. Иацы, Заира Бигъаапцъа изласалхъаз
ала, иахъа ашьжъымтан ателехъапшрахъы сце-
ит. Реизара ианалга, ихъазбеит арежиссиор исы-
ртози аус анеицаауаз аамтеи. Нас, еизаны иказ
рфацъа сацхъеит иацтѳи сажъеинраала «Абжъы-
уаа рычкъынцъа». Зегъы иахъаапхъеит, рхъеит. Иара
уака иагъырызбеит: абжъыуаа реибашъра атъы зхъо
акадркъа аццаны, сыбжы антцаны телехъапшрала
идъыкъыртцарацы...

Иахъа Гѳдоутатѳи аскъалафѳы ауаа рацъафны еи-
зеит. Аикарускъа рыла, ара инхо ақыртцкъа ааганы,
ахахаирахъа аканцъакъа ртатцара иафын. Нахъхы,
Акъагъы, убас апсуаа ралгара иафуп, рхъеит. Ѳ-саатк

амѡа иқəхə аканцəкəа, нахьхьигьы-аахьхьигьы еи-
цдəықəлоит. Иаабап урт иаарго зустцəои рхатақəа
жəабжыыс иахзааргоуи...

Ағба хəычы шаауаз анырба инаркны, ицшыз зе-
гы аилагырра иалагеит. Уи аадгыланы, ауаа ытытра-
цы рəанаарха, нақгы-аақгы иказ ахəара уадафуп.
Ицсхьеит ззырхəоз цьоукы ағба итытцун, цьоукы
шанханы иара уа ишыақəхон, ара иказ рахəшьцəа
хəыцкəа ашəы рхыыссы ианырбалак, даеа цьоукых
рыпсы ркыышə иқəкны игыланы итцəуон...

Назаза хəа ари адгыл ааныжыны ицоз акырткəа-
гы тцəуоуп ишапыртцуаз Гəдоутəтəи асқала.

Асаат быжьба рзын, сара ателестудиақны сықан,
аха даеа саатк сыпшыр акəхеит. Ақалақь сахьна-
лааз, хартист ду Алықьса Ермолов даасəахаит. Уи
амшапыгеа Лыхныка дцон, ишəыра хəычы датцала-
ны. Саатк иазынапшуа иареи сареи хнаскьеибага-а-
аскьеибаго, зызбахə хамазазгы Акəа рыцхаи аб-
жыуаа гəаккəеи ракəын. Акəа ацсуаа ианырымтəа,
Ацсны ыказагəышыам хəа хайпыртцит атцыхəтəан
иаргы саргы...

Ателестудиақны ирымоу Иапониатəи аппарат
ссирк ауп: хəоуцыпхьаза ирыцкьаны иафухуеит,
акадркəагы иара убас, амала, ачхара гəгəа атахуп.
Хара афны хтəаны, телехəапшрала хаззызырфəуа зе-
гы убастцəкьа ибзианы ицəажəо цьахшьоит.

Заира Бигəаапха акыр иахьа дышдыраапсахьаз-
гы, лгəы аарфьцны, сфильм хəычы хнадтəалеит:

«Ан лдоуха».

Аибашьра анапы хəымгақəа – ацсуа таацəарақəа
зегы аерыхьнагзеит. Аерыхьнагзеит ари атаацəа-
реикəшəа ссиргы. Николаи Бата-ица Ачба итаацəа-
ра. Иара идуней шипсахьоугы, иахьагы уи ихша-
ра есəажəа избахə рəакуп, ихьз ианықəуеит, имата
Ника ихьзуп.

Акəагы зыфны иахырцаны иааз арт ауаа,
иахьа Гəдоута икоуп. Гəдоута икоуп, аха аибашьра

агәтәтәкъя иалагылоуп. Аңсны шәфыла аҗар аазаны иатказыргылахыу Леила Николаи-ипҗа, аңраҗаа шылбахыоугы, абри азын зегы хаибашыҗаа рзын аматәа пхаҗаа реикәыршәара даҗын. Лашыа Владимир Николаи-ипҗа, ашара датҗагыланы, раҗхыаза абҗар наргыланы, иарбан иара иахыагы дзышытам?! Леила лыҗкәын ахақым Лиова Ачба... Мап, мап! Шәааи, дара рхатаҗаа ҳарзызыршып:..

Абри сапхыонатчы кадрқәак цозар акәын. Сара аоператор Астамыр Асазба иасхәеит атекст азын апаузаҗаа шыстаху, аха иара итахзам Ачаа Гәдоутатәи рыфны акадр маҗзахеит, нас Заира Бигәаапҗаа тлақәак рсахы дашыталеит... Ауафы изымдыруа зегы рыҗхароуп...

– Леила Николаи-ипҗа! Шыта саргы сахыжәбо сааихеит, аха зегь акоуп акыр исҗәыуадафуп сыртафҗаа рҗапхыа аҗәажәара, еихаразакгы, шәара шәҗапхыа. Аха амшә иакыз дад ихәеит хәа, зҗаарақәак шәысымтар ауам. Шәгәы ишпаанагои, Арзынба дфагыланы, аңсуаа ххыаакәеи ҳагәтыхақәеи абас зегы ирбо-ираҳауа иаацәыримгар – икаларызу абри аибашыра?

– Шәара, Григори Иван-ипҗа Чукбар иминистрра зыхтынҗаны еикәирхаз Ақәатәи аңсуа школ-интернат Кондрат Зизариа ихыз зхыу акны акыр шықәса аҗар шәаазон. Иахыа шәара шәаазамтаҗаа рзанаатқәа кажыны, акәтытәкъя зымшыцыз аҗкәынҗаа, абҗар шытыхны аға иҗагылеит хәоуп ишаадыруа, усоума?

– Леила Николаи-ипҗа! Иахыазын зхы иакәитү Аңсны ахәтак ауп – Гәымста инаркны Цсоунза. Аха убригы иахынзахәтоу аңсуаа рыла иқәыртәам. Абри акны аңхыраара картҗароуп мшын нырҗәтәи хашыҗаа амхаҗыркәа. Шәара шәышпахаәпшуеи убарт ырыхынхәра азҗаара?

– 1975 шықәсазы, шәыҗкәын Лиова ичарақны, сара схатдафызаны шәтаҗаа слыцын. Уақа итәан аң-

суа интеллигенция рғырак зегғы, аха изаазары-
зеи, апсшәәхәара зцәыуадафызгғы. Шәара уажәы-
уажәы шәаафналаны, шәыбжы сара инасықәшөы-
ргон. Ашытахь ауп уи саназхәыцызгғы. Сәагылан,
сыбжы неитыхны, сапсшәа ағынасырхеит. Убри
инаркны ачара аантәаанза, сышка ихьахәит зегғы.
Сгәы иаанагоит, уи зегғы зыбзоуруу хбызшәа хазы-
на, хапсшәа ауп хәа. Шәышпахәапшуеи иаци иахьей
ззыхьамтоу хапсуа бызшәа, хапсуа ламыс, аихаби
аитцби реихатгылара, хабанзазнагои уи?

– Даеа лирикатә хьатцракгғы. Шәчара ашытахь,
ақалақь аҕны хәхьааикәшәаз абас сашәхәеит: мы-
зкы апхьа сыфны унеины ахы ҕнаршәны уцеит
хәа. «Ахәымсаг ғыцны ибзианы иапссоит», – хәа
шәхәарц шәтахызу усқан, мамзар ишпакоу иахьа уи
«ахы», ейхаразакгғы ахшара рганахьала?

Автор итекст акадрқәа аццаны:

– Апсуа ан, шамахамзар дцаны лыпха лҕны
дтәазом. Аха аамта мыжда иунамырҕатцо икоу-
зеи?! Етери Михаил-ипцха Коғониа жәашықәсала
Акәатәи ахәычқәа рбахчақәа рыҕны аус зухьоу,
иахьа лтацеи лмата хәычи лыманы лыпха лыҕ-
ны дыкоуп. Етери, хара хөыза бзиа, хжурналист
Жора Жанаа – изаамтамкәа зыцстазаара иалтцыз,
иарҕьажәфа. Лычкәынзатцәы Төмыр, Шамил Басаев
икомандағы деибашьуеит.

– Иахьа даара ирацәоуп еибашьуа азатцәкәа.
Бара бычкәынцәа, Апсны еицырдыруа ашыапы-
лампыласфы Төмыр Жанаа, иахьа аибашьра ду Ша-
мил ирхәта дрыланы деибашьуеит. Иейтасхәоит:
бычкәынзатцәы... Иахьа бара апцстазаара ғыц бала-
гозтгғы, бгәы ишпаанагои, ахшарарацәа бзаазары-
зу?

– Етери Михаил-ипцха! Бымшәазои бцазатцәы ахы
дахьағагылоу?

Автор атекст кадрқәа аццаны. Ишыжәбо еицш
иахьагғы афны дахзынфнамкит Владимир Ни-

колаи-ипа. Уи шаанза иус дашьталаны дхацэце-ит... Хаизызыршып Леила Николаи-ипча лычкэын ахақым Лиова Ачба:

– Лиова! 1989 шықәсазы, Акәа ақыртуа школ апха апсуаа еизаны иангылаз, мазала хпатрет ты-зхуаз чкэынак данырба, хөызцәа, уи дахшыеит хәа иалагеит. Аисра зәазызкызгы уа идумыруит. Угәы ишпаанагои, иахәа акәызтгы, ушпазныкәарыз убри ахтыс?

– Икататәузеи, иахәа апсуаа зегы гәйтхас ихә-моу Акәа аагарц азыхәан? Цьоукы итәахны ирымоу абцар цәырыгарц азыхәан? Зегы хайдгыларц азыхәан?

Автор итекст, акадркәа аццаны.

Хара ҳакоуп Гәдоутәи ахәышәтәыртакны – ах-шареиуртакны, Леила Николаи-ипча лтаца Лиана Ачба лыкны:

– Лиана! Бара баб Жора Жанаа акәты анишьу-аз, исгәалашәоит, ибзымычхакәа аоны быфона-лон. Иахәа бара бхақымхеит: ахәса еилбыргоит, ахәычкәа шытыбхуеит, ицкатәу цыбкоит. Ихъантаза-ми бзанаат, еихаракгы аибашьра аамтазы?

– Сынтәа аәафра рацәа кәлеит: асы рацәаны иах-зауит, аибашьра апсра рацәагы хзаанагеит... Изды-руада уи аира рацәагы хзаанагазар?

– Аибашьрафәы ауафы дызшыз хачкәынцәа, ара иахәааиуа ауафы дины данырбалак ишпакалои, рыешцеитаркуеи абри апсреи абзареи ирылахәу ауаа?

Ицоит ҫыц ииз азыкцәа ркадр, нас автор итекст:

Хара хдырратара абрака баша ихахмыркәшеит. Абракоуп хара уатцәтәи хамш ахацыркырта. Абрако-уп... Акызатцәык: птеикәацәа ағамхәауазааит чыда-ла Апсны хара хамра шеишеи!

Бара, апсуа ан, бдоухамч хәхьчааит зегы, Леила Николаи-ипча!

Акадр акны ицәыртцуеит апсуа еибашьцәа. Ағәа-

нахоит «Ахатцара ашәа». Ибартца дьтцагыланы ахара дыцшуеит Леила Николаи-ипҭа лмата Саид Ачба.

Абас еиҭахқааит абри адырратара.

Апрель 18. Иахьа мшапуп, ма иагышпапылои уи уажәы! Сара аныхәақәа зегьы иреиҭгьасшьо Ашықәс Ҷыци Амшапи роуп. Аха уоны уаныкам акгыы гьамазам. Тьжәаа рееибаркны иааин, рахәшьаца Заур Бигәаа анышә дахьамоу Лыхныка хцеит. Хәык аихәшьцәа ыкоуп ари афнаҭаҭы. Рымзырха мацара акәым, улапш ахьынзааназо рыдгьыл зегьы абыбыц ықәыршәым. Зыфны икоу, аибашьра абжьы змахац ауаа, рыстол зегьы хьбны акәын ари аныхәа ишапц-лоз...

Уантәи сара сьмахә Леуа Лакоба имахә ифны хцеит. Ан ишылдыруз, лмата пхәыс дахьааигаз, лара леипш саргыы сгәааны сыкоуп хәа акәын. Убри азын уи абзиара лыргатәын, хәарас иаҭахузеи. Аҭаца зегьы днарыдныхәаланы, Кәланьрхәаа рыхьзала Акәа Апсны аихабыра рҭацхьа аҭақ-аҭақ хәа саатк ицәажәоз ари апхәыс -ахатцампхәыс схы налыкәыскит сара уажәы:

– Бара Хьықәыр бзиа! Анацәа зегь реипш, бара иахагыы ибҭахын ибыхшаз бара баткыс еиҭхарацы. Бычкәын дшоферуп, бмата уигыы издырзом... Апоеит Шалуа Тҕыцьба цьара ихәоит: «...Амамонт-қәа раамҭа ықәтцын, хәынапи бағыри рацәахеит...» – хәа. Аха доусы ианиашьа ихатцашьоуп. Бара быбзиоуп, Хьықәыр Трапшыпҭа! Бара брымоуп макьанагыы быгәғәаза. Ус анакәха, абзиарахьы акылсра ахаангыы ихьшәазам!..

Ашьыбжьышьҭахь амашьына аарышьҭын Кәланьрхәака, Аграа рышҭа харгеит. Хәык аибашьцәа здәылтцуа ари афны, иахьа афналарҭагыы ыкамызт, зегьы рфызцәа рыманы ианаа. Астол акны саргыы, сқьаф картцан, ажәеинраала «Абжьыуаа рычкәын-цәа» садырпхьеит... Аибашьрагыы еибашьроуп, аха апҭазаара атәы канатцоит, афаст!..

Апрель 19. Кэтолтэи хгэыла, ашкол исыцтаз Цьота Шенгелиа ичкэын Руслан, А́кэа инхо, ақырткэа ирыланы «еибашьуа», хара хзын аус иуеит. Уи иааишьтыз ашэкэы роуит иахьа ара́ка. Нора Нарманиап́ха л́ца Тамаз Копалиани хэажэкын азтэи А́кэа ажэылар, избэхэык ы́казамызт. Ан аоны дахьааиз ихалхэон: аонынза дызнеир иаби иашьей дышцарымтэахрыз, дыткэаны дыргазар, уи дыш-Копалиану ихэазомызт, сара сыжэла ихэон, нас Лорик Маршья́ния иахатыр дамыхьчакэа каларым... Ан лгэы лыргэгэон, рыцха. Ихэны а́калакь иалахаз аибашьфэ есикайталакгы иаб ифны днеит, аха ара́ка аби а́пей Тамаз Копалиани, рыцха, иашьей иаби рнапала дыршыт. Абас шэацхэара ауит Руслан Шенгелиа ишэкэы.

Ан жэымтацэгьа макьанагы дгэыгуа Гэдоута а́калакь далoup: нахьхьи лыгратша лычкэынцэа афыцъа на́к-аа́к иааифагыланы еибашьит...

Апрель 20. Иахьа Нора Маршьанп́ха дсацэажэон: сычкэын есикайталакгы и́калакь гэакьакны, настгы иаби иашьей ахьы́коу, дыцсзамзар, ихы еикэимырахэа иурымызт. Уажэы сара хьаас исымоу сан лoup. Уи хылапш длымазамкэа а́калакь да́лахеит. Арзынба и́кны снеины схы еитасхэарц стахуп, сан лаагаразы. Сышцанеири, сидикылару, мфас сызкэутцой?

Сара изласымчыз ала уи амфэ дыкэыстцеит.

А́калакь акны хайкэшэеит апсуа телехэапшра аредатор хада Руслан Хашыги сареи. Уи исеихэеит стыхымта шыргэапхаз, амала, идууп азын Лиова Ачба и́кэгыларамхтэхар калап, настгы уи урышэала дцэажэеит, фбагы акомандирцэеи хайхабырей акритика рзыкайтцоит, ихэеит.

Сара агэра исыргеит уи анамих, афильм ишапчырхаго, хатцазатцэык иалоу иамхра шиашам. Аха иара итэы данакэымтц, гэоугэоу хайцэажэаны, хайцыртцит.

Апрель 21. «Агәыҗра» хәа ахыҗтҗаны абҗыуаа рзы арадиодырратара җыц аадыртызаап, исыздырзомызт. Сажәеинраала «Абҗыуаа рычкәынцәа» сапхьаразы исыдыртҗеит. Уи абас еицш апхьажәа хәычгы астеит:

«Акыр иапсоу, Абҗыуаа! Хашыцәеи хәхәшыцәеи, хәихабацәа!

Иахьа аамта хьантә итагылоуп апсуа жәлар, еихаразакгы шәара!

Сара аара ду схы иадыстҗоит. Ашәкәыџџы – данышәкәыџџа ижәлар ахьгәакуа дрылагылазароуп. Аха доусы ианиашьа ихатцашьоуп. Итәхаз сашьейтцбы сихагыланы, алабжыш икәыстәаратәы изыкамлеит.

Аха, ишәхашәмырштын: иарбанзаалакгы алагарта змоу – алгартагы амоуп. Иаины иаахадгылеит ахатцара аамта: Апсны ахақәйттәра. Убри акны хзыкәгыгуа шәара шәоуп, абҗыуаа рычкәынцәа. Ажәа амч закароу гәатаны, истахуп жәеинраала схы нашәықәыскрацы: «Абҗыуаа рычкәынцәа, агәымшәақәа...»

Сара Қартааи, Москвеи, Стампыли инадыркны кырцъара жәеинраалала сықәгылахьейт, аха җынтәроуп сахьапхьатцәкьахьоу. Акы: 1975 шықәсазы, рапхьаза Тьрқәтәылантәи апсуаа рееибаркны ианааз, ашәкәыџџәеи дарейи реипыларакны. Зегьы ртцыхәтәаны ажәа сытаны, садырпхьейт ажәеинраала «Апсназы ажәа». Уи Тьрқәтәылантәи апсуаа рымацара ракәымкәа, атыцантәиқәагы рылабжышқәа аанагеит, изныкымкәа ишрахахьазгы. Аҗбатәи: иахьатәи. Сыбжъантцара ианалагоз, хьык рыда ауадакны итәамызтгы, сапхьаны саналга уа кәапейшәа итәын, зегьы рылабжышқәа рәҗыжы ицон, ажәеинраалакны узьртцәыуахәа акгы шыкәмызгы. Ааи, зегьы-зегьы кәзтцә атагылазаашьа акәзар калап...

Ашыбжышытахь ашәкәыџцәа аизара ҳаман. Уака Ацсны аихабыра излахадыртваз ала, хәык Украинака ицоз алаххит. Икалаз уи ауп: «Боль нашей земли» хәа хаґацәа Акәатәи ахтыскәа ирызкны, ацсуаа ақырткәа рныртцәара хаґушәа, иганы афильм ддырбеит. Иара убриалаґы урт ар ааргеит, ацара рымырхит, абцарґы... Ишыжәбо еипш, џынежәижаба миллион икоу аукраинааи хәмиллионк икоу ақырткәеи еидгыланы шәнызкь икоу ацсуаа хабашыра реазыкартоит. Аиаша деилыркаатәуп ажәлар. Убри азын Ацсны аихабыра идәыкәыртцоит аделегация: тоурыхла, шәкәыла, фильмла ухәа еикәыршәаны. Аукраин џызцәа змоу ацсуаа реидкылара иаґуп.

Ахәылбыґеґа, Едуард Бебиа сасцәақәак сзаауеит, ихәан, симаны Цыырхәака дцеит, аамтаґы цәґамкәа иаххаагеит, аха аґәы мыжда зтцам шыкало шәымдыруеи?!

Апрель 22. Иахәа Гәдоута иааидгылоз зегы ирхәоз акакәын: хаитиит, Лабахәуа. Зураб Акаки-ипца Лабахәуа. Уи, Ацсны аихабыреи, Россия апрезидент Ельцини, ООН анапхгареи рыхызала ифит ашәкәы Арзынба ахара идтцаны, Шевардназе дидгыланы. Уажәы ирхәоит уи дызтваз ахаирплан камыжкәа, издыртәаз, иарґы хатырла «дыткәаны» Қартка дзыргаз зегы еилкаауп хәа. Итаацәаґы уа иками. Иеибыхәаны икатцоуп, рхәеит, зегы. Иахәа, Бзыцын зегы, ґыц ицәырганы, хазтииз абжыуаа рычкәынцәа хәа еитарґәаладыршәон рыхызкәа: Андреи Чочуа, Мушьни Ахашба, Миха Делба... Урт днарыцлеит иахәатәи хаамта «афырхатцаґы»: Зураб Лабахәуа.

Апрель 23. Афильм хәычы идәыкәыстваз абжа амхны идәыкәыртцеит. Леила Николаи-ипца лтәы затцәыкоуп иаанрыжыыз. Аха, ицйоушыаша, иахәа азәырџы исыдырныхәалеит: ибзианы еиґукааит хәа. Сарґы мацк сґәы хәапссеит, мамзар ателестудиахы ашәкәы зџырц сґәы итан...

Иахьа Гэдоутатэи афбатэи абжьаратэ школ, Мери Борис-ипҭа Хагэышь директорс дахьыкоу хна-рыпхьеит ашәкәыџџәеи, асахьаыхцәеи, ашәахәа-цәеи. Рапхьа иааганы исымтцартцаз агәаанагарақәа рышәкәы, абасгьы аныстцеит: «Мап, ихәычзамзаап Апсны: нахьхьи аибашьра цоит – ачкәынцәа тахо-ит, аахьхьи ашәа ххәоит – атцеицәа ииуеит. Апсны зегьы агәыргьабжы ықәыџратәы икалааит! Анцәа ихәааит!..

Уаха телехәапшрала ирхәеит, иацеипш иахьа-гьы апсуаа Акәа ишалахысуаз, ипыххаау афынқәа шыкоу, ишыуи ихәуи ауаа шыкоу. Ирхәеит убас х-ны-зқьык ар иманы Ләти Қобалиа Очамчыра дааит хәа. Ари хәартам. Агырқәа анахәагыла Апсны ахақәитра акыр ихьантахоит...

Апрель 24. Иаха асаат акы ашқа аус ауаны, Гиви Агрба дааины ихаихәеит, сабхәында Ткәарчал итакыз, ифызцәагьы иаргьы Гэдоутәка ишааргаз. Хцаны иаабейт. Аусттцаафы Владимир Абыхәба агәра хиргеит, урт акгьы ишалахәым, аха изпырхагаз ако-мандирцәа шыказ, еихаразакгьы Лакәыт Зарандиа. Урт ирыкәшаны иргылаз уи ируаа, рааигәара цъара азәы даанейны руамызт. Иара, Лакәыт ихатә, абарт ааузышьтыз санааилак снапала дысшыуеит хәа ре-ихәан, рәыргәгәаны игылан. Аусттцаафы икайтцалак-гьы урт рхарадара еилкааны, Гэдоутәка иааигейт...

Иахьа ашьыбжышьтахь, Борис Тыжәбей сарей амш абзиара ххы иархәаны, амшын ахықә акны хцан, ибзианы иахбартаз Акәа халапшуан, кыраамта хмеицәажәазо, халабжышқәагьы хаддыло хгылан...

Апрель 25. Иахьа Ельцини Хасбулатови рыдгы-лаџәеи рәагылаџәеи ирымшуп. Икаларызеишь, анацъалбейт?!

Иаха Акәантәи Шәачака ицоз абаржа ркит хара хаибашьцәа. Уи амашьына ласқәа џбей ачеи ақәын. Итан иара убас Акәа иалтцны ицоз аурысқәеи абыр-

зенцәеи. Зегъы аанкылоуп. Абаржақәа ҫбаны иҕан, рхәеит, аха акы рыцәеит, ишыҕалах здыруада?!

Даара сгәы снархыт, пыхъатәи сфыза Цьота Шенгелиа ичкәын Руслан дыршыт хәа иахъа исаҳаз. Уи Аҕәа аҕацәа абцъар кны дрылагыланы, хара хзын аус иуан...

Апрель 26. Иахъа ашыжь инаркны Гари Тыжәба – сабхәында иус снашьталеит. Аинститут данынтала инаркны иус хашьтоуп зегъы – атынчразгы, аибашьразгы, уаха атцыхәтәи аакамлазеит.

Апрокурор Заур Барцыц ишҕа ҳаицнеит Борис Тыжәбеи сареи. Сышҕа шәкәыхәа акгы мааиц, акы анааи исылшо шәара шәзын сеигзом, ихәеит.

Сергеи Багацшь ишҕа ҳаицнеит сумахәыла Шьаликәа Чытанааи сареи. Уи ҫбака саат ҳаизыпшың, ауаа иман. Атцыхәтәан, даара ибзианы ҳидикылеит. Хзышьтаз рышәкәқәа ишҕа инеихъазаарын, иаацәырганы данрыхәапш: «Уабхәында хәа узәу изын, ахашшаара шыта ипхашъароуп, ҫынҫажәа шықәса ихытцуазаап» – ихәеит. Амала, иахъада аказыхәа сара сыҕкны уахымааиц азын, иҕастдалак убап, ихәеит.

Ҫыц Аҕәантәи иааз Валикәа Тыжәба ауаа идеизаланы игылан, иара ахәара даҕын: – Х-саатк сгылан, цәҕыамыждарыла чахык амхны сшааиуаз, агвардеец дааспылан, сшапсыуаз анеиликаа, сча аасымхны, ирууааза иршәны ала инамтцаижыт: «Апсуаа ишәфар атцкыс, ала иафар ҳарт ақыртқәа хзын иаха игъамоуп!» – хәа.

Аҫны инеины и-«Волга» ргеит, ишампанҫы ржәит, акониак ргеит. Урт уи иашыыкыла акәын ишизгылаз. Хара ханнеиуаз, иара аҕыама ибазомызт, иара ида хара иауаажәыхуаз. Уажәы зегъы хәацәа идиржәыр акәхеит. Нас дрыман инкылсын, имандаринатраҕы аси анышәи ааидыркын, ихы аапшуа дылхәйтцажны ицеит: ашыжь ҳаауеит, утытцны уанааба – уахыҕазаалак уцшааны инаугәйдтцаны уахшыуеит хәа. Атцхыбжьон, уажәшыта ишцаари хәа

агэылацэа дганы, азыршы дзаатцаны ддырцсаси-
уан, ацэылашамтазы, уажэшьта иаауазар акэхап хэа,
дааганы ихы аахэытцыхэхэо, фапхьа анышэ датаны
дыржуан...

Ашьыбжышьтахь, асаат фба рышка аус ауаны,
сшааиуаз, хафны апхьатцэка амашынакэа еиёасра-
цы акы аарыгымхеит. Иара убри аамтазы илакэзаны
СУ-27 хэа изышьтоу ахаирплан наххапрааит: хнафыс
афкварталк набжьаны, абомбақэаггы пжэеит.
Ажэлар зеггы хэхэаны уахь ифит. Сара сгэы иаанагаз
зынза даеакуп, акы: арратэ аеропорт ара излааигэоу
ала, ахаирпланкэа есены реазыкартцоит, фбаггы:
есуаха-есены иаахақэыршаны, ана-ара алагэымқэа
рыла афынқэа цыржэоит... Афхтыскгы сара убарт
ирықэыстцеит. Аха ус акэымзаап. Ага ихаирплан,
амшынгэы ихиааланы ишааиуаз, Гэдоутэ ианазааи-
гэаха, ифалтцэрааны хэ-бомбак фышэ-фышэ кг. ицоз
илкажыны ицеит. Х-бомбак пжэеит, фба – мап. Иахь-
карыжызгы Апсны аихабы Арзынба дахьынхо
афни уи ааигэара икоу абцъаршьтатцартеи рхаблафы
ауп. Аха изаахатцэказ, ахақым Виачеслав Абыхэба
ифны ауп. Уафышэара ашьтахьтэи акэакь леиожэа-
ны, афны иаафнахаит, аха афнутцка иказ ахэыцқэа
цырхага рмоуит. Ицёоушьаша, урт рыхэмаргақэеи
рыматэа хэыцқэеи атцэатцла амахэқэа ана-ара
ирыхнашьит, ауросоуроу икэыкэны. Анду, рыцха,
дгэытцка-псытцкаханы, уажэааигэа аибашьрафы
итахаз лычкэын дылхазырштыз ари ахтыс даргаза-
ны, лматацэа хэыцқэа лгэыдыргэгаала икны, амар-
дуан дафатэан. Ауаа иаауази ицози ахыцэхэыц ыкан.
Арантэи зеггы егырт абомбақэа ахькахаз ицон.
Ауха Москвантэи ихахаит: Гэдоутэ ақалақь акны
икахаз ақыртуа бомбақэа ирхыр кьаны, ахэра
гэга рнылеит фажэи хэфыуаак, дтахеит арцыск, урт
рхыцхьазарафы дыкоуп ихэу аурыс афицерггы...

Сматацэа хэыцқэа убриакара ишэеит, цшшэы
рхазамкэа акэын ишгылаз. Урт уаха уаха Гэдоутэ иа-

ангыломызт. Кама лышка – Кәланырхәәка ихаманы, шыапыла амҗа ханыланы хәйнаххейт...

Апрель 27. Иахья ашьжымтан смата Саид Агрба, иаб дааишыкляхәуа, днеипырымшәэзогы дишьтан. Уи Ешырака апозициях дышщоз идыруазшәа. Дан-дәыкәлатцәкья, ихәда дахьынхаланы димышьтырц далагеит, аха ишамуаз аниба: «Абзиаразы Алика, абзиаразы!» – хәа агәашә дтытцаанза, абартца дытца-гыланы анапкьяра дафын. Хәзшаз дырхылапшыроуп зызхара изеибамбац аби аңеи.

Иаңы, Гәдоутә иалахысыз ахаирплан Израилаа иртәуп, рхәейт. Урт уажәы Кырттәылеи дарей аимадара бзиақәа рыкатцара иафуп. Дара ақыртқәа адырра картцейт Гәдоутә абомбақәа алазыжыыз ахаирплан, аурысқәа иртәушәа. Ари афызатцәкья ламысдара хәгоу ибааит! Амала, иңьюушьаша, хымшка рапхья сара пхыз ссирк збейт. Сматәцәа сыманы сышнеиуаз, дәыпшзәзак хәкәланы, амш каххаа ишыкәз – абыр-саатк ажәфан аахәашьын, хыхьынтәи акгы алыфрны афаанахейт. Аа-а, мцахәыцәа, изакәызеи ари иаауа хәа сматәцәа аасгәытцасыхәхәейт, даргыи ртысгәы хәычқәа тытцны ицо, рнапқәа сыкәыршаны ишыр-кыыз, хзааигәахара иафыз ани алалабатәгыи бзиа ишааихьазгыи, зымҗа инахавбганы хара ицаны цьара икахаит... Иаңы икахәз абомбақәагыи шәметрак инацәыхараны ауп ишкахәз.

Сара сыблацәа анынтаа инаркны, апхызқәа срылоуп, аха ашьжымтан акгы сышгылазом. Исыцгылаз – кәлоит, аха имаананы акәым, ишызбахатәз еипштцәкья...

Апрель 28. Гиви Агрбеи сарей апрокуратуракны хәкан. Апрокурор Сергей Бганба, сабхәында иритәз ифәхәы дахзапхьейт. Фәжә миллион рыхә ахы лымырхит фәжәи хәба шықәса афициант-пхәысс аус зухьаз Зоиа Тарпцәа. Анацәалбейт, убри зегыи иахья хәжәлар абцъар азы ацара ианаргәақуа, ранацәеи рахәшыцәеи рхымацәа хәычқәа еидкыланы абцъар

ианактныртцо, инаганы аштаб акны ирыртазтгы, изакэйтэ хьзызи иргоз, ариакара ахы тдэхны иад-тэалаз апхэыс лымхышья, хэарас иатахузеи! Ифэхэы излахэо ала, сабхэында Гари Тыжэба уи аоперация далахэзамызт, Сергей Бганба уи дшоуишьтуагы хақэиргэыцит. Егьырт фышықэса инаркны жэаф ркынза рықэшэоит, аха иахья айбашьяр злацо ала, аштрафтэ батальон ашка ихашьтуеит, ихэеит. Уигы абзиа.

Нас, азбафцэа зегы ааизан, Гиви Агрба азтаарақэа ито рфаархеит, иаргы айбашьяр рацхьатэи амш инаркны ирзеитеихэо дналаган... Иихэакэоз рахьтэ сара реиха исгэапхаз: рацхьаза, ага напышьашэала ицэыргаз итанкзатэ, уахь ахы рхань аргылар ашафыз, амца рцэакызаап. Ахқэа хэа азнатэкья рзақэжымзи, ианшы еишьтаххны акэкэахэа ахысра иалагазаап, ари збаз хагацэа илаткьяны ифит, ихэеит, апсуаа бцъар оумак рымоуп иаакэымтцзакэа ихысуа хэаны...

Апрель 29. Акытақэа рхатарнакцэа зегы еикэшэаны, иахья Ачандара, Дыдрыпшьныха иамтцаныхэон. Уахь инапхьан гэыпфок ашэкэыфцэагы. Аусхэарт а нахыс, машына лас зцомызт азыхэан, зегы амфангага машынала иргеит. Нас фбака верс шыапыла цатэын. Дыдрыпшьныха амтахьытэкья уназышьтуада. Бзиа иназааигэаханы, аныхэарт а – ацкьатып акны агэи агэатцэеи аакны, хыхь икоу хаб Анцэа ду ихы найкэикуеит Ауафыцкья:

– Зегы хазшаз хаб Анцэа ду! 1989 шықэсазы агацэа Апсны ианақэла, хазухэоз зегы хзыкоутцеит. Аха, хыхь икоу Анцэа ду, абри аабозар хэа ххы иадахтцаз ахьахзыкамтцаз азы, дара азэи-азэи чанчаны, рыбақэа тйахуа иахьахурбаз азы, иахзыкамтцаз гэыбганс ихаумтан, ихарееиратэы аамта хат! Иахья фыц ххы науқэахкуеит, уара зхышьаргэытца хакэыхшоу: хадгьыл цсымцкьяла икэланы

ххэычкэа зшыуа ага Ацсны дықэцаны, хадгылы хажэлари еикэйтны йкоутцаразы Анцэа ду хухэоит!.. Амин!

Абас хфык ауаа – аныхэафцэа – Ацкыакэа Анцэа ду рхы наизырханы Дыдрыцшыныха иамтцахырхэеит... Нас ашыац иатцэафы абыста антцаны, ацьмажбы рымтцатцаны, ацькатцэатцэа нарызшаны, иааикэшаны, еихабы-еитцбыла инеибарцшны, фырцьянк-фырцьянк ааныркылеит, ишэаны-изаны хэба-хэба тэыца афгы ржэит. Аныхэафакэа зеггы Анцэа ду изааигэаз ныхэафакэан...

Арыцхара шэрыцхарак аанагоит. Иахыа Амра ланхэыпца лца, Адгэыр Цьениа иани иаби ахыиабашыыз азы, ихы деихсит. Автомат кны дахьеибашыуаз акгы имыхызакэа далтцит, афны амашэыр ихы иазиуит. Иани иаби атцыс-хшы рыгым, аха уаапцырала иманшэаламхеит: ааигэа лыпстазаара далтцит рыпца затцэы, уажэы рпазатцэы абас кэитцеит, аха ишэартуоу хэа акгы имам. Амалрацэа ауаа акырза ишыакэнакэоит убама.

Уи ибара ахэышэтэыртафы хэхыкэаз, Дэрыцшытэ Герзмаа чкэынак ихы цэны Ешыра аоппозиция акнытэ дааргеит, иан иныкалтцози, анацьялбеит! Анцэа акы иумырхын!

Иахыак Ешыра зынза амца адыркзоит. Хфык ацкэынцэа шыны иааргеит: Сақаниак, Пачлиак, Матуак. Уа хашгылаз даеа урыс чкэынакгы, хагацэа азы афымца заартцазаарын, дашын, дрыманы иаакылсит.

Алим уахь дцаны дыкоуп – Анцэа дихьчароуп.

Иахыа Амра лхымацэаз, Шэача дцаны итины, ахэычкэа рзын афатэ аахэаны илыманы дааит.

Апрель 30. Иацы иршыыз хачкэынцэа ахфыки ихэны инхаз Гериеи ртанк иахыаатыцыз, рышытахыала ахымца нарызэтцаны ауп ишыршыыз. Хагацэа ахэаа ихытцны иаазааныр; цшыфык рартмаккэа рцэынхеит, рхэеит.

Иацы ахәышәтәыртаҥны хәхънеиз избаз Ала Кәы-
циа данааспыла сеилагеит. Уи Азыџбжә абжъаратә
школ директорс аус луан, дыргәаҥны, оума лзааца-
ны дыршьит хәа акәын зегъы ишаадыруз. Ус анын
Москватәи ацентрә газетҥы. Иласхәара сәамшәо,
дыздыруашәа, дысзымдыруашәа сгазаза акыраамта
слыхәацшуан.

Маи 1. Ашьжымтан Едуард Бебиеи сареи Ажьиба
иҥны хәкан, сабхәында иус атыхәала. Уи уажәы ара
ацшыхәра деихабны дҥартцеит. Исылшалакҥы жә-
бап, ихәеит. Хәхъаадәылтцыз Терент Чаниа иааганы
иаахиркит итижъыз агазет «За наше Отечество» –
Ацсны атәылахьчара аминистрра аорган. Сара сгәа-
нала агазетқәа ирацәаны ртыжъра акәым аус злоу,
итытцуа ахатабзиара аиҥтәра ауп. Иацхраатәуп «Ре-
спублика Абхазия», хҥазет затцәы «Ацсны».

Агазет «Ацсны» аредактор икабинет, кәардәы-
ки столки зыџнагылоу, хшыџнатәаз, убас Ешыраҥа
ихысит, аџны асаркьақәа тышәшәаны икацсарц акы
аагымхеит. Дук мыртцкәа, тҥаҥа хлалбааны хашне-
иуаз, ацкәынцәа гәыргъатцәа иаахцыланы ихархәе-
ит: ацсуа еибашьцәа аҥа ихәирплан СУ-27 Ешыра
абомба шаланажъуаз иларышьтит хәа, апырыџҥы
парашутла дыцан, аха дыркит хәа. Азәи-азәи хҥәы-
рҥа лабжышқәа хаддыло еидахныхәалон...

Ашьыбжышьтахь Борис Тьжәба иматә Беслан
хәычы дырныхәон азы, Алиоша Ацъба иџныҥа хце-
ит. Хҥәалаҥара бзиаамзи, аамта бзиагъы хҥаагеит.

Иахъа Маи акы аныхәа акәгәышьамзи! Анацъал-
беит, ари аапынра аныхәа шаҥа гәалаҥара бзиа хә-
маны хәцылози! Изакаөizei инахзыҥкартаз?!

Маи 2. Шар – ихәлом, ихәлар – ишом.

Маи 3. Иахъа ашьжымтан исархәеит: ацсуаа иа-
аргаз абцъар ҥыц ала, иаха Акәатәи ақыртүа қытан-
хамџатә институт цҥьа-шәкьа иргеит хәа. Ицҥьа ир-
геит хәа иара убас асасааирта «Тбилиси» аунивер-

маг-ресторан ЦУМ-и. Арт зегы рыкны ақыртцәа рштабкәа ыкан.

Исархәеит иара убас парала иаапхьаны пшьышәфык аукраин еибашыцәа Шрома аоппозициаикны иааганы ақырткәа идыртәеит хәа.

Сара аукраин поетцәа азәырфы рфымтакәа апсышәала ишеитазгахьоуггы, апсуаа азәырфы хашәкәкәа дара рхатәы бызшәала ишапхьоуггы, бзиа избазом сара урт. Рапхьаза иргылыны ақырткәа бзиа иахьырбо азы, хара хауп икоу хәа уафы дахьатәарымбо азы, ауафазара ахьрылоу азы...

Ашәахьа мшыхьантоуп, рхәоит зегы. Ихьантоуп уи сара сызгы. Иахьа сабхәында иускәа ртыхәала, Апсны апрокурор иускәа назыгзо Сергей Бганба икны снейн – дыснымиеит, апшыхәра аначальник Едуард Ажыба икны зынзагы сзымнеизеит, телехәпшрала дтырхуан азы. Гәдоутатәи арратә гарнизон аначальник Гиви Агрба икны сахьнеизгы сеикәымшәеит... Имшыхьантатцәкьоуп ашәахьа.

Маи 4. Аснаиперцәа иршыыз ачеркьес еибашыфы атыхәтәантәи имфәхь днаскьаргон иахьа. Дабицазатцәын. Даара хәтыр икәыртцеит, рхәеит. Сара сыказамызт. Сара иацы еипш, иахьагы азбафцәа срышьтан.

Сгәы сзырхьыз даеакгы: хәибашыцәа хфык: апсуа, акабарда, аурыс еицны ишнеиуаз, рыпсы ааитаркрацы иахьынатәаз, аурыс аамтеимкьара ихы инархәаны, иабцъар наргәйдтаны, ифызцәа афыцъегь аашьны, рафтоматкәа аарыхцааны, абна длылахәаша дцеит, рхәеит.

Зны ашәкәыфцәа реизарафы Шалуа Сангәлиа дцәажәо дышнеиуаз, абас иажәа иналеитцеит: «Жәлар газа калазом!» Ари ахшыфцәк Шалуа Инал-ипа дахьтәаз иахан, абасгы фәаитит: «Хәи, ибзианы ихәатгы!» Уи захаз хцәажәаф, уажәы-уажәы, иахьатахуггы-иахьатахымгы ихы иаирхәон: «Жәлар газа калазом!» – хәа.

Исгәлазыршәаз, иацы Едуард Бебиа ацара дахыццакуа, дхәытцәыхәытцәуагы дахьтәаз иажәа иналеитцеит: «Стәашьа ала аишуеит!» – хәа. Сара уи анысгәапха даеа зныкгы аарлаза исырхәеит...

Алим Агрба исеихәон: «Сара срыцхәон уи ахаир-план амца акны Ешыра ианкахауаз сымбазтгы. Апырфы парашутла дахьтәаз, абырсаатк убриакара еизеит, сара Ешыра аскафык ар ыкоуп хәа сыкамы-зт. Апырфы икәпапаны дыршыуаз цьахшьон. Тахма-дак ирхха зфынаирхаз алаба, хара хтәык икәшәан, егы дааи ари дааизытцкьан, еибарпсырц акы аары-гымхеит...»

Алим Агрбеи Камеи Бебиапхаи атаацәара апыр-тцеижьтеи иахьа цшышыкәса тцеуеит.

Маи 5. Қәант Тыжәпхаи сареи атаацәара апахтце-ижьтеи иахьа җажәи жәеиза шыкәса тцеуеит.

Ари аибашьра, азеипш ныхәакәа реипш, атаа-цәаратә ныхәакәагы хрыкәнахит. Иахьа сара сашьа итахаз изкны ажәеинраала «Ашәац» зөит.

Маи 6. Иаха асаат җба рыбжазы сматацәа Анрии Кристинеи сареи хәхьiaz ауада ашә азәы иаairтит. Абырсаатк саапшит, сыбжьгы икәсыргеит. Азәгы дсымбазеит, амала, ашә кьакьаза иаартын. Рандугы саргы уаха цәарас икахтцаз хәа акгы ыкам...

Иахьа шыжьбаахыс «Град» ала Акәа алахысра иаеуп хара хтәкәа. Дара хаҗацәа анхысуа абжы даеакала икоуп: аценцьыркәа иртасоу асаркьакәа ртышәшәоума ухәаратәы зеггы архыцхыцуеит. Хара хтәкәа анхысуа абжы иаха итахәаеуп, ахкәа нак ицоит азыхәан.

Кәланыхәа, Цәышба чкәына заманак, Ешыра атабиа дтытцны дшаауаз, абзарбзан-хы аңеыха икәшәан, дашьит. Иахьа уи итцәыуара хақан. Ацсны цьара азә дагмызт ухәарын.

Җадрамтеатр артистцәа аусура иалагеит. Атахмада ироль ихәмарра Чынчор Цьениа дшеилахәаз цшак сәасырсуеит хәа дахьындәылтцыз, тәкәажык

акыраамта дихэацшуа-дихэацшуа, нас даины да-
айдгылан: «Уара Кэаста уцсхьейт хэа акэын ишаа-
дыруз, уажэыгь ара укоума?» – лхэазаап. Чынчор
иаб Кэаста Цьениа иакэыз цышья. «Смыпсхьази,
ди, аха уахгьгьы еейхэа акгьы анысымба схынхэны
арахь сааит!» – ихэазаап зыбыз хны изфэу хартист-
гьы. Атакэажэ лылахь-лыцъымшь затэуа-изатэуа,
шьтахьла-шьтахьла дышнейуаз ахахэ длахкьашаны
дахьынкахаз, апсцэа сыркит хэа лгэы иаанагоу зды-
рхуада, рыцха, азы леархэхэо мацара цэгьамыжда-
рыла даалырхит, рхэейт...

Маи 7. Амееи дахьугалак дымееиуп. Тыркэтэы-
лантэи иааз апсуа таацэарақэа рзы, Гагра дузза акны,
аваенком 6-квартирак изымцшааит. Зегьы-зегь Гэ-
доутаи, Очамчыраи рычкэынцэа иааныркылейт.
Ауадагьы уртэм, еибашьрагьы ицом. Равтоматқэа
кны, рыпсадгьыл кажьны, руадақэа рыхьчоит...

«...Хагацэа ерманьк ифны инейны, автомат
ачкэын иаргэтцыста инадыркылейт: «Ишаабо уне-
ины уан амш лылага, мап анакэха уахшьуейт!»
«Сышэшья...» – иажэа алгахагьы ирымтэит, рхэейт.

Ари афьза, Ацъынцътэылатэ еибашьраан, афа-
шистцэагьы икарцэомыт...

Хара хтэкэа аакэымтцзакэа Акэа «Град» алажьра
иафуп. Хақалақь рыцха! Иахья фынтэ-хынтэ иц-
суа уа иалатэоуп абомбақэа звацжэо хара хцара-
уаа Хэыхэыт Бгажэба, Шалуа Инал-ица, Владимир
Дарсалиа... хартистцэа дуқэа: Леуарса Касландзия,
Минадора Зыхэба, Шэарах Пачалиа... Ирпейцшызи,
анацъалбеит!?

Маи 8. Иацы Гиви Агрба исеихэон: Шевардназе
аибашьра далагазар аахыс, рацхьаза акэны, Арзын-
ба дизасит, еихэазгьы аинаалара атэы акэхап... Иара
убас иацы Лоти Қобалиа Гэдоута дааит. Иеицэажэейт
Султан Сосналиеви иареи. Уи Карқарашвили атэы-
лахьчара аминистрс дахьыкартцаз итахзам, уажэтэи

ақырт еихабыра дырғагылоуп, Звиад Гамсахәырдиа дидгылоуп, рхәеит...

Иахъа Москвантә ирхәеит Ельцини Шевард-назе телла еицәажәеит, латцан жәипшь рзын Москва еицыларацы. Дарбан уажәшьта зыгәра уго, аха Арзынбагы ус иужьақәо дреиуазам!..

Маи 9. Иахъа ныхәоуп – Аиааира иамшуп уи аха змоу изын. Сшышьтаз иааины исархәеит: сашъа Славик Бебиа иаха вертолиотла абжыуаа рышкә дцеит хәа; абцъар иманы, ифызцәагы аашьтыхны. Уи арака атанктә батальон аначальникс дыкан. Храион ашәартә итагылоуп хәа ицеит Очамчыраа рычкәынцәа. Анцәа дырхылацшааит! Иаанхаз сашьазатцә акы анихъ, фык хазхылтцыз хаб ишьтамта нтцәеит ауп. Анцәа иумхәан!

Маи 10. Ашъыжь исархәеит: иаха Хәыта Чытанаа иааикәшәаны дыпсит хәа. Аибашъра иаражәит ауаа, ауаа ахъаа ду рымами. Аусура иашьцылаз, акгы рнапы алакзамкәа ианынха... Амш ахгара уадафхеит, нас арыжәтә ржәуеит, рыгәгы ааннакылоит, хәарас иатахузеи?!

Маи 11. Иаха Акәа аснариадкәа шәкы иреиханы иалахаит, рхәеит. Акәа рыцха! Телехәацшрала иахдырбон: афынкәа кәакәаса... Ицьоушьаша, цсышәалеи урысшәалеи ицәажәо ыракгы цъара икыдым, зегы – кыртшәала, ианбагъахъзеи ухәарауазеи.

Иахъа Ацсны акультура аминистрра акнытә Кәаста Бганба дсыхәан, абарт ацсуа лозунгкәа рзыкастеит:

Ацсадгьыл зцәызыз – зегы ицәызит.

Уцсадгьыл ахьчаразы иулшоз коутцома?

Афыза! Уацсыуазар уфыха, унеи ахақәитразы акәпарахъ!

Ацсны аибашъра аеартбаауеит, урывагыл уи ахъчацәа!

Ишәхашәмырштын: «Хара ихадгылам – хара дахғагылоуп!»

Ақыртуа фашизм – апсуаа ҳақәхра иазкуп. Шәа-
аи, ҳағагылап!

Ишәхашәмырштын: агәеанызаара – аиааира
иамфәуоп.

Афырхатц знык дыцсуеит, ашәыргәында –
ескьынгы.

Ижәдыруазааит еицрымшәазо ишеицу: хани хан
ҳацсадгыли!

Апсни апсуеи еибарцшзоит, шәааи еицәхарзрым!

Еибашьроуп: иахьа иҳаҳамтцаз – уатцәы ихьшәа-
хоит.

Қәпарада аҳақәитра зыкалом.

Аиааиразын аидгылара атахуп!

Асаат жәафә рзын апресс-центр аҥны ажурна-
листцәа еизон. Сара азәгы акгы сеимхәеит. Иа-
лацәажәарц ргәы итан «Абжьыуаа» хәа агазет ҫыц.
Сара уи сақәшахатым. Агазетқәа рхыцхьазара акгы
хнатом. Бзыпын утәаны абжьыуаа ирызкны, ухәан-
схәанқәа рыла агазет узтыжьуам. Икоутцатцәкьарц
утахызар – уахь уцаны итыжьла!

Аҳақьым Шалуа Гыцба исеихәон: Хатцак ашыц
мхатцәқәа хҫа иманы дшааиуаз, азә дааицылан:
«Хымхатцәк суҫар ҫамлари?» Егьи ссирс ибаны дыч-
чеит, «Узырыччозеи, уара?» «Уара, хымхатцәк роуп
исымоу, зегь уара иустар, сара исымоузеи?» «Ак
устап, сақәшәеит!» Акы аниита, егьи аччара дала-
газаап. «Узырыччозеи, уара?» «Сабамыччои, сара
истахыз мхатцәк акәын, аха исумтар хәа сшәаноуп
хҫа сызрыхәаз!» – ихәазаап ахәаф ҫадыцьгы...

Маи 12. Хәыта Чытанаа апсыуа нхафын: Ешыра
ақытан дынхон. Рымзырха абомбақәа таҳауа иа-
налага, итаацәа иманы Гәдоутәка диасит. Ааигәа
икоу збоит хәа ифны дахьнеиз – ҳағоу иибара. Еиб-
газ хәа акгы ыҫамызт. Дхынхәны Гәдоутә дааи-
ны дахьнышьталаз – уаҳа дмаапшзеит. Хынфәжәи
фба шықәса иреихамыз апсуа нхафы: ихфы-цацәа,

ипҗа-затҗы, иҗаҗаҗа, имаҗ, иматаҗа еихыҗа-е-итҗыҗо.

...Асценаҗы ашәа зхәоз ауаа, хәыҗы-хәыҗла ача-рақәа рыҗны ашәахәара иалагоит. Уи иаанаго аҗаза-ра ду иапыртҗеит ауп.

Убас ауп сарҗы. Лыхнашҗаҗы Мықә абҗыгу-аа реизараҗы идырҗәажәоз ауаҗы, җыпх Гәдоута хааизар инаркны, аҗсыҗрақәарҗы аҗсҗәа сырхагы-ланы аҗәажәарақәа срылагеит. Хәыта Чытанаа изк-ны аҗәахәара сыдыртҗеит иахыаҗы...

Аибашҗра мыҗда ус иаҗа җнарқатҗап...

Маи 13. Иахыа ашыҗы инаркны ақәа кыдтҗәаны илеиуан. җәышыҗын еипҗ амш анеилга, сҗынаханы агаҗа снавалеит. Борис җыҗәбеи сареи җыпх ылх-ны иҗамоуп, амш анбзиоу, җаиматла Ақәа арантәи иахбартоуп. Ғыҗ амш еилганы иҗамзи, Ақәа ссир-шәақәа салапшуан уажәы, уажәы-уажәҗы сылаб-жышқәа аахаддылон, хәарас иатахузеи!..

Арахь, җактриса ду Етери Коҗониапҗа лҗахара иазкны, аҗәеинраалак аҗра схы итаҗеҗыуан. Ус сышыҗахьҗа бҗык аагеит. Иҗәны дыҗазар ақәа-рын, еибашҗык изблак җахәаны, ипҗәыс лзын оума иҗытҗәаҗәо, деиханы дҗон. Лара дыҗуа дишыҗан дҗатҗәыҗатҗәуа. Ус ишеибарххоз амшын ашҗа ил-бааит. Амшын ихы аитоума шысхәоз, даҗынзаагы-лоны, ипҗәыс диҗзаны данааиха – ақәара дылахаит. Иара дыхәхәон иҗы иҗашәоз хәо, ахахәқәа лҗәыдтҗо, лара зегь аҗоуп иргәыбзыҗра даҗын...

Сара сылажышқәа сҗәы итаҗсо, аамзы исымба-җыз Ақәа харантәи сахыалапшуаз, җынч сызҗыломы-зт. Җактриса бзиахә илызкыз җәахәа хыырвырқәак-җы, иааиуашәа-иҗоушәа акы иаҗын.

Нахыҗы, амшын аҗәқәырҗақәеи апҗәыс гәҗеи идыргәыбзыҗуаз ани аибашҗы, деитҗәаа ақәара хышәашәа дылаиан. Лара диҗатәаны уи ихы-иҗы лшышыуан.

Ашәшы еикәара зхатәоз Акәа, сыблакәа ир-
цәызуа-ирцәызуа, затцаaira анаскъара иаҕын...

Маи 14. Иахъа жәымзы тцует акыртуа мпытцах-
лащцәа ирҕагыланы Ацсны аибашъра иаҕуижьтәи.
Иахъа Москва еипылараны икоуп Ельцини Шевард-
назе. Ирызбарызеишь, анацъалбеит, урт Ацсны азы?

Бзыцантәи аишыцәа Цымцбакәа, Акәа ианалалоз
итахан, иртцәыует. Ус, аешъеитцбы дааит. Ишыка-
лаз абасоуп: гәгәала ирхәыз Ацымцба дрыткәан,
днаганы дахъдырхәацәоз, ари сара сгәыла иоуп
хәа Отхаратә шәаныуак даацәыртцит. Ахәарагы
каитцеит уи ишьра иара инапы ианыртцаразы. Ац-
суа еибашъы ицсы штоу дижрацы шитахыз, убри-
акарагы сыцсы сҕеитцахъеит хәа. Диртәит. Ашәа-
ныуа Ацымцба ишьапы дыкәиргылеит. Сара сани
саби Отхара икоуп хәа уи деикәырханы Ацсныка
дааигеит. Уажәы урт афыцъегы рытцара иаҕуп,
рхәеит, хара хтәкәа.

Маи 15. Москва Ельцини Шевардназеи еипылеит,
иагъеицәажәеит. Уи Ацсны аибашъцәа алимгакәа
иарбанзаалак зтцарак шызбамхо ала. Арахъ ар зҕыз
рхысра иахагы идыргәҕеит.

Аахытц-Уацстәылантәи иааз уацск ихаихәон, уа
ианеибашъуаз акырткәа рхы шымҕапыргоз хәа.
Пхәыс хъантак ыцъа асолдатцәа налыдгылан:
«Абри лымгәа итоу цоу пхау удыруазар» – ифы-
за дизтцааит актәи. «Цоуп!» – ихәеит афбатәи.
«Мап, пхауп!» – ихәеит актәи. Иеисеит, еимар-
кит. Нас рахәызба аатцааны, апхәыс хъанта ры-
цха дшыхәхәоз, лымгәа ааркьаны ахәычы дааты-
рган, дгәартәит, ихәеит. Уи аҕгы иаанымгылакәа,
ахәычы дычкәынзаарын, ари изхар хәишыует хәа
ихы ааихыркәыцәааит, ихәеит...

Ари афыза анемец фашистцәагы икартцомызт.

Иеицырдыруа Лермонтов ицәахәакәа: «Бежали
робкие грузины...» акырткәа иахъеитаргаз, урыс-

шәала җаңхә уаңхәар, абар ишыкартаз: «Бежали трусы осетины...»

Ари аҗыза қыртуамзар азәы изықатом, ихәеит ари ауацс чкәын.

Маи 16. Иахә Ткәарчалынтәи цшъфык ачкәынцәа хәны иааргеит. Уақа иаха-иаха аибашьра аеартбаауеит. Бзаркал Чыта имата Кыра Сангәлиа исеихәон: Славик иҗызцәеи иареи арантәи ишнеизтәкәа, Тоумышь аоппозициаҗы инаганы идыргылазаап. Уа уажәы-уажәы Атарантәи Кәтол иақәлоит, ихәеит. Сашьазатәҗы акы анихь, хаб ишьтамта ызит ауп.

Иацы Никәала Кәытңиеи сареи хәицны хашнеиуаз Нугзар Ашәба даахцыеит.

– Уара, абри Атаи Цәышба иурбазеи? – ихы на-сықәикит уи сара.

– Сара уи акы ирбаха аибашьра сахьнамыгзеит. Иара иоуп Тьрқәтәылан ассирқәа сзырбаз! – иааины сыбла иаахгылоит мшын-нырцәтәи жәеинраалала сықәгыларақәагы.

Нугзар Ашәба ицъыба дынталан, ицаратра аҗы аартны, сышка инапы наирххоит:

– Абри Атаи иузааитит:

Шәдолларк ааганы иаасиркуеит. Сара уи оумаза сгәы снархьуеит. Аҗны сматацәеи сареи цара хамазамкәа, хнацшы-аапшуа хшеилатәоугьы, сгәыцшаа-хыцшаауа агәала дузза снатцанатцоит. Шәдолларк хара хцарала иахә шәнызқь маат ыкоуп. Ари ауаҗ, Тьрқәтәыла мыш җажәа иахзиухьаз азмырхакәа, җаңхә шәашьа змам ауал ду сышпатцеитцеи?!

Маи 17. Гәдоутантәи Ткәарчалка ицо авертолиоткәа, Лата ианыхыпраауа, тцәкәнтәи иреихсуеит. Аха макьбаназын ахкәа ирыцәцо, ианбанза сыздыруам аха, апырра иаҗуп. Иахә салам шәкәы гәартак ааргеит. Сулико Тьжә ихьзала иааз иахәон: «... Ахәшә уаха иаашәмышьтын... Латцәмза җба рзы Ладикәа Тьжәба дыцсгәышьеит, латцәмза фба рыҗены даажит...».

Цшыымш дыкҕазар, атҕыуара катцаны дыржы-
зар – цстазаара хыҕчык ыҕазаргы калап... Уи ита-
ца дзыпхыаз ашәкәы лыманы аоны дааит, схатца
иахәатәуп хәа. Хәхьнеиз Сулико уи иҕыргәҕаны
дацылеит. Шрома иҕахаз ица даҕа зныкгы дигәа-
ларшәо ҕааитит: «Абдуи аматей зеибамбазакәа...
Аби цей зеибамтҕыуо...»

Маи 18. Иахьа зегы зызбахә рымаз, иаха Мо-
сквантәи телехәапшрала Цьаба Иоселиани икҕы-
лара акәын. Дызустада, анаҕалбеит, Қырттәыла
ахадаракәа руақы аҕны игылоу ауафы. Ма дышпаи-
лахәмари уи аинтервиу иҕызхуаз Москватәи акор-
респондент Андреи Караулов.

Цьаба Иоселиани Қарбеи Тьжәбеи Қарт еи-
цтакын. «Ацсны хара ишхадгылым хзымдыруа
цьюшьома, аха ақырткәа зегы ххы ақәахтәп, мам-
зар, азәы иахтараны хәказам!» – хәа сеиҳәеит, иҳәе-
ит Қарбеи Тьжәбеи сарей ханеицәажәоз.

Иахьа Ацсны Ирейхазоу азбартаҕы иалагеит ац-
суа еибашьцәа Азамат Пата-ица Амчбеи Генади За-
ур-ица Чкоки зшыыз Цьустан Хәгба иус ахәапшра.
Сара жәлар ралатәафык иахасабала уи салахәуп. Из-
акәытә цқарра ссиркәоузеи уи иамоу, анаҕалбеит.
Адәахы шака дычкәына хааузеи, иус аҕынгы шака
дзакәануаҕузеи, азбаф Едуард Виктор-ица Агрба.

Маи 19. Иацы хәкан убас Ацсны аонуткатәи
аускәа рминистр Александр Золотинск-ица Анкәаб
иҕны, сабхәында иус атыхәала. Рушьни Цьапуеи
иарей рапхьаткәа иааиҕаххын, аха сара сҕыр-
татаны сныбжылан, зегы хәаибагакәеит. Ауафы,
аус сзыкатцахәа уиҳәарц унеизар – жәа-хаала уиа-
цәажәароуп-тәа! Уи иахьа алтшәакәагы аанашьтит.
Ишьақәхан иказ аус, азбаф Иван Михаил-ица Гәым-
ба инаганы иртеит.

Иахьагы ицон Цьустан Хәгба иус. Иани иаби,
иашьей рҕахәы рҕырхуан. Иани иаби ртәы схәом,
иашьа хыҕчы бзиақ иоуп, дпырҕоуп, деибашьуеит,

хэатэы имамызт абри афыза иашъа иахыыкайтцаз азы. Ус икамызт уи иани иаби.

Убла дхызар дузыххрымызт иршыыз Гена Чкок иашъа – аибашъфы. Иашъа дшыршыызггы шака гыгтрала дцэажэози уи аибашъфы кэыпш.

Иахъа избеит Павел Азынбеи Игор Гэыргэлией. Урт иацы иааит Ткэарчалынтэи. Хқытақэа ирыл-газеит, еибгоу хэа акгыы ыкам, убла иамбакэа уи уёы иузархэом, рхэеит.

Маи 20. Цьон Зизариа Акэа ианақэлос дтахеит, рхэеит. Зыпсыбафкэа змауз ишыкартцоз еипш, еишэаматэа ныкфатцаны дыртцэуеит, дырхыит. Ускан Цьон Зизариа ахы икэшэаны гэгэала дканатцеит. Атцхыбжьон даналтц, апсцэа дышрылажъыз дрылтцны деихеит. Уи дхэазаны мацара ашамтазы иабхэараафы днеит. Урт агырқэан. Дыпцхакны дрыман, дагырхэышэтэит. Аха избаз агёыла ацэгъа ихэеит. Хагацэа Цьон дыкны дырган, зцацэа тахахъаз акыртқэа деифыржэжэарц рыдыртцеит... Иара дшыамхнышгыларц, ркалт дагёызырц... Аха ус Азизариа чкэын имуит. Дшыршытцэкьоз анибаггы, инапы фышьтыхны, ишимчыз фэааитит: – Нагзара акэзааит Апсны! Нагзара икэзааит Арзынба!..

Иахъа сара сабхэында иус атцыхэала Сергей Бганба икны сыкан, уантэи Едуард Бебиеи сарей, иара иус атцыхэала, Ваниа Гэымба ишка хцеит. Зеггы хдыргёыгуеит.

Котик Тыжэба хэа напказак дыкоуп. Уи Ешыра Арзынба ифны аремонт каитцон, арааггы рыфны дахылапшуеит, ишитаху днеиуеит, дааиуеит. Сулико Тыжэ уи Арзынба ишка дишьтит, итаку ицкэын дицхраарггы. Ари афыза аус азын умааиндаз ихэазаап Арзынба, Котик иажэабжь анцёырига. Нас егы даакэгъежъаан: сара аус дырласыртэ сзыкоутцарц азоуп ихэазаап. Уи кастцоит, ихэеит, егыггы. Нас кырамта еицэажэон:

– Ҳаҷқэынцэа уахърыхэацшуа ргэалақарақэа шпақоу?

– Ибзиоуп!

– Даеа пытқ иаарычхааит, нас зегъы бзиахоит! – ихэзаап Владислав Григори-ица атцыхэтэан, иара ихата игэалақарагъы мыцхэы ибзианы...

Маи 21. Иахъагъы ҳафын ацсуа еибашьцэа Азамат Амчбеи Гена Чкоки зшьыз Цьустан Ҳагба иус азба-ра. Ҳарзызырфуан ашаҳатцэа. Аҳагба итәқэа иара идгылеит, хэарас иатахузеи. Аха ажэа еимаҳкит хэа ыыцъа дузза инаргэйдцаны излоушьрызеи?!

Асаат ҫба рзы акультура Ҷны ақны имҫапысуан иахъа Кавказ зегъы ақны имҫапырго алахъе-иқэра-гэалашэаратэ хэылцазы: амҳацьырра ирызкны. Амҫапгаҫ Анзор Мықэбагъы, ахцэажэаҫ Иура Аргэынгъы, ақэгыларақэа зегъгы ухэа даара угэы ҫенакартэ алахъеиқэра рытцаны имҫапысуан. Ашэахэаҫ Нора Чамагэуапцха иналыгзас «Неишьа ҳамам», ашьтахъка «Ҳааины ҳақоуп! Зыхьызцаны иаақэгылас ансамбль еиднакылон, иахъа Ацсны иааны еибашьуа ахэаанхытц: ацсуаа, аедыгъқэа, ақабардақэа, абазақэа, ауапсқэа... Урт рықэгылара акыраамта игыланы иазеинырқьон. Ҳалабжышқэа ҳҫажжы хтэан зегъы. Ицъоушьаша, абриаҫыза аамтазы, Никэала Кэытцнией сарей хшихъынҳалаз, Владимир Басария ацэа сакит, ихэан, дындэылтцны дцеит.

Ҷажэак ейхысхэаалоит. Акомпозитор Зураб Ма-лиа имачны ашэақэа апитдахъеит, аха иапитцаз ахаа-назы иқоуп. «Ритцазы ашэа», амҳацьырцэа ирызкны иахъа инарыгзас «Неишьа ҳамам», иара убас Ацсны азы итаҳаз, уи ипазатцэ изку ашэа.

Пушкин дуззагъы жэабақа жэеинраала рақэах апдунеи дазырдырыз...

Ахэылбыгеха, Гиви Агрбеи сарей хтаацэа ҳаманы, Борис Гэыргэлиа ипцхэыс Нели Чычпцха лабрааҫы да-аит ҳэа ҳаҳан, ҳцаны ҳлыдышшылеит лычқэын Аб-

загә Гәыргәлиа дахьтаһаз азы. Җарт уи, хыхь цъара ишаххәахьоу еипш, Акәа хшыказгы, хнеины алаб-жыш хәзикәымтәәзеит...

Маи 22. Иахьа ашьжымтан сшышьтаз хәпшә-ма Соломон Саникизе ипхәыс луаруарбжыи геит. Жымжәак зәаз азахәа шытцәра хәыцы, смота Анри Кристинеи ирцәыхтәазар акәһап, тцака иахькар-шәыз сырбо аума ләытцхәәцәон. Саргыи ахәыцкәа срыкәтцәкьейт, даргыи ацәыуара иалагеит. Ран дгы-лан даннеигыи, җапхәа илырәыцит апшәма пхәыс. Нас сааи саазлытцкьейт, ахәса баапсқәа реипш сшәиуагыи сәаасхейт: «...Апсуаа хазтагылоу афыз ақыртқәагыи шәтагыло аамта збааит! Апсуаа хәка-лакь Акәа хшалахысуа еипш, шәықалакь Җарт шәа-лахысуа аамта жәбааит!..»

Нас ларгыи илцәымгымхакәа дыкам, хырқьиа-ра хыхь дхәлейт, аха сара иахагыи сыссырцәгьейт... Ианшәоз – исыхьчейт, уажәшьта хдәылганы хәка-заргыи ртахуп, аха иааг!..

Сгәааны сыкамзи, сәааилахәаны сындәылтцны сцейт. Апресс-центр акны Павел Азынбеи Игор Гәыргәлиейи срыкәшәан, уакәтәи атагылазаашьа иахьалацәажәоз, иахагыи сгәы снархьит... Агафәхь сцаны схала сшынейфеиуаз, схы итамкәа иаалы-рқьаны изфит абри ажәеинраала: «Аибашьра зегь аанарпшит». Мачкгыи сыпсы ааивызгазшәа збейт. Апоезия – сыпсфыхга!

Маи 23. Ашьжымтан, хәибашьфы каимат Тәмыр Жанаа иан Етери Коғониапқа афны дааины ихәлхәон: иацы Арзынба иани ларей еибабан, еи-цәажәозаарын, иагьлалхәейт уи лычкәын игәалака-ракәа мыцхәы ишыбзиоу, лассы аусқәа зегь ман-шәалахараны ишыкоу...

Ахәса ауахәамахь ицон, мәышами, саргыи срыц-цейт. Аб Басариан дыказамызт. Хәхыныфна-лоз ацәашькәа аахәаны: хәшыцәа, хәмахәцәа, хәхәшьацацәа ухәа Анцәа ду дахзырхылапшрацы,

хадгьыл ахы иакәйтхаразы, хгәы хтаныхәаны, хыхь икоу хиашьяпкуа, урт ххаза иаркны хаагылеит. Уака ауаа рацәафын. Анцәа иан Мариа, Анцәа ду, Иссус Христос ирымтматанеиуан зегьы. Иссирны ирхи-оуп ари Гәдоутатәи ауахәама. Анцәа ду ишыапкуа ирхәоз, акыраамта саткәаны сгылан, сфызцәа ан-цозхәагы аасымбазеит.

Сандәылтц, иаасгәалашәеит Сергеи Есенин Қарт ихьыз. Уи анышәынтрахь иргоз кәыбак дашьта-ланы хараза дцазаап. Дыздыруаз Пиотр Чагин да-ниқәшәа: «Икоутцозеи, уара, иужуа дызустада?» – хәа уи дизтцааит. «Азәгы, амузыка сгәы иахәаны, исымбазакәа абранзагы саанагеит!» – ихәазаап апоет.

Анцәа ду сатоумтцан икастцаз аиҫырцшразы!

Ашыбжышьтахь Рушьни Цьапуеи сареи Бом-борака хцеит. Уи иабхәында Законбеи Лакоба стол бзиақ хазирхиан, абырсаатк иадамхаргы мацк хгәы ааххаирштит.

Ханаауаз, аихамфа хәхәангылаз, адәығба ша-аиуаз аабеит. Амашинист Алик Аргәын иакәзаарын, хара салам иахтеит, иара адәығба хзааникылан, Гә-доута, хара хамфахытдырта ақынза хааигеит... Анцәа ду хрыцхашья!..

Маи 24. Иахәагы Цьустан Хагба иус иахәапшуан. Иара хаизызырфит. Фыцья Апсны ахьчацәа Азамат Амчбеи Гена Чкоки зхишьааз хәа акы ыказамкәа, ахәахәдеипш илыбжъаз ицеит. Ижәны сықан, изых-сыркъаз хәа акгы сыздыруам, ихәеит.

Ибзиан дцәажәеит апрокурор – ахарадтцафы Хырсон Дашелиа. Ирхааны дцәажәеит адукат – ахь-чаф Александр Гобечиагы.

Апрокурор ашыра иқәымтцакәа жәохә шықәса ахихәаз, азал ақны итәаз аибашьцәа, Есма Арышцха хадас дызмаз, оума картцеит...

Амфан исархәон: Акәа, амилиция рыкны аус зуаз апсыуа чкәынақ дыкны иан дшаалыхшаз деи-

лыхны, анышә идыржуазаарын. Дара наҕ-ааҕ ажра ихыкәтәаланы ашампанҕы ржәуан, рхәеит, ихыч-чо, аңсуаа зегы абасоуп хамат шыдхаруа хәаны. Нас атдыхәтәан, азәы диццаны ддәыкәыртцеит: уцаны уңхәыс даага, ари иухаржыз ажра дтарианы, днеимда-ааимдо амш лылаагоит хәа иахәаны. Ари амыждаза аҕны дахьааиз, есикаитдалакгы, иңхәыс диманы дыбналазаап, аха дабанцазагәышьоз... Уаха иҕазам хатцагь-ңхәысгы...

Маи 25. Азбаҕцәа Едуард Агрба, Елена Горпиенко, сара акабинет аҕны ххы еилакны хтәоуп. Изакаытә усузеи схы назластцаз. Акәты зымшьың ауаҕы – ауаҕы ишьразы сгылар акәхеит. Амчбеи Чкоки злахәыз архәта иаха Ешыра итътңны иаан, амилицеи азбаҕцәеи ирыкәларц иалаган, цәҕаамыжда-рыла иааныркылеит, рхәеит. Изыхиркәыз хәа акгы ыҕазамкәа, ҕыңа ауаа зшьыз ачкәын дузыхьчоума? Җыңа иара ишьит, хара иара дахшьыр акәхеит... Аңсны зтагылоу азәы дазымхәыщитеи!..

Хаштәаз, Аҕәа ианақәлоз аахыс зызбахә ыҕамыз, Едик иашьа ипа Цьон Агрба, Қәтешь дтакуп хәа иааны иархәеит. Едик, сара уаанзагы иғәастахьан, сара дысҕызоуп, уаҕ гәыпшқак иоуп. Иахаз изымчхакәа атәыуара даналага, саргы акыжыхәа илеимастәеит. Ари збоз Елена Александр-ипхагы ус дыпшуа дыкахызма – лылабжышқәа еикәхәаланы рҕылархеит. Акыжыхәа хтәыуа хшеилатәаз, азбаҕ Заур Барцың дааҕналан: «Абас аума уара аңҕауаҕы иус шышәызбо?!» – ихәан, дындәылтңны дцеит.

Маи 26. Иахьатәи амш даараза ихьантән. Акы: ақыртқәа рхыпшымра иамшныхәан. Җба: Төбердантәи Ткәарчалка ицоз ххаирплан карыжыт. Итәз фатәызу, бьарзу хаздыруам. Ихаздыруам итахаз зустқәогы. Иахьа Цьустан Хагба икәахтцаз ашьра рылаххәеит. Ар хытңны, амилиция хытңны... оуман иҕаз. Чкок иан лычкәын ипатрет ду катцаны аңхьа дааины дгылеит. Едуард Агрба рацәак дамыңхьаң-

кәә, ахара здыз изы апрокурор иихәаз иадгыланы икаттаз цышья, иршыыз иашья дыхәхәан ддәылкьеит. Аб, рыцха, дшәаны уи ица дишъталеит. Амилиция тәны ишгылазгьы азбаф дадырпхьомызт. Есикайтцалакгьы, ианамуза иркьяфны, дапхьаны даналга – илеикәда ицеит зегьы. Ашыра зкәырцаз Цьустан Хагба цәгьалаткәкья иныпшит. Амилиция хрыманы тцака ианылбаа, Чкок иан абас лыбжыы нахақәлыргейт: «Шәыцсы хфейт, рыцха, шәаргьы!».

– Уажәыткәкья, иказ умбои, уаха цсыхәа ыкамызт. Фымыз рыфнутккала, еилгарак калар, Апсны Иреихазоу Апезидиум акны иахьахәапшуа В. Г. Арзынба уи дыдиршыып хәа сыкам! – ихәеит азбаф. Уи афыза иацгьы ихайхәахьан, мамзар сара уи аус снапы атцазыфзомызт.

Ашыбыжыыштахь Гәдоутә нырцә итахаз атцейцәа ргәалашәара иазкны алахьеикәратә еицылара ыкан акультуратә хан акны. Итахаз хачкәынцәа рпатреткәа шәтыла италаханы, ацәашькәа аркны, агәытшьяагажәеи алахьеикәратә ашәакәеи еибацсахуа, ссиршәа еифылкааит уи амфәацгаф Гәыгәыца Цыкырпцха. Сара уи ажәа ансылта, ажәеинраала «Абжыуаа рычкәынцәа» салагаанза абас фәастит: – Иахьатәи аибашьра калазомызт амхаңьырра камлазтгьы. Изыхкьазеи амхаңьыра? Апсуаа хәидгылара!

Абриакара аезарххозеи иахьа Апсны аибашьра? Апсуаа хәидгылара. Гагра – хәидгылан, ахы иакәитахтәит. Акәа хәидымгылазт – иахьагьы ага икуп.

Азәы атанк ганы афны итәахит, азәы абцъар иманы дыбналеит, азәы ица дыкны Шәача дтәоуп. Аибашьра аилгара иазыпшуп зегьы. Нас иааны фәпхьа Апсны атира иалагозар акәхап...

«Саразаткәык сагхеит хәа иабаңырхагоу?!» – ихәеит азәы. Аха ус зыкьфык ианырхәалак ишцакалои?

Сағамзааит, аха схатәы сымхәаргьы ауам. Мыз-

кы апхъа Кэтол сашъа дтахеит. Өыцъа днаганы хани хаби рыварафъы дыржит. Убригъы насыпуп.

Абжьыуаа рыкны иказам, ара икоу – ауаа рацэа злахэу апсыжрақэа.

Егъи сашъа аракатэи атанктэ батальон аштаб де-ихабын. Хашъа дантаха, ынфөежэи аафок ифызцэеи иареи цаны Тоумышь еибашъуеит.

Даара сгэыгуан сара аибашъра сывсны ицоит хэа. Аха иамуит, ишыжэбо еипш!..

Уажэы ахысыбжь гацыпхъаза – схы сфоханы сзы-рфөуеит, сгэы тыпсаауа. Баша имхэазеит апоет: «Ахы инткьо – рапхъаза ан лгэатцга фнатцэоит, нас ауп уи лпа ихы ианташэо» хэа.

Сара, шэара шэфапхъа сатамзааит, хфок смата-цэа сыманы абра ақыртуа ифны ду ауада хэычы сфөноуп. Аха избоит абцъар шытысымхыр шамуа. Изыстахузеи исыхъчо ари схы шлафэафэа: иахъа нахъхьи, иаанхаз сашъазатцэы дыршыны, ффыуаак хазхылтчыз хаб ифны ашэ акуазар. Уатцэы ага абра дааины сматацэа ишыуазар?! Лада хакъа, фода хакъа – хайдгылароуп зегъы.

Ишэхашэмырштын: ауафы избалак дантцэыуа – егъи изблак зыччазом.

Убриоуп исзырфыз абри ажэеинраалагъы: «Аб-жьыуаа рычкэынцэа, агэымшэақэа...»

Маи 27. Аибашъра зегъы-зегъы цэырнагоит. Ада дычмазафөхейт. Аихамфа аусзуфцэа рхэышэтэы-ртахъ дызгеит. Акы: уа дыкан Акэатэи уи лхакъым Ирма Ақыртаа; бфогъы: уакатэи ахакъым хада Шъа-луа Гыцба сара мыцхэы пату икэыстцоит. Хэхънеиз урт афыцъегъ азэгъы дхамбазеит. Иаабаз Лыхнаа рхантэафы Игор Лакоба иоуп, уи иоуп ихазхэаз сы-махэ Лиова Лакобагъы уа дшышьтаз. Сымахэ фыц дышьтартцазаап. Лакоба агэыр илашэтца хэа ахакъым уи изылиффауазгъы наганы, ирдыруаз егъи иакэым-зи, Игор Лакоба илартцозаап. «Арт злагаз закэызеи,

Анцәа дрықәшәи ааитеи!» – ихәозаап, иаргы ичҳаны.

Ашьыбжышьтахь апресс-центр аҥны сышгылаз, Кама днеины исалхәеит хаварағтәи ауада хәычы асолдатцәа неины ифналеит хәа. Уи хәаас икастцеит. Хара хуада уфнымсыкәа уахь неишьа амазам, настгы хашәкәа акгы ацацха акзом, еихаразакгы бцарла еибытоу ауааи сматацәа хәычкәа Анрии Кристинеи фнык еицыфнатцаны... Аха сара сней-аанза адырра зыртахьаз Гиви Агрба дааны, урт ртыц иқәитцахьан...

Ақәантәи иааз цюукы-цюукы фба-фба фны нызкылазгы ыкоуп. Хадшәма Соломон Хшыфтра, уажәшьта уи ауада уаха ишизымышхчоз аниба, хара хнаганы хәфнеитцеит.

Маи 28. Ашьжымтан, саб иашьа ица ичкәын Мираб Бебиа дыхәны дааргеит, рхәан, ахәышәтәыртахь сцеит. Дызбарц сахьыныфналаз, ишьапы азыршы изаагылаз сылапш нақәшәеит: ишьацәкьарақәа амазамкәа, инапкәа зегьынцъара абзарбзан аңеыхакәа алан, руакгы цтәан... Иара урт акгы усс имазамызт, лассы дыбзиаханы дахьыхынхәышаз акәын дзызхәыцуаз. Уи исеихәеит сашьа Славик ифызцәеи иареи ишнеиз еицш аибашьра ишнала-газ, исеихәеит сашьейтцбы Котик итахашьагы.

– Хсаатк рыла Очамчыра араион тахарцәеит, иагьнахкылоит ацъацханы хамазар!... – ихәеит Мираб Бебиа уи агәра гатцәкьаны.

Ашьыбжышьтахь, апресс-центр аҥацхьа иҥан, агуманитартә цхырааразы Ткәарчалка ицоз акырткәа икарыжьыз аурысқәа рхәирплан аекипаж аҥахара иазкыз амитинг ду. Иара абрака даасьдгыланы, абри злазыфуа акалам сцъыба итеитцеит, иацы исдырдырыз Швейцариантәи иааз Тьрқәтәылатәи ацсуа Цынгьыз Кәазба. Уи, Аҥаи Цәышба, Семиха Кәазба ухәа Стампылаа уафы диздыруамызт.

аласыргәғәоит хәа акәхап. Латака гәыцфык апсуа еибашыцаа цоит уатцәы, ахаирплан цырратәы амфа дрыцкыаразы, рхәеит, лхәеит.

Маи 31. Иахья – аапын атцыхәтәантәи амш. Сара еснагь аапын аaira сгәыргьатцәа сапылон. Сынтәа уи анааизгыы сымбазеит, исмахазеит мыцхәы сзығхәараз апсаа рыбжьгыы, исымбазеит аетцәара ссиргыы, ашәт быбышгыы... Зеггы агәы иахауазароуп, зеггы агәы иабозароуп. Хагәнаха рзымгааит хара абас хагәкәа тшыааны, еитцаргәгәа изку аибашьяра хлымзаах хтазыргылаз!..

Иахья Валери Какалиа исеихәон Абжыгуаа рыкны амафия хәа оума каланы ишыкоу. Абжыгуаа зеггы ибзианы изкәыбаауа Аныгуаа рхәы хәмиллонк хәа иртизаап хара хтәкәа. Хынтә иртиихьейт, ихәейт. Лабрагы... Нас хаибашыцаа рыцхакаа рхы-рыцсы накәтцо ағыхра иафуп, иафуп...

Ииун 1. Очамчыра араион аоппозица зеггы акны, иахья инеипыкыланы хагацаа ажәыларакәа ирылагеит. Еихаразакгыы Тамшь, Чааркыт, Лабра, Мыкә. Сзыцхьаз адырратаракаа даараза угәы карыжьратәы икоуп.

Мирод Гәажәба дафын: урт Тырқәтәылака иахьцаз, икартаз атәы Владислав Арзынба иахәара ишафыз цыоуы фналазаарын. Иара даараза имырххазакәа, дрыкәгәамтцны драцәажәазаап, дрыкәгәамтцны акәым – ирцьбарангыы. Уи гәык-цсыкала аус ицызуа мацыфхейт, зеггы иара имацара идхалеит, дгәамтцуагыы далагеит. Угәамтцып, Москваи Қарти иахья ирхәо уатцәы ианырымхәо аамтазы.

Ииун 2. Апшәдәны иахытцны ицаз қыртуак, азәы ахәаа дахыжьны, ифны дааишьтит ахсаала итаны. Дахьяаиз хара хтәкәа дааныркылеит. Ихсаала иныкәныкәаны, анышә аажны ифны атцака аaimырдазар, жәашықәса изхашаз афатәи абцъари мазеины ишьтан. Омашәа иубаша: еикәархәны, имазеины икан, рхәейт, ақырткәа рбиракқәагыы акымкәа,

Әбәмкә... Иара уһарт рөһһцәтцәкә амазеикә
ыһан Абгархыкә ақытангы...

Аракатәи ақыртқәа аибашьра калараны ишыказ
рдыруазаарын, убама?!

Гæдоу нырцæ иааныркылеит ֆыцъа аишыцæа. Урт гæсарас ирымазаарын, иагъиашахеит. Ҳагацæа маза адырра рыртозаарын. Аишыцæа руазæы Владислав Арзынбеи Константин Озгани сшырацы адтæа сыман, ихæеит.

Ииун 3. Сабхэында иус атдыхэала Ваниа Гэым-
беи сареи Сергеи Бганба ишқа ҳдон. Амфан абасгъы
сеихэеит: «Ҳгэыла збафык дыкан, абри сара се-
ицш. Зпа дтакыз аб даапхъаны ус еихэеит: ацэыз
зауз дмашшуа, ицтаку ифыза диғамгыло, аобко-
маа акы рымхэо, нас ацара ааганы сара исутозар
уца доусыжьуеит хэа...»

Убри афызга аус азы акәын азбаф Ваниа Гәымба-
гы саргы уажәы Ацсны апрокурор ишқа хазцоз-
гы.

Ари ажэабжь исгэаланаршэоит исаҳахьаз даеа
ХТЫСКГЫ.

Аимара, Рушьни Цыапуа ифны ахыб анакэтта, уи иаатахыз зегъы аадгаланы, ауаахэ кайтцеит. Иан Скэрина дыкэгэжьбааны зегъ рыцыпхыза акэйткэа лшыит, афатэ ссирны икалтцеит, ускан зегъы рыпсы рыламзи! Ахыбра иафыз ауаахэгъы: «Акауар харки, Рушьни! Ажьахэа абакоу, Рушьни? Атэымг абакоу, Рушьни? Атэымг хэааги, Рушьни! – хэа цсгахэ ааи-рымтэзо иалагазаап. Цыинцэал Шугъан уаха наи-зымчхакэа: «Уара, арткэа зегъы-зегъы Рушьни изыкатцозтгъы, аскафык уаахэ хэизигозма?!» – ихэа-заап.

Ияхъа Очамчыра рштаб акны хахъааз, атцарауаи ашәкәыџџеи инадыркны цытџык анеиза, ацсышәала амзақәа рыхъызқәа аацәырызган, сара свариант шыәқәхаргәгәеит:

Чыдлан – ианвар;

Мзарфы – февраль;
Хәажәкын – март;
Мшапы – апрель;
Латдан – май;
Шьхацан – ииун;
Кәыркәа – ииуль;
Нанхәа – авгәыст,
Цәыббра – сентиабр;
Абтцара – актиабр;
Пхынчкәын – ноиабр;
Қырсә – декабр.

Ииун 4. Иацы, Америкәнтәи дааны, Платон Харчлаа анцәахатцара иазкны алекция дапхьон, аха сара сахьақәымшәаз сгәы иалоуп. Сара еснагь сгәак-гәақуа акы сашьтоуп усгьы.

Иахьагьы сабхәында иус хашьтан. Уи апхәыс хәа атқьа димоуп. Сергей Шамба икны дцаны диҳәан, азбаф Вәния Гәымба ишкә ддәықәылтцеит.

Никәала Кәытцнией сарей Золотой Берег аипы-лара ахьыказ хцаразы автобус хтәлеит, хтәацәа хаманы. Ансамбль «Аиааира» анапхгафы Кәаста Ченгелиа, уара уцозар сара сцазом хәа Анатоли Алте-иба дааи дааизытқьан, аха уи дантытц, иара ихатә дынтытцны дцеит. Рнапхгафы дантытц, ағьырак ашәахәафцәагьы ицтытцит. Харт ари афьза анааба, иахцәымыгхан, хантытцны хцеит. Анатоли Алтеи-ба цкәына еинаалоуп, ицшнуп, агитара иантцаны ихатәы ашәақәа ихәоит ицәгьамкәа, ибжьы хаауп...

Ех, Кәаста, Кәаста?! Цьоукы-цьоукы апсуаа абас хәакоуп азоуп, иахьа аға дбылдахәы-дыблачо хәхт-нықалақь Ақәа дзалоу!..

Ииун 5. Иахьа абжьыуаа зегьы Гәдоутатәи акуль-туратә Фны акны еизеит. Иааит Гагрантәи, Пицун-датәи, Гьечрыпшьтәи, Цандрыпшьынтәи... Ари аизара еиҕкаафьыс иамаз Игор Гәыргәлией Павел Азынбей ракәын. Ибзианы икарцеит. Амала, аиҕ-каара рцәагхеит. Изтахыз апризидиум акны днейны

дтэон, иаазтахыз днеины дцэажэон, Апсны ахьаа акэымкэа доусы иара ихьаа ихэон, амикрофонтцэ́кьа ы́камьызт, ирхэоз уафы иахауамьызт, уажэы-уажэы ауаа еилалон, иагын иаартны ацэажэара...

Иахьа абжыуаа хқытақэа аға абылра данафэу аамтазы, хзыкэгылоу адгьыл анбылуа аамтазы, а́ка-заареи а́камзаареи ррахэыц ханыкэгылоу аамтазы, артэаахэа ианыхэ́хэатэу аамтазы, ижэаркэзо саатк-саатк «рбафхатэра ду» аадырцшуан цыоуки...

«...Гагра ицаны фба-фба, хца-хца фынқэа ааныркылеит ус а́катцара зыхэтамыз, аибашьралфэ зцынтца и́тамсыз Ламиақэак, Адлеибақэак, Чкаду-ақэак...» – абас ихтны зажэа ахы зкыз азэызатцэык иоуп, Апсны афнутцкэти аусқэа рминистр ихатыцу-аф Ингыштер Нармания.

Аибашьра ианалагаз инаркны Урыстэылака ицаны и́коу цыоукгы, мрашыра рымбазацкэа, Апсназы атэыла шдырбго хдырбарц ртахызшэа, рахэақэа авырвыр иркэон аены иааны, зегы иахьырбартаз апризидиум ацхьа игыланы.

Сара зегь реиха хьаа дус исымоу: Мықэ ашта иазымкуа абжыуаа реизара имфэпысуаз, иахьа акультура Фны ифнацаланы Гэдоутэ иахьымфэцагоз азэгы хыс иахьы́каи́мтцаз ауп...

Фымтзакэа, зегы-зегы чхауа итэаны изырыфэу-аз хаибашьцэа ракэын, рыцха...

Ииун 6. Ашьжымтан Соломон Хшыфтра алаанда иалагылаз аца-тцла ахэычкэа шықэыз ибеит.

– Аа-аат, изакэызеи и́кашэ́тцэ, сыцагы шэфо, саандагы еихашэыркэо, ишэсырбап сара!.. – хэа ифытцашэоз хэо урт днарытцагылон аамтазы, настэи архэара даавшэаны, дабцэарпсараха еибашьфык ифэаихеит.

– Шэара, Анцэа ииныхэаша, схэычыцақэа, – абырсаатк иажэа ааирхэит Соломо Хшыфтра – шэкахар хэа сшэоит, акафара анышэтаху, даду Соломон акыба хтахуп шэхэар, иааганы сара ишэзатца-

смыргылой, шәара сыңсафытқаарақәа! Зегғы-зегғы ззахтаху шәара шәзы ауми, сара атаҳмадажә ңа-ракыр изгоума?!

Иахьа Владислав Арзынба Москвантәи дасит, аурыскәеи ақыртқәеи лассы айқәшахатразы ашәкәқәа рнапы рытцарфыр калап, Аҟадатәи Кавказтәи ареспубликақәа рнапхгащәа ргәырҟантатәуп, шәарт шәеырмазеины шәыказароуп хәа.

Арахь Лоти Қобалиа ир иманы Гал дтәоуп, рхәеит. Уаанза уи Гәдоута дааны Султан Сосналиеви иареи еицәажәахьан... Иаанагозеи артқәа зегғы? Иахзып-шузеишь, анаңьалбеит?!

Ииун 7. Атагылазаашьа даараза ихьантоуп. Ари амза жәохә рзын ақыртқәеи аурыскәеи нақ-аактәи реиладаразы айқәшахатра рнапы атцарыфраны икоуп. Уака ахәаакәа инадыркны зегғы арбоуп. Хусқәа цәгьахоит.

Иаха ҳағацәа Ткәарчал бжьыснариадк аларыжьит, рхәеит. Ипыххаау рацәоуп, дшыуп жәохә шықәса зхытца Цимциа чкәынак. Уи атакс ҳара хтәқәа Ақәа бжьшәы снаряид аларыжьит, рхәеит. Ирацәафуп ихәугғы, ишьугғы. Уи ауп Қартынтәи Шевардназеи Каркарашвили аазгазгғы.

Шьыбжьон акаҳуа шәҳаржәуеит хәа афныка иаагеит очамчыраа ҳақкәынцәа: Игор Гәыргәлиа, Валери Какалиа, Анатоли Берзения... Ажәытәан какал ҳкып анырхәоз – ацә лкажьны ирзыршьуан. Уажәы храион ду анапхгара акаҳуа хәа имфахааган – адагғы акгғы ҳамазам. Ҳацшәма Соломон Хшыфтра икны сахьылбааз, иҳамаз ахәыгчы иацы аурыскәеи сареи иаажәит, ихәеит. Уртгғы стәы рыхшәеит: идзыржәыз итәуп. Нас, ипхәыс есиқалтцалакгғы еизыркәкәаны, фба-фба фырңьан ҳазаратәы акы сзылыпшааит. Снафыстәкьа Радион Бигәаа ифны афы еиқәыртәоит, аха...

Акаҳуа ахьыржәуаз Валери Какалиа иҳаихәон: «... Члоу, Жора Сангәлиа иқьаф бзиа икатцаны, ишьапқәа

шиашоу иргыло ашәшьыра дахьаатцалаз, зпа иҗахаз
пхәыс рыцхак ус җаалтит: «Нан, Жора! Ари лахь-
хьынза илеиуа ужакьа замумхуазеи?» «Җаға ишьа
кәапеик азна сымжәыкәа иамсхуам, ди!» – латеикит
уи, иаархатцәкьаны аҗак кастцеит хәа ижәфахырқәа
фыртрыс-фыртрысны. «Ишьа зложәуазеи, нан,
иара арахь даауам, уара уахь узнеиуам!» – лхәазаап
уи апхәыс еиҗамсгьы.

Ииун 8. Аҗагылазаашьа иаха-иаха ихьанҗахоит.
Абжыуаа рыцкәынцәа зегьы арахь инхеит. Җаир-
план зыпыруам, амҗақәа куп. Ацкәынцәа, Шәан
хәычы ала хдәықәлоит, рхәеит, җаибашьуа. Ускан
ашьха мҗа аакны шәаныуак дтәаргьы итаирхоит.

Иаха Афон аснариадқәа аларыжьит. Ицыххаа
ицаз рацәоуп, цсытбара ыкам.

Иахьа ашьыжь халахьқәа еиқәыршышьы хгы-
лан, ажәеи ажәеи шеихаххәалоз, Рушьни Цьапуа
җааитит: «...Цлоу ашкол аҗны рҗафык дхаман, қы-
ртшәала акәын усгьы атцара шахҗоз, сҗаиргылан
абас сеиҳәеит: «Хица иутахизар – хишықәса зхитцуа
ашьтуа, цшьиба иутахызар – цшьишьықәса зхитцуа.
Хәишьықәса изхитцуа ашьтуа уара иумазам, уара
узин сарги хәба сымазам, бабаииа!»

«Мықәаагьы дхаман рҗафык, – җацхьа днала-
гоит Рушьни, – угыланы абри уацхьеишь хәа «Аб-
жьас-цәа зшәу» ааганы иаасиркуан. Иара аҗенцьыр
дылагыланы ашьхака дыцшуан: сара сналагон: «...
Тариел, Дарецъан даасыцымцар калом хәа Мықә
ауахәама ихы ақәкны дшааиуаз, Дағәызааи Тахәы-
цааи ааицылан, аҗныка дымҗахыргарц иалагеит.
Асас-дахь ибара иазгәышьуаз арт апшәмацәа, уи
деимакны аибарпсра аҗнынза инеибаго ианалага,
иара дкәышымзи: шәаанҗас, Мықә ауахәама сақәла-
ны Нестан Дарецъан даазгоит, нас Дағәызаа сара
сшәыццоит, Тахәыцаа Дарецъан дыжәгап, ихәеит...»

Сара абас апхьара саҗын, ахәыцқәа аакәымтцзакәа
иччон... Җартҗафгьы игәы аныпҗәаза даахьахәны:

«Шәара ахаангы акы злытца шәакәзам, уара ибзи-
аны ашәкәы уаңхәоит, хәба!» – хәа нахаихәоит...

Ииун 9. Иахьатәи амшгы сабхәында иус ала
напы асырkit. Анаңьалбеит, уантало шака итбаа-
узеи абахта ашә, шака итшәоузеи уи уантытцагы.
Иреихәзоу азбартакны Борис Тыжәбагы саргы
хаицнеит. Уа икан Заур Барцыц, Едуард Агрба, Иван
Гәымба – хара хус змоу. Хара дара харцәыпхашьоит,
дара – хара. Борис Тыжәба дөагылан: Цсыхәак ама-
зар Тыжәаа хажәла зырпхашьаз абарт афыцъеггы
афронт акны итахартә хзыкашәтца!» – ихәеит.

«Сара сабхәында изын, иахьарнахысгы шыафак
кастцом, иагыкастцомызт уаанзагы, иани иаби ры-
цхасшьоит акәымзар?!» – схәеит.

Азбафцәа ахыкгы неидтәалан, аус змаз Иван
Гәымба даәа зныкгы изызырфны, аус рызбеит...
Сара стәы доурышьтуа, амала, егырт анифәгыла.

Ашыбжышьтахь Гәдоутә иааит Урыстәыла адә-
ныкатәи аускәа рминистр Андреи Козырев ибызцәа
ицны. Рапхьаза уи Шевардназе икны дыкан, уажәы
Арзынбеи иареи еицәажәон.

Ельцини Шевардназеи абас еидызхәалаз иахыр-
хәара рзымдыруа ачкәынцәа шеицәажәоз, Азыфб-
жәтәи Аксент Кация даахадгылан, абас ихәеит:

– Хара хакны цәгьамзар бзиа казымтцоз ыцъа,
аижәлантәкәа ааизан, еипырыргарц иалагеит, аха
уаха умцсит, иамуит, иамутәкьеит. Уаха цсыхәа
анырзамтаза, бырг бзиаак дыкан, ицаны ианиазтцаа,
абас реихәеит: «Шәыркәатц, дад, уи акгы злымтцау
усуп, избанзар, урт афыцъеггы аеада амш еицалар-
гон, кеибажышьа рымазам!...».

Ахәылбыхәа Мгәызырхәа игылоу хархәтакны
хцаны хакәгылон. Фынтә садырпхьеит сажәеинра-
ала «Атак. Анатоли Алтеиба иашәакәа бзианы иры-
дыркылон. Сара исгәампхазеит: ибжы ухнахратәы
икам, иашәакәа рмелодиақәагы убас, урт ирыцитцаз
ажәакәа ахьсахәуаз – схы ларкәны стәан. Ицьоушьа-

ша ҳаибашьцәа ибзианы ирыдыркылон: ғьамала
иахъейкароу азы акәхап.

Насгъы абжьыуаа рыкнытә иааз аоператор Ро-
ман Қацаиаггы диман дцан, ихы инаркны ишьа-
пақынза иқәгылара зегъы итирхит...

Сара уажәы-уажәы напеинкьарала ишысцылоз-
ггы, знызатцәык иадамхарггы, уи икамера ахы цъара
инасықәимкит... Сгәы иалоуп!..

Ииун 10. Санхәычыз, санду рыцқа, Маииа Габли-
апқа, Иаста Қрыста итәы аацәырылгон.: «...Уи 1950
шықәса раахыс даауам, аха 2000 рқынзаггы инеи-
гом. Хымпада дшаауаз реихәеит ицсы таланы дан-
цоз. Иаара анааигәахо аамтазы, рапхъа ашьхыцқәа
антцәара иалагоит, ацшқа аира иакәытцүеит, аха-
уа аеапсахуеит, азхытцрақәеи, адгьылтцысрақәеи,
амашәырқәеи рацәахоит, ауаа чанчаны еибакны
рыблақәа тибахуа иалагоит... Адсрақәа рацәахоит.
Мееиқәас иаакоу рыла адунеи арыцқьоит хазшаз
Анцәа ду. Убри акнытә еснагъ ауафы изын абзиа
ахьыкоутцара уашьтаз, срыцхами, нан?!»

Уажәы ҳаазқәылаз, хыхъ ишысхәахьоу еипш,
лассы-лассы исгәалашәо салагеит санду рыцқа
лажәақәа...

Ииун 11. Ацсны атагылазаашьа иаха-иаха иуа-
дафхоит. Иаха-иаха рымч дыргәгәоит, иаха-иаха-
ггы ацсуаа рзын ирфьытцашәоггы рхәоит аамталатәи
Акәатәи аихабыра. Иаха-иахаггы рыедыргәгәо-
ит Абжьыуаа ретәи аибашьрақәаггы. Есуаха ҳара
хтәқәа азәы-фыцъа анырымшыуа ыказам Ешыратәи
аифахысрақынггы.

Иацы ашьыбжьышьтахьггы Тыжәаа рус сашьтан.
Урт са иаазбазар акака дырххоит усггы. Астамыр
Апба икны сыкан, Беслан Барганцъиа Владислав
Арзынба иитаз ашәкәы уафцас даҳзахатцгыларазы.
Арзынбаггы абыржәы ҳара ҳада ус имам: Афрык еи-
башьуан, азәы аеада дырзадгомьызт, рхәеит.

Иахьа Борис Үҗәбеи сареи мчыла Ҷычыкәа Жыиба акаҳуахы хнейцхьейт. Астол ҳахынахатәаз, Енвер Ажыбеи Енвер Арцъениеи айцәажәара иафын. Анцәа инирцәаша Ҷычыкәа Жыиба Гәдоутәа ара ҳарбаны ишнымхо, ачеицъыказы ишыпсцәоу, араҳы дара зынзаск ишымеибашыуа, ухәа рцәа рхыхуа Ҷааитит. Борисгъы саргъы анышә еиҶыжааны ҳамазар еиҶахшыейт. Нас есиқахталакгъы ауантә ахышыуа, ихәдтәалаз ачкәынцәагъы ихардырит. ИцәымыҶхейт иаргъы.

Абрака исымхәар ауам. Өөжәижәаба шықәса рацхәа Ҷычыкәа Жыибеи сареи хатәаҶызара цъара еицхәкәшәейт. Ацсуа стол ссир ҳахатәан ижәуа-ифо. Сара, уа аус злазуаз ала, аредакциахы иганы Николаи Киут исызит ҳәа, Илия Бигәаа итаца лнапала исзааишытыз ашәкәы абра сцъыба итан. Автор исеихәахьан уи зызкызгъы. Ускан Ҷычыкәа Жыиба Мыкә ахәхәттра деихабны аус иуан. Иара убра иказ аилахәарақәа ракәын ашәкәы иахәазгъы. Арыжәтә санаанахәа, рыцхә, сгәы аацшқахан: «Ҷаи, Ҷычыкәа абри сцъыба итоу удыруандаз?!» – схәейт. Уиакәхейт. Ицәырсымгар калозма. Сгәйдкыла-хыдкыло, иара убрака ешыас скаитцан – ачеицъыка архиара икәшәар ҳәа ушәозу, зегъ уа имазеины икан усгъы, ашәкәы аасымхны игейт...

Илия Бигәаа, иара иуадаҶыразра дазхәыцны, сара акгъы сеимхәейт, аха Николаи Киут акы саанимыжыит... Иарбан исықәнамгохәа иказгъы?!

Уажәы ҳахытәаз Ҷычыкәа Жыиба ихыыз, иаргъы ихыымзгимшыакәа дыкам, дзаазаз Гәада иахәхыз лафк аҶааирхейт:

«...Ҷыцъа айшыцәа ыкан. Ран дычмазаҶны ацәарта даман. Уахынла дзыцәазомызт. Уахык, айшыцәа мцар ада цсыхәа ахьамамыз, чарак ашка инарыпхьейт. Икартцахуаз: агәыла чкәын дааганы дналыддыртәалан, дара ачарахы ицейт. Ачкәын Ҷардацгъы ауха дтәейт, дтәейт, аха ари атакәажә лыб-

жыы уаха данамырцааза, иеааилыхны дналыкәаи-
ан, амш лылеигеит. Уиакәхеит, дылтахаахаа дыцәе-
ит ларгыы. Адырџаухагы, атакәажә хшыџагы,
лычкәынцәа даарысны илкит: иахатәи сырцәага
аџыза стахуп хәа. Ицаны ани ргәыла џардац даар-
газар, даеазны ачарахь шәцаанза уи ахәшә ацшаара
ауам хәа реихәеит...»

Ииун 12. Иаха ахәылбыгеа Ешырака ахысрақәа
даара ирацәахеит. Владимир Басариеи сареи гаґа-
ла хашнеиуаз, џыцәа Арышаа рычкәынцәа аабан,
хахьеицәажәоз даара хгәы рышьтит. Акәа иакәы-
ршаны ассир катцаны икоуп, амшын дара иркуп,
ажәџан дара иркуп, абцъари ари хара хатцкыс дара
ирымоуп, нас гашьас икашәтцои уара Апсны, арахь
уи абжеихара дара ианырку аамтазы? – рхәеит...

Иахатәи ахысрақәа хьаас ишьтыхны, зычкәынцәа
еибашьа хашәкәыџцәа: Кәымф Ломиа, Алықьса
Гогәуа, Никәала Кәытцниа, Владимир Басариа иахьа
ирура рзымдыруа, еидышшыло игылоуп.

Иахьа Едуарда Бабиа ицхәыс Рита дицны аџны
дааит. Ари амчыбжь аџнутцкала џапхьа иааны, Ада
Цьырхәака даагоит, рхәеит, ахәаса ршны атцәытцәы-
ра картцарц азы.

Апцтазаара тыхәаптцәа амам.

Едуард иахәшьацха Альбина Нодиапха, иаххысыз
амчыбжь азы хатца дцазаап. Нас уара Апсны хәычуп
хәала: ана еибашьуеит, ара...

Ашәкәкәа – сара счымазара, сара схьаа гәгәа.
Акәа, аџны азна ашәкәы лыпшаахқәа ага ианыс-
цәига инаркны, сара шәкәык сазхьацшып хәа сыка-
мызт. Аха зегь акоуп, ианызба сзымцеит. Амала,
даараза еилысыпшаауеит, уаанзеипш, сызмыпхьо
аасхәазом. Апоезиаґы Баграт Шьынқәбеи Рушьбеи
Смыри рышәкәкәа, апрозаґы Алықьса Гогәуеи Даур
Зантариен рышәкәкәа. Урт сара срыпхьацыпхьаза,
еснагь акака сыртоит, исзааигәоуп.

Иацы сапхьаны салгеит апоет, асахьагыхы Мак-
симилиан Волошин ишәкәы «Апоет ионы».

Иахьа апхьара салагеит Михаил Пришвин ишәкәы
«Амшынтықәа».

Спенцыр анафсытқәкьа пхәыск лхәычы ипкара
дафуп, атцәуара уакәытц хәа.

Ииун 13. Ашыжь сгәы сыхьуа саапшын, иагы-
зфит ариабжьарак сыздыгырбалоз ажәеинраала
«Агәыгра мцын». Аха аоны сдәылтцаанза исахит
сзеигәыргъашазгы. Иаха, ыцъа аерманқәа Гәым-
ста ирны пшыхәра ицан, хагацәа уаафежәафык
инареиханы, итәаны ашампанфы шыржәуаз, ине-
ины аоны цыржәеит, ишааиуаз аснаипер дырkit,
жәибжь автоматгы рыманы иааит, рхәеит. Ацсуа
ерманцәа рфырхатцара атәы сахәхьан иацы Ешыра
аоппозиция акынтә иааз Зураб Тьжәба икынтәгы.
Уи еибашьра анафсангы – дагычкәына бзиоуп. Ар-
скак аерманқәа идзырқатцә уа Ашәыкьарахә ахафы
рашыцәа реибаркны иахьынхо акәхап, урт рыцхра-
ара рырымтәкәагы каларым...

Ииун 14. Иахьа жәамыз цуеит Ацсны еибашьуе-
ижьтеи, Ацсны рыцха!

Ифырхацәоуп ацсуа цырфцәа Роман Тарба, Но-
дар Самсания, Латария, Цкын. Вертолиотла есуаха
Ткәарчалка, тыхла мацара, мазала абцарргоит.
Латә ианазааигәахалак, уи ақыртқәа ирыми, аmotor
ырцәаны ахауа иалалоит, аха ахьта анаслак уи аус
арура цәгьахознап. Есуаха абас ареискәа картцоит,
аказаареи акамзаареи ррахыц икәгыланы.

Иацы ахәылбыгәа ихалафит, абцар зманы Тхьы-
на итәаз авертолиот жәахафык ахәцәа аманы Гәдо-
утака иприт хәа, арахь акгы маазеит. Хагацәа аихс-
ны икарыжьыма, мцахыццәа?! Ма, иаххәап, абылтәы
амтцәаны цъара итәама, ашьхарыбжьара иахьыб-
жьыпраауаз кыр ианкәама? Итаз зустцәада? Изуст-
цәазаалакгы хара иахтәыми. Иахьа ыымшуп – хабар
ыказам...

Ииун 15. Ашәкәыџџәә хәикәшәән, аилацәажәә-ра хаман. Аибашьра хәзлацхрааша хәзбон. Зәжәым-зар – џажәә. Иагьа ххәаргьы, хзыкәгылоу адгьыл абылра ишафугьы, зегь акоюп, макьана гәйтгьаала аицәажәәра ыкам. Икам, избанзар, хара ашәкәыџџәә хәфнутқагьы икалеит ацарархацәә, џба-џба џны нызкылаз, атыц цхақәа ирышьталаз, зынза зәызтцәахыз...

Аизара ашьтахь Владимир Агрбеи сареи Анатоли Возба аџныка хнаипхьеит. Астол-еишәә бзиагьы хәзирхеит. Хныхәәфәқәа зегьы, хцәажәарақәа реипш, изызкыз Ацсны аибашьра акәын. Аха сара зегь реиха исгәацхаз игәашә ацхьа афьра ианыз ауп: «Во дворе ласковая собака».

Ииун 16. Иаха Кама лхәычы длыманы дааны дыкан. Абжыуаа реизара шымџапысуаз телхәапшрала избеит, лхәеит.

– Укәгылар акәын. Уа еигьны уабапхьоз уажәеинраала «Абжыуаа рыцкәынцәә»?!

– Роман Нестор-ица Бигәаа ицьыба итатцаны ддәықәуп, џыцъа дахьынарыдгыло дырзацхьо. Сара уи сызхоит.

– Мап, укәгылар акәын. Уа иара иатәын!..

Дақәытцуам сыцха. Иашоуп, сықәгылар акәын, аха азәгы акгы сеимхәеит, ацәажәәцәа реазықатцаны, амџацгаџәә заа уи еиҟкааны, ишықартцаларц еипш, акы ыказ цьышьон. Насгьы, Ацсны аибашьра иналагазар аахыс ихамбац ауаа, Урыстәылака ицаны зәыпхьазкыз, ицәыш-цәышза цсы рхазамкәа, апрезидиум аҟацхьа игьиланы, ихаха-чахо акы рабжыргон. Уи зегьы зызкыз еилкаан: ауаа рхы дырбара...

...Абжыуаа реизара мџапысуан. Иаба? Гәдоута ақалақь ақны. Абри амацара иамхәәзои Ацсны атрагедия?! Ианбыкәыз абжыуаа реизарақәа анымџапыргоз? Реиха агәырғьара анрымаз, реиха ахьаа анрымаз. Уажәы реиха хангәакуаз аамтазы Мыкә имџапаагаратәы хзыкамлеит. Уи еихау иарбан

трагедии. Хуаа ееекээзам харт абжыуаа ххатакээ, хамацара хакэым, харт апсуаа зеггы, аха абжыуаа иахаггы.

1918 шыкээсэзы ақырт меншевиккээ, абжыуаа ххэыштаара Мыкэ рнапхыцкээ аларцаны ианырк, арака идгылащкээ шмачыз аниба, Маршьян Таташь Тыркэтэыла дцаны, апсуаа рычкэынцээ ааганы деибашьит. Аха Мыкэтэык чархэара гэгээ рзиун, Маршьян Таташь ажэлэр рхэычкээ импытцантцее-ит... Иара ионы-игэара Цыгьарда икэыццышээа иргеит, аха нас абжыуаа ихыымзгышьяны, Бигэаа Нестор иапшыгарала, Апсны ахы иакэитыртэит... Хгыланы хэхэхээр акэзами, уара, ага хэоны даныф-ноу, хнышэынтракээ дрыкэтэаны ианхэымгеитэуа, ахэса хьантакээ рымгэацээ ркьяны, асабицээ тыганы ианыршыуа, хбыргцээ атанккээ ирыцрахэаны ианыкэыршыуа, хкытакээ аныццышэыртэуа аамтазы... Хшыапафэ адгыл абылра ианафэу аамтазы, изакэытэ цэажэара цшзакээзи изфыз: «Ара Мушьни ду азтцара иитаз...» – хээ дцэажэон Рушьни Цыапуа. «Рушьни бзиа уажэраанза ишихээз еипш...» – икэгылара алахациркуан Мушьни Микаа. Хадгыл абылра иафуп, шэанацалбеит! Иахьа Бзыпын фэыпхьазкыз акашь зфо, егырт, егырт Урыстэылака ицаз урт уанзаггы Апсны иачархэащцэан, абжыуаа хэынах-хан хцар, хабжафык хтахарггы ахы иакэитахтэуеит, хамцар – хазегь хтахоит. Уара, Анатоли Возба дцаны, ибжа акэтцаны: «Уааи, Платон Бебиа, уоны ага ддэылысцит!» – хээ ихэоит хээ стэаны сыпшуа-ма?! Убас акэзами зеггы?! Даара сгэы иалоуп: сгэы ахэхэабжы сазызырыфны, Гэдоутэ имфэпыргоз абжыуаа реизарафны слабжышо сахыкэгылаз!.. Иумхэаша анухэаша аамта хтагылоуп!..

Иссируп харт апсуаа ххазшыа: аишээ арыжэтэыкэгыламкээ хтээзом. «Уцаны афы тыхны иахза-агеишь!» – хээ саб айрыз ааганы иаасиркит, хан абыста антцаны данаалга. Сарггы афы тыхны сша-

аиуаз, схэычра аасыласын, сеирыз натцəхны са-
аоналан, саб иихəо збап хəа: «Хəы нтцəеит!» – хəа
ѣаастит. «Ќаи, цыушьт!» – ихəеит ашырхəа дəатцкəа-
ны. – Анцəиныс абыржəы тцəыцак аасмоур сзым-
чхар калап?!» Сара саапышəырччан: «Сыхəмарит,
сыхəмар!» – хəа сеирыз аацəырызгеит. «Уажəшьта
изжəындахəазгыы сыкам!» – ихəеит уи афы шыказ
агəра анига, игəы иахəаны.

Исгəалазыршəаз: амѡа каххаа, ианыказ, шықəсык
ахь знык аарла сан лнышəынтранынза сцон, сан-
зымцозгыы убарын. Уажəы уа ага дахуп. Есуахагыы
цхыз избоит. Анцəа ихəаны мѡааы аатны изыкала-
гəышьар – рацхəа уахь сагыцоит...

Ииун 17. Иахьа Шəачантəи агуманитартə цхыраа-
ра Ткəарчалка иргеит амашьынакəа, аґба иакəыргы-
ланы, Акəанза мшышла, нас мѡадула аурысқəеи ақы-
ртқəеи акны, атанкқəа апхьеи ашьтахьи иргыланы,
Очамчыра нахыс аурысқəеи апсуааи ацны Ткəар-
чалынза. Ианаауа иааргоит цшьнызкьѡык ркынза
Ткəарчалынтəи, хəышѡык ркынза Акəантəи – зе-
гыы Шəачака. Иааргоугыы аґырак аурысқəа роуп.
Зегыы дара ртəкəа ирмышои!.. Уи ххəеит хəа, абри
агуманитартə цхырааразы аурыс жəаф миллион
ишəеит.

Ииун 18. Ааигəа зыцстазаара иалтдыз Хəы-
та Чытанаа имшынѡажəахь снарыцхьеит. Астол-
еишəа хəхьахатəоугыы, хəарас иаґахузеи, зегыы зыз-
бахə рымоу аибашьра ауп. Махəыла папантцкəырк
дсымоуп, Шьаликəа Чытанаа хəа; зымшынѡажəа
хəхатəоу иашьа. Иацхьатцкəа итəаз аибашьцəа,
иара абыржəытцкəа апозициакынтə иааз Ешы-
раа рыцкəынцəа ѡыцба, сара инасырбаны, абасгыы
ѣааитит: «– Абарт аѡыцба аѡеишыцəа ирцацəо-
уп. Жəеиза танка тадырхəхьеит...» «Мап, жəаѡа!» –
даадыриашеит дара. «Аа, убоума икартəхьоу, – де-
итаналагеит сыхəхəыла, – изакəытə цкəынцəоу
убоит. Арт рабацəа уаас ирыцхьазазомызт...» «Дар-
бан, уара, изымцхьазоз?» ашыр-сырхəа иѡатцкəоит

афыцъеггы. «Ирымцхъазакәа... ацара рымазамызт хәоуп исхәарц истаху... – сымахәыла абырсааткала ирыжәтә ихыцсаауа, даахәыцымыцит... «Ацараггы рыман, ауафраггы рылан!..» – инеихырхәаалоит ацкәынцәа. Рнафыстцәкәа итәоу алафхәафы инары-мицаауеит: «Ақыртуа ир хара хәаста Аслан иафызар, ибзиоуп нас, хара Ашышкамс хәафызәааит. Ашышкамс Аслан шыхырсысуа злымхә инталаны, итыфаа-тыфаауа, ахы зкыднакәара азымдыруа иа-ақәхоит...»

Хаибарччақәоит зеггы. Алахъеикәратә стол-еишәа актәи азыбжазы акәын хәа, афбатәи ахәта аеарлахәыхуа иалагеит. Арыжәтә еипш, иара апста-заара ахатаггы атәы канамтцои!..

Атыхәтәан, фыцъа ахъаaidтәало, зеггы ишыкарцәо еипш, Владислав Арзынба иныхәафә аа-нахкылеит. Баграт Кәарцхъиа ажәа хәо дышнеиуаз, икышә даамтцасны икит. Ишкә хәанацшит зеггы. «Фышықәса-хышықәса рахь знык исоуеит абри афыза алацкәшәа. Ижәбап хара имгакәа, зызбахә хәытцаку ауафцсы ибзоурала, абзиа шахцәипшхо!..»

«Амин Анцәа ихәааит!» – уи хнахъанхәалоит зеггы.

Ииун 19. Иахъа Адеи сареи Гәдоутатәи ацъырмыкь акны хәкан. Ашьапыргыларта уоума, убас ауаа рацәоуп. Агъырак ахәса зеггы ашәыцъангара ршәуп, запхъа фыцъа-хфык ацкәынцәа рпатреткәа арку дубап. Абас икоу ахәса тәаны ирымтиуа иарбан икоу: атыпантәи анаша инаркны Бразилиатә акахуеикәатцәа акныза зеггы. Акәа ацъармыкь ашкә аныкәара затәазымшьоз ахәса, иахъа арака акгы иацәыпхамшьо зеггы ртиуан. Урт, Адлери Шәачеи ицаны иааргоит. Рыхәкәа: анаша – хәышә маат, ахәша – фнызкь маат, ашә – зкыи быжышәы маат...

Харт аус аауам – цараггы хәуам. Хтахцәа хрыцхашъаны ихартәо ала хәауеит. Абәа ду еипш хзыкәгәыгуа Атаи Цәышба инаиркны...

Ацъырмыкь агәашә ҳахъаатытцыз, Ешыра апо-
зициаҕны иҕоу арцыск сааникылеит: «Уара, сара
ибзианы уздыруеит. Ататын аасхәоит хәа сахъа-
аиз – аашә маат исзырkit. Уара, сара уатцәы сы-
ршьуоу сыздырзом. Уара, абри унахатцгыланы акы
хәзуур улшоит, мап анакәха, станк ала саакылс-
ны убас срылагъежып, аха...»

Нестор Лакоба иааны даныҕаз акәын. Пцхәыск,
дзыргәаҕуаз здырхуада, рыцха, ишҕа днеирацы дала-
ган – ашә илагылаз имуит. Нас: «Уара ианутахха зегъ
ҕалоит, уара зегъы унапы иаными, абаацсы?!» – хәа
дыхталкзазаап. Ашәхъагъы уаха ианизымчха акә-
хап: «Җаи, снапы иану аха, бааины бантәалааит!» –
ихәзазаап...

Ииун 20. Иахъа Лыхнашта аизара ду ыҕан. Гагреи
Гәдоутеи чыдала адәыҕба рыбжъартцеит. Җажәи
хәба нызкь иреитцамызт еизаз. Афырақәа: ац-
сышәала, урысшәала, ерман бызшәала, анҕлыз бы-
зшәала икыдын. Ажәлар иркыз алозунҕкәа ирхәон:
«Җара хадгъыл җатцак азәгъы иахтом!» «Ақыртүа
фашизм – уалтц Ацсны!» Владислав Арзынба – хара
уара ҳуцуп!»

Ахыбрақәа рықәцәқәа ирықәгылан аибашь-
цәа-хъаоцәа рхарацшыгақәеи рамвтоматқәеи кны.
Иаакәымтцзакәа ажәоан иатцагъежыуа иаххапыруан
аурыс иреактивтә хаирплан, уи хара ҳахъчон.

Сара араҕа кыр ныхәақәа сырцылахъеит. Иахъатәи
аизара зынза ихазын. Зегъы рылахъ еикәын. Ашәы,
ашәы, ашәы!.. Анацъалбеит, иаарылазозеи уаа
мыжда! Иааркыаҕны иухәозар, аизара зызкыз абри
акәын: ақыртүа ир Ацсны иалигаанза, аурыси
ақыртүеи айқәшахатра рнапы атцармыофразы. Ажәа
бзиақәа рхәеит: ацсуа Сериожа Цәышба инаиркны,
аказакцәа рхатарнак, ашьхаруаа рхатарнак, аер-
ман жәлар рхатарнак. Хәарас иатахузеи, Владислав
Арзынба иқәгылара рыбақәа тхаха иазыпшынын зе-
гъы. Уи убас иагъыҕалеит.

Лыхнашта рыцха, узхаанқоузеи ухэараузеи!
Уара утэи иакыртэ Анцэа икатца!..

Ииун 21. Сабхэында иус рызбоит. Борис Тыжэ-
беи Рушьни Цыапуеи мнейзеит. Хэык Тыжэаа ахь-
лахэу Борис ихы ихнахуеит. Сара сзырхатцгылом
хажэла зырцхашьо, урт рфызцэа хажэла иаламы-
зтгы ицкыхон, ихэеит уи. Рушьни Цыапуа: сы-
махэ заамурак дақэшэазар, абриакара айбашьразы
икайтцахэу, иахьа ицэгьакэа сахар стахым, ихэе-
ит. Сара, уртқэа зегы сзейпшы саукаху, аха уи
жэшықэса анихытцауаз инаркны сцабаа идуп, ус ага-
нахь гылашыа сывам.

Изакэызеи сабхэында иус?

Ткэарчал дыкоуп шықэса җажэа инареиха-
ны аресторан «Лашькындар» акны официантс
аус зухэу Зоиа Тарцха. Уи ахьыматэеи абырлаш
матэеи мачымкэа илыман, рхэеит. Абцар азыхэан
ауаа ирымаз ртиит, ранацэеи рахэшыцэеи рлымха-
рыоқэеи рмацэаз хэыцкэеи изныкымкэан еиды-
ркылеит. Аха изызодаз? Хэык ацкэынцэа ааи-
цаажэан, Зоиа Тарцха лхы лымырхырц рызбеит.
Изусткэада дара? Едик Шамба – Ацшерон дынхон,
Ацсны айбашьра ианалага ахақэйттэразы дааит,
ишеибашьуаз иашьагы дивыршыааит. Гизо Абуаа –
Урыстэылака дыкан, Ацсны айбашьра ианалага да-
аит, аоны дахьааиз иан агацэа дыршыны дналхагы-
леит. Ерик Тыжэба – фынтэ дтаркхэеит, җажэижаба
шықэса икэыртцахэеит. Ох, гэышыа хэа абахта дтытц-
ны дааит – айбашьрагы дналагылеит, агэымшэа-
рагы аарпшуа ифынеихеит. Масик Тыжэба – Цыал-
тэуп, ашкол акны ахэыцкэа акарате дирцоит. Гари
Тыжэба – сабхэында, Мрагыларахьтэ афронт атыл
акомандир ихатыпуао, уаанза ацитрустэ совнхара
«Цыал» адиректор ихатыпуао.

Абарт, рацхэатэикэа апшьфык, Зоиа Тарцха ахы
шлымырхшаз аплан аныкартца, Гари Тыжэба, аус
аеаргэгэо иалагар, акомандирцэа сара ирасхэоит
хэа реихэеит.

Масик Тыжэба уи лыфны днеины ататынкатцакэа ааихэозаарын, дылдыруан. Рацхэа уи дагыналышытит. Ашэ анаат, егырт сабрадакэа нарэатцаны иныфналан, лани лареи ааршэаны, рхыыматэа итцегь надкыланы иаадэылганы иргеит. Инатэан, уажэшьта сара стэггы дрылахэуп, абцбар азын ахы алырхит. Хэарас иатахузеи, дарггы ибзианы рнапы алыршыит.

Заур Зарандиа – Лакэйт хэа хызычыдас измоу аибашыфы ду хэа ирыцхэазо, имахэи иахэшьеи цюуки инеины инарыкэлан, ахы рацэаны иргазаап. Имахэ дыршыит, иахэшьа аарла лыпсы тахеит. Иара убриггы абцбар азы. Ацэгьауцэа ишрышьтаз, ант Зоиа Тарцха дзырхэыз ркит: ацэгьоуракэа афбаггы – ашьраггы архэраггы катцаз абарт роуп хэа. Лакэйт авторитет имаз ихы инархэаны, итаркыз иара еибашыцэа рыкэыршаны иргылт, иахэа ынтэ-хынтэ ауаа фнатцаны идирпкон... Урт абрака иагырхэеит ауафшыратэы хэа акгы шырзымдыруа, икартаз Зоиа Тарцха абцбар азын лхы илцэыргаз шакэу...

Иван Гэымба хадас дызмаз арратэ збара иахэа аус иахэапшыны иалгеит: Ерик Тыжэба – аашыкэса, Едик Шамбеи Гизо Абуааи фба-фба шыкэса рыкэыртцеит. Гари Тыжэба – цшышыкэса икэтцаны – афронт ахь... Масик Тыжэба аусзбара далахэзамызт, Ткэарчалынтэи амфа ахыыкам, дахыырзаамгаз азы...

Аибашыра мыжда, ахы иафэагылоу рымацара ракэымкэа, абас зегынцэара арыцхаракэа катцо, анапы шыаартцэыракэа рыхынагзоит...

Ииун 22. Ткэарчалынтэи ауаа хыртэаны иааргон. Акэа иахэааиз, уи агба иаздырцшыз апсуаа, уажэы итарымтцо иалагеит хагацэа. Аурыс ры икартцалакгы урт рымпытцкэкэааны итартцо иалагеит. Иааины агба ианаататэа, цхэыск уаха илзымчхакэа: «Шшышь нани, шышь нани, Амшын Еикэа уамами...» – хэа амхацэыраа гөаккэа рашэа аацэырылгазаап. Агба иаатаз зеггы еитцакызыкызуа итцэыуан, рхэеит.

Ииун 23. Шевардназе Китаи дахънеиз, Қырттәы-ла айбашъра шцо атәы реихәзаап. «Шақафы ықада шәзеибашъуа?» «Шәнызкъоык!» «Ркъатеиах птцәо иччазаап: «Шақаамта тцуази шәрабашъуеижътеи?» «Жәамз!» «Шәанацъалбеит, мызкы сасаиртак шә-засымиааизеи?» – уаха аарзымычхазо иччон, рхәеит дара.

Иахак ахысрахәа оумаза картцеит хара хтәқәа. Ақәа рыцкъазеит. Хәқалақь ағацәа реипш халахы-суа, иахзықалазеи уаа-мыждақәа?!

Иахъа, Валери Какалиа, Кәчыр Адлеиба ица-цәа аамталатәи рыфны хганы ххәы картцеит. Павел Азынба, Игор Гәыргәлиа, Кәтолаа рычкәынцәа Лашәриаки Чкадуаки, апшәма Виктор Адлеиба ухәа даараза аицәажәара бзиаза хаман. Зегъ реиха сгәы иахәаз: Кәчыр Адлеиба ихшара быжъоык аишыцәа рахәшъа затцәы, алакә ақны еипш, дрываргыланы зегъы еибашъуеит. Амцабз иафызоу чкәынцәоуп абыжъоыкгы, рахәшъа – дмедехәшъоуп...

Ииун 24. Иацы Едуард Агрба Гагра дцаны Гыц-ба еибашъоык иус избон. Уи изхаразамыз қыртуак дишьит, ипцхәыс амш лылеигеит... Азал тәны аус зба-ра ишафыз, ахара зыдыз ифызцәа фажәафык, бцъар-ла еиқәных иаафналан, уаха азәы акы ааилырмыр-шазакәа, абаанафы даадәылганы дрыманы ицеит.

Фажәак еихысхәаалоит. Хлектор Антон Адлеиба абас сеихәеит зны: «Уара, абри апсуаа амилициа-ра мыжда изалало удыруоу?» Ыы, Антон Констан-тин-ица?» «Абцъар мыжда бзиа ирбоит, абцъар?!»

Иагъишатцәкыаны, апсуа абцъар аниута, иа-акаимтцохәа акгы ыкам...

Иахъа акультуратә Фны ақны дықәатцаны, атыхәтәантәи имфохь днаскъаргон, чыдлан азын Грозинтәи абцъар аазгоз ахаирплан, ацырфы Иури Торгашов. Уи Ақәатәын. Апсназы деибашъуан. Ипцхәыси ипцәцәа афыцъеи инықартцози, анацъал-беит!.. Сара уа ажәахәара сықәшәеит. Абри ахаир-

план ацакыа иаахаз акэын дызтаз Артиом Анкэаб-
гы. Дзакэытэ хатцази ухэарауази! Ахаирплан асы
илахан, итэахын аацнынза, асы анзыты – зегы
аапшит...

Ииун 25. Астамыр Апба дтэаны Владислав Арзын-
ба икабинет шихьчоз, аихабыра ртелефон абжы
геит. Атрубка аакэхны дазызырфызар: «Ацшэма уи-
цхьа!» «Уажэытцэкыа!»

Нас, урт реицэажэара ашышыхэа ишалагазгы,
иаха-иаха ишытыцуа рыбжькэа халон: «...Уара,
уакэымтцзои Акэа абомбакэа ралажыра?» «Шэе-
ибашыцэа Ацсны ианалыжэгалак сакэытцуеит!..»
«Ихаибарбап, абыржэытцэкыа адтца кастцоит Гэдо-
ута абомбакэа аларыжырацы!..» «Ускан, саргыы Қарт
абомбакэа ралажыра салагоит!..».

Ииун 26. Нхытынтэи иааз ихайхэон. Икэра рду-
ны икатцаны, жэаф шыкэса зхытцуаз чкэына хэычык
Ацсны дааны дшеибашыуаз, дтахагэышыеит. Дры-
ман уа иахьфеиз, Бақсан инхо иара ижэланткэа
зегы акыр инагоу уаазаап. Быргк ацсы дааиха-
гылан абас дцэажэеит, ихэеит: «Хара Бақсан инхо
аижэлантэкэа, егырт зегь реицш, царала-шыарала
ухэа, агэакра иакэшэаз хашыцэа ацхыраара рахтон,
аха, агэымшэакэа шхамазгы, абцбар кны азэгы
хаибашыуамызт. Иахьа, абри ачкэын хэычы хейхит
зегы...».

Зеынацхьак-аапхьакуа зхы мфеапызгоз ацсуа аба-
цэа, убас шакафы рыцкэынцэа ифырхызеи, ухэарау-
азеи, иара хара хкынгы?! Аха шыалоуп ишфырхыз,
арыцхақэа...

Москвантэи ирхэеит хгэы хзырхьшаз ажэ-
абж: апсуааи ақырткэеи реибашыра еиғазырфеы-
цыз, гэгэала харт дахьхархэуеит...

Уи иаанаго Ацсны абжа ақырткэа ирытаны, ацсуа
шэеышэмыртцысын хэа аума?

Ииун 27. Санхэыцха иацы Очамчырантэи даан,
иахьа ихалхэон:

...Ахысыбжыкэа гэгэаны Акэака игацыпхьаза, агыркэа реилахэаракэа аашьтыхны, еибарыфны Жэыргыткэа ицоит. Пытрак ашьтахь еитахынхэу-еит. Ацсуаа жэылоит хэа анрахалак, иапсышэа ма-цараха, икэаталеиуа уматцура иашьталоит... Иаар – харшьру, анацьалбеит, хэа еизтцаауеит...

...Ацсыуа хэычык ақалақ далаланы дышнеиуаз еихсны дыршьит. Ажэжэахэа инеихабабаны дахьа-аимырдазгы, ицьыба быста ьытк аатыргеит, рыцха. Дара уи зегы идырбо, аа ацсуаа рчеицьыка хэа кы-раамта иахыччон, рхэеит.

...Ацсуа хэычкэа рыбақэа таа, ацьырмыкь акны афатэ иахэапшуазаарын, аха азэы ихэомызт, иры-рто иалагазаргы – ихымзгшьаны иааикэкьашаны ицон, рхэеит...

...Қартаа, телехэапшрала Владислав Арзынба дыршьит хэа рыжэлар ианрылархэа, Очамчыра иа-хапаз ақыртүа ир гэыргьаны иахьхысуаз, фөык дара рсолдатцэа машэырла иршьызаап...

...Алим исеихэон: Апозициаакны адырра ҳартеит шэгэышэеаныз, игэгэазоу бомбак дара рпозициа иакэхажьраны ҳакоуп, иашьуа – усгы дашьуеит, аха иаанхазгы еиланагоит хэа. Убри азын шэарт шэлымҳақэа цьгэаны, шэығкэа аартны шэтэаз... Аухантэарак уажэымзар-уажэы оума калараны ико-уп хэа, хлымҳақэа хнацэақэа ртакны, ҳағкэа раҳа-ны ҳаштэаз икьакьаза иаашеит, акымзаракгы кам-лазакэа...

Иахантэарак Соломон Хшыфтра илашэарыца атцэуара иафын. Иахьи, уара, ари анысхэа, агра ахьуеит ихэеит апшэма. Нас днеины азынцьыр ахэда иахаиршэеит. Ала агэашэ инткьан, аҳаскьын ахьырацэаз еимдо-еимдо акы аарылнахын, такэа-амта иафон... Нас акгы змыхьзоз еицш агэы алака-ны афныка иаахынхэит. Иара ахэшэ – иара иацша-ауеит. Ауафы ишьа алами, рыцха! Мап, зны-зынла алагы ауафы иатцкыс икьышуп!..

Ииун 28. Гиви Агрба рацэак зхэакэо дреиуазам, хаибашьцэа рганахьала. Аха иахьа исеихэон абцъар ихамоу хыпхьазара шамам. Амала, даеа хнызкъ ркынза аибашьцэа аазтгы, даараза ишыбзиа.

Иссирын уаха Москвантэ телехэацшрала иахдырбаз «Момент истины» адырратарала Владислав Арзынба икэгылара. Уи адунеи зегьы иаирхаит Апсны зтагылоу арыцхареи аиашареи ртэы. Оумашэакэа дакэшэаны акэын, зны-зынла инаикэымчыр цэгьа изымбоз акорреспондент Андреи Карулов итаккэа шыкаитцоз; Кырттэыла – Урыстэыла иалтцызар, изадларызеи Апсны Кырттэыла иалтцразы; Гитлер ара мчыла сеихауп хэа Москва дакэшаны икызтгы, аурыскэа ус итэаны ихэацшуазу; иашоуп хара ххыпхьазара мацуп, аха хара ихамоуп ахэаанхытц хэышэнызкъфык инареиханы апсуаа, ихамоуп адгылафцэа рацэафны – абри адыруазароуп Кырттэыла...

Иахагьы-иахьагьы инеицынкыланы ақэоура иафын: имырхагакэа, имырцагьакэа. Ках, шака иатахызи, анацълбеит хадгьыл ақэа! Апсатагьы кыднатцеит, аиашазын!.. Анхафы рыцха, иабцъар имхны анырхага иркызтгы, иагьа каитцарын, рыцха!

Ииун 29. Иахьа ақалақ ақны иааидгылоз зегьы ирхэоз акакэын: иаха Апсны ахада шака ибзианы дыкэгылаз!..

Хаибашьцэа цшыхэра иахьцаз, Кокоскьериа цкэынак ихы ахы ақэшэан, гэгэала дыхэны дааргеит, рхэеит. Хачкэынцэа, Гэымста нырцэ ага итыл ақны инеины, икакэаз зегьы гэартеит, нас абыз ааргарацы иалагеит. Арациа арахэыц хыртцэан, итэаны ишыпшыз, фыцья ашэанцэа ағыды-мыдыхэа еицэажэо ианаарыдгыла, иаарыкэшаны ирkit, аха азэы дрыцэцеит, иагьиеихсит. Нас, нақ-аақ еиґахысрахеит. Убра дагырхэит хара хаибашьфы. Егьи иркыз ашэаныуа апсраказгы дырзаамго ианалага,

ахэггы итцаланы даагатэымзи, инеигэйдтцаны иара
уа дыршыт – уаха иааимутцэҕеит, рхэеит.

Иаха, ишаалашыцаз еипш, ақалақь аҕны ачқэын-
цэа ҳалагьежьюа ихалалеит, абарт аҕаха-ахаха ала-
шарақэа ашәыркыр калазом, рхэеит. Ргәы иґоузе-
ишь, ажәыларакэа рзын ацәажәарақэа цоит. Иааны
иґоу аурыс генерал ус ихәзаап: Аҕәаа ирылаххәап
рабцар шытартцаразы, саатк ґхәарас иатаны, мап
анакәхаза ақалақьгы адгыл ишеиуахтәуа хәа. Уи
иамыршәарц залшом... аха иґахуп даеа шәартак-
гы: ибзиоуп хәан Шевардназе адырра анирта – уи
Ельцин арахь даирсыр калоит...

...Аҕәтәи хґәыла абырзен Одисеи Елчиди
ипазатцәы дихызызааны дыцсуан, дышцаґоушь,
анацәалбеит?!

Ииун 30. Иацы Қарт апарламент реилатәара ахь-
цоз, ани ашәа зґытцуа Тамаз Надареишвили да-
ақәыгылан: Гагреи Гәдоутәи ацсуаа аконцлагьерқәа
кәтцаны ирымоуп, аґыцъараггы зқьоык-зықьоык
инареиханы итаку ақыртқәа оума рзаарцоит хәа,
иґы ацәа ахихит.

Гено Каландиа иакәзар: иаарласны аky анахмыз-
ба, Гагра ихәхьыз аґыза хәхьуеит Аҕәа инаркны Га-
лынза хәа рылеихәеит.

Ари абцар уажәеипш иахмоуц, рхэеит. Зеггы-зе-
ггы, еихаразакгы тыхла, ахәаахы рдәықәтцара
иаґуп. Иахьа, ахәара злақартцаз ала, ансамбль «Аи-
ааира» сацны Калдахәара иґоу архәта ашқа хдеит.
Хәхьнеиз, дара даара хәташәымтцан, аха хара хдеит,
рхәан, хәқәымгылазакәа хәаит, урт аиааира нарзе-
игышьаны. Уажәык реыргәгәазаны иґоуп, издыруа-
да...

Ииуль 1. Иаха телехәапшрала ахәычқәа рзын
адырратара бзиа еиґылкааит Римма Хашпха. Сыз-
лаиқәымгәыгуаз ала, уааиеигәыргъаратәы дықәгы-
леит смәта хәычы Анри Аргәын. Диссирын Шәязина

Агрцхагы... Ақалақь аҕны иахья иааспылоз зеггы
убри атэы акэын ирхэоз...

Ешырака ацара иаеуп зеггы. Очамчыраа рыштаб
аҕны айбашьцэа рацэафын. Ус, Лакэыт Зарандиа
даахалаххын, цшьсаатк стахуп, ихэеит. Сара стэ-
ггы днахэацшит, аха сара иара рацэак... Деибашьфы
дууп хэа Борис Гэыргэлиагы ажэеинраала ихихэа-
аит, аха сара цшьцэахэак рыда самыцхьазеит, из-
банзар уи ихьз Лакэыт – аклакэыт рифмас иазипша-
аит азы. Мушьни Миқаиа, Гэдоута абжьыуаа реихара
ахьыказ, уи диманы хыхь дхалан апрезидиум аҕны
днаганы диртэеит. Сара рацэак хатыр сызиқэым, из-
банзар хымз инареиханы ицуеит, уи хадара ззиуаз
ар ааныжьны, Гэдоута дааны дтэоуижьтеи. Иаххэап
Даур Тарба ихэазтгы анапхатца саатқэа стахуп хэа,
абырсаатк снапы иаахцааны истон, уи хамтаны жэа-
ашықэса ахытцуа ишныкэызгоуггы.

Ахэаахы ицо-ицо мацара ақалақь кказа иаата-
цэит, ар ракэым дара егыртгы цьара азэ дубом.
Ицсит ақалақь, ҕымтра гэыптцшагак атаан, еихаҕэы-
зза ицшуп.

Даур Тарба иштаб ааныжьны еибашьра дымца-
разы хихэеит Валери Какалиеи сареи. Насггы уи
аабыкьа ахэшэтэырта дтытцит, дуафычмазафуп. Аха
иара имуит, имутцэҕеит...

Ақалақь схы сзаламкуа афны сахьааиз, Алим да-
аеаххит адсшэа хайхэарацы: – Абзиаразы, Аҕэа хай-
бабоит! – ихэеит, дагыцеит. Сара сматацэа хэычқэа,
Анрии Кристинеи уи изытцэахны ирымаз «Сникер-
сқэа», шимуаз мчыла иртеит.

Иа-а, Анцэа ду хазшаз, сара цстазаара ссирк сы-
мамызт, сухэоит сажэымта умырцэҕаразы!..

Ииуль 2. Асаат аказынза стэан. Иааузымычха-
ратэы ақалақь аҕымтра гэыптцэаган. Снаиан, сы-
лацэа нтаауаны, ахаирпланқэа рыбжьы саанарц-
шит. Сеааилахэаны сындэылтцит. Аҕэака хадшы-
ртахы сахьааиз, ишылашыцазггы ауаа рацэафны

еизахъан. Иаакъымтцзакъа Акъа иалахысуан хара хтэкъа. Ащынкъа абылра иахъафыз бзианы иах-бартан. Асаат хэба рахъ аусура иналагоны, хдепутат Валери Кэарчиеи сареи аштаб акны хайцны хыхъне-из, иазызырѳуаз икнытэ еилахъкаит Тамшьтэи ақырткэеи Акэатэи ақырткэеи реицэажэара атэы: апсуа еибашьцэа хажэлеит, амшын ахьтэ ѳ-кэапк затцааира агаѳа иазааигэахоит, хамч рыкэхом, ацхыраара хашэт, рхэон Тамшьтэи хагацэа.

Харт уи хъаас икахтцеит. Асаат пшьба рзы инеираны иказ хдисантцэа зыкэтэаз абаржакъа аѳбагы рзы акоридор картцар акэын Тамшьтэи апсуа еибашьцэа. Иагхеит. Ашамтазынза хапшын. Ус, ихынхэны иааит абаржакъа наскъязгоз аглисеркъа ѳба. Урт ихархэеит дара дтас ирымаз Акъа иалахысуа Гэылрыпшьынза ацара шакэыз, уи иагышынарыгзаз. Хара хъаас икахтцеит Акъа алахысра ахъаанкылахаз. Ареспубликатэ госпиталь акынза хцеит. Уака ихархэеит ахэцэа иаха азэгы дшаарымгаз.

Икалатэкъяз: пшьышѳык аибашьцэеи, атанккэеи, аградкъа зыкэгылаз амашьынакэеи, ацъапцхани ухэа зегы зкэыз абаржа, Акъа азиаша мшынгэыла ианнеиуаз аамтазы акэзаап хара хтэкъа ашьхарахынтэ акалакъ алахысра ианалагаз, лапшхырцагас, хэарас иатахузеи, ант хаглисеркъа реипш, абаржакъа, иазгэатаз аамтазы, Тамшь агаѳакны инеит, урт рзын апсуа еибашьцэа акоридор картцахъан, зегы маншэалахеит... Хаградкъа шаакэтцыз еипш Очамчыра рхы накэкны ихысит, хайбашьцэагы нак-аак еипыланы еибашьуа рѳынархеит...

Ииуль 3. Ешыра апозициакны ага ихы итанархеит пшьѳык апсуа чкэынцэа: Адлеиба, Касланзиа, Ладариа, Шьынкэба. Хѳыза Вова Касланзиа ипазатцэы. Акэтагыцэа иагэылакны ираааз дреиуан иара аб ихатагы. Уи иаб Ардушьан Касланзиа – апсуа журналист каимат, цэгъахэыцрала Бериа иматцуаркъа дагырызымхеит 1937 шыкэсазы. Уи ица Владимир

Касланзиа атцара ду итцеит, анемец бызшәа дазказаны ауниверситет акны аґар иаазон. Иахья ицазатґы Апсны ахьчара ихы акәйтцеит... Ех, шәарт азатцәкәа, азатцәкәа!..

Иахья амшын ихыланы ицеит абаржа. Уи иакәуп ацбапханы рацәаны, атанккәа, ґажәи хәґык апсуа еибашьцәа. Тамшь хачкәынцәа акоридор ахьыкартаз, излархәаз ала, Тамшь ашкол инаркны Цагьеранза, хара хтәкәа иахьырку – изхытцуеит... Иагья цәгья хзааугахьазарггы уара амшын, унцәахәы ду Хайт сиашьапкуеит, хадгьыл хыхьркьяны, ґынґажәантә рыла ихайхау харшьырц иахьяеу гәатаны, ишәапырхапуа уцәкәырцакәа рыкәа итацсоу ххәычкәа хзухьчаразы!..

Акыраамтаггы амшын сыґецынгылан Тьркәтәылака сыпшуеит. Амхацьыркәа рыцхакәа, шәареи хареи хамч еизкызтггы, ари аґыза ахлымзаах ааины иаахадгылазомызт. Ауаґызатцә амшггы хәмаргас дамоуп, амыжда!..

Ииуль 4. Иаха ицаз абаржа зымызхытцкәа ихынхәит. Излархәаз ала, урт уа иназарц рацәак рыгымкәа, рґапхьяка еибашьыга гбакы аацәыртцит. Ус, агаґакны ипшыз хайбашьцәаггы рациала адырра рыртеит, шәызхымтдыкәа шәышьтахька шәхынхәы, хара макьаназын акггы хазрыцхазам, иахзымдыруа айбашьыга гба шәхы ацәышәыхьча хәа. Ихынхәны иагьяаит, арыцхакәа!

Гәдоутатәи арратә аеропорт анапхгаґы Чиндаров, апсуа пхәызбак бзиа дибан, ажәа лнитцеит, рхәеит. Лара, иажәа ґбамтәкәа: Акәа апсуа бирак шаахаургылалак, суццоит хәа иалхәазаап.

Апсны зегьынцъара айбашьракәа цоит. Хачкәынцәа рыцхакәа хәны иааргоит, ишьны иааргоит...

Атх ишалоу ауаа гыланы амшын, амшын апшахәа ихыкәгыланы, рыкалакь гәакья ашка ипшуеит; рылабжышкәа хаддыло, рыгәкәа тамгыло. Ирбоит Акәа абылра ишаґу. Ареспубликатә госпиталь ааигәара

уажэы азэггы днарышьтзом. Цыхъа ааста акырза адисциплина еифыркааит. Ана-ара ахэса рыпцкэа мацхоит, ана-ара рыхцэкэа кыдырхуеит, уажэы-уажэы вертолиотла, машынаала раагара иафуп ахэцэа, апсцэа...

Иахъа Владимир Касланзиа ица итэыуара хакан, Гагра. Ауаа рацэафын. Шьалодиа Ацъынцъал дшааиуаз анырба, хэызцэа еиханы рмашынакэа ирталеит, апсшэа иахэара хтахым хэа...

Ииуль 5. Акэа иакэыршаны аибашьра цоит. Иаха Очамчырака ицаз абаржа хынхэит идырны, аибашьыга гба аурыс бирак ахаргыланы, агафэхь ихысуа анырба.

Ашьжымтан Очамчыраа хаштаб ашка сфынасхеит. Акультура Фны афэпхъа сагынрылахэит Гагрантэи аикарускэа иааргаз ар. Урт хэышэфык ыкан. Акэа кыдтэаны излауаз ала, зеггы афнутцка ифналеит. Азал ифнатэан, уажэы-уашьтан ахы инафэагылараны иказ аибашьцэа еикэышышы. Сара сыфхаланы асцена саакэгылан, ажэеинраалакэа срыпхэо сфаасхеит. Акы сапхьеит, фба, хца... Мап, акыраамтагы срышьтуамызт. Ус, дара даарылтчны ифааихеит лафхэафык. Уи даныфеиха инаркны, уаанзагы дшырдыруаз мфашьо, зеггы аччара иалагахьан... Абар, уи Хэаптэи арцыс – Миша Анкэаб, урт ркэатеиах птэо излаирччоз илафкэагы:

...Махэык иабхэараакны днеизаап. Ихылца ихихыр каломызт усгы. Уи ихаршьшыны акырфара дшафыз, ихы дафо далагеит. Ихыста нацэа навтатцаны ихы апхъала ибыгшэагы аакаитцеит. Дук мыртыкэа деитафеит хымыжда. Нас иаргы ашьтахъала ихылца инацэа навтатцаны, еитааибыгшэа иуит. Аха ахыфара фкыми, изаараны фэпхъа иааи иааихалеит. Амахэггы уаха ишамузоз аниба, ихылца шихаз илеихаргэгэаны абыгра далагеит... Арткэа зеггы збоз абхэагы уаха изымчхакэа: «Дад, ихылца ааухыхны ухы убыгырауазеи?» – ихэеит.

«Ыы, уара утэарта уанафо, уеикэа ушьхны аума уи шубыгуа?» – хэа иатеикызаап махэы кадыцгыы...

...Аены Ыырхэааи Хэапааи хеетцыхны ашьа-пылампыл хасуан. Ныхэамзи, уажеицш еибашьраз цышэшэоу?! Ихэмаруаз, хэарас иатахузеи, хеи-лыхны трусикзатэы акэын ампыл хшасуаз. Ёыц сызланагалаз сабхэараагы настха итэаны исзыц-шуазаап, сара иабаздыруеи. Ус, иззымычхазаз гэы-лак, ргэыла ёахак дысзааишьтит, хабга цитэеит Ыырхэаа хамэхэ, еикэажэ ишьеитцааит хэа. Сара ампыл сыманы сцоит – иара дыёуа дсышьтоуп: «Уар-ра, ик-коу уд-дыр-руама?» «Икои уара?» «Уар-ра уз-зуст-тоу аад-ддыр-руеит харра?» «нас уара?» «уеикэ-кэ-кэажэ, иушь-шьхац-цсааит, иушь-шьат-ца, уарра!»

Сара уи иаха сымазма, ахэмарра саёын... Егыи иёынеихан дышнеиуаз, Аду днаидгылан: «Ыь-цьым, уц-пха ае-еада дшш-аккыз уд-дыр-руаз-зааит!» – хэа наиеихэеит...

...Адэхы ацшра бзиа избоз цхэыс мыждак дыкан, лыблакэа камкамуа. Ус лхатца иааикэшэаны данцсы, зынза ахақэитра лоуит. Ахацэа лышьталаны иаауан, зыёныка дызгоз убарын, уа иаангылоз дубарын. Хэылбыгехак, хатца ёардацк дааины акыр дтэеит, дтэеит, аха данымцаза, ани ацхэыс мыжда ланхэа дизтцааит: «Акыр утахызма, нан?» «Хажэ гёа-рымлазт, сашьталаны абрахь саакёлан, ди?!» – лате-икызаап ахатца. «Уи уаха шьта иаазом, нан, иргахье-ит!» – лхэазаап анхэагы...

Аибашьцэа ччон, иччон, рыцха, рылабжышкэа хаддыло. Рпеицш-цэгьа азхэыцхагы рымамызт уажэы.

Хара хкны ацсы даныкёоугы алаф рхэоит.

Аибашьра цоит ахэы харакыра Цугёыровка. Уака ага жэамз иеыргэгёо мацара иецашэыркны дтэеит. Иара убас рёыргэгёаны итёоуп Шромагы. Абарт

Переделкинока сигеит. Адырѡаены ашьжымтан машынала днеины Иарославлька хцеит. Уа акэын ашэкэы ахытхажбуазгы. Ағнызынразын амѡа баапсын. Шьыжыы идэықэлаз ахэылбычеа хнеит. Цъара саапсеит имхэеит, амла сакит имхэеит. Алаф шихэоз мацара, хамѡа хара хамбазеит. Ауа уа Иарославль иказ апсуаа еизеит, аресторан ашка инеипхэеит зегы. Адырѡаены хус катцаны, урт атыжы-цэагы ргэы катцаны Москвака хгьежыт.

Едуард Ажыба ѡ-уада хэыцқэак иман усқан, аха аѡбагы кэапеишэа итэын. Икамызт арака иумбоз цсыуа шэкэык. Дырмит Гэлиа инаиркны Владимир Зантариа икынза зегы. Абарт иуада хэыцқэа ркны еизартас ирыман Москватэи апсуаа. Иахьа Апсны иаакалоз уаха ирдыруан. Едуард Ажыба Москватэи арратэ академия далгеит, квартира ғыцқэа иоуит. Сара издыруаз ихэычы Арсана (Алықса Гогэуа иажэабжы «Аеыхэа» данацхьа ихьзитцеит!..) иакэын. Уи даеа ғыцъа аишыцэа иоуит. Иара атыц бзиақны аус иуан. Аха иамуит, ипсадгыл амца акны, иара Москва дзаанымгылеит. Апсны рацхьатэи амшқэа инадыркны, аибашьра даналагылеит. Гагра ахақэйттэраан дырхэит. Нас Апсны арратэ пшыхэра деихабны дкартцеит. Афронт ашка дымцаргы камлози, аха имуит. Ишэаны ихьатцыз командирк ир драцгыланы, артэаахэа дыхэхэаны иёынеихеит. Абра дагытахеит абри арцыс гэымшэа, апатриот иаша, Апсны атцеи лаша.

Сара агэра ганы сыкоуп, ари ажэлар ртцеи ихьз-ипша ашьтыхразы, Апсны иауалпшыоу зегы шыканатцо аиааира ду ашьтахь!..

Ииуль 8. Иахьа Кэтолтэи аибашьѡы Вова Цнариа исеихэон Едуард Ажыба дыштахаз хэа. Ишэаны ихьатцыз хкомандир днаитцахэхэан, артэаахэа ибжыы нытцаны, дахьынтэааз хэа хамбазакэа, хацхьа днагылан иёынеихеит Едик Ажыба. Иахьнеитэыз, аха акырза ишэартаз ахэы хагыыхэнигеит. Хара уа

хаанкыланы иара иҕынеихан, хапхьатдөкьа иҕаз атырас еилачыра ааимырттааны, харапшыгала иҕоу збоит хэа ихы анаалирхэхэоз аамтазы, агранатақэа алакнаҳаны иҕатцазаарын, адгьыл рзызо ипжэеит, иаргьы иара уа дааихнахит...

Урт рнаос ицаз рфызцэа ирыхьызгьы сархэон. Ирыкэшаны иааказ зегьы ныртдэаны, ахыхьчарта ҕартцаразы иааиҕапшит хфык ҳаибашьцэа. Нас, рав- томатқэа настха инышьтатцаны, хэызбала анышэ атыжаара иналагеит. Ус, ианыпшы, рацэак бжьам- кэа, абетонқэа шышьтаз рбеит. Урт акакала ихэаза- ны иааго, ахэы аҳаракыраҕы ртып ҕартцарц акгьы рыгымкэа, рышьтахьала шэаныуак абна даалтцны а-Дбар чкэын диеихсит, аха дкамхэзеит, деиҕаиеих- сит. Егьырт ыцаны равтоматқэа ирымтцасит, ашэа- ныуа дыршьит, иршьит уи ишьталаны иааиуаз ифы- зцэагьы...

Ахалшени Камани ҳара хтөкэа иргахьан. Иаха ир- геит СухумГЕС... Урт среигэыргьо, аха Едуард Ажьи- ба иҕахара хьаас исыманы, еиҳаракгьы уи иҕахашьа. Аоны сахьааиз, Соломон Хшыөтреи уи игэыла апсуа бырги еидтэаланы аицэажэара иаҕын.

...Ауаа ҕэышқэа ыҕан, хэарас иаҕахузеи?! Аҳак дыҕазаарын, аха леишэацэгьакгьы. Уи иаҳаит итэы- лаҕны уафкэыҕак дыҕоуп хэа. Ёнак, уи иахтынрахьы дицхьаны дааигеит. Афашэхак реипш еипшыз фыцьа ахэычқэагьы ааган, иапхьа иааиргылеит. «Абарт руазэы дычкэыноуп, азэы дызҕабуп. Иеифу- дыраар – уразкы иакит, мап анакэха – ухы хыссо- ит!» – ах иапхьа итэаз инаидитцеит. Ауафкэыҕа да- аитцагэгэеит. Ахэычқэа еифдыраашьа рымамызт. Дагьаанапшаапшит. Илапш нақэшэеит абхэа ҕала- ны ихьыдхэо иахьғаз. Ахэычқэа иманы дынкылсын, днамтцагылан махэык дааханы, абхэа ааиршэшэеит, нас ишэыҕкэшэа хэа ахэычқэа инарыдитцеит. Абраҕа иагьеилиргеит аҕэыҕа афашэхак реипш еипшыз ахэычқэа: ичкэынази изҕабзи. Ачкэын ииҕэшэоз

абхэакэа ицъыба итеитцон, азгаб лыблуга еитцыхны лкалт илалтцон...

...Иара убастэкъа уафкэыгак дыкан, рхэеит, Апсны. Апсха итаххеит енак уи дпишэарацы. Дааипхьан днаганы днаиртэеит. «Уара, ууафкэыгоуп, рхэеит. Истахуп зцэа зтэым апхэыс илоуа цоу пхау сзеилукаарацы?» «Уи азын лееилыхны сапхьа дгылароуп», – ихэеит акэыга. Апсха игэампхазаргы, ауада иныфналаны, ахкэажэ дааилыхны дналыхэадырпшит. «Ассир збоит, – ихэеит ауафкэыга, – лапхьала сахьлыхэапшуа аца хэа ахэоит, аха лышьтахьала апха ахэоит, ицъашьатэуп!» Икартцахуааз, ипштэын. Иагыиашатэкъаны, лыфхэара анааи, ахкэажэ ацагыи апхагыи лоуит...

Абас ихы фихит ауафкэыга...

Ииуль 9. Амра лхэыцкэа Анрии Кристинеи, угьы ари афны икоу илбоит, лара медехэшьас агоспиталь ашка дцеит. Хахоуп дмыцэоижьтеи. Шромантэи ахэцэа есены раагара иафуп. Иахьа ашьыжь иааргаз: асаат хэба рзы Цугуровка иакэлараны икан хэа ихэеит, лхэеит. Ашьыбжьышьтахь иагьаахалафэит Цугуровка ргеит хэа. Уи ахыргэгэарта Акэа анеиразын иаазымутцэкъаз акы акэны иман ага. Уахатэи телехэапшрала адырратаракны, апсуаа ишырхэаз, Гэыма ргеит хэа ауп. Ус аумашь уи апсышэала ишахьзу? Хагагыи ишидыгэгэало имбо дыкам: Германиатэи Англиятэи ахэынтқарцэа инадыркны, зегьы аурыс еирцэажэоит аибашьра аанкыларазы. Аконфедерация ар ркомандакатцафы Шамиль Басаев, иамузоар ахпатэи афронт аахартыр акэхоит акыртқэеи хареи ххэаафы иихэаз, зынза еиланаганы иамоуп дара.

Ицъашьатэуп, Шевардназе Қартқа дымцазакэа акэкэахэа излахысуа Акэа дахьыкоу. Ус ауп адырратаракэа ишырхэо. Издыруада: «Афнутқа снеир – схэыцкэа сыркуеит. Адэахьы сдэылтыр – хлақэа сыркуеит!» – хэа ирхэо ыказар?!

Есыуаха иааҕымтцзакәа изҕыз ахысрақәа ыказам уаха. Излархәо ала Цугуровканти акәын Афон ишалахысуаз. Уажәы хара хтәкәа иргазар – уи акәзар изтынчроугы. Аха ари афыза аамтазы, ас афымтра иахагы иҕәыптцәагоуп. Уи схәеит хәа, издыруада, адунеи иадыруа Афонти ахапы зтадыргылаз ашәара уажәшьта ма шытахька иаанхазар?!

Ачечен снаипер ихәон: ага ихы уеихсыр – абырсаатк дыпсуеит, ишыапы уеихсыр – ифызцәагы еизнагоит, нас уртгы ушыуеит.

Ииуль 10. Ашьжымтан иаахалафит иаха Шрома хара хтәкәа ахы иакәитыртәит хәа. Ус, Амра агоспиталь аҕынтәи дааҕаххит: ахәцәа рацәафны раагара иафуп, ишыу ыкоуп, шәысцәымшәан, сара сцеит, лхәеит. Уи излалхәаз ала, Цугуровка аибашьра ҕәҕәа цоит. Сара уи иацы хара хтәкәа иргеит хәа акәын ишыздыруаз. Иаҕиашатцәкьаны ус иҕазаарын. Аха изгаз акомандир: хара хадтца нахагзеит, шәыфныҕакәа шәцаны, шәыцсы шәшыа анихәа, ицакәаз калеит. Уи рхы иархәаны хаҕацәа ҕацхьа еитааныркылеит. Ари акомандир, убас азиуит авертолиот – аибашьцәа зманы инеиуазгы. Уаҕа атып зкыз хархәта ракәын, аха иара шәхьатц, ус атахуп хәа рахәаны, ҕынҕажәафык инареиханы хаибашьцәа зтаз ахаирплан аҕацәа акәиршеит. Излархәо ала, жәицшьык рыцәеит, егырт зегы уа иштаз ирыблит. Акомандир дыкны дганы дтаркит. Уажәы ҕыц иалагатәхеит хәцкәынцәа рхы зкәыртцаз ахыргәҕарта каимат Цугуровка. Уи анрызга – Акәака рымҕа аатуп ауп.

...Ан, рыцха, фык аҕацәа ахылымаз хәафык еибашьра идәыкәылтцеит, азәы даанылкылеит иамузар хатцәфаншыап ирзрым хәа. Аха лычкәынцәа азәы дантаха, иаргы дылзаанымкылакәа дцеит...

Ииуль 11. Иахьатәи амш уаргәырҕаратәи иҕам, иахатәи сыпхызкәа реицш. Ашьжымтан, Гәдоута аҕырмакь аҕацхьа, Арзынба ихьчаоцәа ицны машынас ицоз зегы аанкыланы ацкәынцәа рты-

рцон. Изыкәтәаз рымхны, дара наганы автобускәа иртадыртәон. Атапанчатыхра а́кынзаггы даннеиуаз ы́кан, рхәеит. Дзыкәшәази, уафы мыжда?! Зегь иара и́каитцар акәхеит.

Ус, иаабеит Афон ицаны иааз Владимир Мқанбеи Сергеи Тыжәбеи. Урт Кәымф Ломиа, Борис Тыжәба, Кандид Тарба, сара ихархәеит забцъарқәа шы́татцаны иаауаз хаибашы́цәа аабеит хәа. Сара исзымычхаит: хымш рапхьаггы шәарт абри афыза шәхәахьан ауаа шәрылагыланы. Акы ы́казамзарггы ишпашәхәои?! Насггы, ҳацкәынцәа ус аибашьра кажьны иаауазар, дызустада изгаз: Ахалшени, Каман, СухумГЕС, Шрома?

Убас шакәуггы, иахьатәи амш ахгара акыр ис-цәыуадафуп: ихәлазом, ихәларггы имшозар акәхап. Ицъашьатәуп, убаскан иааины сыбла иаахгылоит Кәбарда ханы́каз иаабаз хтыск. Агәарабжьара ҳаб-жьаланы ҳашнеиуаз, ҳнахтыгәлеит ахәычы хәмарра. Урт иабцъарцсараха: ҳа ҳацсацәоуп – шәара шәақы-ртқәоуп хәа рычешаны «аибашьра» иафын...

Ииуль 12. – Нан, сыцкәынцәа! Аамта хьанта ҳа-аины ҳаатагылеит. Аказаареи акамзаареи рхәаа ҳақәгылоуп. Ацсны зегь рыла ибзиоуп азын, нацъ-натә аахысггы аґацәа ақәлон, ҳаинылеит ааххәоны – фацхьа рґаархон. Аха ацсуаа хацәынмырха рыдгьыл иазгылон. Зқьышықәсала имырззакәа иааргеит. Ауафы игәыгырта ицсыртоуп хәа, уажәы хгәылацәа иахзыруа жәбоит. Ацънышцәа: Цатца дуи Абласар-кьеи 1937 шықәсазы, дара рхарала бжъ-нызқьоык инарейханы Ацсны атцеицәа, нацәақәкыла иалыр-хуаз атцеицәа тахеит. Ох, гәышья ҳабға ааитцаххуаны, ани Абга шкәакәа ир иманы днаҳажәлан, ҳазтаир-гылаз жәбоит. Ххәыцқәа атцәфан иахацаланы ишьу-еит, ҳахәсақәа рыграқәа тдырбоит, рцәа цырґеуеит, ҳатахмадцәа атанкқәа ирыцраҳәаны рыцсы рхырху-еит, иргәа́кны.

Нас, сычкэынцэа! Иахъа шэара ишэоуит хъчатэыс
Ацсны алахъынтца! Шэрызхэыц, зыблакэа таа ишэ-
зыцшу шэхэычкэа рразкы, шэрызхэыц, жэымта-
цэгъа зыккалаз шэанацэеи шэабацэеи! Шэазхэыц,
ашъа згэытцкъасо Ацсны! Азэы итэы ахаан азэы
назаза игоны зыкалом! Шэымшэан, абаацсы! Шэе-
идгыла! Шэхы ақэышэтца Ацсны, шэара шэтахаргъы
– иара еикэшэырха! Сара, анык лахасабала, ақэпа-
рахъ сшэыпхэоит зегъы! Адунеи исзыкэу спазатцэ
шэара дшэылагылоуп! Хашэмырпхашъан, аба-
ацсы! Ёнак ииз ёнак дыцсуеит! Шэара ишэыцуп
Напха Къагэа ифырхатцара! Шэара ишэхамацэысу-
еит Къахъ Хацъарат ибжыы тцарза! Шэымшэан, аба-
ақэа! Згэы трысны, зфызцэа кажъны ихъатцыз – Ан
лышэицхыыз изымгааит! Шэара ишэхылацшуеит
хашъхақэа рдоуха! Шэара ишэыцкэпоит хадгъыл
амч дузза! Ан лныхэапхыыз шэыгымзааит! Шэне-
ибац ацсуа рычкэынцэа! Анцэа хара дхацуп, да-
гъыххылацшуеит! Шэнеибац, с-нанраа!..

Ацсны иахыфоуа игон Ан лыбжыы. Ан – Леила Ни-
колаи-ипха Ачба лыбжыы! Ашъхақэа иахагъы ишъа-
птцыркыакъаны, рлымхақэа кыдтцаны изырфоун. Ад-
гъыл ахъаақэа ахарштца ихэрабгъыцны иазнеиуан
Ан лаапхъара. Уаха зламкэа ихъашышъыз аибашъфы,
изгэамтазакэа инапы ахала абцъар ашка афынана-
хеит...

Ииуль 13. Иахъа ашэкэыѿѿцэа хаизаны Ацсны
аихабыра, хатала Владислав Арзынба ишка ашэкэы
ѿны ахэара кахтцеит: ацсуа шэкэыѿѿцэа, Ацсны
иалтцны ицаз усгъы икам, егъырт – Кэымф Ломиеи,
Шота Чкадуаи, Нури Отырбеи рықэра ахьдуу азы,
раамчыдарахаз, зегъы бцъарла хааибытаны афронт
ашка хдэыкэырцаразы.

Иахъа ашъыбжышътахъ, Ешыра апозициақны
итэоу хаибашъцэа ирхалаз ага ихайрплан СУ-25
хара хтэкэа хлантцы иларышътит.

Қырттәыла атәылахъчара аминистр Гиa Кaркa-
рашвили, ани ацсуаа зегъы хзы абас зхәаз: сара шә-
нызкъоык ақыртқәа среигзом цшыынфөжәи жәипшъ
нызкъоык ацсуаа зегъы нсыртцәаразы... иаха ауль-
тиматум кaитцеит: уатцәуха асаат фажәи цшыба
рқынза ацсуаа рыр Шромеи Ахалшени иргыланы,
Акәа алахысра инакәымтц – мөхақы тбаала джәы-
ланы, Гәдоутеи Гагреи шыакъаны, Цсоу ахәаакынза
дышнеиуа ала...

Ииуль 14. Ашарпаз хшышьтаз дааит афонтәи
аибашъоы, сымахә иашъа Витали Аргәын. Уи мы-
зкы инеиханы Шромака дыкан. Уажәы уахьынтәи
дхынхәит. Иссируп ари аибашъоы иихәо. Алик
Смыр командирс дызмаз фышәи хынфажәижәоык
хакан, уажәы шәоык рқынза аарла хназоит. Егъырт
хфызцәа рхәит, итахеит, ицеит... Нак-аак агеи ҳареи
хааифагыланы ҳахъеибашъыз Каман агараан ауп.
Убра иагъырбеит ҳара ҳашхьамтцуаз. Амала, ика-
леит згәы трысны, забцъарқәа кажъны ицаз хфыз-
цәагъы. Дшәаны ацара дафуп агагъы. Урт харантәи
танкла ихалахысуеит, мамзар хааигәара изааизом.
Лабәаба иагъырбеит ҳара ҳшаиааиуа – дара шатцахо.
Аибашъцәа фыцқәа ҳархәта иалалар ртахуп – ҳара
ҳахъхьамтцуазы, аха ус аламала ҳарт азәгъы дха-
дахкылом. Ҳарт ҳшаиааиуа агәра ганы ҳакоуп. Акы-
затцәык ихагу аифекаара ауп.

Витали Аргәын, еибашъны Акәа ианалалоз, Ара-
ион Ҷыц акынза инеизгъы дреиуоуп... Уа дшыкак
жәашыкәса хшаа дызмоуцыз ицхәыс хшаа дло-
уит. Уи аены иара дтахеит хәа ҳаҳаит, азәгъы
иамхәазакәагъы дахтәыуеит... Иара разкы иман,
рыцха! Хьатцшыа ҳамам, ҳмаиааиргъы калом хәа
дгәакгәакуа акәын дышцәажәоз. Шәизхәыци, абы-
ржәытцәкба ахрыпра иаафьтцны иааз ауафы. Шрома
ахы ианақөитахтә, афатә-ажәтә оума ыкамзи, зыче-
ызынымкылакәа арыжәтә замхажәны ихәцәтахаз

ацкэынцэа калеит... Шака хэатэы имази, анацъалбеит, Витали Аргэын, убас ирацэан харт хазтцаарақэагы. Аха иара аамта имамызт, ҫапхъа еибашъра дцон, иҫызцэа рахь...

Уаха ҫажэи цшъба саат рзы интэоит ҳагацэа икартаз аультиматум. Уи, хэарас иатахузеи, апсуаа ирыдрымкылазеит. Икаларызеишь, анацъалбеит?! Иаабац, ихахац баша мақаррахоу, мамзар ҫапхъа ихақәлатцәкьарц ргэы итоу?! Иа-а, Анцэа ду сухэоит, зыблақэа тхаха, ирхэарызеишь, анацъалбеит, хэа иахәапшуа абарт хасабицэа хэыцқэа хзухъчарацы!..

Ари зегъы-зегъы қыртуа дгьылуп хэа ақыртқэа ирыхшаз ирылараазеит, хара хтәқэа: ус кашэымтцан – уи цсыуа ламысым хэа храазеит...

Ииуль 15. Анцэа ицъшьоуп. Даеа зныкгъы адунеи иахауа амц рхэеит ақыртқэа. Азэы ихэашъа: ипагэырхеит. Қыртуа тахмадак иазтцазаап: абри Қәтеш атом бомба алахар икаларызеишь хэа. «Хпагэырхоит, дад, хпагэырхоит!» – ихэазаап иара.

Иаха асаат ҫба рзы Апсны агәабзиарахъчара ами-нистр идтцала ауафы даан, Амра – мчыбжьыкаахыс иахазатцәык афын зхы ныкәызтцаз, дыргыланьы дыргеит: Цугуровка иақәлоит, ахақьымцәеи амедехәшъцәеи зегъ ртыцқэа рыкны иказароуп хэа. Иара убри иааз иагъхаихэеит: Хәацаа рычкэынцэа Шромака ишцоз, рмашъына аға иснариад наахан, жәахафык тахеит, ҫажэи жәахафык рхэит хэа. Анқәабаа, Хашыгаа рычкэынцэа...

Иахъа ашъжъымтцан Ешырантәи дышъны дааргеит, Владимир Басариа иашъа – Зураб ица, Цьон Басариа. Уи ххэыцқэа атцара рыцитцон: апсуа школ далгеит, аус иуан, цхэыс дааигеит, дтаацәарахеит, ҫыцъа ацкэынцэа мақәамхәарақэа итынхеит...

Атцәгуацэа рхылпақэа ацынхәрас, астал автоматқэа ықәыртцоит. Шака ирацәахази ашәы зшәу ахәса. Ахацэа ржакъақэа аурыжыт: Апсны иашәуп ашәы.

Ииуль 16. Иахъа, Басариаа рычкэын, Кэтол, ма Акэа ацынхэрас, дганы Мгэызырхэа, ианшыцэа рыкны даажыр акэхейт. Аизарақэа рыкны шықэсык ах знык, ма ынтэ идырцэажэоз ауафы, уажэы лас-сы-лассы ацсцэа сырхагыланы сцэажэалар акэхейт. Убас акэхейт иара иахъагы.

Шьханхытцынтэи аара иафуп ашьхаруаа рычкэынцэа, ишзахэо афронт ашкагы ицоит. Иахъа ашьжымтан х-машынак ачеченцэа еишътаргыланы, аконфедерация аштаб акнытэ уахь иандэыкэлөз, ихэхэаны: «Акбар! Акбар!» – хэа рабцаркэа тцэантцэыка ишътыхны акэын ишцоз: хымцэада иа-аирала ххынхэуейт хэа аанарго.

Ахысыбжыкэа шгац игоит, иаха-иаха иааигэангы иаафуйт. Иахъа хфы-цшыфы шыны ианаарымго ыказам. Убриакара ирацэафны икоуп ацсуа шыхақэа рытцака хара хар. Излархэо ала, урт жэанызкыфык ирейтцам.

Ииуль 17. Акэа иахчынгоу ацсуа шыхақэа рыкны аибашьрақэа цоит азын, уажэы-уажэы хачкэынцэа шыны иааргоит. Ртцэыуарагы уахьзом.

Ссируп ацстазаара шыкоу. Зыфны хэоноу акыртуа Соломон Маникизе, еибашьрас изыкаланы икоу хара ифны хэхыфноу ауп. Хара хааианза, иахъа хэлаанза ашэкэа зхаркны, зыбжыгы уафы имахауаз, уажэы уабайматэоу, рақ-рақ хэа имзырха акыртшэа тыфуйт. Ифызаки иареи адэны итэаны ашахмат иасуйт. Псызкра дцоит. Идгыл дызтатэоу ыцъара амфадукэа шавсуагы, имейхсыгъзо ашэы зшэу ауаа шанугы, аарыхра кайтцейт: инаша, ипатырцъан, икартош... Иара иучасток дамкыкэа, амфадукэа рышка иаанда иаватцаны, адгыл никылейт... Ус шака?! Латцарамзатэи итцэа калейт, шыхацамзатэи ибхэа калейт, уажэы кэыркэазтэи ихэ калан – акацсара иафуп. Анрии Кристинеи рыбақэа таа иахэацшуйт. Абри ауаф зынзатцэык иадамхаргы, ифыхны ишэфэхэа изымхэейт, ма цанапык азна ааганы

ахэычкэа иаадимырки. Жэаха Светлана Кэытцниа дыкан, оума икэхэацэаны данца, чанах кьапск азна абхэа ґыхны иааигейт. Сымахэыла Шыаликэа Чытанаа даан, арт ирыкэнагоу анырзумулак, ухы икэтэоит ихэан, ихата абахча дынталаны, аха аґыхра далагейт. Харт зегы хэпхашыаны аонутцка хаоналеит. Уи икайтцоз збоз апшэма, ашэ дылахынхэуа дахыглаз, даакэымтцзакэа ахэара даґын: – Иа Анцэа хрыцхашьа! Иа Анцэа хрыцхашьа!..

Дара, хара хтэкэа ахьапсацэоу азын мацара иршыеит. Хара? Абас хэкоуп азоуп, абри аґыза хааны хэзтагылазгы.

Ииуль 18. Важыкэа Бабиа Цыырхэа ақытан дынхоит. Дынхаґы бзиоуп: иашьцэа-иахэшыцэа, ихы-ихшара – Анцэа ишихэара дыкаґэышьян, аґа имуит умхэозар. Еибашья иказ ичкэын еихабы, ґажэи жэаґа шыкэса зхыцуаз рґэыла Ачкэатуа дантаха, дкэакэаса иара диманы дааит. Уи дызбаз Важыкэа ица днаидгылан: «Абри арашэара мыжда сґэы аацнатэазейт. Уаагыланы мацк иаасымда, ухатыцан сара еибашья сцоит, санааилак уара уцап!» Аца рацэак игэампхазаргы, аб дымцар имуит. Важыкэа зыґены Шрома днеиз ауха ахы ааикэшэан, Гэдоута агоспиталь акны дахьяаргаз, дыпсит. Абыржэы убри дтцэуаны аґны хааоналеит.

Аинааларазы аурыскэеи адсуааи ани Абга шкэакэа идыргалаз аикэшахатра, мап ацэикит: «Ари снапы атцазґыр – сматцара шытастцароуп!» – хэаны.

Уи иахья Акэа даазшэа, ишыкартцац еипш, амц зегы инарылахэаны, мызкы адхья иааутыху катцахэа агенералра зитаз Адсны аихабы иматцара дамихит. Игэы баапсызаап, убама?!

Адсуаа иахзаанхо акызатцэык ауп: Акэа агара!..

Ииуль 19. Иахья анышэ дартон Важыкэа Бабиа – Цыырхэатэи анхаґы, ауаґы гэыраз, ауаґы

халал, зчеицьыка знапы иқәыргыланы изкыз, иқыиара ду акгы имыхәеит умхәозар.

Хаибашьцәа рыфнутқа аморфинистцәа рацәафхеит, рхәеит. Иахьтәоу ахыхьчартак рыжзом, арахь уажәы-уажәы иаарылахауа аснариадқәа цәгьала индыртәоит, рхәеит.

Еибашьфык, уаха иламкәа, дшынкахара ахәы дитцаланы дшаауаз амашьына «ацхыраара ласы» ааихьзазаап, аха иаанымгылакәа афанынанаха, иабцъар ааихицааны абарбал иарбаны деихсит, ицыцзагы иаагылеит. Днеины ашьтахьтәи ашә ааиртызар – ахәцәа ртыц акны жәыгра дук тагылан, рхәеит....

...– Микола, уан дкыдыргыланы...

– Икалеи, Николаи?

– Ақыртқәа рабашьра уаала хәа соуҳәан, ацсуаа ракәзаапей хзеибашьуа.

Ацсуаа мацфуп, рықәпарагы иашоуп, хрыцхраап хәа Николаи Скворцов джъаны ақыртқәа рышқа ди-газаап аукраин Микола Маибарада...

Ииуль 20. Аға итанк шааиуаз ацсуаа анеихс, итатәаз тыкькьаны ицаны, ацсуаа адырра рыртазаап: даеа зныкгы шәеихс хәа. Иагъеихсит, атанкгы пыххааса иргеит. «Уара, намыс шәымазар, уи Шромахәа иахцәыжәгаз акны афатә ду кажьуп, арыжәтәи акәа-ци хзаашәти!» – рхәазаап хағацәа. «Ишәзынахтиу-еит, харгы хча нтәеит, иахзаашәти!» – ратаркыза-ап хара хтәкәа. Имшәоз ашьхарыуа чкәынак итаны хатак азна афы ацәтыс бзиаки рзырышьтызаап. Дук мыртдыкәа аатцәак азны ачахқәагы иманы даазаап. Уажәшьта накгы-аакгы акрырфақәеит анырхәоз аамтазы ажәылара кәлеит. Абарт хчеицьыка ыфаны ишпахеихсри рхәазаап хара хтәкәа. Аха ахәа астал иахауртәар калоума, ахымца хажәырцто рәаарха-заап. Хара хтәкәагы уи атак казымтдоз ауракәхыз; рыуа ршәаць зхәо ыкамкәа иаакәырхит, рхәеит.

Иахьа телехәапшра акорреспондентцәа рзы

апресс-конференция бзиатцәкьа иман Владислав Арзынба: зегьы ргәы иахәеит...

Ииуль 21. Иахьа санхәыпцә лцәи ларей Краснода-рынтә ихынхәны иааит. Уи ахьтәы медал иманы аш-кол далгеит. Гәдоутә, настгы уахьынтәи иаарышьтыз лимитлоуп дышцаз, аракатәи аиҕцәажәара замана-латцәкьа дахысны. Уа дахьнеиз: шәара Қырттәыла шәалоуп, уахь уагыца хәа иахәаны, ҕба изықәиргы-ланы ддыргьежыт.

Алақәеи ахәақәеи хашпарылахеи, анацьалбеит, хадгьыл ада уаха хара азәгы хааитәхзамкәа!..

Ииуль 22. Борис Тыжәбеи сарей хакан ақыртүа ткәацәа ахьтаку. Уа хара хәпцәа инеины икан ахәа-анхьтцәи акорреспондентцәа, аратә газет «Хара хәпсадгьыл азы» аусзуҕцәа Изида Чаниапцә лашьей ларей, агәып «Ацъар кәпшь» ахатарнакцәа. Бориси сарей мацк апшра хәкәшәеит.

Гәдоутәа ирымаз ашьтатцартә ду, ҕбаны еиха-гылоу, бахтас икатцан уажәы. Цәка ацемент ықәы-ртәан, ифышьтых-фышьтыхны, уаанза аматәақәа ахьықәыртцоз акәхап, азбжак ағәы ықәын. Егьи азыбжак айбашьра аныкала, аткәацәа рзын гәыла икәыршаны, еиҕкааны акамерақәа алырхит. Убарт рыкны еилакын уажәы аткәацәа, иша-шаны. Хазы дтакын агенерал. Абахтә зегьы иакәыршан аихатә цыркы.

Ант ифышьтыхны икартцаз анарақәа рыкны ииан Гагра айбашьраан ирыткәаз хынҕажәи жәаҕаҕык ақыртцәа.

Иахьазы ара итакын ҕынҕежәи ҕыцәаҕык аткәацәа. Урт ргырак Қарттәкәан, Руставтәкәан, Мцхетатәкәан. Азәы Акәатәын – Каличава Валери Парфири-ица. Хҕык – Бзыптәкәан, ицаны ақыртүа идгыланы хара ихабашьуаз ракәын.

Акануеи абцар кны абахтә аҕнутцка дтә-лазом, ицәыргар кәлоит. Рхәы ааганы ирызто ант а-Бзыптәкәа ахҕык роуп. Жәаҕы-жәаҕыла еила-

куп. Ишакәым цъара агъгъара аарыхгар – зегъы, абахта зегъы, аафныганы акамерақәа рыкны еиды-ртцәатцәаланы еиладыргылоит саатк-саатк, изхи-баркъыз зеипшроу еипш. Агазетқәеи, ажурналқәеи, ашәкәқәеи рыртоит, еихаразакъы ацсуаа хтәы зхәо.

Ахәаанхытцәи асасцәа иахзааиз, – ихаихәон абахта аихабы Шотә Цьопуа, – идхарбеит урт акрахьырфоз, ирфозгъы зеипшраз. Нас, уажәшьта шәаалеи, хбахта чеицъыка агъама шәмырбакәа шәахзышьтуам ххәан, иганы шыбжъхъа рфәхтцеит. Ицъаршьеит абаандащцәагъы харгъы иахфоз акы шакәыз анырба. Щбагъы, исхәарц истаху: хаткәацәа итаку дызустзаалакъы кьац хәа цъара азәы дна-рыламкьысыц, дагърылакьысуам. Хара хтәкәа Қарт итаку рчацақәа кыдыршәшәаны, изустқәоу узымды-руа ауп ишахзаарышьтуа ианеитнахапсахло. Иара уи айтныпсахларагъы иакәытцит уажәы, рыткәа-цәа ртахзам. Хара хтәкәа, адыррақәа злахамоу ала, жәащафык такны ирымоуп, аха ихартазом. Иааизганы ирасхәеит хаткәацәа: харт айтныпсахлара хаз-хиоуп, аха шәара шәтәкәа ируам хәа. Нас, урт хоык аарылтцны, икалозар Қартка хтаацәа рышка ател хашәырс, рхәеит. Иасырсит. Амыждақәа, аибашьра иналагазар аахыс, зхабар рзымдыруаз рхәыцқәа рыбжъы анраха, ранацәа хәхәон, рыхәсақәа тәы-уан, рхәыцқәа гьатцәыгьатцәуан. Арт зыхәоз акы-затцәык акәын: абахта итаку хайоыызам, ибзианы хныкәыргоит, ахьта хакуам, амла... Қартынтәи икоуп абартгъы-абартгъы... Ацсуаа хаурышьтыр ртахуп, хара хтәкәа хартахзам... Анацәа шәееибаркны шәцаны хаихабыра шәрыдыхәхәал... Ачкәынцәа ижәбо ирашәхәала арахь еибашьрахәа уаха уафы дмааи-ратәы...

Сара сахьтәаз ссызхәыцуаз зынза ихазын: абри акәзаап хара хтәкәа рбаандащцәа зырымпко, рхәы изацклапшуа, хатырла изрызныкәо...

Борис Тыжәбеи сареи дааганы хиџеәажәеит Ақәатәи атқәа Валери Каличава. Уи Ақәа диит, аңырмакы анафыстәи ахәбатәи аптека ахафы дынхоит, иан дыкоуп, ипхәыс, фыцба ихәычқәа.

– Избан, уара, Апсны ииз, Апсны иаазаз, апсуаа урҕагыланы абцар зыштыхыз?

Абар, хәзтәара атак Валери ишыкаитцо:

– Рапхьатқәа, ақыртқәа Ақәа ианалала, зегъ хгәы иаанагеит апсуаа алгеит, хара хиааит хәа. Аха аамта цацыпхьаза, урт закәыз хәычы-хәычла зегъы иахбартахо иалагеит. Рнапы назхьымсуаз фыхәа цъара акы аанымхо афынанахеит. Апсуаа рыфонқәа ианрылга, егырт амилаҭ рышкагы ииасит. Иаахадгылеит харт агырқәагы. Стаацәа амла апсра иалагеит. Иагысызбеит хәыкатцафыс урт рыкны аусура салагарацы. Ахаан фатәык шыкасымтацызгы. Сагьалагеит. Аха ашәаныуа мыждак еихабыс дхартан, маза-аргама стаацәа рхәы шаазгози, схәыкатцашьей гәеимтакәа дыкамызт, сыцәгьа ихәан, саафынцааны сганы абцар насдырkit...

– Убри инаркны уеибашьеит?

– Ааи...

– Угәы ишцаанагои, апсуаа рахтнықалақь Ақәа рымгакәа иаагылару?

– Аамта цацыпхьаза, уи ус ишыкалоз зегъы агәра рго иалагеит. Апсуаа бцарла ибзианы рееибыртеит, насгы рыдгылафцәа рацәафхеит. Еихаразакгы апсуаа Ақәа иалахысуа ианалага, икказа иаапшит зегъы. Уимоу, ижәдырузааит, ирацәыфзаны шәара шәнеира ишазыпшугы...

– Нас, харт Ақәа хнеиуеит, уаргы иахьа-уатцәы уоурышьтуеит, абцар кны ххәычқәа зшыуаз ауафы, еицынхашьас ихәмоузеи уареи хареи?

– Сара издыруеит икастаз апсуаа ишсанармыжьуа. Апсра шысзыпшу. Исзаанхоугы акызатцәык ауп: стаацәа сыманы абналара, Апсны ааныжьны ацара...

– Иулымшазои уара абџьар умкрацы?

– Исылшон, аха...

Атџа ихы инаркны ишыапы аџынза атџытџысра далагеит, атџтын даџеоит, аха хара уи хахазом... Нас уаџа изымычџакџа акџыџыџа сабитџдас илеимеитџеоит, џажџеиџџаба шыџџа зхытџуа арџыс дауаџшь...

Уажџшьта, зынза наџ атџџаџџа ахџтаку џџаланы, хџеины астал хџыџы хџахатџеоит. Дааргоит агенерал Зураб Баграт-иџа Мамулашвили, 1948 шыџџасазы Қарт ииз. Апышпыш хџа дычџо, игџалаџара бзианы, ихџада тџџџашаа. Уии хџареи хџаиџџажџара саатк инеиџханы имџџаџысуан. Хџара хџазџџараџџа шиаџџоз еиџш, иарџы арахџ хџара ихџаитон. Зураб Мамулашвили, хџарас иаџахузеи, Аџсны аџаџџа дуџџа – аибашџра аитџџаџџа Ломиназеи Надареишвилии уџџа Қарт анапхџараџы акыр реиџџажџараџџа дрылахџын. Уртџ иара итџџахыртџ дџаџызџы, дџџажџо дышнеиуа, џџара иааинымџшыртџ залшомытџ... уи иџџџын жџџџ шыџџа зхытџуа, хџатырла изныџџџаны џысуа тџаџџарак иамардаз, нас иџныџџа дџшырышџытџ, иара ихџада хџатыр иџџџо дышрымоу уџџа даараза ламысла аџсуаа дрыхџџажџеит агенерал. Хџаџазыртџгаз хџара хџаламыс џадыџџ!.. Ари аибашџра Арзынбаџы Шевардназегџы ирзаанџылазом, аус злоу ахџатџи амч ауп, ихџеит уи. Агенерал ду аџџара џаитџеит: Аџсны азбахџ зџџо шџџџџџак иоуратџи изыџаџџаразы.

– Ааи, даара избахџоу азџ иоуп, амала, уахџызбахџоу сџџалашџом! – ихџеит атџхџџџаны хџанеиџыртџуаз, раџхџа хџанеибадыруаз ишсеиџџаз еиџш, даџџа зныџџы ихы ааиџыџыџит...

Ииуль 23. Аџџа акџшамыџџа иџџаз аибашџратџџа змоу ахџџа зегџ ргеит, рџџеит, хџара хџџџџа. Хаха-хымш агоспиталь аџнытџа имааџыз Амра иахџа џџаџа-хџаџа саат аџсшьаразы даарышџтын, ихџџы иаарго аџџынџџаџы убас рџџеоит, лџџеит. Арахџ хџара хџџџџа иарбанзаалак информациаџ хџа

картазом, ус атахызар акөһап. Иацы, бжъфок шыны иааргеит, лхәеит. Ирацәафны итахахьеит Аграа, Барцыцаа, Тәанаа... Ари афыза еикарам аибашьра ду акны рацәакгы тахазам, аха қарт арыцхарақәа хмацфыми, абырсаатк иахныцшуеит.

Иахьа ацинкатә кәыбақәа рацәазаны Гагра амшын иеықәнажълеит. Урт зыбла иабаз, ауаа иреихәон: «Авертолиотқәа кәыбала иртәны, Қартқа хцеит хәа инышытыпрауан. Аха дук мыртцыкәа, рцәаарақәа ажәфан акны ианахцәызлак ашьтахь, лассы ихынхәны иаауан. Аскатәи кәыба Қарт ирыманы инеир икалоз рымдыруази, зегьы амшын иаларыжъуан. Дад, амшын зеисуа аеарыцқьоит азоуп, иабалак азуур ауа икахума?!»

Ииуль 24. Ашамтазы иназлагаз ақәоура ишафыц иафуп. Ацсабарагы иласза ацсы еивнагоит. Аетцәара ахәхәахәа иқәыпсыгхәуеит. Акызатцәык, ари ақәоура зпырхагоу хара хаибашьцәа роуп: ашьхақәа ркны аибашьраан амшцәгьа уафы ипырхагоуп, рхәеит. Аценцъыр сылагыланы амфаду ахь сыцшуеит. Хачкәынцәа разкыдақәа, алабақәа рычерынтцаны, ршьапқәа калкало ицоит: шакафыда ма знапқәа, зыблақәа тыху... Ашәы зшәу ахацәеи ахәсеи убриакара ирацәафуп, изныланы инеиуа амфаду зегьы аиқәара ахрыжъуеит. Ауаа аибашьра иаражәит.

Адырратарақәагы излархәо ала, Акәа акәшамыкәша икоу ацсуа шьхақәа – стратегиатә цакы змоу, хара хаибашьцәа рнапафы иааргеит. Уажәшьта ақалакь рнапсыргәытцеипш ирбартоуп, аеропортгы кантроль азыруеит. Хаибашьцәа иааныркылаз ашьхақәа фапхьа идыргьежъразы ақыртуа батальон – иаха иазыкатцаз жәылазаап, аха шәфок инареиханы рхы ақәыртцеит, ихәу хыцхьазара рымам, рхәеит.

Қарттәи апарламент акны ашәқәа рхаркны жәсаатктәи реиғыхара ашьтахь, Шевардназе идырцеит «ахатцара» аарцшны аибашьра ааникыларазы,

ақыртуа ир Апсны иалганы игаразы, иарггы итып ааныжыны дықәтцразы...

Баша имхәеит Расул Гамзатов: амилаҭ хәыцқәа афызцәа дукәа ртахуп хәа!

Ииуль 25. Ҟәнак, Хәацъа Шьарадын ицҳа дкүтцәуа афны даакылсаап.

– Ибыхъзеи, бара?

– Схатца сипкеит.

– Изла?

– Лабала.

– Да исырбеи бызлеипказ илаба закараз?!

Саб, схатца ивардым адижәоит усгъы, лхәан, иреихаз лаба дук наганы инаилыркит. Аб алаба рыхха ицҳа даалысуа-даалысуа мацара, лцәа дзаанамго дқатцаны, абасггы налеихәеит:

– Бнықәланы афныка бца, бхатцаггы убас сызиахәа: даҞазны сыцҳа длыламкысааит, мамзар ицхәыс сара дсыпкоит хәа...

Апшьыдәны, Вова Цкәуа ипазатцә дтахан, итфәыуара ҳакан. Уи иацы дааганы, Дәрыцшь Цкәуаа рыкны дганы анышә дартеит, иаб иашьа ицаггы иарггы. Уаҳа рзычхауамызт. Шықәса Ҟажәа иреихауп Вова Цкәуеи сареи ҳаибадыруеижьтеи. Ма шака бзиа дынхозеи уи Ешыра. Инхарахәа ыказамкәа абомбақәа иқәдрыцқьааит. Сара знызатцәык иадамзарггы уи ауаф дмыччакәа дцәажәо сымбацызт. Лафхәафык. Чарауафык. Уафыцшзак. Иахьа дышцагылаз, анацъалбеит!

– Аат, Вова, абаапсы, урыхәапш эпазатцәкәа тахаз Сериожа Цәышба, Зураб Малиа, Витали Амаршьан... Апстазаара иатаху агәгәа иоуп, уеыр-гәгәа, абаапсы! – снаидгылеит.

Иара ихы фышьтыхны даасәапшит, дбылхьан, илабжышқәаггы аазомызт, ажәакггы изхәомызт...

Қыртуа еибашьык апсцәа рәқәа дыртапшуа днеиуазаарын, ирытәа кны, рыхьтәы хапыцқәа ытцхуа. Азәы ифы дынталаны ихьы атцхра дшафыз, дымц-

сыццаарын: «Уанацъалбеит, сыпсаанза иааучхара-уазеи?!» – анихэа, шэақышьхэала ихы дласны, иус анагзара деитаналагеит, рхэеит.

Кавказ аконференция ар рхада Шамил Басаев иахьа дыхэны дааргеит, лхэеит Амра. Ири иареи Шрома – Акэатэи ахырхартафэи ирыкэшазаап. Зегьы хтахон Гиви Агрба иакэымзар, ихэазаап иара. Саны-рхэ, зыхэда сықэыжьны саазгазгы иара Агрба иоуп, ихэеит, лхэеит...

Ииуль 26. Ацсыуа еибашьфык ацсцэа дрылсуа дышнеиуаз, азэы ипсы штэз ибазаап. Даашьтыхны, дитчаланы ифеаихеит. Шьхатэыла шақацъара дылба-ази, шақацъара дхалази здырхуада. Ес-икаитцалак-гы диманы хархэтафэи дааит. Анс ихэеит, арс ихэеит, аха дызустадаз хэа изеилымкааит, дцэажэаратэы дыкамызт. Аха ари дшақэымтцоз аниба: «Ра гинда кацо?» – ихэазаап егы. Дақыртузаарын.

– Алик Смыр напхгара зито хара хкоманда фышэфык хэхьыказ, хынфөжэи жөохэфык хаан-хеит, – дафын Витали Аргэын, – иршыыз – ршыит, егырт шэаны ихьатцит. Знык иугаз шыафак ага иутар калома? Харт планс ихамоу Акэа тахкратэы Кылашэыр акылсра ауп. Мачк иаашэычха, абаап-сы, убас иагыкалоит!..

Ииуль 27. Иахьа иаaidгылоз зегьы гэгэала еиңы-хон. Иацы хпарламент акны айқэшахатра иала-цэажэон. Иадгылоз шыкалаз еиңш, икалеит иафа-гылозгы. Владислав Арзынба уаха ишамуаз ибазар акэхап, иаарыдрымкылар имуит. Иахэо цэгьазам ацстазаарафэи инарыгзар. Уи иахьа рнапы атцарфит ацсуаагы, ақыртуагы, аурысқаагы.

Иахьа Гэдоута мацара иржуан итахаз хэфык ацсуаа.

Ииуль 28. Иацы айқэшахатра рнапы атцарфит Шэача еиқэшэаны. Зеижэымзар – фажэахоумашь, анацъалбеит?!

Ииуль 29. Иахъа апсуа хатца бзиа Шоҭа Цабриа ипазатцә Даур ипсыжра ыҕан. Уаантәи Нури Чкадуа иҭа дахтәыуеит, уаантәи Зураб Бабиа иҭа.

Нури Чкадуа ипеихаб Лаша гәгәала данырхә ашьтахь, ишьапы хырымтәар амуит. Оымзгыы цқъа имтцыцкәа, имахәзатцә – Валери Делба, Афганистан аибашьра зеггы зыхганы иааз, ашәкәтыжьи-рта «Алашара» аҕны аус зуаз, дышьны дизааргеит. Амчыбжь аены дышьны дизааргеит Нури Чкадуа дзыкәгәыгуаз ипеитцбгы. Ицәа иҭазозеи уафы мыжда!

Чыдлан мза хәба рзын, Аҕәа агаразы ианақәла дтахеит Зураб Бабиа. Апсыжра аены. Аарла дахьи-рыгзеит Урыстәыла атцара зтцоз уи иҭа Амиран. Апсы анышә данартә, аҭа иаб иабцъар аанкыланы еибашьра дцеит, дышкәыпцшзазгы, иаб ишьа иу-разы. Фырхатцалагы деибашьуа пхьаҕа дцон, Кәыркәа ҭажәи жәба, асаат жәафа инадыркны, айқәшахатра излархәоз ала, ахысра ааныркылар акәын, иагъааихсыҕыт. Ҷаибашьцәагы, ох, гәышьа хәа иахыҭагылаз, дызгашаз ахы иқәшәеит Апсны ахь-чара зхы ақәызтцаз Зураб Бабиа, инагзаны ишьоу-ра иахьымзаз, иҭа Амиран Бабиагы... Ҷнатак ашә акит, аха жәымтәцәгъа ззықалаз абду Чычыкәа Бабиа иоуп...

Гиви Агрба ишьапы хәны Шромантәи дааит: «Айқәшахатра иҕанатцә сыздыруам, аха дара аақәымтцакәа ишхысыц ихысуеит. Ҷачкәынцәа зеггы урт иаарышьтуа аснариад харақәа индыртцәеит!...» – ихәеит, уи хьаа дус икатцаны.

Ииуль 30. Иахъа Цьырхәа Амиран Бабиа ипсыжра ыҕан. Атцыхәтәантәи имҭахь днаскьаго, змәта иааи-хагылаз абду, Чычыкәа Бабиа, абас ихәеит:

– Шәааи, зеггы-зеггы ҳайдгылап, абаапсы! Жәлантәқәак рымацара аибашьра иағаргыланы! Зегь ҳаидымгылакәа аиаaira зықалом. Уара, с-баба хәычы, – атцыхәтәан имәта ихы найқәикит Чычы-

кәа Бабиа, – уаб, сцишәарц итахызшәа, сажәымтыче-
ха сааныжъны дцеит. Сца итәы сыешатцасмырхоз
убазар акәхап уара сматагы, саанумыжъыр умуит.
Аха ижәдыруз, сцъым хәычкәа! Зегъы-зегъы шәцас
ақынтәи Апсны аиааирагы збоит, егырт схәычкәа-
гы ршәапы икәсыргылоит, шәышыкәсагы ныстцу-
еит. Шәара ишахәтаз шәысзымаазеит. Апсадгъыл
ахақәтцарагы бзиоуп, аха ахақәитра нагзагы ар-
гатәуп. Апстазара иатаху, дад, агәгәа иоуп!..

Ииуль 31. Иаха Амра ихалхәон. Агоспиталь ақны
дааргазаап ҫышыкәса зхытцуа псыуа хәычык, ихы
изымдыруа. Ашътахъ излаацшыз ала, ахәычы дзы-
пкәз уапс еибашъҫызаап. Уи иагъидырхәеит иара
еипш ауацсқәа ус ичмазцәоу шыкоу. Урт ахәычкәа
анырыпко ргәы иахәозаап... Умпсыр иагъа ссир
уахап!..

Ипканы зхы ззымдыруа ахәышәтәыртаҫы иаар-
газ ахәычы, уаха даазалымтцзакәа дыпсгәышьеит.

Шәи хынҫажәаҫык Нхытц-Уапстәылантәи цхыра-
ара иахзааз ауапс еибашъцәа, мчыбжъык иазынац-
шуа иқан, нас ар рыматәеи еиуеипшым абцъари
ирыртаз рыманы, ибналаны рыҫныкақәа ицеит...

Амала, уи даара рхы ақәыртцеит, рхәеит, Аахытц-У-
апстәылатәи ауацсқәа – аибашъцәа. Баша иаурхәа-
хуа: зпа дымпсыц уца диумыртцәыуан хәа...

Иацы апсрақны исзымдыруз азәы ихәон: Ацъа-
нат еипш икәз атәыла ссирк дақәлазаап ир рацәа
иманы агәыларатәи ахәынтқар – уи игәаг икны
иагоз зегъы-зегъы ыкәхуа дышнеиуаз, абаахы-
ргәгәарта баацсза даназааигәаха, ауаҫы дырнитце-
ит иааныжъны ицаразы, мап анакәха рыуа-ршәацъ
зхәо дыкамкәа ишыкәихуа. Ар-мач рымч шымхоз
рымдырузи, зымҫа инаскьаганы игылагәышьеит.
Уи гәеитеит агагы. Ацәылашамтаз ижәыларацы
инеиуаз ага, цқъа данцшы, абаахыргәгәартаҫы ака-
рул дыкәгыланы дшаацшуаз алашьцара иалибааит.
«Аат, уаха ишәаны рышьтахъка имнаскьазар, арт

уафы иимбац акы иалакоуп?!» – ихэан, ир иманы дшэаны дгьежны дцеит.

Ицбаршьеит, уажэы-уашьтан хақэырхуеит хэа ипшыз апшэмацэа. Икоу рбарацы иааизар, арбағ дук аика царцаруа абаахыргэгэарта иқэланы але-ифеира иафуп...

Адырфаенытцэка ари атэыла ссир еикэзырхаз арбағ азы ахьтэы бака ақэыргылара напы адырkit, рхэеит.

– Убас цыара арбағькгы хазкамшэеитеи, харт арыцхақэа?! – игы инытцаххит ажэабжьхэаф инафс игылаз азэы.

– Ус, дад, ауаа аныказ акэын, Анцэа хазшазгы иихэоз ылтцун. Иахьа адунеи Афстаа иркуп?! – ихэеит фацхьа ани ажэабжьхэафы, илабашьа цшза нытцак-нытцакшаны.

«Рацхьа уи автоматда деибашьуан. Азэы дкахархэагы дырзыпшын, аха ирхэыз иабцбар уитозма, иршыуаз ихыхны деибашьуа ифынеихон. Ацсы дызтэыз итаацэа ааны абцбар имхны иргон. Ус-ус, хэычы-хэычла абцбар роуа иалагеит...» – ыцца ахьeidтэалаз азэы абас аицэажэара дафын.

Август 1. Хаибашьфы Зураб Тьжэбеи сареи ацсуа телехэапшра хадтэалан. Ус, ирхэеит: хара хтэқэа рнапахьы иааргахьаз Шрома ақыта фацхьа ирымпытцархаларацы ақыртқэа шжэылаз, аха акгы шырызькамтцаз: уимоу, ынфажэи жэафык ркынза тарханы, зыцсгатэы зманы ицазгы даараза ишмачу. Хара хтэқэа азэы дтахеит, ыцца хэуп, рхэеит, урт атыхэтэан. Абриакара агацэа ныртцэаны, хаибашь-цэа азэы ида уаф дахьтамхаз хара, хэарас иатахузеи, даараза хаигэыргьеит. Ускан... Ускан харт иабаадыруаз, Зураб Тьжэба имахэ шиакэыз ани азатцэ ита-хаз. Хфык ицацэа еибашьра ианца, иарггы дрыццеит Ақсент Бганба, Лыхнытэи анхафы. Акырггы еива-гыланы еибашьуан, аха ицацэа изыхьчозма аб, аха мамзарггы еилнахьада?!

Иахъа цсыжран, мыкъаа рыхъзала саргыи ажәа сымхәар амуит...

Август 2. Аикәшахатра инакәыршәаны ахысракәа ааныркылазшәа икоуп. Шака игәыцтәагоузеи атх ууаза, атынчра иахагыи хәцәшәо халагеит. Апоет Чичико Цьонуа имоуп азлагарахъча изку ажәеинраалак. Атхыбжьон рылагатә нтәан, алуқәа аибафара иафын. Ус, мѡахаракахътә иаауаз ѳеуафык даамѡахытцын, азыхкырахъ азы аужныи, аеҳәафы атәыртгәы нылаиршәит. Алуқәагыи ахахә ирлагоз аанкыло, ицыцза иаангылеит. Урт анеибафоз итахан ицәаз азлагарахъчагыи, алуқәа анаангыла, дцәырханы даакәтәеит, ихәеит апоет...

Никәала Кәытцниа иабхәында, ачкәын еиѳамс Витали Гамсания Тамшь кәыркәа хца рзын дтахеит, рхәеит...

Иахъа абжыуаа рычкәынцәа итахах рхыцхъазара зныз абгыиц къаад збеит Очамчыра хаштаб акны. Апсадгыиыл зхы акәыизтаз хынѡежәи хәфык зныз абгыиц, сгәы тамгыло сыфны сахысит рацхъа, изынхаз сашъазатцә кыр ихъмашъ, анацъалбеит хәа. Уи дшанымз анызба, нас иаха сәааикәкны, зегъы зустқәоу сфынасхеит... Хәдоу иибаша, қытак атцеицәа тахеит...

Август 3. Иацы Гәымста ацхаакны аипылара рыманы еицәахеит акырткәеи ацсуааи. Ма шәара шәынхароуп Акәа, ма хара ханхароуп, рхәазаап дара. Акәа – ацсуаа хәхтнықалакъ ауп, ус анакәха, шәара шәахъааз ацара шәықәшәоит ауп, ратаркит хара хтәкәагыи.

Хәык ахәса Қырттәылантәи иаазаап рхәыцкәа ргәы итцаланы. Очамчыра ианааи, иаахшәмырбар калом, рхәазаап, абраагыи-абраагыи еибашъуан хәа, акыртуа ры рнапхгара ирыдгъатцәыгъатцәыло. Ианырмуза, шәаала ишәхарбоит, рхәан, бзиа инаскъаганы, акәкәахәа инаргәыдтца-наргәыдцаны иршъит, рхәеит. Акы: иддырбоз абакахыз, ѡбагыи: ус шакафы

ыкам здырхуада?! Нахъхьи инеины ирхӕар – анацӕа рыцхӕкӕа еиланамырфӕынтуази. Гӕыграла зӕацӕа рыхынхӕра иазыпшу анацӕа рыцхӕкӕа! Дагазаргъы Ан – дануп!

Афӕырк еибашъуан – Хӕбыцъ дцӕагӕон хӕа, хӕцшӕ-ма Соломон Хшыфтра сахӕара дафуп:

...Малуафӕык дышнеиуаз ауаа-рацӕа шеишьтагылаз ибеит. «Шӕызгылоузеи уара, ара атцаа шӕфашӕы?» «Ауараш аажӕырц хтахуп!» Днеины уи ауараштифӕы днаидгылеит: «Шака иацсоузеи, уара, ууалыр шеибгоу?» «Суалыр шеибгоу ахӕ цӕгъоуп?!» «Ускангъы?» «Зкъи хӕышӕ маат». Амалуафӕы ицъыба дынталан, уи иихӕаз апаракӕа аапхъазаны инаитан, абасгъы ӕааитит: «Доусы, амалахӕа шака изыжӕуа ижӕааит! «Уиакӕхеит, алалабатӕы калеит. Азӕы имгӕа зага изымдырит, азӕы акгъы имазазеит, напышьашӕала еилалеит, аибарцсра акынза иназарц акы аарыгымхеит... Амалуафӕы ипатцакӕа ыршо дгыланы урт дрыхӕацшуан. «Уанацъалбеит, изакӕызеи иныкоутцаз, ргӕагс иумази?» – Уи ибзианы дыздыруаз азӕы днаидгылан ӕааитит: «Акоммунизм, акоммунизм хӕа акы шӕахынхаланы ишӕкымы, убри анааилак ишыкало гӕастар стахын!» – иатеикит уи амалуафӕы, даӕа зныкгъы ипатцакӕа аахыршаны.

Август 4. Иахъа ацсуа шӕкӕыфӕцӕа хцаны Пицунда хрӕшӕон. Ашӕкӕыфӕцӕа пицундатӕи рырӕи-аратӕ Фны Д. И. Гӕлиа ихъз зху адиректор Вадим Цлиа хӕ-гектарк инеиханы ацъыкӕреи хзылеитцеит. Фӕжӕи хӕба-фӕжӕижӕаба шыкӕса ӕага зымкыцыз цъоукы-цъоукы, хабгӕкӕа пытцӕтцӕаны амхырта хӕатахеит. Анцӕа амц сумырхӕан, ӕагахӕа азӕгъы акгъы хамкзеит: ацъыкӕреи тцӕххӕон, иара гӕатцагара иааиуан, алахӕахзы еипш акӕын иштӕагылаз, изакӕызеи ма адгъыл хӕа, анацъалбеит, ирашӕо дабакоу мамзар, иеага иагъа ицагӕызаргъы цхӕхӕда иахуеит, убас идгъыл ссируп. Абри афӕыза аура хазына зтагылоу адгъыл иазаауа саб рыцхӕа ибозтгъы,

деилагон, хэарас иатахузеи. Уи данырашэоз цыра хаскын цырак атдаханы шцазалшоз, ма дара абыкэреишыапкэа убас еизаашаны икэиргылон, игэиргыатэа иахыбгыейбарлацэкэуаз, хаи ухэар рнапы рхахакэа, итцегь ифейтдыхны, иныкэпрааны инейцыкэашарашэа...

Саб рыцха, уажэы санйзхэыцуа, абри ауафы акрура дашыыз цысышьоит. Ацэылашамтазы дгыланы афны драшэон, нас амхахэы аашытыхны аколхоз ах рашэара дцон, алашыцаразы уаха злоу ипсра убейт хэа дааталон дкыыцаха. Иара шыыбжыон ашэшшырафы ипсы анишьозгыы, икэмызцэа хылца праал ду аайфырфаны иеагахэы иныкэтцаны ихы ныкэйтцон. Абас мацара иаарыхуаз анхафы цыамшын изаныртцоз, ашыкэс антэамтазы уи исханаршэалазеишь хэа дахьнейуазгыы, арахь ауал икэшэон...

Август 5. Ашыжымтан асаат быжыба рзы автобус Гэдоута иакэтэаз ашэкэыфэцэа аасаатк рзын хус хахагылахьан. Жэохэ саат рзынзагыы аус аауан. Амала, уи иаци иахьей акыр хадгашэейт. Вадим Цлиа ххэы картцаанза иахирбейт Пицундатэй арфийара Фны Д. И. Гэлиа ихыз зху аремонт азура дшафэ ипланкэа. Арфийаратэ Фны имоуп амашшынакэа, адгыл, апсаатэй апстэкэей, азэырыфгыы аматц азыруейт. Уанза уи хдиректорс иамаз Гэыгышыа Багатурия, ишитахызтэкэа кыф алиуаайт. Картаа рхатэафы фнык еипш ифнан, Москваа азэырыфы фызцэас икатцо иалаирхайт, Акэаагыы ргэыкатцашыа иеакэиршэон. Иара июуп, рхэейт, уи ихатыцуаф Ч. Агрбагыы аинфаркт акынза днаганы дызшыыз. Апсуа шэкэыфэцэа уи иматцура имахра акыр ирцэыуадафхазаргыы, ихы дакэитыртэйт. Москваа дганы тыц бзиаи иртеит, рхэейт. Амала, дцаанза уи ифназ аматэа бзиаи кэа рацэаны идэылигейт, ахата акырцыара ипцейт. Ийгаз афныматэакэа зыфноу, Гагратэй уи ифнейахыла идэылганы иаагойт рхэан хаккэынцэа, аракатэй

еихабык... шәалакысыр калом хәа ихәеит, рхәеит. Ауафы ихы иазиуа – иаға изиуам усгы.

Ариакара амхы хара иахзыкатом, бжала ма азәы иахтап хәа иаххәеит Вадим Плиа. Иара, абри адгьыл азәы иртомызт, индырхарц иртахыз здырхуада, акыр шықәсқәа азәгы дагытамаарыхцызт, шәара шәзын сықәпатдәкьан изгеит, уажәы уи атцхәаразын азәы иахтарым, абаапсы. Уатцәы шәыпсы шәшья, уатцәашьтахь хәиталагап, саргы сышшәйдгылац сеиташәйдгылоит... – иаахаимыркатар иутцәкьом Вадик Плиа.

Август 6. Ахысрақәа аанкылоуп, иналаршә-ааларшәны еиларгозаргы. Ахадарақәа Акәака ицаны аицәажәарақәа ирәуп. Рацхьаза иргыланы ар алыргоит, хәихабыра неины Акәа ртыц акны итәоит...

«...Ураа-а, уаха ххысзом, аибашьра нтцәеит!..» – хәа, дгәырғьатцәа ахахә даакәгылазаап Гәымста нырцә ахыргәғартафы итәаз қыртуа еибашьфык, иавтоматгы ырыууааза иршәны азы иалаижьзаап. Аха иара уиафгы даанымгылақәа, дыууааза дыцаны акәара длылацалеит, уиакәхеит, уаанза ирхахьаз аминақәа руакы литцапжәан, ҫахьхьынза даршәит... Али-пси рыбжьара «Ацхыраара ласы» ааит, иара – хазы, ишьяпкәа – хазы ирыманы амашьына италеит... Хәцсуа еибашьцәа рылабжышқәа рфьжжы Гәымста аарцә икәгыланы ирзыцшуан...

Иацы ипстазаара далтит абаҫхәтәра каимат злаз апсуа кәашафы Акаки Малиа...

Август 7. Жәохәфыуаак ашәкәыҫцәа ашьыжь асаат быжьба рзы Гәдоутә хәикәшәаны, Пицунда ханы арашәара хәфуп.

Август 8. Иаха ара хәцхьеит. Ашьыжь, асаат фба рзы амхы хәтцалеит. Асаат жәаҫа рзы хәгаалгеит. Вадим Плиа чеицьыкала цъеи хәаишьтып. Уи хжъажьо мацара мых дук хиррашәеит. Арашәара ххәахт...

Август 9. Аикәшахәтра ирыбжьартцаз еипыркьарц иәфуп ақыртқәа. Аилацәажәара ашқа инеиуам,

уажэы-уажэы атынчра еилаго, ахэаакэа рыкны ихы-
суеит, есэны итахоит хара хаибашыцаагы...

Ипжэаз абзарбзан хы атыора итнацазаап
аашышы хэгчык. Хара хаибашыцаа, цюукгы ишы-
рымуаз, инаганы нхафык иртеит уи иаазаразы. Ан-
хафгы дааразак итахымхазеит, аха мап изымкит.
Ус, уи ауафы инапы иашыцылеит. Ёнак, аибашыцаа
амла ипсуа ишка иахымфахытыз, ишёфастцо акгы
сымазам хэа иара мап рцэикит, рхэеит. Анапышы-
цыла ани аашышы хэырхэыруа афынахан, ишне-
иуаз апшэма агэаблаа итахафаны, бзиа иитцэахыз
ант ифатэкэа аацэырнагазаап, рыхоа нарыхшэаны.
Апшэма качбеи анышэ дамазар моу имамкэа, дыпс-
ны дгылан, рхэеит...

Август 10. Деибашыфы дууп рхэеит Лиосик Цы-
гэба. Абар хтыск уи изын исархэаз. Хагацэеи дарей
нак-аак ахэкэа рыкны еиёатэан. Акомандир даала-
ганы ир аган ахь иганы, имырмыцхэцэакэа, ага гёфа-
рас имкырц азын, аха ибзианы ибаратэы, бжыцъара
амцакэа еикэитцеит. Иара ир иманы иахымгэыгцоз
днарыкэшан, дара ант амцакэа ахьеикэыз, атцх
лашэха, ишхысуаз, рыуа ршэацъ зхэо азэ дыкамкэа
зегы ааниртцэеит, рхэеит. Иара еибашыцаа иарбан-
заалак кыск аармоузакаа.

Иахъа, Анатоли Возбеи сареи хақан, аинститут
ихацтаз Расим Ажыба иашъа ица Цугуровка итахаз
ипсыжрафы.

Расим Ажыба, 1959 шыкэсазы аинститут ханал-
га шыкэсқэак аатцаанза машэырла дтахеит. Москва
дыканы дахъааиз: «Сан, бан дбыкэыхшоуп, ибза-
азгаз ббанда?!» – хэа длаф мацараха, иааигаз аи-
лахэаракаа ааитциртлан, арадио наганы афымца
инафеикит. Ианамк, афнутцка аартны дахьынталаз –
уиакэхеит, анышэ фныргэы длаларкаца дтанархеит
афымца. Ипсит Расим иан, иаб, иашыцаа ыцыа. Урт
руазэы Апшъдэны ааныжъны Мгэызырхэака диа-
сит, анхара бзиазагы каитцеит. Данцсыз апсрафгы
хақан Расим ифызцаа зегы. ыцыа ацацаа итын-

хеит. Аиҳабы Ацсны ихы ақәйтдагәышьеит: мызкы апцхьа Цугуровка дтахан, иахьа дааганы дыржуан. Анатоли Возбеи сареи рахәшьаду дааины дхадтәы-уалеит: «Итабуп Расим ифызцәа макьанагьы хәхь-шәгәалашәо!» – хәа.

Август 11. Ақыртуа ири иабцъари Ацсны рал-гаразы, нанхәа жәеизанза ағхәара итаны, Шәача х-хәынтқаррак аиқәшахатра рнапы атдарфит. Иацы жәипшьынза инахеит, рхәеит, иахьа – жәафынза. Арт рыгәра хәгоу игеит.

Август 12. Иахьа Сергеи Бебиа Донецкынтәи дааит. Уи исеихәон уақа имфацигоз аус дукәа ртәы: Донецк-тәи ашахтиорцәа Ельцини Кравчуки рышкә ирфыз ашәкәы, ашәкәыфцәеи атцарауааи ООН амазаныкә-гаф Хада ишкә икартцаз аапцхьара, ашахтиорцәа Кы-рттәыла апрезидент ишкә икартцаз ахәамта – Ацс-ны аибашьра дакәымтцкәа иарбанзаалак хәхә-ра-цәак Украинантәи Руставка ишаашьтымхо ухәа убас итцегьгы. Сара акьыпцхь акны урт аапцхьарақәа акыр срыпцхьеит, Бағба хәа зегьы рацхьа знапы атцазыфуаз ишеиҕикааз агәра ганы сықан, аха исыздыруамызт иара дызустаз. Уажәы зегь ҕаҕаза иаапшит – Бағ-ба – Сергеи Бебиа иакәзаарн. Цсевдонимс уи ажәла зышьтихызгьы иашьеи иахәшьеи рзын ауп. Урт аға оккупация ззиуз атерриториакны икоуп: азәы – Очамчыра, азәы – Акәа.

Август 13. Ешыра абомбақәа злалахауаз ала, амашьынақәа иманы ифныматәақәа дәылигаразы, рынхара дназааигәахар, азәы аидамфангагақәа ады-ргыланы, ахахаирахәа, афны атарцәра дафуп. Днава-ланы иеаапцхьеикит. Егьы зегьы фныпссааны иҕаны-неиха, аригьы днаишьталаны хара-хара, ишеишьтаз, ашьха ашьапаҕы Хабфы инкылсит. Ажәжәахәа амашьынақәа тарцәны, ачарахәа изыфнеитцаз афны ашә наркны даадәылтцуаны, урт рыпцшәма даацәы-ртцны уи днеицылеит: «Анцәа уиныхәааит, сара сы-зтахыз уара уакәын, сыфныматәақәа пхастахар хәа ушәаны, иааганы исзутцәахит. Даара итабуп!..».

Архәсы ихы агарта имоуа дгылан, рхәеит.

Доусы илеи ихәеи иара еипшхоит, рхәоит, аха Со-
ломон Хшыѳтра иара мачк ахшыѳ змоу дырзааигәа-
зар, ипхәыс иаха ахагацәа дырзааигәаутәыр алшоит.
Амала, афыцъеггы хара иахзааигәоу азәы дтахар хәа
ишәаны ипсуеит: уи дарггы қъар шырзалымго рбо-
зар акәхап.

Акраатцуан ҳамахә Алим Агрба айбашьрахьтә
ихабарк ыкамижьтеи. Айбашьра ахьцоз хашьхақәа
рыкны дыкан уи уажәы. Ихәхарызеишь, анацъалбе-
ит, хәа хлымхақәа кыдын харггы. Хьаас ирыман дара
хацшәмацәаггы. Ус, җенак хмата хәычы Анри ибжбы
геит: «Нанду, Алим дааит, Алим!» – хәа. Вахь хаибар-
сит зеггы. Агәашә дылагылан Алимггы, ибла ахьтоу
умбо. Хааигәыдибахәхәалеит. Ацшәма пхәысггы
хабжбы лмахақәа дыкам, агәам-баа лгәытцкәкәа
дшааиуаз, Алим данылба, лхагара зынза амзаатә
ахалан, леаларҗеаларҗсуа дшааиуаз, ҳамахә ихәда
леынахалыжыт. Аха уажәтәи ацкәынцәа, еихаразак-
ггы Алим, ани ахәынцәа лгәытцкәкәа, атакәажә
абаа, насггы ақыртуа, дигәыдихәхәало дыкахыз-
ма, наҕ дналыхеит... Лара уаха лхы аалызнымкы-
лазакәа, илхарахаз ани амзаатә даманы ишнеиуаз,
лхатца дахьыцәаз днеихаххит: «Ал-лим?!» – лхәе-
ит, уи Соломон Хшыѳтра днаицәхасны. «Дыршьы-
ма?» – дакзамшәа даакәтәеит иара. Лара агәашә
ахь даахьалырҗшит. Соломон аҗенцъыр дкылҗш-
ны Алими хәреи хазхара хзымеицәажәо хашгылаз
аниба, дааи ипхәыс даалзытцкәеит: «Шәарт агырқәа
хеилагақәа! (Иара дақыртуоуп, лара дагыруоуп)
Шәарт акахцәа! (Соломон раҗхьатәи ипхәыси иа-
реи анеилыт, абра дааны абри длыкәаио, длыкәаио
мацара, уаха афныҕа дымцазакәа даагылазаап.
Банггы барггы шәкыдыргыланы... – митәеиқәатцәа
иҗытцәацәон Соломон Хшыѳтра.

Очамчыра, Араду, Цагьера, Ақәа ухәа инхо ақы-
ртқәа рыфонқәа былны, иқәтҗны ацара иаҗуп, рхәеит.
Аус злоу ицааит, абааҗсы!

Иахьа Гэдоутә апресс-центр аҥны ахақым Константин Ануа дызбеит, ипхәыс дицны. Иахьа-уатцәы Аҕәаҕа хцоит хәа ханцшу аамтазы, иара арахь дааит. Иаанагозеи уи?

Август 14. Иахьа асаат жәеиза рзын шықәсык тцит Қырттәыла бзиахә Апсны иабашьуеижтеи.

Иахьатәи амш, апсуа жәлар илахьеикәтцаратә мышны ирылахәоуп. Хбираққәа зегьы ашәы рхьы-кәкәа, рыхқәа лашьтны икнахауп, цьабароуп... Иахьа алахьеикәтцаратә митингқәа мѡацган: Гагра, Пицунда, Гэдоутә, Афон. Гэдоутәтәи амитинг ашьтахь араионтә библиотека аҥны, уи активистцәа итахаз ирызкны агәалашәаратә еипылара ыҕан. Уахь хнапхьан ашәкәыѡѡцәа, аҕазара аусузуѡцәа, атцарауаа...

Иахьа акультуратә Ѧны аҕапхьа ажәа хәаны инаскьаагеит иаха алимонкақәа зымпытцәпжәаны апсшьарта Ѧны «Черноморец» аҥны машәырла ита-хаз ѡыцъа аҕабарда чкәынцәа.

Абцъар зку ауаѡы еснагь игәиеанызароуп, афаст!..

Иахьа Гәымстә аладатәи ацҳа аминақәа атцхны ишәартадартәит, иахьтацәыз абырсаатк икартцеит. Рапхьа наҕ-ааҕ аткәацәа еитнырпсахлеит. Амала, исзеилкаауам избан: ѡыцъа апсуаа хартаразы фѡык ақыртқәа рыртеит?! Ақырт ткәацәа уаха хәы рымазаму, мамзар итахаз азәгьы итахзаму?!

Август 15. Амра агоспиталь аҥнытәи ашьжьымтан даан, ихалхәон: иаха Шроматәи аминақәа зтапжәақәаз ѡыцъа ааргазаап. Азәы хар имам, аха егьи Ашәлымба иѡшьапыкгьы хтцәатәхеит, лхәеит. Шықәсыктәи аибашьра гәгәа ухганы, ахысра анаанкылаха адырѡаены убжаны уанаанха, игәнаҳара дуззами, анацъалбеит?!

Жәаѡамзы инеипынкыланы ахы иаҕагылаз Алим Агрба, уажәы мчыбжьык аѡны атынчра данашьцыла, ахысбжьы гар хәа дшәаны дыпсуеит, рхәеит.

Иахьа асаат жәеиза рзын, Москвантәи телехәапшрала ицараны иҕаз апсуа фильм рмышьтзеит. Апсуаа телехәапшрала ихалархәеит: хыхьтәи

аешелон а́кнытэ идуу азэы Останкино́ка дасны, ир-мышьтразы рыдитцеит х́эа. Уи дазтазгы́ы Шевард-на́зе иахатырќэа акыр иланарќэаузаарын.

Ахэылбы́еха ирыларх́еит Арзынба и́каи́тцаз ах́эамта: уатцэ́ы Лыхнашта́кны и́калараны и́коу, ашьхарыуаа рконфедерация ар рына́ска́гара иаз-ку агэ́ырѓьаратэ мышных́эа а́цыхзааит, акы́ртќэа айќэшах́атра еилах́эаны ар ралгара ма́п ах́ьацэ́ы-ркуаз азы х́эа. Урт́ ы́йтцгас и́карто: акы: еихам́оа-ла х́техника х́аманы х́дэ́ыќэлар – Гы́ртэ́ылан Ло́ти Қобалиа ир и́хамырх́уеит, рх́еит, о́багы́ы: мшы́н-ла и́хаманы х́дэ́ыќэлар – излааго абы́лтэ́ы х́амам, рх́еит. Ахэ́ычы х́эмаррат́э́кья!..

Август 16. А́қалаќь а́кны иах́ьа зегы́ы рылах́ь еиќэу́п. Даара иа́кэгэ́ыгуан ари аибашы́ра еи́цэаж́эа-рыла изеи́лгозар х́эа. Аха...

Иа́цтэи аи́цэаж́эара́кны Сорокин изымч́хаќэа Шарашани́зе ди́фасит, рх́еит. Шоигу иах́ьа аса́ат ж́эао́а рзы́нза ф́х́эарас ири́теит, рх́еит.

А́кэа зы́онќэа былны иќэ́тцуа ауаа, уа иалаханы и́коу а́цсуаагы́ы шы́ны и́цо́заап. Дыршы́ит, рх́еит а́ц-суа ќазара акыр ама́тц азы́зух́ьоу аш́эах́эа́о ду Вла-димир Маан.

Соломон Хшы́отра исеи́хэон: аурыс Европатэ́и аресторанќэа руа́кы дны́о́нала́заап. Астол дах́ьына-хатэ́аз ина́о́сын́тдэ́кья афранцы́з дтэ́аны ашам-пано́ы ши́жэуаз и́феит. О́ма́цэак р́кынза ат́эца ин́та́тэаны инеи́феи́куеит, нас асарќья аа́цэ́ырганы дна́ны́пшылоит. Ари зны́к, ари о́ын́тэ... Аурысгы́ы ашампано́ы аа́ганы, ачеиат́э́ца р́тэ́ны илеи́шьте-ипса-леи́шьтеи́псеит. Нас ина́цэа наих́эла́тцаны акы́ ѓеи́тан, ао́ыж́эра деи́таналагеит. Ари зны́к, ари о́ын́тэ... аурыс и́каи́тцо́з зба́з афранцы́з, уа́ха изымч́хаќэа дааины днаидтэ́алан, ихы наиќэ́икит: «Ари и́коутцо́ иаана́го шсоу́х́эара?» «Уара и́коутцо́ иаана́го са́хэи, нас сара стэ́гы уасх́эоит!» – их́эеит аурыс. «О́-ма́цэак ао́ы та́тэаны ианы́зж́элак, схы-с́фы иќэлар ауаа исны́рбаалоит х́эа сш́эаны асарќья

сахәәпшуеит!» – ихәеит афранцуз. «Сара чеитцәцала ианызжәлак, снацәала игәастоит: уи цәаакуа а́кынза иөеихязар – сызхара кәлеит ауп, сагы́кәйтцуеит...» – иатеикит аурысгы.

Август 17. Иахья Гәдоута апресс-центр аҫаңхья и́кан амитинг ду. Уи Кавказтәи хашыцәеи Аладатәи Урыстәыла а́кынтәи иаази – ихадгыланы Ацсны ахьчаразы икәцоз рынаскьагара иазкын. Иссирын амилатқәа зегьы рхатарнакцәа рықәгыларақәа. Акыраамта еихымсыгьуаз напеинкьарала иапылеит Владислав Арзынба икәгылара. Иркьяҫны, аха инартцауланы дцәажәеит уи. Шамиль Басаев инаиркны зцацәа тахаз анацәа р́кынза зегьы рықәгыларақәа илабжышо акәын ауаа шырзызырҫуаз.

Атдыхәтәан, Ацсны ахақәитразы ақәпащәа убриакара хысра тартцеит, ажәәан тцжәаны иргоз цьахшыон. Псраҫнынза исхаштуам зшыапы аибашьяҫы инзыжьыз ачечен цкәын икәашара. Шакаамтагы дкәашози уи изшыапыкала. Ацсуа пхәызба еилыххазакгы амца аркзаны дицкәашеит уи.

Ицеит автобус рацәа еишьталаны, знапқәа нзыжьыз, зшыапқәа нзыжьыз, зыблақәа нзыжьыз, зҫызцәа назаза иаанзыжьыз, аха Ацсны зыхьчоз ашьхарыуаа рыцкәынцәа рыманы, уатцәы ишәартыханы икалозар, хакара хацны ацәылашамтазы ара хкалоит хәа тоуба уны!..

Азбаф Едуард Агрба иахьатәи амш ахатыр азы, зхәычқәа зааиххьаз Арут Минасиан иҫны Цандрыпшь хганы, Борис Тыжәбеи сареи даара хатыр хақәитцеит. Уа ихәқәшәаз, зцацәа Гагра ахақәитразы зхы ақәызтцаз амилиция аначальник Заур Багате́лиа, аҫызауад адиректор Давид Плиеи хзызхьыцшаз ахтыскәа ртәы рацәаны ихархәеит. Аха сара зегь реиха сзырхәыцыз ацшәма – аерман итаацәа роуп. Ари аҫны а́кны сара рацхья ҫ-таацәарак ы́каз цьышьеит. Вахьынацшлак зегьынцъарантәи ауаа цәыртцны иаауан...

Август 18. Исархәеит Шәарах Пачалиеи Алық-са Аргәыни Ақәа иршъит хәа. Ииашазар – рыцхара духеит, аиашазын. Дыршъит, рхәеит, Нырбеи Па-паскьыргы, Маршьанкгы дышыны Курченко лпарк дытджын, рхәеит.

Август 19. Рнапы зтдарфыз аикәшахатра ақыртқәа инарыгзазом. Ақәа урт рыри ртехникеи шалагылац иалагылоуп. Телехәапшрала Москвантә адәыцбақәа ирықәтцә иахдырбаз ицыгәкәаз ракәзаап. Агәата-разы инеиз акомиссиа зегъы ахьыказ ашқа инар-мышьтзеит. Шевардназе җажәи хцә рзын дцаны Ель-цин диацәажәеит Қырттәыла ахәаақәа ртцыхәала: Цсоу ақыртқәа иргыларацы итахуп... Рхы зыкәтца-ны, ххәычқәа ршьала иҗырхыз хадгьыл рыцха...

Август 20. Сабхәында итакыз Гари Тыжәба иахьа аштаб ақны ичын иацыртцеит. Ассир утахызар! Ле-итенант еихабын – капитанс дкартцеит. Даеа знык дтаркыр – дгенералхозар акәхап. Аибашьфы Анато-ли Тыжәба, иаб иашьа ицә Қарбеи Тыжәба, бжьынтәи диеихсны дишьит. Ауаатәыҗса ххара ааит уаха ака-ггы.

Август 21. Ақыртуа ир Адсны алтцра ргәы итазам. Арахь Москвантә телехәапшрала ауаа ржьара иаҗуп. Җажәижәаба нызкьфык ақыртқәа хыртцә-цәагь Адснықа ырыхынхәра иазхиоуп хәа хәпсы еилахәоит...

Итахаз Қарбеи Тыжәба итцәыуаразы Москвантә иааз Светлана Тыжәпцәа ихәлхәон:

Москва, Валиеи Светланеи Тыжәпцәацәа, ацсахфы Рауль Ешба даанкыланы, ауаа ишырбоз итәғәыбжьа-ра ибжьасуа, ихцәы рнапқәа аларцаны, аума изаар-цазаап. Иара убри афызатцәкьа изыруит Владислав Арзынба Адсны афинанскәа рминистрс икаитцаз, хәпсуа чкәынцәа рфыз ду, Рамаз Сичинаваггы. Ихәыдхатцә данкны, иблуза цыржәеит Кавсазеггы. Урт злахәыз аилацәажәара иалтцәа сыздыруам, аха ахәса иахьырыпқаз акыраамтә уафы ихамыштәу икалеит.

Даара иееим ус еитцакэакэак аиѣкаара даѣуп, рхэеит, аполитика ду аренакынтэ икэтцыз Зураб Лабахэуа. «Аиѣызара адэыгба» хэа еиѣкааны, милатс иѣоу зегы алархэны, агырак ақырткэа, хэарас иатахузеи, Ацсны далаларацы игэы итэзаап.

Уажэы иаапшит: уи дызтаз ахаирплан Ткэарчалка ацараан, иацэажэаны иртэзаап, уиоуп ателекорреспондентцэа уа иштэз анырба, арт ара иабаказ хэа изцбаршьозгы, рхэеит, уи «мчыла» изыртэаз ауаа. Нас иара мчыла Қартка дыргазшэа... Харт арыцхақэа ара: Зураб Лабахэуа ахақэитра иоуроуп хэа амитингкэа рыкатцара хэѣыхын. Иахэа иѣыцххараза исархэеит: уи иаб Акаки Лабахэуа хшара дышима-мыз, нас уи иѣыза бзиа агыруа Тарас Ригвава ица дааганы диаазазаап. Ицбашьатэуп: абнаазаразы изныкымкэа зышэкэқэа тхажьхьоу Леонид Тарас ица Ригвавеи Зураб Лабахэуеи, аѣашэхак реицш ише-ицшу, арахь аишыцэа гэакықэа ракэзаап. Нас абни Зураб Лабахэуа-Ригвава иакэызма Ацсны ашэара ду иантагыла иаргэажэѣаны иазгылоз?

Август 22. Светлана Тызжэпха ихалхэон:

...Москва ѣнэтак аҕны ацсуа хэсақэа рацэаѣны еикэшэеит. Ацсны зегы гэытцхас ирымами, рхэақэеи икартцашеи ишрылацэажэоз, ацшэма пхэыс даагыаған, арыжэтэ ааганы иаакэлыргылазаап. Реицэажэарақэа рышьтахь, астал иаахагыланы фырцбанк-фырцбанк ааныркылеит. «Шэааи, зегы хшыапы хшықэгылоу Владислав Арзынба иныхэаѣа хқып!» – лхэазаап иаха ацшэмара зэазкуа игылаз апхэысгы. «Мап, уи иныхэара атахзам!» – лхэазаап, рнаѣшэа зэыпхьакуа игылаз апхэыс ѣа. Илывагылаз даапышэырччазаап. Мап зкыз апхэыс лышка иаахьахэит. Уи уахадагы дрымбацыт арт ахэса, иара уахагы, егырт реицш, рацэак дцэажэазомыт. «Аат, хара Анцэа ду еицш хазхэапшуа Арзынба иныхэаѣа нызымкыло, бабатэида, цым, бара?!» – даатцкызаап апхэатэи. «Реырѣашьаны ара ихалагылоуп Арзынба иѣагылоу ауаа!» – дныѣнытцэааит, рхэеит, аѣбатэи.

«Абыржэйтцэ́кьа уи лтыц сара дыкэстцойт!» – лхэан, цхэ́йс тлаш дук дцашашо а стол дахьахагылаз, лфырцъан ныкэ́ыргылан, абгъаахэа лмахээркэа аапхьартцэаны, дфей дфалыжэлазаап, лыхцэ́па-ракэа кыдылхрацы. «Аа-а, баагыл, абаапсы, баагыл!» – дыхэхэ́ейт рхэ́ейт, уажэраанза ицышэ́ырч-чо, ани зегы́ ззагъуаз илыдгылаз апхэ́ызба. – Беа-анкыл, абаапсы, ари Арзынба ипхэ́йс лоуп, Светлана Цьбергенияпха лоуп!» Акыраамта ишанханы игылан, рхэ́ейт, Москватэ́и Апсуа хэ́сақэа, нас иччараха ифк-ны иааи иаарылалазаап...

...Иссируп абызшэа амчи-алшей. Ишдыру еипш, Аахытц-Уапстэ́ыла инхо ауапсқэа, шамахамзар зегы́, ақыртшэа бзианы ирхэ́ойт. Насгы́, ицьюушья-ша, харт апсшэа аганахь инышътатцаны аурысшэа шаххэ́о еипш, дара-дара қыртшэ́алагы́ еицэ́ажэ́ойт. Апсны аибашьра ианалага, хатэгэапхарала иааз ацхыраафцэа иреиуоуп ауапсаагы́. Ипсы заны днарзааигэахазар, аа қыртшэ́ала еицэ́ажэ́о хаға-цэа фыцъа еидтэ́алоуп. Аат, алақэа, арт апшы́хэра иааз цьюкы роуп, ихэ́ан, акэкэ́ахэа иларгэ́йдтцаны ишы́т...

Абри афыза рзыпшуп зхатэ́ы бызшэа затэ́амшы́закэа, тэ́ым бызшэ́ала ицэ́ажэ́о ауаа...

...Гэ́ызбей Тыжэ́ба дыткэ́аны Қартка дыргеит. Аха уи бзымыжда зфой азэ́ иоуп. Дасны қыртшэ́ала ирехэ́азар акэ́ап, ақыртқэа ажэ́фан иалатцаны дрыхцэ́ажэ́азар акэ́ап, иабатэ́и Апснуйкоу Қырттэ́ылоуп икоу ихэ́азар акэ́ап, апсуахэа уаф ды́кам, адунеи ду иадыруа ақыртқэа роуп ихэ́азар акэ́ап. Хара ихаздыруам уи иихэ́аз, аха идыру аоуп: Акэ́а данаарга, ифызцэа Гэ́доута́ка ишааргозгы́, иара уа дыбналаны афны́ка дцеит. Ускантэ́и аамтазы уи агэ́агыра дуун. Афны дахьяаиз, ашэ́и ишихэ́ара, цъара тэ́акыагы́ фнаршэ́ымкэа, икказа длыфнапшит. Илабжышқэа хаддыло, еимдо дышнеиуаз ипхэ́йс Зоиа дналыдгы́лейт.

– Бы́коума, бара?

Ипхэыс ғылымтзеит.

– Быбз быхэлэшәама, бара?

Ҷапхәа ғылымтзеит.

– Икалазеи, бара?

Ишамузоз анылба, ипхэыс лҕы аартны лхатца дынталырцшит. Хапыц шыаҭагә лзытцагылазамызт. Егъи, ақыртқәа, рыфны ионаз зегъы дәылганы ианалага, «Ахъы абашәымоу?» хәа иаалысны дыркызаап. «Ахъы ҳамазагәышәам!» – анылхәа: «Хәра иаадыруеит уи ахъыкоу!» – хәа, лсаса ааихырцаны, ичацаз лыхтәы хапыцқәагъы еибгазгъы еибарганы, зегъ лытцхәаны иргеит, лхәеит...

Гәызбей нахъхы Қарт дытқәаны дахърымазгъы, ари афызатцәкәа имбацызт. Ибз «хаамзи!..»

Август 23. Иахәа дыржуан Қарбей Тыжәба. Қарбей дызшыыз иаб иашәа ица иоуп – Анатоли Тыжәба. Уи зныкымкәа дтаркхәан, рхәеит. Ицхыраара азынгъы кыр ихы ацъыка ықәиххәан, рхәеит, Қарбей. Нас уи инапакны иара иуахта ахъыкалаз цъашәтәуп... Даеа цъоукы ирхәоит: Анатоли Тыжәба – ашьра кәзтәз ауафы, Гагра агара далахәын, рхәеит, далахәын Шрома агарагъы. Фнык еицыфнан. Шромантәи иеипсахразы Анатоли имашына дақәтәаны афны дахәаиз: ар рзыхәан ф-цәык Шәача ахахъы инкыланы исымоуп, хцаны иаагап хәа еихәан, ицан ауха ирыманы ишаауаз Гьечрыпшь ианаангыла, Қарбей уа дзыҭцауаз цхәыск димазаарын, арт рыхә бзиацәоуп, абра инаганы инхажып, ихәеит, рхәеит. Иааимаркын иахъеисыз, бҕартцахъы иааибакны, икеибажны, еибәхәәеуа ианалага, Анатоли дахытцахъыз Қарбей инапы дацхаит, Қарбей Толиа илымха дацханы иҕеит, рхәеит. Анатоли илымха шҕамаыз аниба, ари ацсуатцасла, сара махагъарак зуны слымха ҕырхызшәа икалеит, ауаа рахъ сызцәырымтәуа, са сахънеиуагъы уара уанцәыртц усшьуеит хәагъы еихәеит, рхәеит.

Уажәы Анатоли Тыжәба Шрома апозициахъынтә дахәаиз, иаб иашәа ица афны дтәаны афыжәра дшаҕыз аниба, даадәылганы дишьит, рхәеит....

Аиаша ура еилкаа!

Иахъа Москва Ельцини Шевардназеи еицыланы
Апсны алахъынтца иалацэажэоит.

Шьханыкэа дыказамкэа шьханыхэа картцон, рхэе-
ит.

Август 24. Иахъа Золотин Рабаиеи Цьамал Агр-
беи рус хазбон. Ыацхъа ахэашахъ иахаагеит. Хана-
адэылтц, Анатоли Возба иусурахъ сигеит. Уа ицшны
итэан Алыкъса Гогэуеи Никэала Кэытцниеи. Апсыуа
быстак хфароуп, ихэан, Анатоли Возба, Абгархыкэ
Жужъа Ақаѡба иѡны хайгеит. Анатоли Жужъа
еихэахъазаарын: ашэкэыѡѡцэа есѡаша хайкэшэо-
ит, убаскан иагъузназгоит хэа. Егъигъы есѡаша аѡны
сышэзыцшуеит ихэазаап. Иахъа хыхъааиз азэгъы
дыказамызт. Агэылара цкэынак апсынкэа ицхан –
дыржуан, агырахъ аибашьраѡы итахаз Аршаниа
зыжэлаз азэы ишыкэс картцон. Урт хашнеиз рахан,
абырсаатк еибарсны иааит. Али-пси ирылагзаны
атцыс-хшы агымкэа астал-еишэагъы аадырхиеит.
Хнатэан акака аанахкылоны, зца ишыкэс кызтоз
ачкэынцэа ицны, ххэы иатцаланы иаакылсит, да-
гъхэхэеит аѡныка хиццаразы, аха хара атамзаара
шытатцо – мап, хкит.

Жужъа Ақаѡба – ажэлар рѡапыцтэ хэамтакэа
реизгаѡ, ицхэыс Минчка, ицха Гэында, ицацэа Маз-
лоуи Мирони. Шака итаацэеикэшэоузеи! Иахъынхо
атыц ссируп. Инхара оумашэакэа еиѡкаауп, унеир –
ацара угэацхом. Хатцагъы-цхэысгъы узхара калас ры-
здыруам. Уажэеинраалакэа мыцхэы бзиа избоит хэа
салхэеит уи ицхэыс зегъы ишрахъауаз. Макъана ика-
заап, рыцха, иацхыогъы. Атзаѡы иканахан рыцкэын
Мазлоу ицхьарца акэакъ ашка аѡы рханы. Уи иаана-
го архэара калазом ауп. Икаларушь, анацъалбеит, уи
аѡшы наѡшыуа, аккахэа ашэа анакэырхэо аамта?

Иахъа Москва еикэшэон Ельцини Арзынбеи. Апс-
ны алахъынтца шцарызбоишь, анацъалбеит?!

Август 25. Ашьжымтан исахаит Никэала Кэытц-
ниа ица Дамеи иацы Акэа хѡны дыканы дааит хэа.

Сахынтытдыз – ҳагъааиҶаҳаит иареи сареи. Ҳара ҳаквартира ашә атәымгқәа аарханы ичапан, ихәе-ит. Сыфналарц саналага, хгәыла Вова Маршьян, из-аауртгәышьюи, апаркет затцәык ада акгы аанханы иҶазам ихәзаап. Хгәылацәа егьырт Бесик Сичинава ифны дахънеиз, ацшәма цхәыс хынфөжәа шықәса иртысхьюу лгәылачкәын дылзымдырзоушәа, қыр-тшәала мацара диацәажәозаарын. Лца Бесик, ател дизасны абырсаатк даалгазаап, бцъарла деиқәных. Апцшәа зумхәои анихәа Дамеи: ари афыз аформа ушәны уаауеит хәа сыҶамызт, настгы иугәалашәо аибашъра аламталазы уавтоматцсараха ушааиз, ихәзаап. Ари угәы унархьыртә иҶоуп. Арт хьатцра-цы ргәы итатцҶкьамзаап, убазма?!

Соломон Хшыфтра исеихәон: «Ҳара Қырттәыла гәылак дҳаман, Шарашанизе хәа тауадк. Иаб ачара ду изуны цхәыс данааига, ахымш рыҶены иматцуцәа ирыдитцеит илашәарыца ду мыскь сапынла икәабаны, ашәарыцара иаыҶкарцаразы.

АдырфаҶены апшәма ауаа ицрыцсса, ипхәыс Ҷы-цгы диманы, шәарыцара ицеит. Акыраамта еим-до ишнәиуаз, илашәарыца ашәабста ытцнарҶеит. Апшәма ани хара ишьтуа дыҶахызма, инагәйдтцаны ишьит. Нас ила бзиа ихы нақәкны инадитцеит: «Ҷәыршьиа, уцаны иаага!» Ала апшәма ихәацшуа ус игылан. Иара уаҳа изымчҳакәа, иабцъар не-итихын, атцықь аахиргеит. «Каах, иныҶоутцазеи, абаацсы?» – ирцәымыҶеит ифызцәа. «Ҷәыршьиа сара схи аҶара хьтыр ақәыстцон, сыцсы исзалам-хуа бзиа ишызбозгы жәдыруеит. Аха сара знык ианысхәа иҶазымтцаз – уи цстазаара амоуроуп!» – наратеикит апшәма.

Уи Ҷыц иааигаз ипхәыс цшза уажәы деитцағәгәа дгыланы лхатца дизыцшуан...

Август 26. Мышқәак рыфнутҶкала саҳәшьаца Батал Лакоба ИорданияҶа атцарахьы дцараны дыҶоуп. Иара, игәы иаланы излеихәо ала, мызқәак рацхья иааигаз ипхәыс хәычы, афны даадырбуам. Уи зегы

сара извызбо сахэшья лоуп. Иацы акәнеи ларгьы дтацаны ланхәеи лареи анеиҕаххуаз. Ианбагьыл-хашти, анаҕалбеит?!

Аикәшахатразы иалху акомиссиа иахья Акәа иахьеикәшәаз, зынза рбызшәа ааибамкыкәа, уахагьы изымеицәажәазакәа, рышьтахька ихынхәит. Ар Апсны иалтцыр – егырт хара апсуаа харшьуеит хәа ируам, рхәеит. Хус аицәахарахьы ахы археит...

Август 27. Иахья халгеит Золотин Рабаиен Цьамал Агрбеи рус. Анаҕалбеит, зака ибзиоузеи уоны уара уанапшәымоу. Азбаф Сергеен Ексузиан икәшаны иааказ апсацәа – азбара иалахөыз: апрокурор Хырсон Дашелиа, адукат Заур Гобечиа, жәлар ралатәацәа Анатоли Возба, сара – хаехаргәгәеит урт гәгәала иахьхархәразы, аха иара иуамызт, иуамызт аерманы. Золотин Рабаиа жәашыкәса икәыртцеит – аб дызшьыз, апқа амш лылазгаз; Цьамал Агрба – доурышьтит...

Аоны сахьяаиз Борис Тыжәба дтәан, сыгәгьы бжыхит: уатцәы Акәа астадион акны хаҕацәа ашьапылампыласра еиҕыркааит, ихәеит. Хақалақь шшәартам, иртахугьы шаларыгзо жәлары иддырбо-зар акәхап. Аха уи зфо иакәзам Арзынбагьы. Зегьы иара хихәапшуеит усгьы. Уафы мыжда, алазарахәа илоузеи ухәарауазеи!..

Август 28. Сабхәында иацы аурыскәа дрыцны Очамчыра дцаны дааит. Асаат жәаф рзы Акәа халсуан, Атынчра апроспект ханыланы, ихәеит. Кьоу-шәоук ракәымзар уаф далазам, афынқәа ра-цәаны ахтыпқәа рнуп, аха еибгоуп, ихәеит. Ишыкац икоу Гәылрыпшьяа роуп. Кәыдры уаныр нахыс еибгоу ҕынгьы убом, акатран пжәаны ахәира ахытцәеит. Ана-ара амфа апны апсцәа рыбафқәагьы кажьуп, ихәеит. Азәи-ҕыцьеи иуцыло урызтцаар – арт аче-ченцәеи апсуааи рыпсыбафқәа роуп рхәозаап, зыз-бахә рымоу рыпсцәа ус ишаанырмыжьюа шырдыруагьы. Очамчыра ақалақь акны нақынтәи иааз ргьы-рак ықәтхьеит, атыпцантәикәа роуп ихылда-зылдаха

исзыруаз узырума, рыцха, ихэан, ицъыба дынталаны, ани ижэамаатк аатыганы инаганы Сталин инапейтцых инаиницъгэалейт...

Убринахыс, хаихамѳахъча уаха азэгъы дааимбазейт, рхэейт, рыцха!...»

Аибашьѳы Гена Амчба ихаихэон: Акэа аибашьра ианалага, уи итаацэа иманы дыбналарц иакэикит, аха амѳақэа зегъ кын акнытэ ипцхацэа хэычқэа ихэда иқэыртэаны, ипцхэыс лнапы кны Басла италаны зыгэтала ишлеиуаз, ахықэ акнытэ иреихсуа ианалага – ихынхэит. Борис Какэыбаа ицхыраарала, Маиак, Лаврик Зыхэба иѳны дагъааит. Ирфоз ыказамызт акнытэ, апшэма пцхэыс Гена дихэан, чашылаагара дахъцаз, дшэапырхапуа дышнеиуаз, Ренат Қарчаа диқэшэан, ахақъым дгъычны дгатэуп, уаалароуп хэа еихэейт. Иахъцаз, ахақъым дыказамызт акнытэ, ианхэа дгъычны дрыман иааит. Аѳны дахъааиз хагацэа, Лаврик Зыхэба атзы дкыдыргыланы, иаха итцауланы иалазтцо хэа ахэызбақэа ыршгэны итэарта иаадырхон. Гена ипцхэыс лхэычқэа лыманы дыбналейт. Ишлыкэшоз анылба, ахэақэа зтаз авагон итэлейт адэыгба станицаѳы иахъаакылшэаз. Гал иагъылбааит ази атцей иркны. Гена урт Гэдоутака ицейт хэа уа аймдара даѳын. Ѵымз рышьтахъ рхабар иахаит, Гал араион цъара икоуп хэа. Гэырымшь дахънеиз, ихэычқэа апсшэа рхэар калозма, рангъы даргъы аччахэа агыршэа хэо инейцылазаап...

Август 31. Сабхэында, Гари Тъжэба, иаб иашъа имаѳа Ерик Тъжэба иарей ишеибарпсра еидтэалоп, рхэан, Борис Тъжэбей сарей бжъаказара хцейт. Урт абахѳа ианѳакыз еицэынхомызт, уажэы рхы ианақейтха, хааибамшьыр калом, рхэейт. Ирзымшо закэу здырхуада. Мчыбжык апхъа айшыцэа Тъжэаа рпацэа еибашьит, даеа мызкакара иаашэычха абапсы, нас шэара шэеибашьып, макъана ауаа ирхамыштзак рапхъатэи ахтыс хэа даара храбжэейт...

Иахъа ашэкэыѳѳцэа хаизаракны, лассы Акэа хэзнейуазар хэа аусура апланқэа кххцон...

Уатцэы Аќааќа ицоит, рхэеит: агазет «Республика Абхазия» аусзуоцэа. Уа итытцэа «Демократическая Абхазия» аанкыланы, дара атытцра иалагоит, рхэеит. Акыр ирцэыуадаохашт. Хтелехэацшра ахэтакгы цаны, уакатэи аанкыланы, аусура иалагоит, рхэеит. Иуадаохоит, иуадао!.. Аќаа аќалаќ администрация ахада Нодар Хашба иусуцэа иманы дцоит, рхэеит. Уа иахагылоу акыртуа бираќ аххэаны, хара хтэы хэныганы иахаргылатэуп. Акырза иуадаохоит, хэарас иатахузеи! Шыакатэара ќамлондаз?!

Гыртэылан еилафынтра ду цоит. Лоті Қобалиа ир иаха-иаха аќалаќыкэа рнапахы раагара иаеуп. Звиад Гамсахэырдиа уаанзатэи идепутатцэа Жэыргыит асессия моапыргон иахы. Урт Гыртэыла автономия ќартцарц иаеуп, рхэеит. Шевардназе Қарт дхагахарц акгы игым, рхэеит. Аќыи ишыа Анцэа иуеит, рхэеит. Ирхэоит – иагыа рхэоит, рхэеит...

Сентябр 1. Иацы абжыуаа рќынтэ дааит сашыа Слава Бебиа. Ицынцэа укыр – ицсы ихшэаратэы. Рацхыза иргыланы уи исзеитеихэеит хашыа Котик итахашыаз. Хаб иќатцамта хэцсуа кэаскыа хэычы, ас-нариадкэа пшыба аахазаап. Ажэќаа иреицэоу ажэгэара иазынхоит хэа, оыцыа хэхэшыцэа чымазцэа иаархаанхеит хэоны.

Сашыа исеихэон Тамшы, Лабра, Кындыг, Тоумышь ухэа реибашыраќаа ртэы. Хэчкэынцэа атцарауаагы Аќэантэи инеины азэырфы рыонокэа рыќны ишыќазгы, азэгы ари аибашыраќны ихы иза-амырпшит, ихэеит, азэызатцэык Борис Гэыргэлиа иоуп згэы меитцажэќаа зегынцэара иныќэоз, зегы ашэќэы ианызтцоз, ажэеинраалаќаа рхызхэауаз. Сажэеинраала «Абжыуаа рычкэынцэа» зныз агазет аниоу, Лабра аибашыцэа еизганы дырзапхызаап. Убри инаркны уи иќэгылараќаа зегы абри ажэеинраала ацхэарала ахы икуан, ихэеит.

Ассирќаа ихэоит сашыа Славик, аха хтыс затцэык сазаатгылоит. Аныуаа рхэы аибашыра анымоацысуаз, Тоумышь ацха иатцандыртцэеит хэацэа рацэао-

ны. Ус, еилажъыз рахътә напык аеетцыхуа агранат ашқа ағынанахазаап: хачкәынцәа руазәы атчык аахиргеит уи. Нас инеины дагыаахәытцрхәеит: абар аполковник Геловани, абатальон акомандир. Нас иара ихата ибжы нарықәирган, зәырцсны ахәцәеи аццәеи ирылажъыз хәфык ифызцәа аарылигеит. Манча Тапагәуа ицатқәа аатцхны уи иґеитцазаап, ифызцәа рацәак ишыргәамцхазгы. Нас иара ахәара кәитцеит, рхәеит, акомандир дысшәырба хәа. Акомандиртқәкы Заур Сақәния чкәына еихых-еитцыхк иакәан азын, хәакы хәычык дрылан, аа, хкомандир хәа дааганы дидырбазаап. Ари дызбаз аполковник Геловани акыжыххәа илеиматәаны атцәыуара далагеит, рхәеит.

– Сара атехника исымоу ала, ацсуаа шәфызцәа аибашыцәа сымазтгы, ґенак ала Очамчыра араион зегы ганы салгон! – ихәазаап. Аполковник зынза деилагеит, рхәеит, ацсуаа ркомандақатцафы Заур Сақәния жәыларәа иандәықәлоз иихәоз ажәақәа анизеитарга: «Чеченцы, в пе-ер-иод!».

Ахәылбыґеґа Гиви Агрба дықан аґны. Акәа атехника алырганы изықалар, нас зәырқашыаны иалоу ақыртүа ир мцәкәа хәихабырагы харгы уахь неишыа хәмам, ихәеит. Ари хара хґәы ишаанагоз еипш, атыххәа лассы иптцәазомызт, хара арыцхәкәа!

Сентябр 2. Иахыа, еиқәшахәтрала, Ткәарчалқа афатәи ажәтәи зманы ицоз ґынґежәи фба машына хґа-хґа танк рышытахы рацхәеи иргыланәа Акәа ианалала, хґык-хґык зтәз акабинақәа азәазәа ртырцеит, амашынақәа рышәкәа идыркыз ацсуа емблемақәа рымыржәжәеит: «Этого еще не хватало с абхазской эмблемой по грузинской земле ходили?!» – рхәазаап. Абга иаґыа иубжыаргы – абнахь ағы хоуп, рхәоит ацсуаа.

Сентябр 3. Едуард Бебиәа иацы Акәа дцаны даит. Иґны днеит. Иґәылацәа рылабжышқәа хаддыло ицылеит. Иґны-игәара, имал, имашына – зе-

ггы рыхъчеит. Афырхатда Едик, агэылацэа змаз уи иакэын!

Сентиаб 4. Иахъа Цьон Басариа имшынџажэа картон. Сара уаанза ачарақэа раан тамадас иалырхуаз ауаџы, уажэы апсхэрақэа рыкны сыхъз рхэо иалагеит, аизара дуқэа раантэи сцэажэарақэа акэыбақэа сырхагыланы апсцэа рыхцэажэарахъ ишиасыз еипш.

Сентиабр 5. Абжьыуаа рышка ицаз амашынақэа хынхэны иацы Гэдоутэ иааит. Урт Акэа ианналала атакэажэцэеи атахмадцэеи – аурысқэа, аерманқэа, абырзенқэа ухэа абартцахъы ицэыртцны, апшырта рибамто, рхы-реқэа затэуа Анцэа иашьапкуан, рхэеит, апсуаа ааит хэа.

Аикэшахатра иалахэыз иахъа Гэдоутэ еикэшэаны еицэажэон, аха акакны изымааит. Ақыртқэа, рыжэлэр ицаз џапхъа рышьтахъка идыргьежърацы ртахуп. Убри азоуп абцъари ари ралгара абриакара издыргэагэоугъы.

Сентиабр 6. Иацы, иахъа тдыхэтэантэи еицэажэарахоит хэа иазыпшыз ауаа, акгы шалымтцыз анырба, ақалақь акны зегъы ргэы каханы икоуп, рылахъгы еикэуп. Изустқэада зыкны аус хамоу, анацъалбеит, рхэоит зегъы.

«Аурысқэа харшыит, Акэа хадмыргеит еибашърала!» – ргэаанагара акоуп иааидгылоугъы.

Иахъа, Никэала Кэытцниеи Чыка Азынбеи, Арсаул итцытцуа азырцха ашка сыргеит. Иааузымыгхаратэы ишуп. Атыџшафџык тышэшэо, ажэрагъы аауцэымыгхаратэы икоуп. Ацъыка змоу, ацэачымазара змоу, абаџхъаа змоу ухэа зегъы рзын ихэшэуп, рхэеит. Амала, жэаминутк еиханы узааиалар – агэы иазеицэоуп, рхэеит.

Ақыртқэа ракэу изыпшааз здырхуада, уахъынтэи ауаа раагаразы хэба-хэбаны еихагылоу аџынқэа акы ргыланы иалган, азна дара ажэла бзиақэагъы џнартцахъан. Егъи аргыларэ иаламгацкэа ау пари аибашъра шыкалазгъы. Уажэы уа ақыртқэа зхылоу

хәа азәгы дыказам, аоны зегы ацсуаа иныркылетит. Иара азырпхагы макъана анапы адкылам. Ауафытәыҭса ихәшә иаатраҕны иҕоуп хәа, изакәтәы зы ссирузеи, анаҕьалбеит, аеҕахәа ииафырны иҭо. Ари хәаанхытҭәи капиталистк инапы иакызтҭгы, Ацсны азынҭгы даҕа хьзырхәаҕак ҕаитҭахьазаарын!..

Сентябр 7. Котик Тыжәба, Акәа аҕа ибахтаҕ дахьтакыз, дышусуҭыз еилыркаан, доурышьтҭрацы даапхьаны иархәеит, аха иара дымцазакәа дтәаны ус дрыхәапшуан. Уца хәа рнапы рханы адәныҕа амҭа злеидырбаз ашҕа азәгы дтымтҭыцзаарын. Уахь италаны ишнеиуаз, иахьааватҭеиуаз акоридор аҕны инаргәйдтҭаны иршьуан, рхәеит. Уи иара дахьынзатакыз ибзианы игәеитахьазаарын, агәрагы иҕахьан.

– Узымцозеи, мшәан? – дтәаит аихабы.

– Сытшәыжытҭәҕьарц шәтахызар, амҭа шысшәырбаз акәымкәа, абырстәи сцар стәхуп, – ихәеит атҕәа.

Аихабы ихы ааибыҕбыҕын:

– Уца, уца! – ихәеит даапшәырччаны.

Арыцхара шәрыцхарақ аанагоит рхәоит ацсуаа. Даур Агрба ишьапы ихыртәахьаз азырхакәа, Гагрантәи ишаауаз авариа ҕартҭан, даара игәҕәоуп, рхәеит: Беслан Кобахиа, Саша Маршьан, Зураб Возба, Даур Агрба.

Атҭла иалҕьаз амат ицҭаит...

Сентябр 8. Иаха Гыртәылантәи ар рхада Лоти Қобалиа еибашьцәа рацхьа дгыланы Гал далалеит. Уакатәи агырқәа Звиад Гамсахәырдиа изын рәыршьуеит усгы. Аха изқәынхо ари ацсуа дгьыл иацсыхәоузеи?! Даандаз иара Гамсахәырдиагы, итып ашҕа дгьежьны. Уи ацсуаа хзын иахагы деицәоуп, аха Шевардназе еипш адунеи дадыруа, хатыр дук иманыхәа дыказам, ихатҭгыларыдаз?! Насгы уи Дудаев диҕызоуп, иаартны аурыскәа дырҕагылоуп. Шевардназе аурыс ориентация имоуп. Уи ибзианы

ирдыруеит даргы, уиоуп иара иинтерескэа зырых-
чо. Гасмахэирдиа дааны Қырттэыла апрезидентра
еитеигазар, издыруада усқан аурыс, маза-аргама
хара дхадгыланы, аенышыбжьон хәрфеимтцаргы?!
Хара ихаздыруам Лоти Қобала Ацсны анапхгареи

мызқәак рацхьа ара Гәдоута ианеицәажәоз еибы-
рхәаз закәу. Ус акәу, егыс акәу иахьа уи Ацсны ара-
ионкәа иреицгыз руакы ламхәаны игеит.

Мызқәак рацхьа жәицшыфык хара хуаацсыра зта-
ны, Тхьынантәи иаауаз ахаирплан ахькаҳаз рбан,
аибашьфы каймац Виктор Тәанба хадас дызмаз ауаа
рышьтит ацсцәа ааргаразы, аихабыра нак-аак еи-
цәажәаны. Иахьа зегы ихаалафит ацсцәа раагара
ицаз ажәафшыкгы иаарыкәшан, иткәаны шасыс
иргеит хәа. Зажәа – ажәам, зуы – уым ақыртұа ифыза
адунеи акны дыкамзар калап!..

Уажәааигәа, аиқәшахатразы акомиссия
ахантәафы Шоигу изаамтанутәи реицәажәара ак-
нытә дахьаадәылтцыз абас ихәеит, рхәеит: «Абхазы
Великий народ, что терпят таких соседей, как гру-
зины!»

Сентябр 9. Иацы ахәылбыгәха смата Саид Агр-
ба Кәланырхәака иан длыманы дцеит. Ашьталарахь
аамта неиуаны аамтазы, смата аихабы Анри Аргәын
ихаихәеит: ахәычы ицъыба автомат апатронакәа
теитцан, ихаштны иманы дцеит хәа. Иахантәарак
Адаггы саргы хшыгәжәажәоз иаахаршеит. Апа-
тронакәа наганы ахәычы амца иакәицсоума, ахахә
икәтцаны дасуама, иудыруазеи икаитцо. Уи аштә азна
ахәычкәа ыкоуп, еибархагахар алшоит. Ан игәалтар
бзиоуп, аха илымбар. Хгәы злахкажоз апатронакәа
зтаз ахәычы еикәа цъарацага акәын, аха... Иахьа
ишаашаз сәагыланы уахь шыапыла сцеит. ахәычы
афны даннеи, ицъыба апатронакәа аатыганы инаган
иан илитазаап: ох, гәышыа!..

Алими сареи хәидтәаланы хәицәажәеит. Уи исе-
ихәеит цшыхәра ианцаз ишрыкәшаз атәы. Саид
амаланыкәа хәычы дақәтәаны дыфуа амзырха дтан,

иаб ибжы тыстысуа иашыа Даур амина дшахацалаз инаркны рахэара дафын...

Сентябр 10. Борис Тыжэбей сарей хайманы Очамчыраа рштаб акны хцан, фажэа-фажэа килограмм ацъыкэрей хзылырфааит. Уигы акыр иацсоуп. Ацъырмык акны килограммк ашыла шэй ынфэежэижэаба маат иркуеит. Хусура ыкам, хуалафахэы ыкам, хкыпхырта ыкам, хгонорар ыкам. Излааухэозей?

Сентябр 11. Иацы санхэыпха Жана, Очамчыраа ирымоу, Цакатэй Ешыра ацхакны дыкан. Фэжэа литра абылтэй ацарей сыбтозар быфны бызгоит хэа леихэан, агыруаки ларей еилазахьан. Дахьнеиз, ацха дныкэгыланы, иказ лирбейт: агыркэей, акырткэей, ашэанкэей уажэы-уажэы рабцар иахо, чанчаны рыбацхэа тибачуа, ишейбарцсра еидгылан. Абас мацароуп ишыкоу Очамчыранза, бгэы иалымсын, аха быцстазаара ахчара сара сзадгылом хэа анлеихэа, лышьтахька дхынхэит. Убри ахатца дихэейт: хэфны днейны хгэыла Бесик Сичинава Ешыра афадатэй ацхакны асаат жэохэ рзы Ада длыкэшэарацы, хэфны икоу еилылкаарацы, снапфымтакэей скыпхыга машыней ма еикэдырхазар иаалгарацы.

Уахь хашцоз администрация акынтэй ауафы дсыкэшэейт, иахыа икоу амитинг акны ажэа схэаразы. Аха сара мап скит, ахэаахь амфа хакэгылоуп, хамцаргы калом хэа. Аха Гиви Агрба асаат жэйпшы рзын сара амашына шэзынасыштыуейт анихэа, хэагыланы амитинг ашка хдейт. Акыр мызкэа изны иказ авертолиот рыпшааит. Уи ашэанкэа аихсны икарыжыт. Итан жэохэфыуаак. Фыцъа акабарда еибашыцэа, фыцъа аурыс цырыфцэа, жэеизафык ацсуаа, ахэыцкэагы нарылатцаны. Ипшааны иааргаз харабгыраа икапсаз рыбаф бжатакэа роуп. Урт зегы хыкакааны акэыцмакэа ирфазаап. Шэара жэазхэыц жэохэ цсыбаф кэыбак ианейцтарца иказ закэыз... Анацэа мыждакэа афэгэ-афэгэ-афэгэ хэа акэыбархы аныркьон, аехэшыцэа насыпдакэа рыхэхэабж

аетд кыднахуан.... Амитинг аҥны ажәа бзиа ихәеит Никәала Кәытцниа, сара мап аныск ацәажәара здыртцаз. Аиаша ауми иаххәара: сара ус сзымцәажәар каларын...

Ашыбжышытахь амашына хнакәтәан Борис Тыжәбагы, Адагы, саргы Ешыра ацхахь хәынахәит...

Анцәа, апсабара иагъа иссирны ишазаргы, Ауафы даныкамла, зегы-зегы башоуп. Амфакәа кказа итацәуп, асаба ныффы, иарбанзаалакгы цыара машынак аарнубаалом. Гәымста ацхафы аарцә хара хтәкәа тәан, ацха агәта абирак етцәа ахагылан, иахзеипшу атыц хәа, уи ацха анырцә ирылан наҥ-а-аҥгы иахзеипшу – апсуа, акыртуа, аурыс ргәып; урт рнафс нахьхы игылан хәгацәа. Рааигәара ханней зынзагы хадмырцәажәакәарц иалагеит, аха хайлыркаакәак ател иасит. Уахынтәи дааит Рудик Тарнаа – ансамбль «Шьаратын» иалаз. Хайцәажәакәеит. Хгәыла Бесик Сичинава дмаазеит. Фапхьа ашәкәы изаафит амза жәипшь, асаат жәафа рзы хайкәшәарацы...

Ххынхәны хшаауаз, сымахә Алим Агрба хадара зитоз агәып ртабаи хталаны иаабеит, хәгоу иибаша! Ани шыкәсык итатәаз хачкәынцәа бзиагы икоуп...

Афон, сымахә Хымца Аргәын итаацәа рыкны хәхыдгылаз, зкыи фышә маат хәа литрабжак ауатка аахәаны иахдыржәит. Зегы ирыцку ашәарахжы хфартцеит... Аибашьра цоит, аха апстазаарагы атәы канатцоит, афаст!

Сентябр 12. Пач Апбеи Борис Тыжәбеи рыхәсақәа рыманы иаины афны икоуп. Соломон Хшыфтра урт анекдотқәа реихәоит.

...Ацәхәыра иқәланы акараван шцоз, иқәхәло иа-лаган, нхара дук рбан, иазааигәаханы иаагылеит. Уи абаагәара акәыршаны икатцан. Арт збаз апшәма дааины: ура, абри абаагәара шәхытцны сбахча ссир шәтамлааит уха хәа реихәеит. Шәырк фәххырц азыхәан хтамлоз цыушьо, аха ари хытцшьас иамоу-

зеи рхәеит дара. Анцәа ишәгәаимырцхароуп акәым-
зар, шәмахәкәа ркьахькәа неихаргыланы шәтамлои
хәа дазымхәыцзакәа иштәлашаз нарахәаны дцеит,
ацшәма качбеи...

...Атаацәа хәешаны амаца хшасуаз, сара смата
Кристина слахәытхәытуа схы налықәскит: «Ахәыци
Адуи анбоуа азәы ибмырбан, амарцъа!» «Абыржәы
искуп, аха азәгы исырбазом!» – лхәеит, уи зегы
ирахаратәы лыбжы аардуны.

Соломон Хшыфтра дцәажәо дышнеиуаз: «Ех, Ста-
лин дыказтгы абыржәы хәа җааитит. Уиакәхеит.
Җаиалаланы хәаисын, зегы хәиханы хәынаххейт.
Апбақәеи хәреи Цырхәақа, Акәатәи хгәыла Лиосик
Җаразиа ишқа хцейт. Тагалан ақытан. Ишцассиру,
анацәалбеит! Аамта бзианы иаххаагеит. Амала, ани
хгәы итажыу – уа ихахәханы итоуп. Уажәы-уажәы лу-
анытә хәақәыпсычхәуейт.

Афны хәхәаиз Кама исалхәон, Даур иахәа
ахәышәтәырта дыштыргаз, итаца илеихәазгы:
Изтаз рмашына хаууала ицаны, ихышәтны ианатца-
ха, рацхәза еибарфны инеиз аерман хәсақәа ракә-
заап. Амашына ифәхәшәа катцаны, икны ирыхозаа-
рын, иатдырхрацы. Ус, Даур ишыапы зымпыхәашәаз,
ишлымчыз икны данаха, ипротезмзи, рыцха, ишыа-
пы җхәаны иаалымыпытхәзаап. Артцәахәагы
дыхәхәзаап, ауафы дысшьит хәа. Ари збаз егырт
аерман хәсақәагы латдирбақьаны ифзаап. «Уа-а,
шәанацәалбеит, шәымшәан, шәымшәан, уи протез-
уп, сшыапы акәзам, сшыапы!» – хәа дыхәхәозаарын
Даур...

Иахәатәи ателедырратәҗы зегь реиха иахгәапхаз,
таацәаныла хәгзыртцәыуаз: «...Ихацхәойт Арзын-
ба ибжы!..» – хәа Баслахәаа реибашыцәа ракәу,
Цақәашәаа реибашыцәа ракәу абна иахылатәаз
сфирк хзырхәейт.

Сентябр 13. Иааицыло зегы хәидашшылоит:
«Җацхәа еибашьрада акгы зыкалом!..»

Сентябр 14. Иахъа шықәсыки мызки тџеит Аџсны айбашъра цоижътеи. Борис Тъжәба ихайхәон: «...Айбашъра ианалага аены аредакция зегъы ааизызган, хәхәса хәыцқәа аоныка шәца хәа нарыдыстџеит. Еитџагәгәа иџагылан иагъындәылтџит. Рышьтахъза зәаанкыла-әаанкыло инеиуаз Нели Киутџа ашә акъынза дымназацқәа, даахъахәны әаалтџит: «Хәра бзиоуп, аха шәара?» Цсраәенынза исхаштџаам!..»

Асаатжәеизарзынхәеибытаныахәаахъхәынаххейт. Хымш раџхъа ханыказ еипш акәымкәа, иахъа айбашъцәа рацәафны ианын ари амџа гәыпџцәага, амашъынакәагъы иара убас. Гәымста ацхафы игылакәаз ацкәынцәагъы иаха узырмацәажәо, рнервқәа халаны икан. Амџангъы иахъа акырџъара хәаныркылейт. Акәатәи хгәыла Бесик Сичинава дааны нырцә дахъыџшын. Цәгъамыждарыла Ада дрышьтратәи кәхџейт. Ауафы дааны диган, анеитралтә цха агәтафы хгәылеи иарей еиқәшәейт.

Иссируп ауафытәыџса игәы. Сара издыруейт хгәыла Бесик Сичинава абџъар шику, акырџқәа дрыдгыланы хәра дышхабашъуа, аха нахъхыи ацха атыххәафы дрыманы ианаацәырџ, аеырхәа сылабжышқәа џахаддылейт. Ххәыцқәеи иарей еицрызхаит, хәцәгъей хабзийей еилахәын, хәигәылацәан. Саатк акгъы аагымхо еицәажәон Адей иарей. Данааи ихалхәон: ианеипыла лара леипш иаргъы илабжышқәа аахаддылазаап. Иххәаз акызатцәык ауп: хәафны аганахъала атызқәеи, адашьмей, атуани ыкоуп. Аха дашъмастгъы икалараны икоузей, шықәсыкаахыс саркъа зыблакәа иртәа апенџъырқәа ирыџнахәаны акәа џнатәозар... Усура сшыказ џажәи аафык акырџтуа еибашъцәа ныџналан, али-џси рыбжъара шәыфны тадырцәит, сани сахәшьей акгъы рымчымхейт, ирылацәажәар иршъуан, ихәазаап. Хәафны – хәра хәпшъатыџ рыцха, сышәкәкәа – напымызәзәа исымкуаз сара сыџстазаара, снаџымџақәа – џынџежәа шықәса инарейхәны мши-џхи зықәсырзыз – сара сылабжыши сычча-

реи, сара сыгәтыхеи сгәырҕареи. Отелло ихәашья: халгеит зегьы!

– Сан есыуаха ацәашьы кыдтцаны Анцәа дихәоит, хара имгакәа хгәылацәа шәеибганы аоныка шәхынхәразы. Апсуаа хымпада шәшаауа аадыруеит. Санаауаз сан дсыхәеит аполитика саламцәажәаразы, аха акызатцәык сбыхәоит исабхәарацы: шәарт шәанаауа Арзынбагы дшәыцаарацы игәы итоума? – дтәазаап хгәыла атыхәтәан, ицәымҕра мыжда ааилыжж-ааилыжжуа.

– Абри хзыкәгылоу ацха умбои?

– Ааи!

– Апсуаа зхылоу хәа азәы дыкәсраны дыкам, Арзынба рацхәа дгыламкәа! – иаталкзаап ари аоны икоугы.

Сентябр 15. Бесик Сичинава Ада ажәа литеит Гәымста аладахтәи ацхакны, скыпцхәга машьынеи атыхәтәан аус здылулоз соымтакәа рпапкеи хзаа-игаразы, аха ицәоушьаша, урт дара рыоны ишынлыжыыз издырзомызт уи. Амфәан иаабаз аибашьцәа зегьы хгәахәаныртцон: уахеи уатцәухеи руақы хара хтәкәа Акәа иалалараны ишыкоу, аамта ишазымычхауа.

Ацхәфы аибашьфы Алик Лазба дхәкәшәан, атыхәафынза хаигеит, саатк инеихангы хәцшит, аха хзыргәырҕаз агыруа дмаазеит. Уи иацгы Ада лгәыләанитцахьан, хшеипылаз уажәгы-уашьтангы бәы итыбымхын хәа. Дшәозар акәхап.

Сара, даеа зныкгы иааины слымхәкәа иртафәуан, Ада хәфны ааныжыны данаауаз, хгәыла Бесик Сичинава, уи даанкыло илеихәаз ажәакәа: «Ахәычы мыбжәах, нан-шьыр хәа знык иархәоит, фынтә иархәоит, аха ианимахалак, даакәыргьежәааны ишьтахәапағәыр аадырхоит!...»

Ххынхәны ханаауаз амфәан ихәкәшәан иааигеит, Акәа хыпсыра мыжда аиалтцны иаауаз, шықәсыкаахыс оумеикәатцәа зхызгахьаз Лыхнытәи Шьяликәа

Плиа ипацәа ыщәа. Угәы ртынчны урт рзызы-
рфышыа ы́камызт.

Исхаштыз: ацха нырцә хашгылаз, аурысқәа
иртәыз машына дук агәгәа ахга иаахавалеит, убри
абжыы иакәыршәаны хнафс, ацхамфа аварафцәкәа
ақыртқәа реибашыга танкқәа фба ааганы ицхьакуа
ацха иаавадыргылеит. Хаибашыцәа – ацха ахылацш-
цәагы ҳацәшәан, али-пси рыбжьара хашьтахька
хдыргъежыт...

Ех, шака сақәгыгуази, анацъалбеит, атцыхә-
тәантәи спрозатә ццамтақәеи скьыпцхьга машына
ссири ма аибашьра иалызгоит хәа!..

Сентябр 16. Ацәылашамтазы хаибашыцәа
Акәа иалалеит. Рацхьа хара хакны иаазаз абжыу-
аа рышкә ицаз абаржа ауп. Уи ацъацханы рацәаны
иагеит. Очамчыраа рычкәынцәа ариакара абцъар
анрызнарга, игәыргъатцәаны итцәуан, рхәеит. Урт
абырсаатк рраион ахақәйттәрагы напы адырkit.
Убаскан ауп аракатәи ҳацкәынцәагы Акәака иан-
дәықәла.

Тамшь изхытцыз абаржа, абжыуаа хаибашыцәа
анеибната, иара уа реааишаны, цюуки Очамчы-
рака рхы дырхеит еибашьра, цюуки Акәака. Рых-
гы иакәитыртәит иахьа уажәраанза ага идгыланы
ихабашьуаз ақыртуа қытақәа – ашхырцәагьтрақәа:
Цагьера, Араду, Ахалдаба, Кындыг Ғыц... Нақ ицоз
Очамчыра инадгылеит, арахь иаауаз Кәыдры иа-
ахықәгылеит. Аеропортгы абомбақәа аларыжьуа
иналагеит. Итакуп Акәа. Шевардназегьы дхагаханы
дааит. Аикәшахатра апсуаа еиларгеит хәа рыбжьы
дыргеит уи ирхәхәаз: Клинтон, Бутрас, Гали, Ель-
цин... Москвантәи ателехәацшрагы хәагыланы
аума афьтцхәацәоит. Аха ус злоу ҳацкәынцәа Акәа
иалаланы ицоит...

Исгәалашәаз: Украинантәи иааганы Қырттәыла
атәылахьчара аминистрс йкаитцаз Камиказе, Ше-
вардназе йкны днеины абас ихәеит, рхәеит: «Ижә-
дыруазааит, Апсны аиааишыа ы́казам, ахәычы

инаиркны аду икынза апсуаа зегь рыцсы тиуп – рыц-сэдгьыл иагьахтныртцит!.. «Қырттәыла ахада иара убратцәкьа иминистр ҕыц иматтура дамихзаап...

Сентябр 17. Хачкәынцәа Акәа иалаланы ицит. Ипкаауа урт амҕа рзылнахуеит атехника. Цшыцъа-раны урт ақалақь иакәшаны иркуп. Икоуп ахәцәа, икоуп ишы. Аха, Анцәа ду имчала имачуп. Ус схәеит хәа азәы ицсра уи дунеик иатахароуп. Иахьа Павел Грачиови Владислав Арзынбеи Гәдоутә еицылеит, Шевардназе Грачиови – Адлер. Амазақәа излархәо ала, ҕымш хартәит: Акәа гатәуп. Иахьа Гәдоутә амитинг ыкан; амила́т дуқәа еидгыланы Апсны иахьақәбацуа иазкны. Алабжыш цәажәарақәа рацәан. Ғымш рыла Апсны аразкы збахоит, аикәа зшыазтцо хатца указар – угыл, – ақәцара ашкә дрыцхьон зегьы Нели Тарцха. Абжыгуаа ркынтәи еибашьны, Ткәарчал ахәышәтәырта итытны, ҕыхәшәтәра арахь иааз сашьа Славик Бебиа, уатцәы жәаҕаҕык иҕыццәеи иареи рееибытаны Акәака ицит. Сымахәцәа аҕыцъегьы уа ахы иаҕагылоуп. Ахәцәа рашгара иаҕуп, икоуп ишы, иааипмыркьазакәа ахысыбжьқәа гоит... Афоньнтәи хматацәа аагеит. Хаха-хымшуп Амра уахгы-ҕынгы Гәдоутәтәи агоспиталь даадәылымшәоижьтеи... Акәа аразкы абарт аҕымшк избахароуп: ма дара, ма хара...

Москвантәи телехәапшрала абыржәытцәкьа абас рхәеит: «Уатцәы ашыжьымтан иалшоит Акәа апсуа қалақьны икаларц!...».

Хазшаз Анцәа ду ухацхраа, абаапсы! Уара, аказареи акамзаареи ррахәыц хнаганы хнықәургылоит, аха нас уаахзылцит!..

Сентябр 18. Иахьа шықәсык цуеит сара Акәа салтижьтеи. Иахьатәи амш даараза ихьантоуп. Жәибжьҕык Акәантәи ишыны иааргахьеит. Ахәцәа цәа рымам. Арахь узырҕыр: зегьы аплан ишарбоу еипш ицит, рхәоит.

Иахьа исархәон:

...Акәа сынтәа рацхәа ианжәыла, изыхнымхәы-кәа иалахаз кны, анышә дыржны илтәрцалан, анышә рыкәцсо ишәеиуаз, ирәатцәо ианалага, наӳ ипхәхәаны ахатцарашәа шырхәоз иржит, рхәеит, хәцкәынцәа рыцхәкәа...

...Ҡыцәа апсуа тӳәәцәа наганы аихатә труба ду наӳ-аӳ интацалан ахкәа асварка картцеит, рхәеит...

...Апцәа рыжра ишафыз, азәы дымцсыцкәа дыӳа-заарын, дөыкәтәаны даарылапшызаап. Иара арцыс гәгәакы иакәын, арахь апшзара дыкны дагон, рхәеит. Избоит усгы сыцсы штоу сыжәжырц шәәфуп. Шәаргы шәеибашьцәоуп – саргы сеибашьфын. Ҡамфак иадамхаргы азы шәәжржә, ихәазаап. Ҡах, ари цкәына бзиақ иоуп, рхәан, иара уа даатыганы ипхашьара аафыхны инеиҫытцаркын, ари цәымхара узауеит, уан лкыкахшы еицш иузыхалалхааит хәа наиахәаны, дынтәжыны наӳ дыржит, рхәеит...

Сентябр 19. Иаха смьцәәзакәа иаасыршеит. Акы: сашьа сара сеибашьфуп хәа ишабалак Соломон Хшыфтра диацәәжәо далагеит, ари ақыртуа дыхьчо ара дышпаумоу хәа саргы гәыбған сытаны. Ҡбагы: хара хтәкәа акгы рылшом, уажәгы Акәа рызгозар убап хәа сгәыгракәа аасымӳеитцикәкәа-аит. Телехәапшрала Ҡартәа хара хзы рфы ацәахыхра иәфуп, хәцшәма пхәыс, уи усгы деилагашәа дыӳа-ми, цхыбжьон х-саатк рзын лсаанкәа реилыргара дафын, сылбааны снеин: Банацәалбеит, уаха хынтә Афоньнтәи дәыгбала апцәәи ахәцәи ааргахьеит, иаӳкәымтцзакәа Акәа аибашьра цоит. Ақырткәа атцар – хара хтәкәа бара быршьуеит, иаиааир, Анцәа иумхәан, аха... баргы быршьуеит, саргы сыршьуеит... Ачара бымоума уатцәы иазыбтахызеи ибызәзәо асаанкәа уаха цхыбжьон хәа сааи саалзытцкәан, алакы ҫнапыкла иааимаадеит...

Асаат фба рзы сгыланы апшахәахы сцеит. Ацкәынцәа рацәафны еизахьан. Абжыгуаа рышка ацәапханы згаз абаржа, аурыскәа, еихсуа рәаархан,

агаҕахы инармышытит хэа сархэеит асқалаҕы сахһнеиз.

Иацы радиола сахһдырцаажэаз исхэан еипш, амилаҭ дукэа ҕба еидгыланы, апсуаа Апсны ханы-рхырц иаҕуп. Ари рыцхара дуззоуп...

Аҕэа иаакэыршаны аибашыра цоит. Хара хтэқэа уи амацэаз ахы итарцаларацы иаҕуп. Ихэу тҕа ры-мам. Ишыны иааргахэеит ҕынҕежэи азэҕык. Дта-хеит хажэабжхэаҕы каза Мирод Гэажэба, дтахеит Шалуа Инал-ица ипзатцэ Адгэыр Инал-ица, дтахеит апоет Кыыршыал Чачхалиа ица – аибашыҕы бзиа Валери Чачхалиа, дтахеит...

Ашыжымтан, ашэҕэыҕоцэа хайзаны, ашэҕэы аеанҭара халагеит афронтахы хцаразы. Рапхыаза зхы анызтазгыы Нели Тарпха лоуп.

Анатоли Возба хайгеит ажурналистцэа Рамиз Барцыци, Владимири Чуази сареи Мирод Гэажэба итҕэуара, Хэапқа. Амзырха ханынтала, сара абыр-саатк иаасгэалашэеит ирхэоны исахахыаз: зэи зкэа-дыри еикэу ахатца бзиа, унеишы-уаишы хэа зархэо, аизарақэа рыкны идырцаажэауа... шамахамзар нха-ра дук иманы хэа убашам... Сара схатца, саб иҕаитцаз хкэаскыа хэычы, ҕыкгы сзацимтеит...

Борис Тыжэбеи Катиа Бебиапхаи хайбашыцэа рышқа ицеит. Сара ицыасшыоит абри Катиа хэычы аенергия хэа илылоу. Лхатца деибашыуеит, ҕыцыа ахэычқэа, лыҕнра, арадио, ателехэапшра... зегы-зегы ршыапы иқэмыркысзакэа еидызбалоит хэа даҕуп. Иагылылшоит. Сара сгэы иаанагоит уи журналист пхэыск лахасабала иҕалҭаша маҭхарым хэа, еихаразакгы ари аибашыра хлымзаах ашэахста ҕаастақэа раарпшраҕы.

Борис Тыжэба игэы тамгыло ихайхэон Аҕэа ахахы: Шрома, Каман, Одишы, Тависуплеба ухэа, аибашыцэа зхы иақэитыртэыз, затцаaira Венеци-атэи ацха хэа изышытоу, азааигэахара ишаҕу. Иахыа иргараны иҕан Чанба иулицеи Аҕэатэи ашыхеи. Иаха иманшэалахон, ихэеит, хаҕацэа рышыҭахықа

ацарта рымазар... Убас царта змауз ашәанцәа ааидгыланы: «Нагзара ақәзааит Қырттәыла!» – хәаны, акафхәа ашәа аацәырганы рәаархазаап. Зегъы ахы илафәнтцәа иагыцеит, ихәеит...

Тависудлеба афны лыманы дынхон Кыршьал Чачхалиа ипхәыс. Уажәы уи ахы ианақәитыртә, лычкәын иан лыфны ибаразы уахь ифынеихазаап. Аха уа зейтцәахны иказ ашәанцәа, уи ашәхымс ахытцха ирымтеит...

Иара абракоуп дахьтахах Мирод Гәажәбагы. Уи аснаипер дишьит...

Агыруак хара хтәкәа дыркын, иааидыруаз зегъы идырхәеит, нас ажыга наганы инаиртан: «Анышә жла!» – хәа наидыртцеит. Иара мыждагы уи иаанагоз ауимдырхуаз: «Уажәшьта исызхоуп!» – ихәазаап ацсышәала, шыамхашәара жны данаалга... Атцыхәтәанынза итцәахны имаз иацсшәагы имыхәуеит. Ихлымзаахуп аибашьра азакәанқәа.

Смаҭа хәычы Анри Аргәын иахәшьаду лыкнытә дахьааиз абри афыз ажәабжә хаихәеит: Лиуда Аргәынцха аурыс ҳақым бзиақ длыман. Уи ашәуа чкәынаки иареи даара бзиа еибабон. Изныкымкәа Лиуда лкынгы еицаахьан. Еибашьуа ишнеиуаз, абар, аурыс ҳақым дышьны дышкажьыз ашәуа чкәын дахьынеихагылаз. Дитцәыуеит, дихьит. Нас ифынаханы уи ихьзала дцаны Ақәа дналалан, фыцба ақыртқәа шыны, рабцарқәа аархыхны, иманы дааит. Лиуда Аргәынцха лыкны даины иибазы икайтцазы леихәеит. Апшәма пхәыс дцышәырччо уи иацхба днагыланы, днеины ауада ашә аалыртызар, ахақым уа дтаҳаны дыцәоуп...

Сентябр 20. Ақәа иакәшеит хара хаибашьцәа. Аибашьрагы аанкыланы ақыртцәа абас ажәа рнитцеит: амфа шәахтоит, шәалтцны шәца! – хәа. Асаат жәохә рзынза афхәарагы рыртеит.

Алим Агрба ифызцәеи иареи ҳанхарта аафыстцәкба, жәафны еихагылоу афны ақны, инеины иаагылеит, рхәеит, иахьа. Сзыцәшәо, изымчхакәа

аоныка днеир ауп. Одишыи ианалала, изымчхакэан
иан лбара дахънеиз ауп дахъыршыыз Валери Чач-
халиаггы. Акэа ианалала, изымчхакэа иеааитак-
ны, иаб дибаразы дахъцаз ауп дахътахаз Адгэыр
Инал-ицаггы. Ус шакафы?

Гэыма хаибашыцэа ахътэаз, абирак шкэакэа рхар-
гыланы гэыцфык хагацэа ааизаап, рыгьыртарацы.
Хара хтэқэаггы уи иакэшахатхеит, хэарас иатахузеи.
Нас, егьырт, ишэшъыр хэа ишэоит, мамзар шэара
шэышка аиасра зтаху рацэафны икоуп, хцаны иаа-
гоит хэа рыгешаны ицан, иаарыкэшаны, зеггы-зеггы
гэарымтахъази, иныртцэо иаарылалеит, рхэеит.

Ага дахъугалак – дагоуп, гэшатара уи иеапхъа иа-
нухъ, утахеит ауп...

Зеггы реиха сгэы иахэаз: исахаз иашазар, аб-
жыуаа рфы иааизаны Кэачара ахсаала ианырхит,
рхэеит, гэылара азызуа акытақэа: Мықэ, Цлоу, Гэа-
да, Цыгъарда, Кэтол, Лашькындар ухэа иша-ша-
ны рқытақэа ирыдыртцеит. Убас акэын ажэытэггы
ишыказ. Хабацэа ирхэо саҳахъан, анхаразы арахъ
агырқэа аауа ианалага, ирыцхашъаны қытацыпхъаза
рыдгьылқэа рытаны Кэачара (Қэыч ира) рзалырхит.
Нас дара даара пату хақэыртцеит, ишыжэбо еипш...

Ихацэазар азэггы дныдмырхааит: абахча картца-
аит, абна калааит, арахэ ахэырта роуааит... Иазхоуп
иахъа уажэраанза Ацсны ауаа еидыртцэатцэаланы
рнырхара. Насггы дызустада инурхо? Уатцэы абцъар
шьтыхны ххэыцқэа ирфеагыло, аилам-уаа.

Саб иашъа ица ицкэын Анзор Бебиа иацы Мо-
сквантэи даан, иахъа рееибыртеит, уатцэы ашамта-
зы Акэака еибашъра ицоит. Ицамтазггы ицъыба
дынталан, смата Кристина Аргэынпха фынфэжэи
хэба нызқь маат апара литеит. Цьюкы апара ишца-
лахэмаруеи ухэарауазеи, анацъалбеит! Иарггы ак-
ггы аанагазом, аха...

Иаха атхыбжьон сабхэында ифызцэа ицны иа-
акылсын, Лыхныка срыццеит. Слава ифызцэеи иа-
реи еибацшааны, ашарцаз абаржа аиа ақэыртцароуп,

нас даргыи рееибытаны абжыуаа рышка еибашьра ицаразы.

Лыхныка иаагоз аибашьфы ихаихэон: Аибак дыцэан дахьаафыхаз, иапхьа иқэтээз ифызцэа ахымца нарылеитдан хфык ишьит, цшьфык гэгэала ихэит, ихэеит... Цьоукгыи уи данаапш иага дибейт, рхэейт. Ус акэу, егыс акэу – ажэлар ххара аайт...

Иахьатэй амш итахаз атцейцэа ртэууарала напы ахаркын, уи хшафыз иагьхархэлейт. Азэ иатцкыс азэ дейтгыи, атцейцэа ссиркэа: Лагэлаак, Кэарцхьиак, Гэынбак, Инапшьк...

Сентябр 21. Акэантэй иааз азэи ихэон хэа Руслан Қапба дафын: Акэа зегыи амехакны ахысра ианалага, хара хгэыргьара хэаак амамызт, апсуаа алалаз цьшыа. Аха хгэылацэа ақырткэагыи ахысра ианалага, зегыи ицбахшьейт. Икоузеи хэа хантцаа: Арзынба дыршьит, рхэейт, урт. Доусы иахьихьоуп инапы ахьақэикуаз, афаст!

Хьыза Шьурбей Царгэыш имахэ Анзор Агрба – Батымынтэй иааны еибашьуаз, дтахан, итэууара хцейт. Уантэй Анатоли Возба химаны: Никэала Кэйтцниа, Никэала Хашыг, Нури Отырба, сара, Акэака амфа хакэлейт. Гэмыста ацха хакэырмыжыт. Нас хааскьан, Ешыра ахэи хакэгыланы хапшуан. Хапхьа, Ачадара хакьалапшуаз, еилыграаза икан. Акэа уахьналало, ахықэ ихықэгылоу афны, жэафны еихагылоу, былны игылан. Уажэи абылра иафын атипография афапхьа игылоу алекторцэа рыонгыи. Ижэпа-хьантыць, жэпа-хьантыцьза Алашарбага ахаблахь ифеиуан алфақэа, ифеиуан урт Акэатэй ашьха азиашагыи, иара Акэа агэтатцкьагыи. Автоматкэа рхысбжык аайқэтээазомызт. Фнык акнытэ даеа фнык ашкагыи ииасуан. Хазтагылаз Ешыратэй ахэи акнытэ, уажэи-уажэи абзарбзанбжыи аайхсыгьуамызт. Жэохэ секунд рышьтахь ара иткьаз ахы, ақалақь иахьалахауаз апжэабжыи гон. Иара убас акэын, макьана ага иику Акэа ақалақь агэи акнытэ иткьо ахқэа Алашарбага ахаблафэи ишыцжэозгыи.

Халабжышкэа хаддыло гэыцфык апсуа шэкэыф-
цэа хгылан, хақалақь гэакыа абылра иахыафыз ха-
лапшуан. Ус, машынак алашарақэа аркны, гэакрак
ишақэшэаз мфашы, иццакны ианаахавала, иаа-
нахкылеит. Уи Гэыли Допуа иакэын. Имашыына азна
ахэцэа иманы даауан, ашыаршэкэа ирганы. «Икои,
уара, – анаххэа: «Арт еилагақэоуп, уара?!» – хэа
ифызцэа рахь даахыахэын, иртрысны афынаирхеит.

Ажэабжы хазхэаз уи ишыталаны иаауаз Ешы-
рантэи аибашыфы Резик Чытанаа иоуп. Уи игэы
тамгыло, иеизеикэкуамызт, амашыына даатытцны
апсшэа хаихэеит. Ихы инаркны ишыапы акынза
има́тэақэа былны ишэын.

– Иахыа-уатцэы аиааира хара иахтэхойт! – ихэе-
ит уи, нас имашыына иаатцааны, ишахамуаз ажэытэ
четверт итаз акыртуа фы «Оцбалешы» нахатаны
дцеит.

Харт Гэдоута ханааи, Анатоли Возба ипшэма
пхэыс ххэы аалырхиан, қыртуа фыла апсуа чкэын-
цэа аиааира нарзеигышыаны иаанахкылеит.

Сентябр 22. Иахыа дышыны дааргеит, сымахэы-
ла Шыаликэа Чытанаа иахэшьяца, Гоча Допуа. Ан
мыжда лыблақэа таа дызхэапшуаз лхэычы затцэы.
Мчыбжык апхыа пхэыс дызгойт хэа далаган,
уажэшыта аиааира рацэак бжыам, аибашыра еилга-
анза ихачхап хэа иалхэеит ипхэызба.

Хтэыуаны хшаауаз атцхыбжыон, апресс-центр
афапхыа автобусқэа уаала итэны ишгылаз халапш
нарықэшэеит. Хнеины хнарыдгылазар – акэантэи
иааргаз ракэын. Иацы ашыыбжышытахь ибылуа
иаабаз, ани ахыкэ ихыкэгылоу, жэафны еихагы-
лоу аоны ифназ ауаа ракэын. Хара хтэкэа аннеи,
адашыма ихэытатэаз ахэса хэытцганы, автобусқэа
ирықэыртэаны арахь иаарышытит. Урт гэырғыара
хэаак амамызт. Хахэсақэеи дарей рызхара изей-
цаажэомызт. Нас иргеит Гаграка, ртыцкэа ылхны
заа иахыдырмазеихыаз ашка.

Хаха-хымшуп аурыс хэынтқар, Апсны, Шөачатәи айқәшахатра еиланахәеит хәа аблокада хзыкайтқан, афымцалашара хмоуижьтеи. Ақадатәи Кавказаа, Москваа ырызгәааны, Қартаагы, аерманқәагы ырыртоз алашара ааныркылеит, рхәеит.

Иахьа, зегьы ирхәо, Москва Ельцин ипрезидентра дамхны, Руцкои игеит хәа ауп. Иахзеигьу анцәа икайтцааит! Сара хьаас ысымоу Ақәа ауп. Азәы нахьхьынза инеихьеит, азәы аахьхьынза рхәоит. Борис Тыжәбеи сареи хзыпхьаз иахәон: Ақәа аблокада азууп, аҳаракырақәа – астратегиятә тцакы змоу атыпқәа апсуа еибашьцәа иааныркылеит. Ақалақь иалахаз ақыртұа уаапсыра, амқәа ырыртоит иалтцразы, мап анакәха ыпцстазаара айқәырхаразы такпхықәра рхы ирзадтцом. Ақбатәи. Апсны адәныкатәи аусқәа рминистрра ахәамта канатцоит: иацы апсуаа икарыжьыз ақбатәи аҳаирплан ахәычқәеи ахәсеи татәазшәа ақыртқәа ахәамта картцеит хәа. Иабацоз ахәычқәеи ахәсеи Ақәа ақалақь амца анаку аамтазы. Уеизгьы-уеизгьы уи тцабыргны иказазаргьы – ырыдашшылоит урт ртаацәа.

Ақәатәи аеропорт апсуаа рнапахьы иааргахьеит. Аринахыс апсуа жәфән акы анахылагьы – хара хтәқәа хлантцы иларышьтуеит...

Исхашьтхьан: иацы итадырхаз аҳаирплан шәи цшьынфәжәафык ақырт еибашьцәа аазгаз дтан, рхәеит, зғы ааихызхыр апсуаа хзын ашья зғытцуз ателекорреспондент Нана Гангазе. Ақьиа ишья Анцәа иуеит... Ииашазар?!

Сентябр 23. Иаха тцхыбжьон, итахаз ифызцәа ртәыуаразы даабыжькьеит Алим еибашьцәа ицны. Хгәашә апхьа рмашьына бжьысын, аарла сьынархьысгзеит. Гәымста апцәа ианықәс инаркны, ипцааны ырыцкьо ишнеиуаз Ажәытә район абжьаларта ашкәа ианнеи, иаатәины уахь идәықәлазаап, ишиашоу ақалақь ахь, Ешба иулица уаҳа имцакәа, избанзар уахьынтәи ырыцкьо дақәа архәтак аауеит, ихәеит. Исеихәеит дыццакы-ццакуа ҳафны дшыказ-

гы. Аѡбатѡи аихагылакны хамахѡ Алим дааит хѡ
цхѡыск дгѡырѡа-тѡыуа дыспылеит, ихѡеит. Қыртуа
зхылоу дыкам, аѡны зегы акны хтзык роуп зынза
икѡу. Зыкны аштаб рыманы, хѡатыхла уаанзагы
хара иахѡагылаз: Жора Мосизе, Бегстон Калдани,
Бесик Сичинава, Дато Чаава, Гѡыли Циквава рыѡна-
шѡкѡа аркны ицеит, рхѡеит...

Хара хѡѡны ашѡкѡа кѡакѡаза иаартын, ихѡеит,
ацша ѡнасуа. Ицѡоушьаша: Никѡала Кѡытѡниа ина-
пѡымтакѡа хара хѡѡны ипсакѡаны иѡнапсан, сара
стѡкѡа Жора Мқанба иѡны...

Уажѡшьта арахѡ уаха цырхага азѡгы ишѡитѡм
хѡа нарахѡаны, дара апсуа еибашьцѡа рзы Анцѡа
ишихѡоз, хамѡахѡ еибашьра хцеит, ихѡеит...

Иахѡа Гѡымста ацха цыржѡаразы иааз ахаир-
планкѡа ѡба карыжѡит хара хтѡкѡа. Иахѡа иргеит,
рхѡеит, Акѡатѡи ашьхагы. Амца зкытѡкѡоу Араи-
он Ыщ ауп. Гѡча Допуа ипсыжраѡы дахѡаѡаххыз
Гиви Агрба ихѡихѡон: квартирацыпхѡаза еибашьны
игатѡхеит, уаха идѡылтѡуам. Хѡхѡыѡнало ихѡабашь-
уаз апшѡма данахшьлак иаабѡит: ихѡычкѡа шьны
икапсоуп, ипхѡыс дышьны дышьтѡуп, изтахыда ари
аѡыза? Акоридор рахѡеит – имцеит.

Излархѡо ала, иахѡанза Шевардназе псѡѡахагы
Акѡа дыкан, иахѡа СНГ-аа икарѡаз ахѡарала, амѡа
ирѡан, Қартка дыприт. Уа дахѡнеиуа дышрыдыркы-
ло сыздыруам, аха...

Зегы иреицѡоу, Очамчыраа рганахѡала ѡацхѡа
аибашьракѡа дырѡыцит, Аныуаа рхѡы, Лабра, Кѡа-
чара ухѡа ѡацхѡа аѡа инапахѡы иааигарѡ даѡуп,
рхѡеит.

Телѡѡапшрала ирбон: Қартынѡи ақырт хѡсакѡа
рееибаркны шыапыла Апсныка амѡа икѡлеит: апо-
литикѡа ирзымызбаз хара – апсуа хѡсакѡеи ақырт
хѡсакѡеи ихѡзбароуп хѡа. Дара анаиааиуаз ускан,
арт рѡызакѡа рызбазомызт...

Арт иаарымчакѡауа хѡа икѡузеи, арт рѡызѡѡа
агѡылаѡѡа хѡѡу имѡуп!...

ООН амазаныкэгаф Хада Бутрас Гали ател изасит, рхэит: «Амцашыратэ тыпкэа ахыкэу умдыруеи?» «Иауазеи исымдыркэа!» «Тацыкыстан ахыакэу удыруеи?» «Уи абыкэу?» «Карабах удыруеи?» «Мамоу, исыздырзом!» «Ешыра?» «Аладатэи акэу, афадатэи акэу?»

Уархэыцыртэ икэуп ари анекдот. Апсуаа рыцхакэа, рыхыыз адунеи иахытцэеит...

Анацалбеит, избахандаз Акэа азтцаара, нас зегыи ртыц икэлон...

Сентиабр 24. Сашыа Слава аибашырахытэ дааргеит акантузиа иманы.

Хаибашыцэа затцааира еизааигэахо ага икэацалара иафэуп. Иацы иргеит, рхэит, Акэатэи ашыха, ателербашниакны хбиракгы наганы иахадырсит. ВИЕМ ала илеиуаз хаибашыцэа аплатформа Бараташвили акны иназеит. Фадантэ илеиуаз авокзал ргеит, рхэит. Амала, Гэымста аладахытэи ацхала илеиуаз Учхоз хэа иахыашытоу изахысуам, уа ага шыкэсыкаахыс аеыргэгэара дафымзи, уафы дамыхэо дтэоуп, рхэит. Гиви Агрба ихэон: Ажэытэ район ганы, рышытахыала итахкыроуп хэа. Ажэакала, Акэа афнуткэа ага амацэаз ахы дтацалоуп.

Ахэылбыхеа иаахалафит: уаха аибашыра хшыфдароуп, ақыртцэа алтцразы амфэа иахэоит хэа. Уаанза апсуа радио иахэахыан, аплатформа Бараташвили акнытэ иткэаны иааргаз аткэа, саатк сара сыркаанза, Шевардназе абра дхалагыланы ихаихэеит: «Акэа ақалақ ахаангы апсуаа иртэны икамлазацизт, иагзыкалом, шэымшэан, атыхэтэанынзагы шэыкэпала, ацхыраара лассы ихауеит!» – хэа. Ани игэра хэгоу игааит, хазлацаша амфэа хашэт!»

Аурыскэагы хэ-гбакы аарышытит, рхэит, асаат жэафанза ақыртуа уаапсыра ралгаразы.

Амра даафэххны ихалхэон: Гэдоутэ агоспиталь акны ирыткэаз хфык ақыртуа хэсақэа ааргазаап, ахэрақэагы риманы. Азэы, ахэгы-афгы азэгы дшыкэылмыргылоз, лгэылацэа дырдырын, лпацэа

афыцъагы шхабашъуаз анлархэа, хазы ахэсагы ашэ иасуа дахшыеит хэа ианжэыла, иара уатцэка лыпстазаара далтит, лхэеит, лгэы пжэаны.

Сентябр 25. Сергей Зыхэбей сарей хазхара хзе-идашшыломызт ари аены. Нас иаакэымтцакэа ахысбыжкэа злагоз ала, нахъхы ахыкэ аетэи хапшыртафы хцаны хныкэгылеит. Иахъак Акэа кказа ибзианы иахбартан. Ана-ара еилахэашь алцакэа ахатэан. Иааихсыгъзомызт иара ахысыбжь кадыцкэагы.

Ахэылбыха ахэцэа рацэафны иааргеит, апшэ-мапхэыси сарей ихахарызеишь, анацъалбеит хэа уахь хцеит. Ауаа еитцагэгэа еилагыланы ипшын. Аглам иафызас апсуа хацэа Тариел Ампар, Роман Аргэын, Пач Апба ухэа еитцала-еитцаланы акэын ишгылаз. Ахэцэа рыманы иаауан «Ацхыраара ласкэа», авертолиоткэа, адэыгба... Иахъатэи амшазын итаханы иааргахъан жэипшьфыуаак, ихэны – цажэи жэохэфык. Атцыхэтэантэи ипсыз иацы ихэны иааргаз Бзыптэи Апсардиа иоуп. Ус, ахэы иавшэаны афа-анахеит ацъарсахъа зныз авертолиот. Амашынакэа аус ддыруит, ауаа еибарфит уи ахътэоз адэхэыпш ашка. «Амца! Амца! Амца!» – ихэхэон зегъы. Ахэцэа рацэафны иааргеит. Ишьны иааргаз аиурист Артур Николаи-ипа Чытанаа иоуп. Еибашьфык дрылагыланы ахэхэара дафын: хара хтэкэа иргаз Акэатэи ашьха, цапхъа ирцэыргаразы ақырткэа изакэытэ ныкшароу иныкартахоу. Амала, атехникала ауп ишхысуа, уааигэара азэгъы дааизом. Уи аибашьфы ататынкатца ахыдыркызгы, инапкэа тцысан. Аурыс игбакэа иаины ианызыхгыла инаркны ауп хагацэа иахагы ианаапкыз, ихэеит.

Излархэо ала, аурыс игбакэа Акэа ауаапсыра ралгаразы, акалакэ ианазааигэахоз, ахысра калазомызт азы, убри аамта иақэыршэаны бабышьра аеродром акны хагацэа ТУ-154 ахаирплан дыртэеит, рхэеит. Уи фыц иаанагеит аибашьцаагы, ацапцхангы...

– Аа-а, шәан шәара дшәыкәыхшоуп, акы шәа-
цәымшәан! Шәан шәара дшәыкәыхшоуп!.. – ахәцәа
зегъы еимыркъо, ргәы катцо дгъежъуа дрылан Вла-
дислав Арзынба иан. Цсраенынзагъы сгәы икәыџеу-
ит сара уи ацсуа ан лыбжы.

Сентябр 26. Иахъа, дтахеижътеи жәамш тцуаны,
дааргеит Къыршъал Чачхалиа ичкәын Валери. Жәа-
цы анышә иартаз, џажәи хца шықәса зхытцуаз Гоча
Допуа иан, лца итәы лызхымгакәа, лыхшыбаџ ашъа
алатәан, уажәы-уашътан хәа дықәуп.

Иацы сымахә Хъымца Аргәын дназлаз,
аџнутцкәтәи архәтаа џынџежәи жәаџык наганы
Гәымста ацхаџы идыргылеит, нак шәкәы зцым
дарбанзаалак цъара азәы дырмышътрацы. Мамзар
хәартапшък аармоуит, рхәеит, арт ахәатхагаџцәа.

Иахъа адырра хауит: игоуп Ажәытә араион.
Аџәтә район иакәшаны итаркит, хбирак ахагылоуп
Акәатәи авокзал, хбирак ахадыршәуеит акинотеатр
«Ацсны»...

Аа-а, шәқәақәра згааит, хачкәынцәа хәыгцкәа!

Шевардназе ижәлар агәәкра иалажъны иара ицсы
игеит, ахәеит, арадио.

Гамсахәырдиа Жәыргыт дааны Шевардназе
даххәатәуп, Акәагъы хнырхәтәуп ихәеит, рхәоит.

Қырттәыла иааилакгъы Ацсны азын ирхәо акоюп
усгъы...

Сентябр 27. Иахъа асаат жәаџа рзын аибашъџы
Манча Тапагәуа хәџны дааџнаххын, ус ихәеит: –
Жәохәминут рышътахъ саины шәыпшәма ила сшъу-
еит, шәара шәымшәан!..

Сара уи сихәеит, иатахым, ала уаџы ишъа алоуп,
агәнаха цәгъоуп хәа. Аха иара иеаџаршәны иму-
ит. Ацшәмацәагъы шьталахъан. Аценцъыр сасны
Соломон Хшыџтра дансырџыха, ихәоз хәа ак-
гъы иџашәомызт. Ипхәыс аешъра далагеит. Шәара
шәымшәан, аха абра цъоукы ишырхәоз сахаит, шәла
ршъыр калоит, ашә аартны аџнутцка ишәтәахы
схәеит.

Амра даҕын: «Ҳара җтәкәа макъана аибашьра иалахәу азәгы иxy хәыц алымшәац, азәы игәнаҳа зхақәахтҗари!» – хәа.

Акыраамта амфа сангыланы сизыпшын Ата-пагәуа, ус дагыаакылкьейт: «Иабакәу ала?» «Уакәытц, Манча, иатахым агәнаҳа акатҗара!» «Игәнаҳазам иаахзыруа зегы? Уара акыртқәа рла ух-чоит, аа? Суцәгәауеит, бзиа ушызбо удыруеит, аха... «Ҳхәыгцқәа зегы ахы иаҕагылоуп, акгы зхарам рыгәнаҳа стахым!» – хәа дыжьжьо цәгыала ддәықәыстҗейт.

Зегы акоуп, ашьжымтан, иахатәи ахтыс сара еиҕыскааз цышьа Соломон Хшыотра илахь еитцыхны дсацәажәазомызт...

Иахьа ажәабжь бзиақәа рхәон: Акәа араион Ғыцргеит, Ацошьта акәшамыкәша аибашьрақәа цоит, Аиҳабыра рыфны амца акуп...

Ахәылбгыхәа агоспиталь акнытә Амра иаалыцхәит: бжьфык иахьа ишьны иааргеит... Акәа лассы ахы иакәйтхоит хәа...

Асаат җажәа рзы арадио, Гәдоутә ацентр акны иакәшаны игылаз, иааҳаланахәейт: «Абыржәйтцәкәа Апсны арратә штаб иаҳзаанацхәит: ацсуа еибашьцәа Апсны ахтнықалақь Акәа ахы иакәитыртәйт!...

Игылаз зегы хәхәаны еиныркьон, игәыдибакылон, итәыуон...

Афны хааины Борис Тыжәба, Никәала Кәытцниа, сара, мчыбжьыкаахыс алашара змауц ауаа, гәакрыла чеик ршыны, хатцәқәа шыла итәызшәа еинкьаны иаажәйт, арыжәтә угыы иабакагәышьоу?!

Иалагеит ақалақь акны ахысра. Гәдоутә хыцхыцуеит. Аҳаирпланқәа халаны, аракетақәа ахьаурыжьуа зегы-зегы дырлашоит. Атапанча, ашәақь, автомат, абзарбзан... Ихысуеит, ихысуеит... Ара ихәмоуп сашьа иавтомат сымахә итапанчеи, аха хәхфык азәгы хзалахысзом... Асалиутқәа иаҳа-иаҳа ирымеханакуеит. Шака тҗуази хара абри амш хазыпшызижьтәи. Цыпх Гагра анырга фба инады-

ркны иахъанза. Аи-аа-ира! Иатцанақзозеи, анацъал-
беит, ари ажәа! Ҳара иаҳғагылан хәмиллионк иказ
ақыртқәа, ҫынҫежәи жәохә миллион иказ аукраи-
наа, ООН-аа... Аха шақаҫы ыкадаз ҳадгылаҫцәагы!
Анцәа ҳара дҳамоуп, ҳара аҳақ ҳамоуп, ҳара ҳқъиара
ҳара ҳаикәнархоит. Ура-а-а-а! Ур-а-а-а! Ура-а-а-а!

Шевардназе ООН-и Урыстәылеи егырт
аҳәинтқаррақәеи рахь аҳәара кайтцеит деибганы
Ацсны далырғаразы. Дыткәаны Гәдоутә дааргеит
Иури Гавва, агазет «Демократическая Абхазия» ар-
едактор, ацсуаа ҳцәа ҳхыхны итзыжьуаз. Дыкны да-
аргеит Ацсны аминистрцәа Рсовет ахантәаҫыс Ше-
вардназе икайтцаз Жиули Шартава. Арт зегьы аикә-
шахатразы аицәажәарақәа анцоз, Акәа ацсуаа нар-
мышьтразы, ақыртқәа амитингқәа дзырқатцоз роуп.

Адәахы ахысыбжьқәеи агәыргьарбжьқәеи оума
рымшуп. Уаҳа астал сзахатәом. Ацсуаа Анцәа дҳа-
моуп! Ҳара иаҳхылацшуеит Дыдрыпцъныха, Лзаа-
ныха, Елырнаха! Аи-ааи-ра-а!!!

Сентябр 28. Иахатәи ахысрақәа ирылагәаны Со-
ломон Хшыҫтра ила ршьит. Ҳәхәарахеит, кәарахеит,
тцәуарахеит, хьрахеит. «Сычкәын, нан!» – ҳәа акәын
уи ипхәыс лла шылтцәуаз ашьжьымтан. Иара абаҳ-
чатраҫы днеины, анышә апқара далагеит, иреигьыз
атыц азалхны.

Соломон иааикәыршаны, ацсуа чкәынцәа
еихык-еитдыкны есены ишааргозгы, «хьаа дус
икатцаны» урт дышрыхәацшуазгы, иахьоуп уи
иаштә аибашьра анталаз.

Ақалақь акны азәи-азәи еидныхәалоит, ҫыц
рычкәынцәа итаҳаз ргәаларшәо, атцәуара оума
картон анышәынтрақәа рыкны, еихаразакгы
Акәатәи ачкәынцәа ахьжыз, Акәа агара зхы ақәы-
зтца егырт ачкәынцәа ахьжыз.

Ақалақь аҫнутқәа арадио иаанагон аиааиреи
ахатцареи ирызку ашәақәа... Иаха асаат ҫажәи пшь-
ба рзы, Акәа агара иалахәыз, сымахә Алим Агрба
дааҫаххит итаацәа ибаразы. Ссируп иихәо: уа иказ

ацсуаа рхы ишақәйтәугъы, макъана ишәаны икоуп, аказын уразтцааргъы атак уртазом: ақыртқәа иршыыр хәа ишәоит...

Сентябр 29. Иахъа Ада Акәа дцаны дааит. Ҷыкбзык иазхәом ҳақалақь акны икоу, лхәеит. Ана-ара ауаа шыны амҗа ианыжылоуп, еибгоу җны ыказам, уахьналало – ҳара хҳабла акны. Хәҗны ашә җыхуп, иааҗназ зегъы җнырбзааны игоуп, лхәеит, ацсуа шәкәқәа рыда. Снапҗымтақәа иахьынзарылшоз ипцжәжәаны, амагәшьхәақәа идырганы, ихыблаа-җыблаа ицкьаны аҗни агәылацәеи ирхьыгзаны, амардуан иаҗацсаны, ицкьа игоуп, лхәеит.

Ахәылбьҗеҗа иаахалаҗит Акәа згаз хәибашьцәеи Абжыгуаи ркынтәи апартизанцәеи Кәыдры еикәшәеит хәа. Абжыгуаа: шәара шәышьтахька шәхынхәы, уаха шәахтахзам, нак хара иаагоит, рхәазаап. Аха арт уи цъеи ирурын. Зегъы еиманы Егрыка идәықәлеит, рхәеит, ирцынгыло меигзарахда ирхуа.

Сентябр 30. Иаха хмыцәазакәа иаахаршеит. Ишаашаз хәиманы Акәака хдәықәлеит. Гәымста ацха хәқәсны Ачадара ханаалала, сгәы цыстцысуа иалагеит. Нымҗахытц-аамҗахытц аҗынқәа былбылны игылоуп, пстазаара цьаргъы иказам. Макъанагъы ана-ара иҗеиуеит, макъанагъы иҗымцәаац амцақәа ирхылтцуа алҗақәа.

Хәҗны хыблаа-җыблаа иахуп хгәылацәа аурыскәа, абырзенқәа, аерманқәа... Хәипылоит халабжышқәа хәашы, шака рҗырпсахзеи, анацьалбеит, шықәсык аҗнутцкала зегъы!..

«...Акәатәи хгәыла абырзен Одисеи Елчиди ицазатцә дихзызааны дыпсуан, дышпакоушь, анацьалбеит?!» – сизхәыцлон сара уи акырынтә. Уажәы амардуан саҗаланы сышҗеиуаз, сылапш наахеит карандашыла мацара итыхны азты ианыз асахъа: лахьхьынза зжакьа леиуаз аб дтәаны атцәууара даҗын, шәеикәарара азнауа уи ижакьа иаахнаҗоз далубаауан ачкәын қәыпш дышыны дахьышьтаз...

Одисеи рыцха... ицазатцәы...

Хквартира хныфналоит: икказа ирыцкьоуп, ахтыцкәа идыргоуп, апсуа шәкәкәа еилажъуп, снапфымтакәа пыжәжәоуп, ицкьоуп... Издыруада, иагъа рзаарцазаргъы, имачымкәа зегъы ыказар...

Шәкәыла ихиаз суада хәычы уахъыныфнало, рацхъаза улацш наахон сыцха Кама, еитагафкы иахасабала, афар Апснытәи рыкәашаратә ансамбль «Шьаратын» дацны Голландиа даныказ, Амстердамтәи сахъатыхфы дук иқыцә итихыз уи лпатрет. Аиашазын, убас иссирны икатцан, сызхара сзахәацшуамызт. Уи уажәы ахтыцкәа анпыккала ианын. Сылабжышкәа хаддыло ссахәацшуаз, сыблакәа наахеит аназарафы ианыз афырагъы: «Кама! Сара исыздыруамызт ари шәара ишшәыфныз. Издырзаргъы... Апсадгъыл азтцаара аныкәгыло, харт зегъы ххаштуазароуп. Сатабымтцан! Атәым бызшәакәа Қарттәи ринститут акны атцара быцызтцоз Дато».

Удырхәыцыртә икоуп уи ацәахәакәа. Аха иухъчо иарбан Цсадгъылу цкәа еилкааны иумазар акәзәми?!

Кәтолқа сашъа итахаз итцәыуара хдоит. Ақалақь хәхәлсуа иаабо хамштыхәуп. Ана-ара аға итанккәа былбылны игылоуп, ипыгее-пыгечены амфа ианыжылоуп амашынакәа, ихыжәжәа-хыжәжәаны еилажъуп ҳақалақь зырцшзоз атцла ссиркәа...

Афынкәа зегъы ирнуп: «Иаанкылоуп! Аибашьфы Зыхәба». «Иаанкылоуп! Аибашьфы Агрба». «...Уфналар, афбатәи афронт аасыртуеит! Цәышба». «Шәаламкысын, арткәацгакәа фноуп, сан илымафуп! Афзба». «Ба» – хәа инымтцәо апсуа жәләкәагъы камларц азын абас рнуп: «Ари сара изгеит. Багәтелиа – апсуа». «Иалакысыз ихы сеихсуеит! Бжәiania – апсуа». «Снапы сышәмыркыашын! Дгебия – апсуа». Усшака?

Ақалақь агәта хнарыдгылеит жәларык рыматәакәа ҫахәаны икәтцны ишцоз... Урт автобускәа анааи, еимакны аталаразы иныкартцози, анацәалбеит. Аибашьра иацәынхаз – есыуаха апсуаа иршәуе-

ит азыхэан, рыпсгатэы рыманы ицоит. Хавтобускэа урт машэыр дмырхькэа иганы, Егры ирыжьны ио-урыжьуан, урт – Бериа имчала Ацсны инирхаз, Шевардназе ижьбаны ихиртцэаз ауаа...

Хахьцо алымфанык – нымфохытц-аамфохытц афынкэа блуп, абахчақэа еилажэжэоуп, агэашэқэа ҫыжэжэоуп...

Кэыдры хнықэсит. Иказамызшэа иблуп ақыта Азыфбжьа, руацбаққэа рыда акгы нымхеит Ахалдаба ақытагы. Ақыртүа аан – азыфбжьаа адгьыл ианырхит, ацсуаа аан, Ахалдаба адгьыл иакарартэит... Кындыг – убас, Тамшь – убас, Лабра – убас...

Кэтол, Акэантэи инеиз атахцэеи атыцантэи апшэмацэеи нақ-аақ ихэхэаны акэын ишеипылоз...

Хафны уафы дынхаратэы икам, рхэан, хгэылацэа цаны афнеихагылақэа ааныркылеит, амшын азаа-игэара. Фныматэалагы рееибыртеит. Иулазароуп зегьы. Сара уигьы сзыкатцом, егьыгы. Сзеигэыргэо снапфымтақэа акакала аацшра иафуп... Ашыбыжышьтахь ақалақ акомендант ишка инықэыршэны сцеит. уи Гиви Агрба иоуп, сыцха Кама лабхэа, аха акы сзыкайтцархэагы сақэгэыгуам, закэануафуп, иара изын уагы дыкам, тахгы. Зхэатэы дахымпо азэызатцэык – иаргы саргы хмата иоуп: Саид Агрба. Аха уи ддуханы, иабду икны аус сзыкатцэхэа днасышьтүа дкалаанза, хара...

Ақалақ ахы икынгы снейхэан сара стагылазаашьа исырдырразы. Ауаа хэба-хэба фны квартиреи ныркылеит, ирымаххуеит зегьы, амала, аамта хтахуп, уахцеипшроуп, ихэеит. Амала, иудырузааит афныматэазы харт акгы хамазам, ухы уахэароуп хэа нацитцеит уи атдыхэтэан. Уи иаанагоз уаха-саха хэа зегьы егуардынлеи машьыналеи афынкэа ирыфныганы, афныматэақэа згоз срацлабны, саргы иара иахьатцэка сееибыстар акэын, мамзар уатцэы ихьшэахон, хэарас иатахузеи, алапан ианахытцүа ауми ацэхар анахырхуа. Аха уи сара исзыкамтцоз усын...

Убри азы акэын уатдэы, рацэак сшақэымгэыгуазгы, ақалақь акомендант ишқа сызцоз...

Ауаа рацэафны игылан. Ицьюшьаша, игылан ақыртцэагы, зыфнқэа ирыфнырцаз ракэхап... Сыздыруаз акомендатура аусуоцэа, уаха смырцшыкэа, аха сара ишызымуаз, срыманы иныфналеит. Инапқэа рцаңаны, истол даахытцны, ифааихеит Гиви Камыгэ-ица:

– Иудысныхэалоит Аиааира, иахьа аибашьра нтцэеит!..

Ҳаибашьцэа Очамчыра анырга, ауаа дэықэырцеит Галқа: шэнапы шэфахо, хшэабашьуоу хэа, ф-саатк фхэарас ирытаны. Галаа уи ф-саатк рцынхэрас ф-минутк рыфнутцкала ирызбеит: Ацсуа бирак наганы иахадырсит, ақыртуатэ аакынхэаны... Егры иазааигэахо ианалага, зықалақь кажьны ицоз Жэыргытаа мацфымзаап, аха хара хтэқэа қэкыс ирымаз акызатцэык акэын: Ацсуа дгыыл атарцэра!

Егры ахықэ акны фырхатцарала инеиз хара ҳаибашьцэа, Лоти Қобалиа дырцылеит, ихэеит Гиви Агрба. Ацэқэа шыны, астал-еишэа рхианы, ацсуаа пату рықэтцо дфагыланы, абасгы фэаитит ихэеит:

– Нацънатэаахыс зеггы ишырдыруа абасоуп: Егры арымарахь иалагоит Гыртэыла, Егры арығарахь иалагоит Ацсынтэыла. Егры нацънатэаахыс ихэааны иқан, убас иагъаанхоит!..

Ақалақь акомендант икынтэи саауан сара сызнеиз мхэазакэа, Акэа салаланы, аибашьра еимнатцэаз ауафы, акымзаракгы сымазамкэа, аха фнутцкала иахьа уажэраанза сара изымбазац доухатэ хақэитра дук сыманы. Иара убри акэхап сгэеисра аеақэыршэаны, уажэы-уажэы сқьышэ изықэыххуаз, иара ҳабацэагы иахьа уажэраанза иззыпшыз, азы шыцэоу ирбаны иахэаргы калап хэа зхатцара рцэыуадафыз ажэа: Аи-ааи-ра!

АХҚӘА

Агәы иалахаз ацәымғ.....	3
Ғырқәтәыла жәеинраалала сахысуан.....	81
Ашыа зғытцуаз амшқәа.....	122

ПЛАТОН ХЭАМЦА-ИЦА БЕБИА

АГЭЫ ИАЛАХАЗ АЦЭЫМҢ

Амшынцақәа

ПЛАТОН ХУАМПОВИЧ БЕБИА

ГВОЗДЬ В СЕРДЦЕ

Дневники

Аредактор Л. Чамагәуа

Акорректорцәа: Н. Шьаматҭаа, Ф. Бытәба,

Е. Адлеиба, М. Акаба

Компиутерла аикәыршәаа С. Аргәын

Аформат 84x108 1/32. Атираж 300.

Иҥацә. акь. бҭь. 12,75. Инықә. акь. бҭь. 21,4

Аҧацаңҥа №